EDITURA EMINESCU

BIBLIOTECA DE FILOZOFIA CULTURII ROMÂNEŞTI

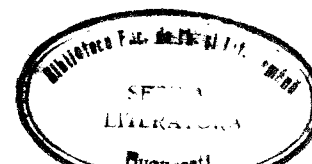
GHEORGHE I. BRĂTIANU

TRADIŢIA ISTORICĂ DESPRE ÎNTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEŞTI

Ediţie îngrijită,
studiu introductiv şi note de
VALERIU RÂPEANU

EDITURA EMINESCU

Bucureşti, 1980

GHEORGHE I. BRĂTIANU

studiu introductiv de
VALERIU RÂPEANU

Gheorghe I. Brătianu aparține generației de cărturari români pentru care primul război mondial nu a reprezentat numai un moment biografic și o experiență umană ce a stat sub semnul suferinței, renunțărilor și al privațiunilor de ordin material. Generația sa a receptat sufletește idealurile societății românești din primele două decenii ale secolului, cînd realizarea unității naționale devenise nu numai un stindard de luptă ci rațiunea de a fi a poporului nostru. A deschis ochii la viață și a trăit adolescența sub semnul marilor înflăcărări și al pateticelor chemări pe care poeții și oratorii le adresau unui popor din ce în ce mai conștient că ziua făuririi unității naționale trecuse din domeniul visului în acela al iminenței. Împlinise șaisprezece ani cînd de la o zi la alta „brîul de foc" al războiului încingea hotarele României, cînd conflictul nu se mai limita la lupta dintre două țări ca ultimele războaie de mare răsunet franco-prusian și ruso-japonez, ci implica într-un ritm vertiginos *toate* marile puteri ale Europei și, datorită structurii imperiilor de atunci, toate naționalitățile.

Citise, fără îndoială, el care după cum vom vedea avea să debuteze în 1916 într-o revistă condusă de N. Iorga, articolul profetic al magistrului publicat la 27 iulie 1914 : „Deci războiul a început. Va fi unul din cele mai mari ale istoriei omenirii prin mărimea oștilor — 20 de milioane (de vieți) omenești pornite pe măcel și dare de foc, — prin perfecția mijloacelor de distrugere, prin învățătura tacticienilor și strategilor, prin imensele pagube pe care le aduce culturii umane".

După cum însuși mărturisea după un sfert de veac de la aceste evenimente : „Scrierile lui Coșbuc și poemele lui Goga erau citite pretutindeni. Operele lui Iorga și activitatea sa neobosită au contribuit la această orientare încă de la începutul secolului."

A trăit între șaisprezece și optsprezece ani febra luptelor între partizanii Antantei și cei ai puterilor centrale, ai intrării în război și ai neutralității care despărțiseră țara vechiului regat în două tabere ireconciliabile. Războiul nu era pentru generația lui un spectru menit să întunece și să pulverizeze visele adolescenței, nu era numai prăpastia în care aveau să se prăbușească speranțele într-o viață liniștită, ci „proba de foc" menită să ducă la înfăptuirea unui ideal în cultul căruia crescuse, care se transmisese de la o generație la alta ca un mesaj ce trebuia împlinit *acum*. Generația lui, intelectualii ei nu mai erau chemați să demonstreze livresc ideea unității naționale, să aducă argumente de natură istorică, literară, lingvistică, ci se aflau în fața momentului hotărîtor ce implica sacrificiul. Ei trebuiau să părăsească masa de scris unde așternuseră cele dintîi poezii, schițaseră cele dintîi povestiri sau piese de teatru, redactaseră cele dintîi studii și să ocupe avanposturile tranșeelor, să lase deoparte condeiul și să ia în mînă arma, să nu mai petreacă zilele și nopțile în liniștea bibliotecii înconjurați de cărți, ci sub cerul liber, ce nu mai era contemplat pentru constelațiile sale mirifice ci cercetat cu neliniște, deoarece fiecare semnal luminos putea să prevestească o canonadă vrăjmașă sau un atac năprasnic.

În acești doi ani, între 1914—1916, cînd Gheorghe I. Brătianu termină liceul și publică primul său studiu în *Revista istorică*, al cărei director era N. Iorga [1], războiul constituia preocuparea dominantă a opiniei publice românești, de o parte și de alta a baricadei concentrîndu-se energii, talente, înfruntîndu-se pasiuni. Nici tînărul de șaptesprezece ani care scria studiul său despre „o oaste moldovenească de acum trei veacuri" nu făcea abstracție de atmosfera în care lucra și spunea : „Cred că în vremurile războinice în care trăim astăzi e interesant a cerceta, cu prilejul acestei rezmerițe, cum se înfățișa acum trei sute de ani vechea oștire a Moldovei și cum încăleca țara la oaste, adecă în ce chip se aducea o armată sub steag românesc".

Simbolul intelectualului care atunci cînd clopotele au sunat vestind intrarea noastră în război s-a angajat voluntar, pornind să lupte ca simplu ostaș cu arma în mînă, a rămas pînă astăzi poetul Mihail Săulescu. A căzut la o lună și jumătate de la declanșarea ostilităților, după ce trăise clipa fericită a trecerii nedreptei frontiere de la Predeal, legîndu-se prin jertfa sa de șirul *strămoșilor* pe care-i evocase în poezia publicată trei ani mai înainte : „Strămoșii mei, desigur, aicea au murit / Porneau tăcuți și pașnici pe-al neființei drum". Un monument ridicat pe locurile unde se pare că a căzut poetul-voluntar îl readuce și astăzi în conștiința urmașilor care-i păstrează numele ca pe-o efigie a dăruirii, a elanului ce n-a cunoscut nici un fel de ezitare în fața morții ; printre cei care au plecat pe front cu credința că prin fapta lor își vor împlini menirea istorică, aceea de a fi generația „marii uniri", se afla și tînărul pe care noaptea de 14 august 1916 îl aflase la sfîrșitul studiilor și la începutul carierei sale de istoric și care nu va ezita să se angajeze voluntar — Gheorghe I. Brătianu.

Era fiul lui Ion I. C. Brătianu (Ionel) și al Mariei Moruzi. Se născuse la 21 ianuarie/3 februarie 1898 în comuna Ruginoasa, județul Baia. Nu-și va petrece copilăria și adolescența lîngă tatăl său [2] de care se va apropia în zilele premergătoare răz-

[1] Studiul se intitula *O oaste moldovenească acum trei veacuri — Răscoala boierimii împotriva lui Ștefan Tomșa*, datat : Iași, 14 februarie 1916, și apăruse în *Revista istorică, dări de seamă, documente și notițe publicate sub auspiciile Casei Școalelor de N. Iorga*, an. II, nr. 3—6, București, martie—iunie 1916, p. 54—79. Primul număr al revistei apăruse în ianuarie 1915 și era scrisă la început mai mult de N. Iorga, care urmărea, așa cum procedase cu un deceniu în urmă în paginile *Sămănătorului*, tipăriturile din țară, de data aceasta însă în mod exclusiv pe cele cu un caracter istoric. În discursul său de recepție la Academia Română (vezi *Nicolae Iorga istoric al românilor* — Discurs rostit la 26 mai 1943 în ședința publică solemnă — Academia Română — Discursuri de recepțiune LXXXI), Gheorghe I. Brătianu caracterizează astfel revista lui N. Iorga și împrejurările debutului său : „...mai întemeiază pentru cercetări de istorie românească, dar și spre a informa pe istoricii români de mișcarea generală a acestei discipline, *Revista istorică*. Publicația nouă era deschisă și celor mai tineri, printre care, cîteva săptămîni înainte de a părăsi băncile școalei, mă număram și eu."

[2] Urmează cursurile Liceului Național din Iași ca elev „pregătit în particular". La 2 decembrie 1917 mama sa, „prințesa Moruzi", prezintă cererea de înscriere la Facultatea de drept a Universității din Iași a lui Gheorghe I. Brătianu arătînd că este absolventul liceului clasic. Cererea

boiului din 1916 [3], adică în zilele marii hotărîri pentru un om ca Ionel Brătianu care, de la 4 ianuarie 1914, era președintele consiliului de miniștri al României.

În ce măsură l-a influențat și i-a determinat gîndirea apartenența sa la o familie prezentă în cîteva din marile și determinantele momente ale istoriei României moderne nu ne-am propus să discutăm în acest prim studiu despre Gheorghe I. Brătianu. Dar nu putem face abstracție de faptul că doi strămoși ai săi, frații Dimitrie și Ion Brătianu, s-au numărat printre fruntașii revoluției de la 1848, că Ion C. Brătianu a jucat în calitatea sa de prim-ministru al țării un rol esențial în anul proclamării și cuceririi independenței naționale, 1877, iar tatăl său, Ion I. C. Brătianu, a avut, alături de alți oameni politici, un cuvînt hotărîtor în opțiunea României din vara anului 1916 privind intrarea în război alături de puterile Antantei iar după încheierea ostilităților a militat animat de un ardent patriotism cu energie și eficiență pentru recunoașterea drepturilor poporului român.

Ceea ce ne propunem acum este relevarea semnificației

de înscriere la examenul de anul I datată 20 sept. 1918, pentru anul al doilea 5 iunie 1919, pentru anul al treilea 24 sept. 1919. Examenele pentru anul al treilea au fost trecute între 11 oct. și 30 oct. 1919. În ziua de 3 noiembrie 1920 „prințesa Maria Moruzi“ semnează o dovadă de primire a diplomei de licență, a actului de naștere și a certificatului de absolvire a liceului pentru fiul său Gheorghe I. Brătianu.

[3] Unele informații îi acordă lui N. Iorga un rol important și chiar hotărîtor în această apropiere, savantul fiind acela care l-a convins pe Ionel Brătianu că fiul său reprezintă o valoare intelectuală. În sprijinul acestei afirmații vin mai multe argumente și cîteva interferențe din existența celor trei : N. Iorga, Ionel Brătianu și fiul său care locuise pînă în acel moment numai cu mama sa. Primele amintiri ale lui Gh. I. Brătianu despre tatăl său se situează în perioada premergătoare intrării noastre în război : „Era în ziua de 8 august 1916, o *săptămînă înainte de începutul războiului* (s.n.). Plecasem dimineața de la Florica în automobil, cu tatăl meu, și ne întorceam la București. Ultimele ceasuri fuseseră pline de griji, liniștea apăsătoare a zilelor de vară prevestește furtuna“ (Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, Editura Cultura Națională, f.a. p. 17). Cu cîteva săptămîni înainte Gheorghe I. Brătianu fusese la Vălenii de Munte : „unde casa primitoare a profesorului fusese de curînd isprăvită. Alături lucra tipografia, căreia producțiunea lui proprie ajungea să-i dea de lucru, iar după un obicei ce l-a păstrat pînă la sfîrșit, prietenul ce mă însoțea și cu mine ne-am întors în brațe cu grămezi de cărți și reviste, unele proaspăt ieșite de sub teasc, împărțite cu aceeași dărnicie cu care dădea ascultătorilor săi sfaturi și îndemnuri la lucru“ (*Discurs de recepție*, ediția citată, p. 15). În această perioadă relațiile lui N. Iorga cu frații Ionel și Vintilă Brătianu, erau bune, dacă nu chiar cordiale : „Astfel am ajuns la acea neprevăzută dată din august 1916, cînd o telegramă a lui Ion Brătianu mă chema în termeni de o căldură frățească la București ca să mă anunțe că, în sfîrșit, intrăm în luptă“, iar capitolul următor al autobiografiei începea astfel : „Mă văd în odaia lui Brătianu în momentul cînd știrile veneau de pretutindeni, mai grele de cum i se păreau meticulosului calculator, care credea că fiecare din cifrele sale e exactă și socoteala perfect trasă“ (vezi N. Iorga, *O viață de om*, ed. 1976, p. 482—483). În ciuda deosebirilor de vederi și temperamentale, N. Iorga este în anii primului război mondial alături de Ionel și Vintilă Brătianu din considerente pe care un concept cardinal al operei sale, *solidaritatea națională*, îl făcea să procedeze astfel : „Am revăzut pe Nicolae Iorga la Iași, în adăpostul de pribegie, peste drum de casa în care stătea tatăl meu“ (*Discurs de recepție*, p. 15). Toate aceste împrejurări, legăturile care se stabilesc între cei trei în această perioadă de timp care a urmat publicării studiului său în *Revista istorică*, ne pot duce la acceptarea ideii unui rol important pe care N. Iorga l-a avut în apropierea dintre tată și fiu.

uneia din operele sale fundamentale, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, carte care se înscrie nu numai în domeniul ilustrat cu atîta strălucire de Gheorghe I. Brătianu ci în egală măsură în istoria gîndirii și culturii românești reprezentînd unul din momentele afirmării acestei discipline.

Pentru că omul de știință Gh. I. Brătianu care și-a legat numele de studii fundamentale de istorie bizantină, de Ev Mediu timpuriu, de formare a statului feudal românesc, care a urmărit întruchiparea ideii de unitate națională din cele mai vechi timpuri pînă la conducători de stat și oameni politici precum Alexandru Ioan Cuza, Carol I, Mihail Kogălniceanu, Ion I. C. Brătianu, este autorul unei *opere* care își păstrează și astăzi viabilitatea datorită unei perspective de o largă deschidere către toate orizonturile istoriei, civilizației, a unei metode de investigație caracterizată prin subtilitatea interpretărilor, a ipotezelor, a noilor relații și explicații date fenomenelor istorice văzute în conexiunile lor economice, sociale, politice, culturale și spirituale. Timpul n-a erodat, ci dimpotrivă, a pus și mai mult

în evidență valoarea operei sale ce constituie rezultanta unei concepții și a unor mijloace de investigație de o îndrăzneață noutate pentru epoca sa, validată de cei treizeci de ani cîți au trecut de la redactarea ultimei sale lucrări. Dar chiar și operele sale de tinerețe, de la publicarea cărora a trecut mai bine de jumătate de secol, își păstrează astăzi viabilitatea, fiind apreciate ca atare în lucrări fundamentale ale istoriografiei contemporane.

Cum e și firesc în cazul tuturor operelor de cercetare istorică, descoperirile, rezultatele unor investigații întreprinse cu mijloace perfecționate pot îmbogăți sau infirma unele date, ipoteze sau concluzii clădite pe ele. Această eroziune datorată revoluțiilor petrecute în știința modernă reprezintă un proces obiectiv al cercetării istorice. Cum spunea în 1972 Arnold Toynbee : în epoca noastră „trecutul se transformă pe două planuri. Înfățișarea lui s-a schimbat în lumina experienței noastre comune, dar și în lumina noilor descoperiri arheologice. Arheologii au făcut descoperiri revoluționare și pe deasupra au propus noi interpretări la fel de revoluționare a mai multor descoperiri făcute anterior“ [4].

Cu toate că domeniul activității sale se înscrie adeseori în această zonă, datorită faptului că Gheorghe I. Brătianu a trecut dincolo de orizontul generației sale, interpretările propuse de el au deschis drumuri mult mai largi nu numai pe tărîmul cunoașterii faptelor istorice, ci în egală măsură pe cel al filozofiei istoriei. Savant de o riguroasă metodă de cercetare, pentru care cunoașterea pînă la ultimele detalii a faptelor reprezintă o condiție esențială a marilor sinteze, el nu s-a mărginit la domeniul comunicării de fapte, ci le-a situat în ansamblul lor și în perspectiva rolului avut în determinarea evoluției umanității, le-a explicat în lumina evoluției civilizației, a vieții economice pe care el n-a înțeles-o ca pe o simplă adiționare de cifre și date umane, procedînd fără nici o urmă de dogmatism la stabilirea factorilor care au înrîurit într-o epocă sau alta evoluția omenirii.

[4] Arnold Toynbee, *L'Histoire*, Elsevier Séguoia, Paris/Bruxelles, 1975, p. 14.

Acum, cînd începem să-i cercetăm viața și opera, liberi de simpatiile, prejudecățile, adevărurile parțiale sau inexactitățile aparținînd colegilor săi și, vai !, chiar tovarășilor săi de drum, ne dăm seama că în cumpăna istoriei omul politic a comis și erori, dar acestea își află sursa fie în dorința legitimă de a răsturna guvernul Gh. Tătărăscu și a lovi în regele Carol al II-lea, fie în speranța de a afla pentru țara lui garanții în vederea păstrării drepturilor ei.

Dar pentru a preciza cu exactitate locul său în viața noastră politică, trebuie să spunem că Gh. I. Brătianu *nu a fost demnitarul nici unui guvern din perioada prezenței sale în viața publică românească și nu a îndeplinit nici o funcție în stat.* Nici în timpul deceniului în care Carol al II-lea a fost rege al României, a cărui revenire la tron a susținut-o — și nici după aceea. Deși i s-a făcut propunerea, iar numele lui a fost vehiculat pentru constituirea diferitelor echipe guvernamentale. Ceea ce nu s-a întîmplat cu alți savanți, oameni de cultură, pe care împrejurările sau voința i-a dus fie pe banca ministerială, fie pe cea a diplomației sau a înaltei administrații de stat. Precizarea ni se pare esențială deoarece stabilește mai clar locul lui Gheorghe I. Brătianu în contextul vieții politice românești și în același timp ne face să înțelegem caracterul, personalitatea unui om care n-a urmărit obținerea cu orice preț a unor demnități publice ci le-a refuzat atunci cînd n-au corespuns vederilor sale, concepțiilor lui etice, pe care nu le-a sacrificat și cu care n-a înțeles să tranzacționeze.

Numele său devine cunoscut în viața noastră publică în anul 1930 dar nu printr-un gest de continuitate față de politica partidului național-liberal al cărui membru era, de supunere la ceea ce înaintașii hotărîseră cu privire la succesiunea monarhiei din țara noastră — ci prin unul de sciziune. Ceea ce a dus la formarea unui nou partid național-liberal, cunoscut sub numele de partid național-liberal georgist, după prenumele istoricului ce avea să-l conducă.

De la început este necesar să spunem că disidența lui George Brătianu a avut ca punct de pornire o problemă fundamentală a țării : venirea la tronul României a regelui Carol al II-lea. După cum se știe, la 4 ianuarie 1926, prințul Carol, fiul regelui Ferdinand I și al reginei Maria, este decăzut, ca o consecință a vieții sale aventuroase, din drepturile de moștenitor al tronului, în favoarea fiului său Mihai I, pe atunci un copil în vîrstă de cinci ani. „Actul de la 4 ianuarie", cum a rămas în istoria României, a fost atribuit de contemporani partidului național-liberal și în primul rînd conducătorului acestuia Ion I. C. Brătianu, în acea vreme președinte al Consiliului de Miniștri, demnitate pe care o deținea fără întrerupere din anul 1922. În asemenea măsură decăderea din drepturi a prințului Carol, și proclamarea ca moștenitor a unui copil, într-un moment în care sănătatea regelui Ferdinand I era într-un evident declin, sfîrșitul său fiind iminent, a fost privită ca opera partidului național-liberal încît N. Iorga a rostit aceste cuvinte rămase istorice : „Acum nu mai erau doi stăpîni în România ci unul singur : Ion Brătianu. Dinastia de la Argeș biruise cu totul pe cea de la Sigmaringen." [5] Regele Ferdinand I încetează din viață, după o boală care îi secătuise toate puterile, în 1927. În același an, la 23 noiembrie moare și Ion I. C. Brătianu.

În momentul morții regelui Ferdinand I, rege al României devine la vîrsta de șase ani Mihai I, ceea ce impune formarea unei regențe care prin structura ei — oameni fără experiență politică și fără o cunoaștere a modalităților de conducere ale statului — nu a făcut decît să mărească sentimentul instabilității pe care îl dădea intrarea României în circuitul crizei economice mondiale. La 8 iunie 1930 Carol, fiul regelui Ferdinand, se întoarce în țară. Președintele partidului național țărănesc, Iuliu Maniu, care se afla în fruntea guvernului, potrivnic și el actului „restaurației" — cum s-a numit venirea pe tron a lui

[5] *O viață de om*, ediția a III-a, 1976, p. 644. N. Iorga afirmă că și divorțul lui Carol al II-lea de regina Elena, cu care se căsătorise la 10 martie 1921, divorț pronunțat în anul 1928 a fost „impus de liberali" (lucrarea citată, p. 740).

Carol al II-lea —, prezintă demisia guvernului. Dar împotriva suirii sale pe tron era în primul rînd partidul național-liberal condus în acel moment de Vintilă Brătianu, care prin „actul restaurației" vedea anulat „actul de la 4 ianuarie". Și alți fruntași liberali, nu numai ai generației vîrstnice dar și ai generației de mijloc, precum I. G. Duca, erau adversarii fermi — în acel moment — ai întoarcerii lui Carol. I. G. Duca avea să spună atunci : „Prefer să-mi tai mîna decît să i-o întind lui Carol".

Luați prin surprindere, ezitînd și neavînd curajul unei atitudini hotărîte, ceilalți oameni politici — în afara celor din partidul național-liberal — au sfîrșit prin a vota proclamarea lui Carol ca rege al României[6], iar alții s-au supus faptului împlinit. În condițiile unei opoziții categorice — dar pînă la urmă fără rezultat — pe care conducătorii generației vîrstnice a partidului liberal o fac învestirii lui Carol ca rege, se produce excluderea lui Gheorghe I. Brătianu din acest partid. În *Memoriile*

[6] Cum din oamenii politici care au participat efectiv la acest act doar N. Iorga și-a publicat memoriile la un scurt interval de timp și în orice caz în timpul vieții sale și a celorlalți participanți la evenimente, vom cita în primul rînd din scrierile sale pentru a reda atmosfera epocii și pentru a înțelege mai bine împrejurările în care s-a produs desprinderea lui Gheorghe I. Brătianu de partidul național-liberal : „Cînd acum doi ani mi s-a anunțat în faptul zilei sosirea prințului Carol, am întrebat în ce calitate și cu ce gînd vine. Față de situația creată, față de jurămîntul luat de armată și de funcționari copilului regal, credeam că o atitudine se impune : aceea ca tatăl să reintre în regență pentru a apăra tronul fiului său. Înștiințătorii mei, oameni de încredere ai prințului, mă părăsesc. Dar, peste două ceasuri, aflu că guvernul nu opune rezistență, că unii oameni politici s-au grăbit să recunoască noua stare de lucruri : *Îndreptarea* anunță că generalul Averescu a fost primit îndată. Numai liberalii iau o atitudine hotărîtă împotrivă. A doua zi, Camera se populează încet. Vin partizanii vechi ai prințului : domnii Manoilescu, Nae Ionescu, Cornescu, generalul Racoviță. Ei vor hotărî pe Regele cel nou ; cine discută în interesul țării, sînt și trecuți între trădători. Miniștrii sînt în luptă între dînșii : ședința se amînă deci pe a doua zi. Pe stradă studenți, ofițeri de rezervă demonstrează. Apar cîteva steaguri. Armata, publicul, foarte călduros, cer soluția deplină și imediată.

A doua zi la Cameră, nu mai poate fi discuție. Nația a vrut. Domnul Manoilescu propune pentru acela care a fost Mihai I-iu titlul de «Voievod

sale[7], Constantin Argetoianu se oprește, ca și N. Iorga, asupra acestui episod, deoarece disidența lui Gh. I. Brătianu este *singurul* fenomen de ruptură în cadrul unui foarte important partid (în fond, unul din cele două mari partide ale vremii), sciziune produsă de întoarcerea lui Carol în țară. Cunoscînd adversitatea „bătrînilor liberali“ față de persoana sa, cunoscînd atașamentul lor față de „actul de la 4 ianuarie“, opera partidului dar și a familiei Brătianu, faptul că patru ani mai tîrziu prințul Carol devenea rege al României însemna dezavuarea lor în fața istoriei. Noul rege a căutat atunci sprijinul „tinerilor“ liberali. Se miza bineînțeles pe disponibilitățile insurecționale ale generațiilor noi în fața vîrstnicilor, pe voința lor nu o dată sinceră de a aduce o schimbare în viața politică a țării, ca și pe dorința de afirmare care-i face să nu aprecieze mai ales în momente de precipitare a evenimentelor toate consecințele faptei lor. Deși uneori „memoriile“ lui C. Argetoianu trebuie privite cu multă prudență, totuși cîteva din explicațiile date de el concordă cu ceea ce au spus alți memorialiști și cu evoluția faptelor în

de Alba-Iulia», a cărui lipsă de sens : un cuvînt slavon și încă un compliment la adresa romantismului ardelean încerc să o arăt.

Se fac formele, a căror alcătuire a fost încredințată domnului Iunian. Fiecare din șefii de partide, generalul Averescu trecînd, prudent, cuvîntul d-lui Goga își dă aprobarea. Și reprezentanții naționalităților se adaugă. Recomandînd de două ori, cu toată puterea, restaurarea, care din punct de vedere al dreptății și al eficienței era inevitabilă, am adăugit dorința ca noul regim, pe care îl deschidem în acea zi de 8 iunie 1930, să nu fie nici al armatei care nu trebuie să facă și să desfacă regii, nici al amicilor personali, cari nu pot susținea ci numai compromite, nici al partidelor pe mîna cărora a fost lăsată prea mult țara.“ (N. Iorga, *Doi ani de restaurație : Ce a fost, Ce am vrut, Ce am putut*, ediția a IV-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 3—4.)

[7] C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, în volumul *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani*, antologie, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., Editura Politică, 1968. C. Argetoianu consemnează uneori cu lux de amănunte jocurile de culise politice, combinații-pertractări și reface în detaliu zilele revenirii în țară a lui Carol al II-lea (p. 401 și următoarele). Cum studiul nostru urmărește în primul rînd împrejurările excluderii lui Gheorghe I. Brătianu din partidul național-liberal, am preferat paginile lui N. Iorga care ne dau o imagine sintetică a evenimentelor.

acel moment[8], care, toate, conduc la definirea actului său drept unul de neobediență nu numai față de conducerea partidului național-liberal dar și față de tradiția familiei strict respectată și necontrazisă mai ales într-o problemă atît de gravă. De aici hotărîrea atît de drastică, neașteptată și care avea să stîrnească uimire și o mare agitație în viața politică a țării prin care Gheorghe I. Brătianu, fiul lui Ionel Brătianu, un istoric ce dăduse pînă la vîrsta de treizeci și doi de ani cîți avea atunci, opere fundamentale și își consolidase un nume și o reputație în știința și învățămîntul românesc — era exclus din partidul național-liberal. Și astfel se creează noul partid național-liberal-georgist, care în ziua de 15 iunie 1930 ține primul său congres în sala care se numea Frascati, lîngă Palatul Telefoanelor. Ce l-a determinat pe Gheorghe I. Brătianu să ia o asemenea hotărîre ? Era fără îndoială și el unul din aceia care

[8] „Faptul este că în anturajul prințului se conta pe Gheorghe Brătianu și se punea preț pe numele lui. În caz de luptă, un Brătianu alături de pretendent ar fi făcut bine în străinătate. Cu niţică bunăvoință și cu obișnuita confuzie a francezilor în afacerile orientale, Parisul ar fi putut chiar crede că Ion Brătianu redivivus era alături de Carol, împăcat și mulțumit. Îndată ce prințul a sosit la București, însoțitorii săi plini de zel au telefonat lui Gheorghe Brătianu la Iași să vie imediat că-l cheamă regele. Chematul s-a urcat într-un aeroplan și a sosit (alte surse susțin că Gh. I. Brătianu a sosit cu un automobil condus de soția sa, n.n.). Prima vizită a făcut-o unchiului său Vintilă, pentru a-l informa despre cele petrecute. Vintilă l-a tratat drept carlist, l-a afurisit să i-a defins să se apropie de satana. Era tocmai în ziua de 7 iunie, cînd turbaseră toți. Nepotul Gheorghe a arătat respectuos unchiului său că nu putea refuza să se prezinte regelui țărei cînd acesta-l chema. Și s-a dus. Blestemul și excluderea care au urmat sunt cunoscute. Gheorghe Brătianu sta acum în fața mea și se întreba și mă întreba ce să facă (...). I-am arătat cît se schimbase orientarea lui Vintilă și a lui Duca în două zile, de unde luni fusese el exclus din partid fiindcă fusese el la rege, miercuri eram rugat eu să mă duc în audiență să pledez cauza rebelilor și să caut să împac lucrurile. Gheorghe nu s-a lăsat convins de argumentele mele ; credința lui neclintită era că Duca n-a căutat decît un pretext ca să-l dea afară din partid și că a reușit cu atît mai ușor, cu cît unchii lui nu-l puteau suferi“ (*Memorii*, ed. cit., p. 415—416). Tot C. Argetoianu redă o conversație cu I.G. Duca (p. 408) în care acesta ar fi afirmat : „În chestia Gh. Brătianu am fost contra excluderii, dar n-a fost chip. Brătienii erau dementați, mai ales Dinu. Ei l-au exclus.“

— așa cum spunea ironic N. Iorga — odată cu venirea lui Carol al II-lea așteptau „lucrul nou, prefacerea radicală, minunea : minune de cinste, de ordine, de inițiativă, care să scoată, cu cine-o fi și în orice formă a Statului, țara din haos și din mizerie“ [9]. Dar a fost printre cei dintîi oameni politici care și-au dat seama că „minunea“ nu avea să se întîmple și că regele Carol al II-lea, pentru care el făcuse un gest atît de curajos și de radical, nu întrunea atributele necesare unei opere naționale de o asemenea anvergură.

Nu intră în obiectul acestui studiu discutarea cauzelor pentru care în toamna anului 1933 Carol al II-lea a chemat la guvern pe I. G. Duca, cel care rostise cuvinte atît de categorice împotriva colaborării cu noul monarh. Dar un fapt trebuie reținut : partidul național-liberal care-l exclusese pe Gh. I. Brătianu pentru atitudine favorabilă lui Carol al II-lea a guvernat cel mai mult țara în cei zece ani de domnie ai acestuia (între 1933 și 1937).

Gheorghe I. Brătianu a avut o linie de conduită fermă. Om de o aleasă integritate morală, el n-a urmărit ca prin activitatea lui politică să parvină în viața socială, în ierarhia științifică, în cariera universitară [10]. Personalitatea sa era în afara oricăror suspiciuni de acest ordin.

Constituind o nouă formație politică, Gheorghe I. Brătianu urmărea o reînnoire a partidului național-liberal prin aduce-

[9] *Doi ani de restaurație*, ed. cit., p. 9.

[10] Cîteva date biografice ținînd de cariera sa științifică vor ratifica aceste afirmații : în anul 1924, Gheorghe I. Brătianu devine profesor la Universitatea din Iași, deci la vîrsta la care și alți colegi de generație (C.C. Giurescu sau P.P. Panaitescu) dețineau același titlu. Doctor în 1923 al Universității din Cernăuți, va trece și un doctorat în litere la Paris, în anul 1929, fapt pe care C.C. Giurescu îl considera „neobișnuit pentru cine avea deja un doctorat în țară și care va stîrni de aceea diverse comentarii“ (Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, vol. I, Editura Sport-Turism, 1976, p. 283). Regretatul G. Zane, coleg și prieten al lui Gh. I. Brătianu, mi-a dat următoarea explicație a acestui fapt : întrebîndu-l ce anume l-a determinat să obțină un nou doctorat în străinătate din moment ce avea unul în țară, Gheorghe I. Brătianu i-a răspuns că a făcut acest pas pentru a înlătura orice suspiciune legată de situația sa de fiu al unui fost președinte al consiliului de miniștri (între 1920—1927 Ion I.C. Brătianu fu-

rea în prim-plan a tineretului intelectual și în special a tineretului universitar. O lectură atentă a scrierilor sale ne dovedește că Gheorghe I. Brătianu evoca în special două mari momente din istoria țării noastre care se legaseră de politica partidului național-liberal și de familia sa : războiul din 1877 și primul război mondial. Pe tatăl său, ca om politic, îl vede exclusiv în contextul actului unității naționale, adică al intrării

sese timp de aproape cinci ani prim-ministru). După șaisprezece ani de profesorat la Iași, Gheorghe I. Brătianu este numit la catedra de istorie universală a facultății din București, dar la început *nu* ca titular al catedrei („Eu am fost încadrat *pe lîngă* catedra de istorie universală pe care o deținea profesorul Iorga. Au fost împrejurări independente de voința mea care au făcut să rămîn singur la cursul de istorie universală.“ — *Cuvinte către români*, București, 1942, p. 40.) Ales în 1928 membru corespondent al Academiei, la inițiativa N. Iorga, care a și întocmit raportul de susținere a candidaturii. În mai 1935, N. Iorga îl propune ca membru definitiv al Academiei de astă dată fără succes : „16 mai. S-a deschis Academia. Se pregătește o luptă contra alegerii mele ca președinte și contra candidaturii lui Gh. Brătianu. Unii vreau pe Titulescu“. „22 mai. La București. Prezint la Academie candidatura lui Gh. Brătianu și a lui C. Marinescu. Andrei Rădulescu prezintă pe Titulescu. Căpătasem dimineață de la Gh. Oprescu asigurarea că acesta nu candidează contra lui Brătianu. Gusti confirmă. Dar rugăminți să nu se puie la vot. Votează pentru numai Mehedinți, fiind vorba de șeful său politic, ceilalți se abțin. Lungă și penibilă discuție. Se decide a se mai întreba o dată Titulescu (...) 24 mai Titulescu a răspuns. Nu primește. Mă asigură Savel Rădulescu. Gusti confirmă. Dar, pus la vot, G. Brătianu, care-mi ceruse să nu mai pun la vot candidatura lui are numai patru voturi, și C. Marinescu trei. Titulescu e ales cu o mare majoritate. Partidele și-au menținut voturile cum era de prevăzut. În Titulescu s-ar fi căutat un sprijin contra dușmăniilor ce înconjură Academia.“ (*Memorii*, VII, p. 252, 254, 255) Este ales membru definitiv al Academiei în anul 1941, în locul rămas vacant prin încetarea din viață a lui N. Iorga. Discursul său de recepție intitulat *Nicolae Iorga istoric al românilor* a fost rostit în ședința publică solemnă din 26 mai 1943. Răspunsul a aparținut lui Alex. Lapedatu (ambele publicate în Academia Română : *Discursuri de recepțiune* LXXXI, 1943, 38 p.) Între 1940—1947 a fost director al Institutului de Istorie Universală „N. Iorga“, timp în care a contribuit eficient la dezvoltarea activității științifice dusă aici. Între 1940—1941 a îndeplinit funcția de decan al Facultății de litere din București. Pentru valoarea științifică a operelor sale, Gheorghe I. Brătianu a fost în tot acest timp ales membru al mai multor instituții și societăți științifice de prestigiu de peste hotare.

noastre în război și al luptelor diplomatice ce au avut loc după aceea pentru ca tratatele să consfințească ceea ce reprezenta drepturile inalienabile ale poporului român. Pe de altă parte, cu excepția lui Gh. Tătărăscu, oamenii aflați în fruntea partidului național-liberal aparțineau în mare măsură perioadei dinaintea primului război mondial. Or, în repetate rînduri, Gheorghe I. Brătianu a arătat specificul economic și social al „fazei constructive“ [11] cum numea el perioada dintre cele două războaie care impunea alte metode de considerare ale vieții sociale. Gestul său urmărea o *întinerire* nu numai a partidului ca atare, ci o nouă perspectivă asupra rolului pe care intelectualii, și mai ales intelectualii tineri, trebuiau să-l aibă în evoluția acestui partid legîndu-se deci de un curent mai larg manifestat atunci în cultura noastră. Unul din cei ce l-au urmat din primul moment pe Gheorghe I. Brătianu și a avut un rost important în formarea partidului național-liberal georgist, și anume istoricul C. C. Giurescu, a dat în *Amintirile* sale următoarea imagine a constituirii noii formațiuni politice : „lui Gheorghe Brătianu i se alăturaseră toți cei nemulțumiți din organizațiile județene. I se alătură și un grup numeros de intelectuali — majoritatea lor membri ai corpului didactic universitar. Inițiativa acestui grup o luasem eu considerînd, pe de o parte, că o conducere unică a statului e de preferat uneia tricefale, pe de altă parte că partidul liberal e necesar să-și reînnoiască ideologia și programul, să revină la ideile generoase care-i marcaseră începutul, să lupte împotriva sclerozei bancare care-l amenința“ [12].

[11] *Liberalism și democrație*, extras din revista *Libertatea*, București, 1935, p. 17.

[12] C.C. Giurescu, *Amintiri*, 1976, Editura Sport-Turism, p. 253. În același volum (p. 253—254), C.C. Giurescu publică și apelul tinerilor universitari pentru sprijinirea lui Gheorghe I. Brătianu : „Toți cei care n-ați luat parte pînă acum la lupta politică, dezgustați fiind de înfățișarea tulbure a ei, toți aceia care doriți să ajungeți la schimbarea în bine a vieții politice, toți acei care credeți că și în politică, talentul, energia și moralitatea trebuie să aibă aceeași valoare ca și în viața de toate zilele, toți aceia care doriți țării noastre liniște înlăuntru și putere față de dușmani, veniți alături de Gheorghe Brătianu“. Apelul a fost semnat de Alexandru Rosetti, Scarlat Lambrino, G.M. Cantacuzino, Vintilă Mihăilescu, P.P. Panaitescu, Radu Vulpe, Victor Papacostea, G. Potra, Ion Conea etc.

Din acest moment însă, Gheorghe I. Brătianu produce nu numai iritarea șefilor partidului din care pleca (Vintilă și Dinu Brătianu erau unchii săi) ci și a lui Nicolae Iorga. Episodul nu-i lipsit de importanță ; credem că are o semnificație mai largă privind un capitol din evoluția culturii românești interbelice. În momentul desprinderii de partidul liberal, simpatia lui N. Iorga față de Gheorghe I. Brătianu crește, deoarece îl vedea disponibil pentru acel guvern de unitate națională despre care regele îi vorbise în ziua de 8 iunie și care va forma una din preocupările insistente ale lui Carol al II-lea dar și una din obsesiile lui N. Iorga chiar după eșecul guvernării sale „pe deasupra partidelor“ : „Vrea un minister de concentrare fără un șef de partid în frunte. A vorbit cu Gh. Brătianu care-i va răspunde dacă vine singur ori cu o parte din partid“ [13]. N. Iorga mărturisește că a căutat să facă din Gheorghe I. Brătianu un conducător al unei acțiuni menite să constituie guvernul de coaliție națională. [14] Dar din clipa în care noul partid se constituie în configurația pe care am văzut-o, nemulțumirea lui N. Iorga izbucnește, atitudinea sa se schimbă brusc [15]. Dacă prin numărul adepților săi, partidul georgist nu eroda în asemenea măsură electoratul partidului național-liberal încît să împiedice venirea lui la putere [16], el

[13] *Memorii*, VI, p. 3, vezi și paginile următoare.

[14] *Doi ani de restaurație*, ed. cit, p. 7.

[15] 16 iunie : „Ieri a fost congresul liberal al lui Gh. Brătianu. I s-au închinat foștii mei elevi de la Fontenay, supt conducerea lui Giurescu, Panaitescu, Lambrino (!). Alături preotul V. Radu, căruia abia i-am procurat un mare premiu la Academie, și Victor Papacostea...“ (*Memorii*, VI, p. 9.)

[16] La alegerile din 18 iulie 1932, Partidul georgist a avut în parlament 14 deputați față de 23 deputați partidul liberal I.G. Duca ; 12 deputați partidul dr. Lupu ; 7 partidul lui Octavian Goga ; 6 social-democrații ; 5 formația condusă de Corneliu Zelea-Codreanu și tot atîția partidul evreiesc și cel al lui N. Iorga. Faptul că partidul național țărănesc, partid de guvernămînt întrunea 277 de mandate se datora legii care favoriza partidele ce obțineau 40% din voturi (propusă din interes de grup de P.N.L. și votată de parlamentul cu majoritate liberală în martie 1926). Deci partidul lui Gh. I. Brătianu se situa, din punct de vedere al voturilor printre primele patru partide politice ale țării. La alegerile din 1937

se impunea — cel puțin la început — prin valoarea aderenților, prin structura mai ales intelectuală a celor ce i-au format nucleul conducător. Tocmai acest fapt a stîrnit nemulțumirea lui N. Iorga ; unii din tinerii intelectuali care se raliaseră la mișcarea lui Gh. I. Brătianu fuseseră nu numai elevii săi, dar chiar sprijiniți în mod efectiv pentru a urma studii în străinătate și, la întoarcere, pentru ocuparea unor catedre universitare. Or, după multe experiențe amare în materie politică, tocmai în această categorie intelectuală văzuse N. Iorga un virtual sprijin pentru gruparea lui politică atît de vlăguită la începutul deceniului patru. Din acel moment, iritarea lui se face simțită și la adresa lui Gh. I. Brătianu, deși în comparație cu ceilalți tineri istorici, despre el a păstrat cele mai bune păreri. Bineînțeles, aceasta se datorează și faptului că niciodată Gheorghe I. Brătianu nu a pus sub semnul întrebării pe omul de știință N. Iorga — cum au procedat adesea fără menajamente și cu violență C. C. Giurescu și P. P. Panaitescu —, că a fost mereu prevenitor cu el, că i s-a prezentat înfățișîndu-i obiectivele politice, că unor atacuri publice ale lui N. Iorga legate de activitatea sa politică a răspuns fără să contraatace ci numai înfățișînd în mod decent, cu respect, ce anume a vrut, ce anume obiective a urmărit. Iritarea lui Iorga, temperament prin excelență coleric era explicabilă. La șaizeci de ani, se vedea ignorat de cei care constituiau ultima sa rezervă pentru o acțiune politică hotărîtoare, cu care ar fi fost îndreptățit să ceară regelui conducerea unui guvern

în condițiile unei puternice afirmări a partidelor de extremă dreaptă, partidul liberal-georgist se situa pe al șaselea loc din cele treisprezece partide unele, e drept, neînsemnate. Partidul condus de George Brătianu a totalizat 119 361 voturi, adică un procent de 3,89%, avînd 16 deputați. În urma lui se situau partide de mică însemnătate exceptînd cel al doctorului N. Lupu sau partide ale populației minoritare (evreiesc, german) care nu puteau trece peste un plafon determinat de numărul populației respective. Partidul lui Gheorghe I. Brătianu, ca număr de voturi, structură a electoratului și compoziție a celor ce îl conduc, poate fi comparat cu partidul Republican Independent (Valéry Giscard d'Estaing) din Franța de azi, cu partidele liberal și republican independent din Italia și liberal din Germania Federală. Mai precis, formații politice care nu ajung să întrunească numărul de voturi al partidelor mari, avînd în fruntea lor mai cu seamă intelectuali sau, în timpurile moderne, tehnocrați.

împotriva unor partide osificate, îmbătrînite. Aceștia erau tinerii intelectuali, profesori universitari, aparținînd tuturor marilor centre de cultură din țara noastră (București, Iași, Cluj, Cernăuți, Chișinău), și care aveau în mod direct o influență asupra studențimii mai ales la facultățile de litere, drept, deci asupra viitorilor profesori secundari, avocați etc., fapt ce putea asigura o bază politică mai largă unui viitor partid. Noul partid nu a făcut nici un semn că ar dori o apropiere de Iorga. Dimpotrivă, și la alegerile din iulie 1932 și la cele din decembrie 1937, N. Iorga va merge pe liste comune cu „vechii" liberali și niciodată nu obține victoria pe care o spera[17]. Urmărind atent *Memoriile* lui N. Iorga, vom vedea cît de mult îl preocupa prezența lui Gh. I. Brătianu în viața noastră publică și științifică, notînd aproape toate discursurile lui, caracterizîndu-i atitudinile, fiind atent la fiecare gest al acestuia. De aceea și noi aici vom acorda un spațiu mai larg opiniilor și reacțiilor savantului, care și le-a consemnat în chiar febra desfășurării evenimentelor. Nutrea față de el o reală stimă, și de nenumărate ori a pus pe seama anturajului, a colegilor de universitate și de partid despărțirea lor[18], care n-a fost niciodată definitivă deoarece și de o parte și de alta respectul pentru *operă* a existat continuu și distanța politică n-a alterat prețuirea pentru *valoarea științifică* pe care magistrul și discipolul au avut-o unul față de altul.

[17] La 18 iulie 1932 se prezintă în alianță electorală cu „liberalii d-lui Duca pe care o voisem, ba chiar o smulsesem regelui pentru ca un nesucces în alegeri să nu puie Coroana într-o situație delicată (...) concursul a fost lipsit pretutindeni aproape de sinceritate, mulți membri ai partidului aliat pentru acest singur scop preferau să voteze cele trei bețe (bunicul, tatăl și d-sa însuși) ale tînărului și foarte distinsului istoric Gheorghe Brătianu" (*O viață de om*, ed. cit., p. 761).

[18] „17 iulie (deci la două zile de la constituirea partidului georgist, n.n.) Gh. Brătianu a fost la mine ca să-mi spuie că nu se gîndește la vreo împăcare cu Duca. (...) Tinerii istorici, conduși de Giurescu se înscriu formal la el. Au găsit, în sfîrșit, politică «intelectualii»" (*Memorii*, VI, p. 9). Cînd ziarul *Mișcarea*, organul partidului național-liberal georgist, publică „injuriile lui Giurescu, «însoțite de o notă ofensătoare»", Iorga îi adresează lui Gheorghe I. Brătianu „o scrisoare publică amintind tot ce-mi datorește acest om de un așa frumos caracter" ; acesta răspunde

Am văzut că încă din primele zile ale urcării pe tron a lui Carol al II-lea atît monarhul cît și cei ce vroiau să conducă un guvern de coaliție națională sau de tehnicieni (N. Iorga, generalul Prezan) se gîndeau la participarea lui Gheorghe I. Brătianu. Și aceasta din mai multe motive : numele său, faptul că astfel se bara calea partidului național-liberal spre putere și se lovea în conducătorii săi istorici răpindu-li-se, odată cu intrarea în guvern a noii formații, un număr și mai mare de aderenți mizîndu-se deci pe accentuarea dezbinării apoi cîștigarea unor categorii mai largi de oameni tineri pentru o asemenea formulă de guvernare. În primii trei ani, Carol al II-lea i-a propus lui Gheorghe I. Brătianu să facă parte fie din guvernele de tehnicieni Iorga-Argetoianu, fie din cel al lui Alexandru Vaida-Voievod (*Mișcarea,* 12 iulie 1933), fie din cel al lui I. G. Duca (*Mișcarea,* 14 noiembrie 1933). Refuzul său constant l-a făcut pe regele Carol al II-lea să-i spună lui Iorga la 16 februarie 1932

că nu se afla în țară și că „nu răspunde pentru ziar". „Îi scriu din nou împăciuitor, înștiințîndu-l că fidelitatea unui Giurescu nu se poate să aibă dăinuire". (*Memorii,* VII, p. 263)

Elocventă pentru relațiile dintre Iorga și tinerii istorici este broșura *„Școala nouă" de istorie — o lămurire definitivă* (București, 1936.) Nota pe care o dă la titlu precizează : „Adresă către membrii Comitetului național de istorie al României", în care nu o dată reia ceea ce a scris fie în *Memorii,* fie în alte cărți sau articole. Pentru a nu repeta, vom spune că și în această sinteză a neînțelegerilor sale cu tînăra școală de istorici români N. Iorga reamintește ce-i datorează fiecare dintre ei : „Afară de d. Gheorghe Brătianu, căruia nu i-au lipsit de la începutul frumoasei sale cariere de istoric toate îndemnurile și laudele mele, recunoscîndu-i însușirile deosebite, încă de la studiul scris cînd era în liceu și căruia i-am făcut loc în acum hulita *Revistă istorică* a mea, toți aceia cari azi fac un front de luptă sau măcar de ipocrită hărțuială sau de solidarizare secretă contra mea mi-au fost elevi". Și din această broșură rezultă clar că rana deschisă de constituirea partidului național-liberal-georgist nu se cicatrizase șase ani mai tîrziu, Iorga considera că : „Șeful era, din cauza numelui său, d. Gheorghe Brătianu, pregătitorul, recrutorul, ca viitor ministru de Instrucție, de azi pînă mîine, d. C.C. Giurescu". Lui Gh. I. Brătianu îi reproșează un discurs din Camera Deputaților potrivnic legii bacalaureatului propusă de N. Iorga în calitate de prim-ministru și faptul că adăpostea în ziarul *Mișcarea* și în *Revista istorică română* atacurile lui C.C. Giurescu împotriva sa. Îi mai reproșa de asemeni și faptul că deși „la această ploaie de batjocuri la care d. Gheorghe Brătianu avea pru-

că „nu poate ține seama de grupări ca ale lui Lupu și Gh. Brătianu, de care Regele se arată complet deziluzionat" [19]. „Deziluzia" lui Carol al II-lea pornea desigur de la faptul că Gheorghe I. Brătianu n-a admis să fie un pion în manevrele și jocurile de culise regale. Aici stă cheia înțelegerii personalității sale politice. Cercetarea riguroasă a faptelor, a arhivelor, documentelor, confruntarea meticuloasă și obiectivă a surselor duce din ce în ce mai mult pe cei ce studiază epoca la o imagine diferită și opusă celor transmise de unii memorialiști [20]. Se ajunge astfel la concluzii judicioase despre reala substanță morală a

dența să nu adauge contribuția sa, dar se ferea ca de foc să se ocupe de vreuna din lucrările mele care-l priveau în special pe d-sa, ca profesor de istorie universală fie și ca un schimb de bune procedee pentru felul cum totdeauna i-am apreciat scrisele, în adevăr vrednice de toată lauda, eu n-am răspuns". După moartea lui N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu spune ratificînd astfel adevărul celor afirmate de N. Iorga : „M-a urmărit într-adevăr, în anii din urmă o stăruitoare părere de rău : aceea că împrejurări potrivnice cum se ivesc de atîtea ori în viață, m-au împiedecat, pînă în ceasul neprevăzut al cumplitului său sfîrșit, să aduc în timpul vieții marelui meu predecesor, prinosul de recunoaștere, într-o vreme în care printre atîtea laude și atîta hulă, o părere independentă și obiectivă ar fi avut în ochii săi mai multă valoare" (*N. Iorga istoric al românilor.* Discurs de recepție rostit la 26 mai 1943).

[19] *Memorii,* VI, p. 318.

[20] Vom reproduce cîteva extrase din notele adresate de profesorul și scriitorul Ion Sân-Georgiu — informator al Casei Regale — lui Carol al II-lea și care atestă că această sistematică opoziție a lui Gheorghe I. Brătianu se accentuase din 1934 : „Am lăsat anume la urmă pe dl. Gh. Brătianu și pe prietenii lui. Cîtă deosebire între atitudinea față de banchetul de la Gib și între rezerva care și-a impus-o acum. Este aproape sigur că punctul de vedere al georgiștilor va fi acela de critică față de toate guvernele care au neglijat înarmarea țării sau au făcut din ea un mijloc de îmbogățire a cîtorva privilegiați" (scrisoare din 20 noiembrie 1934). „Mulți dintre conducătorii organizațiilor georgiste nu sînt numai de părere că Gh. Brătianu a făcut o greșală de tactică politică, dar socotesc că atitudinea de duminică a șefului lor nu corespunde sentimentelor generale ale partidului... Gh. Brătianu nu trebuia să rupă ultimele punți cu Coroana..." (scrisoare datată 20 decembrie 1934). În aceeași scrisoare îl informa și despre părerea lui Dinu Brătianu în legătură cu această manifestare fățiș anticarlistă a nepotului său : „Georges nu trebuia să vorbească așa cum a vorbit". Puțin mai tîrziu Ion Sân-Giorgiu îi scrie din nou regelui : „Gh. Brătianu este departe de

omului politic Gheorghe I. Brătianu : „Regele Carol al II-lea și-a dat perfect de bine seama că Gh. Brătianu nu era omul potrivit pentru el, deoarece nu avea stofă de om politic dispus la toate tranzacțiile pentru a deveni un instrument docil de care avea nevoie. Din momentul formării acestor convingeri, regele a păstrat tot timpul cu Gh. Brătianu doar relații permise unui suveran cu un șef de partid din opoziție. Gh. Brătianu a păstrat și el formele protocolare față de rege, refuzînd orice sugestie a acestuia pe măsură ce se convingea că era ținut într-o rezervă fără perspective“ [21].

Bineînțeles, lui Carol al II-lea nu putea decît să-i displacă pînă la „deziluzie“ refuzul lui Gheorghe I. Brătianu de a accepta participarea la o coaliție care să ofere monarhului o mai largă bază de manevră. Se mai adaugă și intransigența morală a istoricului care din momentul izbucnirilor marilor afaceri din timpul domniei lui Carol a arătat că orice colaborare este imposibilă. Opoziția lui sistematică se cristalizează în „Frontul constituțional“ care cuprindea partidul său și partidul poporului al mareșalului Alexandru Averescu. În Camera Deputaților unde a fost ales fără întrerupere, în paginile ziarului *Mișcarea,* oficiosul partidului său, mutat de la Iași la București, ca și în acțiunile publice, Gheorghe I. Brătianu se manifesta ca un factor de opoziție permanentă și uneori chiar violentă la adresa regelui [22]. Această atitudine față de guvernul Gh. Tătărăscu, dorința de a

a-și potoli atacurile. Eu cred dimpotrivă că el a trecut cu totul sub înrîurirea cercurilor maniste și anticarliste (...)“ (scrisoare datată 27 ianuarie 1935). Direcția Generală a Arhivelor Statului, Fond Casa Regală, dosar 19/1934 și dosar 6/1935, filele 6—7.

[21] Emilia Sonea și Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României 1933—1938,* Editura științifică și enciclopedică, 1978, p. 159—160.

[22] Ceea ce duce chiar la disensiuni în cadrul partidului său, mai ales în anul 1937 : „Pe măsură ce campania împotriva guvernului și a coroanei se intensifica, în partidul condus de Gh. Brătianu a început să-și facă loc ideea împărțirii acestuia în două. Cauza a fost poziția anti-monarhică a lui Gh. Brătianu. Divergențele cele mai ascuțite au fost între Gh. Brătianu și C.C. Giurescu care a cerut șefului partidului să atenueze atacurile la adresa regelui, amenințîndu-l în același timp cu plecarea din partid“ (Emilia Sonea și Gavrilă Sonea, *op. cit.,* p. 161.) Dealtfel în anii dictaturii regale C.C. Giurescu devine rezident regal și ministru subsecre-

răsturna, în sfîrșit, cabinetul liberal devenit impopular după patru ani de guvernare, de a da astfel o lovitură lui Carol al II-lea și camarilei sale, de a determina o schimbare în viața politică a țării, l-au făcut pe Gh. I. Brătianu să adere la pactul de neagresiune electorală cu Partidul Național-Țărănesc (Iuliu Maniu) și Partidul „Totul pentru Țară“ (Corneliu Zelea Codreanu). Această alianță, care deși nu a reprezentat decît un act de conjunctură pentru a duce la căderea guvernului Tătărăscu, a legat temporar numele său de un partid față de care el se afla la antipod, ale cărui țeluri și metode Gh. I. Brătianu le dezavuase public. Fără îndoială, ar însemna să minimalizăm pericolul pe care îl prezentau mișcările de extremă dreaptă din România dacă am pune numărul mare de voturi obținute în 1937 de partidul „Totul pentru Țară“ [23] exclusiv pe seama pactului de neagresiune electorală. Analizînd conținutul și consecințele acestui pact, Lucrețiu Pătrășcanu spunea : „Pactul gărdisto-național-țărănesc era, în adevăr, limitat în obiectivele lui. În timp, era prevăzut doar pentru durata campaniei electorale, deși el a continuat,

tar de stat iar Gh. I. Brătianu deși reintră în vechiul partid liberal (fuziunea a avut loc la 10 ianuarie 1938), sub conducerea lui Dinu Brătianu stăruie în atitudinea sa ostilă Coroanei. Cu prilejul plebiscitului din 24 februarie 1938, Gh. Brătianu are o atitudine negativă deoarece prilejul avea să-i dea lui Carol al II-lea posibilitatea dizolvării partidelor politice, constituirea partidului unic „Frontul Renașterii Naționale“ și, mai apoi, după asasinarea lui Armand Călinescu, a transformării lui în „Partidul Națiunii“, cu Ernest Urdăreanu, șef de stat major. „Gh. Brătianu, iscălind și pe alții din comitetul de direcție, îndeamnă la neparticipare pentru plebiscit“ spune N. Iorga în *Memorii,* VII, p. 464. Iar prezența lui Gh. Tătărăscu în fruntea unuia din guvernele dictaturii regale (24 nov. 1939—4 iulie 1940) va duce la excluderea lui din Partidul Liberal condus de Dinu Brătianu și Gheorghe Brătianu, deși prin declarațiile lui Dinu Brătianu, partidul național liberal se angaja „să nu stînjenească“ acțiunea regelui din acea vreme.

[23] Rezultatele alegerilor din 1937 au fost următoarele : P.N.L. (Dinu Brătianu—Gh. Tătărăscu) — 1.103.353 voturi, 35,92% ; P.N.Ț. (Iuliu Maniu) — 626.612, 20,4% ; Partidul „Totul pentru Țară“ (Corneliu Zelea Codreanu) — 478.379, 15,58% ; Partidul Național-Creștin (A.C. Cuza) — 281.167, 9,15% ; Partidul Național Liberal (Gheorghe Brătianu) — 119.361, 3,89%. A se vedea și studiul *Țărănismul* de Z. Ornea, Editura Politică, 1969, p. 92—95. La acest pact electoral a aderat mai tîrziu și formația, dealtfel lipsită de însemnătate, a lui C. Argetoianu.

sub o formă sau alta, să-şi producă efectele şi după sfîrşitul ei. În ce priveşte scopul, se prevedea : apărarea libertăţii de propagandă a alegerilor, împiedicarea falsificării lor prin fraudă şi teroare. Cele două părţi contractante se obligau însă la ceva mai mult, anume să nu se atace reciproc în timpul agitaţiei şi a campaniei electorale. De aceea pactul încheiat între Maniu şi Codreanu, cel de-al treilea partener fiind Gh. Brătianu, s-a şi numit «pact de neagresiune». Rezultatele înţelegerii intervenite între conducerea naţional-ţărănistă şi Gardă au fost pentru partidul naţional-ţărănesc direct catastrofale. Pactul a servit, în schimb, în întregime interesele politice ale mişcării legionare. (...) Guvernul liberal a ieşit, în adevăr, înfrînt în alegeri. Dar aceasta n-a constituit o izbîndă a democraţiei şi nu acesteia i-au fost consolidate poziţiile. Beneficiarul a fost extrema dreaptă şi, în special, Garda de fier." [24] Confuziile pornite din aceeaşi dorinţă legitimă de a înlătura de la cîrma ţării guvernarea Gh. Tătărăscu au dus atunci la orientări şi atitudini eronate din partea altor forţe politice. În analiza pe care o face acestui capitol al vieţii publice româneşti, Lucreţiu Pătrăşcanu arată că : „Hotărîrea luată de conducerea de atunci a partidului comunist a fost de a se da, totuşi, sprijin atît în campania electorală cît şi în alegeri partidului naţional ţărănesc. Ceea ce a constituit o greşală cu grave urmări" (ed. cit. p. 115) [25].

Gheorghe I. Brătianu arătase în numeroase rînduri antagonismul dintre partidul său şi „Garda de fier" şi condamnase public actele teroriste ale acestei organizaţii. Deoarece între ideologia „Gărzii de fier" şi a lui Gheorghe I. Brătianu, între metodele de acţiune ale celor două partide exista o netă şi categorică

[24] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Sub trei dictaturi,* Editura Politică, 1970, p. 105—107.

[25] În lucrarea citată, *Ţărănismul* de Z. Ornea, p. 93, se reproduce după ziarul *Dimineaţa* din 27 noiembrie 1937 o informaţie prin care se arată că : „Ieri la 8 seara a avut loc o întrevedere între d-l Iuliu Maniu şi o delegaţie reprezentînd mişcarea muncitorească care a activat în ultima vreme pentru lista unică a forţelor democrate. Reprezentanţii muncitorimii au formulat un protest împotriva «pactului de neagresiune» încheiat cu partidul d-lui Codreanu (...) Delegaţia a cerut denunţarea acestui pact dăunător democraţiei din toate punctele de vedere".

deosebire, un raport de evidentă opoziţie, Gheorghe I. Brătianu fiind un reprezentant al democraţiei burgheze în viaţa noastră publică. La începutul anului în care a semnat pactul de neagresiune electorală, Gheorghe I. Brătianu precizase în Camera Deputaţilor cîteva fapte esenţiale în ceea ce priveşte concepţia antitetică a celor două partide : „S-ar putea descoperi lacune în atitudinea noastră. S-ar putea spune că noi nu am atacat totdeauna şi atît de categoric «Garda de fier» cum ar pretinde-o distanţa dintre concepţiile noastre politice. Dar nu am făcut excepţie cu «Garda de fier». O atitudine similară am observat şi faţă de celelalte grupări." (de opoziţie, n.n.) [26]

Mai mult, în aceeaşi şedinţă, Gheorghe I. Brătianu impută guvernului Tătărăscu incoerenţa în ceea ce priveşte atitudinea faţă de „Garda de fier". După măsurile dure luate pe hîrtie de guvernul Gh. Tătărăscu împotriva mişcării legionare, măsuri care prin lipsa lor de sistem, prin caracterul lor întîmplător trădînd mai degrabă derută decît hotărîrea de a împiedica în mod efectiv activitatea „Gărzii de fier" şi care nu şi-au dovedit eficienţa, Gheorghe I. Brătianu acuză în acelaşi discurs guvernul că a trecut „la regimul de toleranţă", a „permis reconstituirea partidului desfiinţat", „a îngăduit deplina libertate (Gărzii de fier, n.n.) în toate manifestările sale" [27]. În acelaşi an [28], şi mai precis în dimineaţa zilei în care presa a adus vestea tentativei de asasinat comisă de legionari împotriva profesorului Traian Bratu, Gh. I. Brătianu ia cuvîntul în camera deputaţilor manifestîndu-şi deplina solidaritate cu victima, cerînd pedepsirea celor vinovaţi. În acelaşi timp este împotriva măsurii guvernului de a închide facultăţile arătînd că trebuie să se facă deosebire între asasini şi partea sănătoasă a tinerimii noastre : „pentru fapta cîtorva ticăloşi care sper că vor putea fi pedepsiţi cît

[26] Vezi *Mişcarea,* 7 martie 1937.

[27] Lucreţiu Pătrăşcanu, în *Sub trei dictaturi,* ed. citată, susţine aceeaşi opinie : „Guvernul liberal nu s-a mărginit însă să asigure libertatea de acţiune extremei drepte, ci i-a dat în mod efectiv şi un ajutor politic direct" (p. 68). Analiza detaliată a situaţiei la p. 68—72.

[28] Vezi *Mişcarea,* 5 martie 1937.

mai degrabă şi cît mai drastic, trebuie să sufere întreaga tinerime a acestei ţări ?“ [29]

În ceea ce priveşte politica externă, unele demersuri pripite ale sale au lăsat să se creadă că Brătianu ar urmări o apropiere de Germania. E vorba mai ales de faptul că la începutul lunii ianuarie 1936, Gheorghe I. Brătianu a ţinut o conferinţă la Berlin despre Bismarck şi Ion Brătianu.

Cu acest prilej, a avut, cum singur a mărturisit, „întrevederi cu personalităţi conducătoare ale Reichului. A fost vorba (...) de zvonurile din ultimul timp, despre o alianţă germano-ungară cu scopul de a sprijini revizionismul“ [30]. În momentul în care N. Iorga se declară şi el nemulţumit de această vizită, Gheorghe I. Brătianu explică din nou public atitudinea sa : „Ţin deci să se ştie că nu am mers să pun întrebări nici unui stat străin ; nici n-am fost şi nici nu sînt la dispoziţia cuiva pentru un alt interes decît acela al ţării mele“ [31].

Gheorghe I. Brătianu nu a fost un adept al principiilor statului totalitar fascist şi nu a teoretizat idei aparţinînd doctrinelor „de dreapta“. Dimpotrivă ideologia lui caracterizată printr-o largă deschidere umanistă a fost lipsită de orice afinitate cu aceea a curentelor şovine, rasiste, mistice pe care prin opera sa, prin concepţia care a stat la baza ei, le-a respins în mod implicit şi explicit.

Opera lui contribuie la definirea raţionalismului românesc interbelic atît prin metoda de cercetare cît şi prin ideile ei. Concepţia sa despre istorie materializată în studii de o severă ţinută a evidenţiat punţile de legătură între popoare, interferenţele din cele mai vechi timpuri, elemente de civilizaţie care le-au apropiat mai ales în aria Orientului, a estului şi sud-estului Europei. Gh. I. Brătianu a pus în lumină atingerile materiale, morale şi spirituale dintre marile arii de civilizaţie într-un spirit de respect pentru valorile produse de *toate* popoarele şi *în primul rînd de cele vecine*, reliefînd, bineînţeles, ceea ce ţara, poporul şi zona cărora le aparţin au adus umanităţii.

Deşi, aşa cum vom vedea, ideea unităţii naţionale constituia un ax cardinal al operei lui [32], Gh. I. Brătianu a demonstrat-o cu argumente de ordin ştiinţific şi nu a predicat prin nici un cuvînt, prin nici o idee dispreţul împotriva altor popoare, nu a folosit pamfletul de joasă calitate, ci discuţia colegială. În nici o pagină a operei sale nu vom întîlni accente xenofobe, acestea fiind profund străine gîndirii sale[33]. El nu a aderat pe planul ideilor la nici unul din curentele timpului inspirate din ideologia fascistă. Faptul că după 1938 a fost un adversar hotărît al guvernării Goga-Cuza [34] dovedeşte că nu a avut nimic comun cu vreunul din guvernele care duceau ţara spre dictatură. Deşi — aşa cum am arătat — preocupările de doctrină şi sistem social nu au avut un rol preponderent în gîndirea sa, Gheorghe I. Brătianu a fost din acest punct de vedere un reprezentant al *liberalismului democratic* [35]. Pentru el salvarea „liberalismului politic cu aşezămîntul său monarhic constituţional şi cu regimul parlamentar“ se putea realiza numai prin „menţinerea liberalismului economic ; dacă vom sprijini aceste instituţii democratice pe o nouă elită a păturii mijlocii, cu rădăcini înfipte în toate straturile sociale ale acestei naţiuni“.

[29] Deşi relaţiile sale cu I.G. Duca erau extrem de încordate, ajungînd pînă la provocare la duel în urma unor grave insinuări de o parte şi de alta în Camera Deputaţilor, în noaptea aflării tragicului eveniment Gheorghe I. Brătianu a trimis văduvei primului ministru următoarea telegramă : „Adînc mîhnit de pierderea atît de dureroasă ce încercaţi, întîiul meu gînd se îndreaptă către dumneavoastră, pentru a exprima cele mai sincere sentimente de profunde condoleanţe“. *(Opinia,* Iaşi, an. XXX, nr. 8009, 31 dec. 1933, p. 1.)

[30] *Mişcarea,* 30 ianuarie 1936.

[31] *Mişcarea,* 14 februarie 1936.

[32] Pe această temă Gh. I. Brătianu a publicat mai multe volume.

[33] A se vedea în acest sens *La fin du régime des partis à Byzance et la crise antisémite du VIIe siècle* — communications destinée au VIe Congrés international des études byzantines, în *Revue historique du Sud-Est Européen,* an XVIII 1941, p. 49—67.

[34] Dintr-o notă a Siguranţei statului, ianuarie 1938 cităm : „Partidul naţional-ţărănesc, o parte din partidul liberal şi partidul liberal-georgist s-au declarat adversare hotărîte ale noului guvern (Goga) pe care îl declară anticonstituţional şi reacţionar ; cu toate contradicţiile existente între aceste partide, adversitatea comună va duce inerent la realizarea unui front comun pe platforma democraţiei şi a apărării constituţiei“ (D.I.S.I.S.P. Dosar 2596, fond XII, fila 10).

[35] Cea mai concludentă expunere a concepţiei sale pe acest tărîm o aflăm în studiul *Liberalism şi Democraţie,* extras din revista *Libertatea,* 1936.

Între 1938—1940, numele său a fost vehiculat în virtualitatea unor combinaţii guvernamentale, dar el *nu a primit* să facă parte din nici una dintre ele, deşi din anumite note fie ale ministrului plenipotenţiar al Reichului la Bucureşti, Fabricius, fie ale Siguranţei, rezultă că Ion Antonescu se gîndea la numirea lui ca ministru de externe. Chiar după eşecul rebeliunii legionare, cînd numele său este din nou citat, mai ales în zvonurile ce preced orice remaniere, ca o probabilitate pentru a i se încredinţa un portofoliu, Gheorghe I. Brătianu *nu participă* — aşa cum am arătat — la nici o formaţie guvernamentală.

Principiile sale pe tărîmul politicii externe nu au fost nicicodată conduse de ideea acceptării dominaţiei unei mari puteri, a amestecului străin în treburile interne ale ţării noastre, ale ştirbirii demnităţii şi integrităţii naţionale. Dimpotrivă, el a fost un fervent apărător al ideii de independenţă şi libertate naţională pe care întreaga sa operă o pune cu pasiune şi rigoare ştiinţifică în lumină susţinînd cu consecvenţă faptul că numai poporul român are dreptul să-şi hotărască destinele în mod suveran : „Oricît s-ar fi accentuat, în ultimii ani, internaţionalizarea vieţii statelor, oricît de mult s-ar fi strîns legăturile de interdependenţă economică de la un capăt la celălalt al globului, sînt margini înlăuntrul cărora voinţa naţiunii nu poate fi îngrădită de nimeni. Ea are datoria să-şi apere acest patrimoniu moral, cu aceeaşi stăruinţă cu care îşi menţine hotarul." [36] A fost totdeauna împotriva „sacrificării independenţei noastre economice", afirmînd că alianţele „nu trebuie să fie compatibile cu interesul politic al momentului, ele trebuie să fie compatibile cu condiţiile permanente ale economiei şi vieţii naţionale" [37].

Elocvent e faptul că Gheorghe I. Brătianu nu a cauţionat în scrierile lui politica expansionistă şi anexionistă a Germaniei. Dimpotrivă, ca şi N. Iorga, a susţinut în anii 1938—1940 dreptul unei naţiuni : „de a hotărî singură asupra destinelor ei" *(Mişcarea,* 26 martie 1938). La nici o săptămînă de la brutala invadare (12 martie 1938) şi anexare a Austriei de către Germania fascistă (13 martie 1938), Gheorghe I. Brătianu îşi arată dezaprobarea faţă de acest act de forţă care nu a dat nici cel puţin posibilitatea consultării populare hotărîtă cu trei zile înainte (9 martie) de cancelarul austriac Schuschnigg : „Istoria va judeca în ce măsură era îndreptăţită reacţiunea împotriva plebiscitului încercat în ultima clipă de cancelarul Schuschnigg şi dacă inconvenientele semnalate de proclamaţia Führerului nu puteau fi înlăturate decît prin intervenţia forţelor armate" *(Mişcarea,* 18 martie 1938). Iar în toiul agitaţiilor întreţinute tot de Germania fascistă în rîndurile minorităţilor din Cehoslovacia, ceea ce avea să constituie nu mult mai tîrziu pretextul anexării ei, Gheorghe I. Brătianu scrie *(Mişcarea,* 1 septembrie 1938) : „o bună şi temeinică determinare a drepturilor minorităţilor nu poate rezulta decît din definirea concretă şi sinceră a drepturilor majorităţii".

[36] Vezi *Intransigenţă şi tranzacţie în politica externă a României* în volumul *Problemele politicii noastre externe,* Editura Mişcarea, Bucureşti, 1934, p. 34—35.

[37] Interpelarea din 4 aprilie 1934, idem p. 92.

După cum se ştie, cele două partide liberale Dinu Brătianu şi Gheorghe I. Brătianu se reunifică la 10 ianuarie 1938. Partidul Naţional-Liberal Dinu Brătianu al cărui membru era Gheorghe Brătianu intra la 20 iunie 1944 în componenţa Blocului Naţional-Democrat alături de Partidul Comunist, de Partidul Social-Democrat, Partidul Naţional Ţărănesc — Iuliu Maniu.

În dimineaţa zilei de 23 august 1944, din însărcinarea partidelor naţional-ţărănesc, naţional-liberal şi social-democrat, Gheorghe I. Brătianu a cerut mareşalului Ion Antonescu „să facă armistiţiul", aşa cum a afirmat Iuliu Maniu. „Am executat această însărcinare, am fost la Snagov şi am vorbit cu d-nii mareşal Antonescu şi Mihail Antonescu (...) Dl. mareşal Antonescu mi-a cerut asentimentul scris al şefilor opoziţiei, care atunci reprezentau ţara, pentru ca să se încheie armistiţiul (...). Eu l-am asigurat că voi face toate sforţările pentru obţinerea acestui consimţămînt pînă la ora 3."

Atitudinea lui Gh. I. Brătianu din dimineaţa acelei zile, cînd a acţionat de partea celor ce au vrut să determine încheierea armistiţiului cu puterile aliate şi ieşirea din război, trebuie să fie reţinută pentru a contura portretul activităţii sale politice.

*

După transferarea sa la catedra de istorie universală a Universității din București în anul 1940 și pînă în 1947, Gheorghe I. Brătianu desfășoară o activitate științifică și didactică de o remarcabilă calitate. În 1942 începe să structureze volumul care face obiectul ediției noastre. Cîteva capitole sînt prezentate mai întîi în ședințele Academiei Române al cărui membru titular devine în anul 1941, ca și în ședințele Institutului de Istorie Universală „N. Iorga". *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* apare în volum în anul 1945.[38] Ca profesor la Universitatea din București ține în anii 1941—1942 și 1942—1943 un curs despre *Marea Neagră*, a cărui primă parte o definitivează între anii 1947—1950. Cartea va apărea postum.[39]

*

Cînd se va scrie istoria posterității lui N. Iorga se va vedea că Gheorghe I. Brătianu a dovedit o impresionantă și o exemplară probitate morală. Între anii 1941—1944 a afirmat valoarea operei savantului, dimensiunile sale unice în cultura română și a subliniat — cu durere — „tăcerea" care se lăsase în jurul ei după moartea năprasnică a autorului. În aprilie 1941[40], într-unul din primele articole scrise după asasinarea savantului, Gheorghe I. Brătianu avea să spună : „Ceea ce nu puteam prevedea era însă tăcerea care s-a lăsat în jurul mormîntului său proaspăt, ca o pîclă rece de sfîrșit de toamnă. În urma tragediei, de-abia de s-a ridicat un glas răzleț pentru a rosti un cuvînt de pomenire". Tot acolo adaugă că în timp ce în străinătate în ianuarie 1941 se aducea „un omagiu de recunoaștere a uriașei sale opere" pînă la acea dată nici o „publicație românească" nu îndrăznise „măcar a o aminti".

Iar în iunie 1941 relua această idee : „Alte mărturii de admirație și de respect pentru om și operă au fost prezente în toate țările pe care le-a parcurs și-a cărui istorie a studiat-o (...) Nu era nici una, pînă și *Noua Revistă* a Ungariei care să nu fi

[38] Vezi notele ediției de față p. 279.

[39] Georges I. Brătianu, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, Societas Academica Daco-romana, Monachi, 1969.

[40] Gheorghe I. Brătianu, *N. Iorga*, *Revista Fundațiilor regale*, an. VIII, nr. 4, 1 aprilie 1941, p. 3—5.

consacrat cîteva pagini a căror curtoazie el ar fi apreciat-o fără îndoială. E dureros să constatăm că la această dată, nici un român nu putea încă să pronunțe numele său ; de atunci, din fericire, s-a făcut o reparație acestui ultragiu al tăcerii și elogiul pronunțat de d. Bănescu a umplut această lacună" (*Revue historique du Sud-Est Européen* XVIII, 1941, p. 3—4: articolul deschidea numărul respectiv al revistei). Încă din acel articol Gheorghe I. Brătianu arăta că istoricii noștri, indiferent de generație, îi datorează mult lui N. Iorga fie ca elevi direcți, fie ca oameni ce s-au bucurat de îndemnul lui. Articole și studii[41] publicate în reviste, cuvîntări cu prilejul redeschiderii Institutului de Istorie Universală „N. Iorga" se încununează cu discursul de recepție la Academia Română, rostit la 26 mai 1943 în ședința publică solemnă. Fiind ales în locul rămas vacant prin decesul lui N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu și-a ținut discursul de recepție despre ilustrul său înaintaș[42], reluînd ideea din articolul publicat în 1941 : „...conferințele sau cuvintele comemorative ce au urmat pînă acum — puține încă, după intervalul de tăcere înfiorată ce i-a însemnat pieirea — au avut de scop să arate doar una din multiplele laturi ale operei omului de știință, căci de scrisul său de ziarist sau de acțiunea sa politică n-a venit încă timpul să se poată rosti o judecată senină și temeinică"[43]. Revelator pentru aceeași probitate morală, ținută in-

[41] Pentru bibliografia lucrărilor lui Gheorghe I. Brătianu a se vedea : Biblioteca Centrală Universitară — *Bibliografia lucrărilor științifice ale cadrelor didactice universitare*, seria istorie, vol. I A-L. p. 105—118 ; *Enciclopedia istoriografiei românești*. Editura Științifică și Enciclopedică p. 72—73 ; E. Turdeanu *L'œuvre de G.I. Brătianu*, în *Revue des études roumaines*, VII—VIII, 1961, p. 137—152 ; ediția citată din *La Mer Noire* p. 16—32, bibliografie redactată de V. Laurent.

[42] Deși în majoritatea cazurilor discursul de recepție la Academie elogia personalitatea înaintașului în locul căruia a fost ales, nu de puține ori discursurile de recepție au tratat probleme de sinteză cu un caracter general, cum ar fi, Traian Săvulescu: *Patologia vegetală*, Mihail Sadoveanu : *Poezia populară*, Th. Capidan : *Romanitatea balcanică*, Dimitrie Gusti: *Ființa și menirea academiilor*.

[43] Vezi *N. Iorga istoric al românilor*, discurs de recepție, ed. cit., p. 5. Gheorghe I. Brătianu a publicat în editura Institutului de Istorie Universală „N. Iorga", București, următoarele cuvîntări : *N. Iorga și istoria universală* (cuvîntare rostită la ședința de redeschidere a Institutului de

telectuală şi caracter exemplar este faptul că *primele trei lucrări postume ale lui N. Iorga apărute în anii 1940—1944 au fost tipărite datorită lui Gh. I. Brătianu, două fiind prefaţate de el* [44]. În prefaţa la ediţia a III-a a *Generalităţilor*, lucrare fundamentală pentru înţelegerea gîndirii istorice a lui N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu spunea că aceasta „se înfăţişează mult sporită, mai mult decît îndoit faţă de cea precedentă" considerînd-o astfel „un document unic în dezvoltarea istoriografiei româneşti" [45], „Paginile respective alcătuiesc roadele unei munci şi a unei experienţe istorice cum nici un alt cercetător al vremii sale, şi chiar al altor vremuri, nu le-a putut culege". Nu adulare de circumstanţă, protocolară, ci o privire lucidă care implică o atitudine critică riguroasă în faţa operei maestrului. Dar această atitudine pornea de la recunoaşterea uriaşului rol pe care N. Iorga l-a avut în cultura şi în istoriografia noastră. Nu un panegiric în termeni bombastici şi ipocrit smeriţi, ci pagini în care se subliniază deopotrivă perenitatea fundamentală a operei şi faptei lui N. Iorga şi caducitatea de amănunt pe care scrierile şi activitatea sa o conţin de asemenea.

Deşi scrierile lui Gheorghe I. Brătianu despre N. Iorga din această perioadă se înscriu în primul rînd ca expresie a unei

Istorie Universală „N. Iorga" din 6 decembrie 1941 ; *N. Iorga apărător al drepturilor româneşti* (cuvîntare rostită la şedinţa de deschidere a anului academic la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" din 6 decembrie 1942). Împreună cu discursul de recepţie la Academia Română, textele amintite au fost strînse în volumul: Gh. I. Brătianu, *Nicolae Iorga* (Trei cuvîntări), 1944, 79 p. Acestora li se adaugă articolele citate din *Revista Fundaţiilor regale* (aprilie 1941) *La Revue historique du Sud-Est Européen* (XVIII, 1941).

[44] Cea dintîi se intitulează *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor*, lecţii ţinute la Şcoala de război în 1937, şi a fost tipărită în 1943, cea de-a doua reprezintă : *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, ambele ediţii sînt îngrijite de Liliana N. Iorga şi prefaţate de Gheorghe I. Brătianu. Prefaţa la *Generalităţi* este datată martie 1944.

[45] Cu privire la împrejurările politice care au dus la această „tăcere" a se vedea prefaţa lui G. Ivaşcu la antologia *Cumpăna cuvîntului 1939—1945* de G. Ivaşcu şi Antoaneta Tănăsescu, Editura Eminescu, 1977, p. 44—45. În aceeaşi antologie sînt reproduse şi primele articole despre N. Iorga, publicate în presă în zilele de 15—16 mai 1941, semnate de N. Jianu şi respectiv Ion Vinea.

atitudini etice — ele conţin şi numeroase sugestii pentru o judicioasă înţelegere a operei lui. Şi nu am putea încheia acest capitol atît de grăitor pentru superioritatea sa morală dacă n-am spune că nici cel mai mic resentiment, nici cea mai mică aluzie la neînţelegerile dinainte nu transpar din paginile lui Gheorghe I. Brătianu. Dimpotrivă, doar sentimentul vinovăţiei sale pentru faptul că — aşa cum am văzut din citatul dat de noi — în timpul vieţii maestrului nu i-a adus omagiul meritat.

După ce în 1945 publică volumul *Tradiţia istorică...*, Gheorghe I. Brătianu începe o altă lucrare fundamentală a sa, *Sfatul Domnesc şi adunarea stărilor în principatele române*, ale cărei prime capitole le prezintă în şedinţele Academiei Române în anii 1945—1946 [46]. Lucrarea va fi definitivată în cursul anilor 1947—1950 şi va fi tipărită postum [47]. În anii 1943—1945 şi 1946—1947, predă la Facultatea de litere din Bucureşti cursul *Formule de organizare a păcii în Istoria Universală*, din care publică două părţi în *Revue historique du Sud-Est Européen*. Ultima parte (revista citată, an. XXIII, 1946, p. 31—56) cuprinde situaţia de după primul război mondial şi cîteva incursiuni în deceniul trei. Remarcabile sînt portretele dedicate unor mari dispăruţi, ca Charles Diehl [48] şi ca savantul ce i-a înrîurit opera, Marc Bloch. Acesta din urmă a fost torturat şi executat de nazişti în 1944, din cauză că participase în mod activ la rezistenţa franceză.

Articolul lui Brătianu se intitula semnificativ : *Un savant şi un soldat : Marc Bloch* [49]. Dată fiind influenţa lui Bloch asu-

[46] Trei comunicări publicate sub acest titlu după cum urmează, I *Liniile generale ale problemei* (şedinţa din 30 noiembrie 1945), *Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice*, seria III, tomul XXVIII, Mem. I ; II *Consiliul feudal şi adunarea stărilor în ţările Europei apusene*, şedinţa din 8 februarie 1946 idem mem. 7; III *Adunările de stări în ţările Europei centrale*, şedinţa de la 12 iulie 1946 idem, tomul XXIX, mem. 6.

[47] *Sfatul Domnesc şi adunarea stărilor în principatele române*, Evry, Compagnie Française d'Impression 1977.

[48] *Charles Diehl et la Roumanie*, 1945, vezi bibliografiile citate.

[49] *Revue historique du Sud-Est Européen*, XXIII, Bucarest, 1946 p. 5—20 tipărit în deschiderea numărului la rubrica *Istorie şi Istorici* cu menţiunea *Comunicare la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" din Bucureşti.*

pra istoricului român, ne vom referi la această conferință în paginile următoare ale studiului nostru. Subliniem doar că, vorbind despre cei dispăruți în timpul războiului, Gh. I. Brătianu îl amintește din nou pe Iorga, ucis „în plină forță de muncă, în plină vigoare, sub loviturile unor dușmani declarați ai oricărei libertăți și ai oricărei civilizații". Evocînd moartea tragică și glorioasă a savantului francez, luptător împotriva fascismului, Gh. I. Brătianu spune : „Marc Bloch a căzut ca un soldat cu fața la inamic, dar exemplul lui rămîne viu (...) El luminează prin sacrificiul său prestigiul țării pe care a apărat-o, Franța (...) Am vrea să cunoaștem mai bine această pagină de epopee."

Activitatea sa științifică de după 1944 cuprinde în afara celor trei titluri fundamentale, *Tradiția istorică, Sfatul Domnesc, Marea Neagră*, diverse articole publicate mai ales în *Revue historique du Sud-Est Européen* [50], unde recenzează lucrări noi pe tărîmul istoriei, dovedind aceeași curiozitate științifică ce l-a caracterizat, situînd opera lui pe direcțiile celor mai noi curente de gîndire ale timpului.

Funcționează la Universitatea din București pînă la finele anului universitar 1946—1947. După aceea se află în concediu de la catedra de istorie universală. Între 1947—1950 la locuința sa din București se dedică — așa cum am arătat — definitivării celor două lucrări *Sfatul Domnesc* și *La Mer Noire*.

În noaptea de 7 spre 8 mai 1950 a fost arestat. Reținut timp de aproape trei ani fără a fi judecat sau condamnat, Gheorghe I. Brătianu încetează din viață în închisoarea de la Sighetul Marmației, în noaptea de 24 aprilie 1953. La 30 ianuarie 1953, împlinise cincizeci și cinci de ani.

*

Cum studierea operei și activității lui Gheorghe I. Brătianu se află la început, cum nu dispunem pînă acum nici de acele ample cercetări de ansamblu și nici de investigațiile asupra diferitelor domenii pe care le-a ilustrat de-a lungul unei activități

[50] Revistă fondată de N. Iorga, s-a tipărit după moartea lui sub auspiciile Institutului de Istorie Universală „N. Iorga". Directorul revistei în ultimii ani a fost Gheorghe I. Brătianu, secretar M. Berza, comitetul de direcție era format din I. Nistor și N. Bănescu.

de trei decenii și jumătate, e de la sine înțeles că nu avem pretenția ca introducerea noastră să abordeze și să elucideze întreg ansamblul moștenirii sale spirituale. Cum nu numai noi dar și cei care pînă acum au rostit unele judecăți asupra ei o consideră una de maximă importanță pe tărîmul istoriografiei noastre, sîntem convinși că studiul nostru ce și-a propus să schițeze un portret moral al omului și să încadreze opera sa în contextul istoriei gîndirii și culturii românești va fi urmat de contribuții care vor adînci și vor dezbate *toate* implicațiile ei. Am fost îndeosebi sensibili la ideile lui Gheorghe I. Brătianu cu privire la istoria civilizației și la conexiunile operei lui cu istoria culturii românești.

Debutul său precoce, am văzut, se leagă de *Revista istorică* a lui N. Iorga, ce i-a pus cu generozitate la dispoziție spațiu pentru cel mai amplu studiu din acel număr, și în general din cîte se tipăreau atunci în această publicație. Analiza lui ne arată că tînărul autor — împlinise șaptesprezece ani — urma în mod evident modelul lui Iorga mai ales în formula de expunere a faptelor, formulă predominant narativă în primele pagini, dar nu-și permitea, cum nu și-a permis niciodată, marile expansiuni lirice, uimitoarele fresce în care imaginația completa sursele. Trimiterile riguroase aveau în vedere opera lui Iorga, dar nu în mod exclusiv și nici excesiv căci, aria investigației sale cuprindea aproape tot ce era publicat atunci de cercetătorii și alcătuitorii marilor colecții (T. Codrescu, I. Bogdan etc.), de cronicari (Miron Costin, D. Cantemir, N. Mustea) dar și de istorici ai țării, ca de pildă N. Densusianu, B. P. Hasdeu, Radu Rosetti, A. Xenopol, ca și de unii istorici străini. Cercetări proprii în arhive nu făcuse, dar studiul nu era o compilație juvenilă ci o descriere serioasă a subiectului, cu o marcată înclinare spre amănuntul viu, caracteristic, care dă imaginea vieții specifice epocii. Ceea ce va trebui să reținem ca una din direcțiile în care influența lui N. Iorga s-a manifestat asupra sa, ceea ce a facilitat receptarea metodologiei și doctrinei școlii de la revista *Annales* și a lui Marc Bloch [51]. N. Iorga nu era bineînțeles sin-

[51] Pentru concepția sa, dealtfel pentru întreaga sa activitate, a se vedea *Gheorghe I. Brătianu (1898—1953)* de Lucian Boia, în *Studii și arti-*

gurul istoric al epocii. În amurgul glorioasei sale cariere se afla atunci A. D. Xenopol, care va închide ochii în 1920. De numele lui va fi legată mai ales lucrarea pe care o prezentăm cititorilor în ceea ce privește creditul acordat tradiției. Ion Bogdan încetează și el din viață în 1919, iar D. Onciul în 1923. În plină putere creatoare se sting Constantin Giurescu (1918), Ion Sîrbu (1922). Vasile Pârvan, cel care ridicase istoria la rangul de filozofie și meditație asupra vieții, moare și el în 1926, la numai 45 de ani.

Enumerarea noastră e departe de a fi completă și nu cuprinde întreaga *situație* a istoriografiei românești din perioada debutului și a afirmării sale, dar, prin aceste cîteva repere, am vrut să demonstrăm că și pe acest tărîm — așa cum s-a întîmplat și în literatură — generația vîrstnică se stinge, prin moartea unora din reprezentanții ei cei mai străluciți ca să putem înțelege de ce generația Gheorghe I. Brătianu, C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, Victor Papacostea, Andrei Oțetea, Scarlat Lambrino, Gh. Zane, Ioan Moga, N. Cartojan deține ponderea istoriografiei noastre dintre cele două războaie. Nu uităm, bineînțeles, pe cei afirmați înainte de primul război

cole de istorie, XXXVII—XXXVIII, 1978, București, p. 169—173, la rubrica „Medalion istoric" însoțit de „Date biografice și bibliografice", articol care schițează pentru prima dată structura operei sale, direcțiile afirmării ei. Tot Lucian Boia a publicat *L'historiographie roumaine et l'école des* Annales *Quelques interférences,* în *Analele Universității din București,* anul XXVIII, 1979, p. 31—40, unde se referă pe larg la influența acestui curent istoric asupra lui Gh. I. Brătianu și la legăturile dintre el și savantul Marc Bloch, p. 36—38. O succintă și pertinentă caracterizare a valorii operei lui Gh. I. Brătianu o datorăm acad. Ștefan Ștefănescu (vezi *Enciclopedia istoriografiei românești,* ed. cit., p. 73), pe care o reproducem în întregime pentru justețea și rigoarea ei : „G.I.B. ocupă un loc de frunte în istoriografia românească. A contribuit la ridicarea istoriografiei noastre la un nivel superior, modern, comparabil cu al altor școli istoriografice europene. Cercetările sale de istorie națională s-au concentrat asupra unor probleme majore : formarea și continuitatea poporului român pe teritoriul pe care îl locuiește, formarea statelor medievale românești, organizarea socială și politică a vieții românești în Evul Mediu. A fost un deschizător de drumuri în domenii ale istoriei universale, cum ar fi istoria economică și socială a Bizanțului sau istoria comerțului italian în Marea Neagră. A creat o școală istoriografică la care s-au format mulți din istoricii noștri de frunte."

mondial, precum Ion Lupaș, Ilie Minea, Silviu Dragomir. Dar ideea de „generație", de „tînără școală istorică", de respingere a ceea ce se lega de numele lui N. Iorga revine celor ce sînt produsul atmosferei intelectuale postbelice. Pentru că Iorga, venind impetuos din veacul trecut, marchează începutul de secol nu numai prin ponderea unei bune părți din neobișnuita producție cantitativă dar și prin gesturile largi de *Sămănător* ; el era cel care sfărîmă porțile arhivelor, bibliotecilor ieșind în mijlocul mulțimilor, pe care nu o dată cuvîntul său — zăgăzuit prea mult între pereții amfiteatrelor universitare — le îndemna la acțiune. Iorga trece dincolo de primul război mondial cu aceleași uriașe disponibilități de cercetător, creator, animator pe care vîrsta le făcea să crească într-o proporție geometrică. Era farul pe care chiar dacă nu-l mai urmau toți cei ce navigau și cei ce se avîntau atunci pe mările trecutului nu-l puteau ignora. Nu era la acea cumpănă istorică a primului război mondial și în cel de al treilea deceniu al secolului izolatul de mai tîrziu. În paginile *Revistei istorice* din anii următori primului război mondial întîlnim nume ca P.P. Panaitescu, C.C. Giurescu, Ilie Minea, N. Cartojan, Radu Rosetti, V. Zaborovski, Sever Zotta etc. [52] deci generații diferite din care nu lipsesc cei tineri. Că mai tîrziu ruptura violentă între magistru și generația nouă se va produce, că această generație se va defini la un moment dat delimitîndu-se de N. Iorga, cum s-a întîmplat mai devreme chiar, dar tot atît de accentuat și pe tărîmul criticii și istoriei literare nu-i mai puțin adevărat [53]. Dar Iorga novatorul sau Iorga împietritul rămîne un punct de referință pozitiv sau negativ peste care nimeni nu putea trece atunci cum nu se va putea trece niciodată.

Ce-i datorează Gheorghe I. Brătianu în afara încurajării, prețuirii constante, sprijinului la alegerea ca membru corespondent al Academiei ? Citind scrierile lui Gheorghe I. Brătianu de după 1940, vom vedea că imaginea lui N. Iorga este aceea a *Sămănătorului*, deci a animatorului, a mobilizatorului de conștiințe, a catalizatorului de energii morale, a celui ce a fost un

[52] Vezi *Enciclopedia istoriografiei românești,* ed. cit., capitolul *Periodice,* p. 435—461.

[53] Vezi primul capitol al studiului nostru p. XXII—XXIII.

factor de unitate a spiritului național în momente dificile. Să ne gîndim dacă nu „timidul“ Gheorghe I. Brătianu, crescut în respectul dacă nu în cultul lui N. Iorga, pe el l-a avut ca model atunci cînd a trecut din domeniul strictei cercetări științifice pe tărîmul acțiunii politice. Dar aceasta e doar o ipoteză. Ea își află temeiul în *imaginile* ce revin în paginile lui Gheorghe I. Brătianu despre N. Iorga sintetizîndu-se mai ales în discursul său de recepție la Academie din anul 1943. Trasînd drumul vieții și operei magistrului în legătură cu evoluția societății românești, avem impresia destul de clară că Gheorghe I. Brătianu își afla modelul în fapta ilustrului său înaintaș. Influența lui N. Iorga asupra lui Gheorghe I. Brătianu este una care ține de semnificația prezenței sale în viața poporului român, pentru că oricît ar fi fost de divergente drumurile lor după 1930, rămîne acea amprentă sufletească pe care *personalitatea* animatorului pe toate planurile și-a pus-o asupra unui adolescent. Și chiar dacă spiritul său critic a descoperit apoi ceea ce întreaga sa generație avea să vadă drept lacună în opera uriașului, niciodată nu a pornit cu vehemență la luptă și nu a sfărîmat violent, public, *imaginea* care se gravase în suflet. Pentru că Gheorghe I. Brătianu a fost din acest punct de vedere un sentimental, în structura sufletească a căruia dominau valorile morale.

Două ni se par a fi domeniile în care se întîlnesc și pe care într-un mod indirect Gheorghe I. Brătianu le recunoaște drept influență sau interferență între el și magistru. Cea dintîi reprezintă ideea de istorie vie, de istorie trăită, de experiență de viață privită bineînțeles nu în relația ei imediată, memorialistică, ci într-o desfășurare mai largă. Considera că „în concepția lui Iorga din ultimii ani, acea care a dat loc poate mai mult criticei specialiștilor, rămîne totuși un factor esențial, ce reprezintă, orice s-ar zice, o problemă fundamentală în cercetarea și în scrierea istoriei : în ce măsură trebuie ținut seama, pe lîngă documentele pe care se sprijină orice lucrare serioasă, pe lîngă relațiunile mai vechi sau mai noi ale evenimentelor — de această experiență a vieții reale, care aduce istoriei înțelesul ei mai adînc, acela ce lipsește adesea înșirării cît de conștiincioase a faptelor, și criticii cît mai migăloase a izvoarelor. Este întrebarea veche — și totuși

nouă — dacă istoricul care își mărginește orizontul la pereții bibliotecii și la dosarele arhivelor, nu riscă să ridice o construcție artificială, mai depărtată de realitatea ce a voit să o înfățișeze, decît dacă ar fi privit-o într-o desfășurare dinamică, ce nu o poate înțelege decît cel ce a trăit-o.“ Fără îndoială, aici Gheorghe I. Brătianu se referă nu numai la acea dimensiune memorialistică dominantă în ultimul deceniu al vieții lui N. Iorga ci și la acea trăire a istoriei pe plan spiritual, la acea adeziune morală față de obiect, care nu trebuie să denatureze adevărul științific, ci să evidențieze marile înțelesuri umane, aptitudine fără de care pagina scrisă rămîne doar o simplă comunicare de fapte. Ceea ce N. Iorga a urmărit să facă din scrisul său mai ales în ultima perioadă a vieții, iar o direcție a operei lui Gheorghe I. Brătianu, în care se înscrie și cartea de față — dovedirea unității noastre naționale o ilustrează de asemenea.

O altă idee pe care o putem considera ca avîndu-și sorgintea în opera lui N. Iorga este cea legată de relația dintre personalitatea în istorie și viața mulțimilor, structura lor morală și spirituală. Cum spunea în 1943, în prefața la cartea *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor* [54] : „În portretele ce alcătuiesc această serie de «oameni cari au purtat războaie», Nicolae Iorga a știut să lege mereu personalitățile alese de el în cîmpul nesfîrșit al istoriei universale, de tot ceea ce reprezintă, regăsind în fiecare conducător de oaste elementele caracteristice ale mentalității și ale vieții secolului său“.

Să reținem acești doi termeni *mentalitate* și *viață*, pentru a porni de la ei în determinarea concepției lui Gheorghe I. Brătianu din perspectiva pe care o urmărim în acest studiu. Nu înainte de a determina o altă particularitate a formației sale, și anume că — așa cum am văzut — după terminarea studiilor liceale a urmat cursurile Facultății de drept, fapt care nu a rămas fără influență asupra sa, mai ales în ce privește definirea instituțiilor, interpretarea documentelor în toate implicațiile lor și specificul dezvoltării comunităților umane, rolul pe care factorii economici și sociali îl au asupra transformărilor care apar pe plan social, politic și chiar intelectual. Studiile în Franța,

[54] Ed. cit., p. 5.

imediat după primul război mondial, avîndu-l printre alţii ca profesor pe Ferdinand Lot — îi deschid adevăratele orizonturi de cercetător, îl îndreaptă spre ceea ce am putea numi vocaţia sa fundamentală. Porneşte de la cercetarea izvoarelor, fie că erau pietre de mormînt, rezultatul unor săpături sau acte din arhive româneşti şi străine. Gheorghe I. Brătianu îşi caracteriza propria sa evoluţie ca istoric cînd spunea, în studiul citat despre Marc Bloch : „Aplicat asupra unei discipline ale cărei elemente le poseda în profunzime, el a acumulat ani de analiză a izvoarelor şi a textelor fără de care nu se poate concepe o analiză într-adevăr fecundă ; dar oricare a fost încrederea în cercetările sale şi bogăţia bibliotecii lui, n-a rămas niciodată prizonierul referinţelor şi fişelor. Aducea un alt orizont studiilor noastre şi simţi trecînd prin scrierile sale — pînă şi în notele asupra unui detaliu — acest suflu larg pe care geograful sau sociologul sînt mai indicaţi să-l simtă în lucrările lor decît istoricul legat prea mult de litera arhivelor." [55] Această mărturisire datînd din 1946 echivalează cu o adevărată profesiune de credinţă pe care Gheorghe I. Brătianu a urmat-o în scrisul său şi constituie o imagine a drumului parcurs de el. Primii ani ai activităţii sale de istoric dedicaţi cercetării izvoarelor se încununează cu lucrarea care consacră un istoric, îi reprezintă plenar metoda, defineşte structura personalităţii sale şi aduce pe acest tărîm o nouă înţelegere a faptelor, şi anume : *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle.* [56] E momentul în care din cercetarea arhivelor se alcătuieşte acea viziune nouă asupra *„istoriei vieţii"* văzută în diversitatea manifestării ei, în toate aspectele care o structurează şi o definesc. Al. Lapedatu [57] vede aici imboldul lui N. Iorga, ceea ce nu-i deloc exclus, ţinînd

[55] *Un savant et un soldat: Marc Bloch*, art. cit., p. 6—7.

[56] Académie Roumaine, Études et recherches, Cultura Naţională, Bucarest 1927, 375 p.

[57] Vezi răspunsul la discursul de recepţie (vol. cit., p. 27—38) : „... la sfatul lui N. Iorga, te-ai apucat de un lucru, cred, mai anevoios, de cercetarea *Actelor notarilor genovezi din Pera şi Caffa, de la sfîrşitul secolului al XIII-lea* (1281—90) copiind şi pregătind pentru editare după cele mai riguroase metode ştiinţifice bogata recoltă de documente pe care le-ai tipărit în *Actes des Notaires....*"

seama că şi magistrul fusese în tinereţe un neobosit culegător şi editor de documente.

Gheorghe I. Brătianu se situa însă la sfîrşitul deceniului trei într-o arie de influenţă mult mai largă, cu o deschidere europeană, începea să se înscrie în evoluţia acestei ştiinţe aşa cum era înţeleasă de unii mari istorici în anii următori primului război mondial. În această perioadă se poate stabili impactul metodei şi gîndirii sale cu sistemul lui Marc Bloch [58] şi în general cu al tendinţelor noi care nu numai că se manifestau atunci dar aduceau o transformare a însuşi conceptului de istorie. Apariţia în anul 1929 a revistei *Annales d'histoire économique et sociale* de sub direcţia lui Marc Bloch şi Lucien Febvre reprezintă un moment hotărîtor în care „s-a început transformarea istoriografiei în general" [59]. Dar aşa cum se arată în toate lucrările privind evoluţia ştiinţei istorice şi aşa cum spune unul din cei mai străluciţi reprezentanţi ai şcolii de la *Annales*, Emmanuel Le Roy Ladurie, într-un articol închinat semicentenarului apariţiei acestei reviste [60], sistemul lui Marc Bloch avea surse adînci în cercetările multidisciplinare de pînă atunci : „La început *Annales* se revendică dintr-o cvadruplă inspiraţie [...] : *socio-*

[58] Fără îndoială, aşa cum arată în studiul său Lucian Boia : „Brătianu este un produs al şcolii româneşti de istorie universală, înfloritoare în perioada interbelică, datorită în bună măsură impulsului lui N. Iorga. Înţelegerea istoriei în unitatea ei, tentaţia spre spaţii vaste, spre o istorie comparată, spre analogii şi paralelisme, integrarea evoluţiei raţionale în istoria generală, sînt trăsături ale epocii lui N. Iorga pe care le întîlnim şi la G. I. Brătianu, fireşte nu în urma unei influenţe unilaterale, dar fără îndoială şi prin asimilarea lecţiei marelui înaintaş." Tot Lucian Boia precizează: „Oricît de mult ar datora tradiţiei istoriografice româneşti şi lui N. Iorga în special, Brătianu a fost un om al timpului său, ale cărui cercetări se află la nivelul european al ştiinţei istorice. Într-o vreme în care se declanşează marea revoluţie istoriografică pe care o trăim şi astăzi (o istorie problematizată, comparată, interdisciplinară, predominant social-economică etc.), Brătianu nu apare ca un simplu elev pe lîngă principalele şcoli istoriografice ale lumii, ci ca egal între cei mari, ca unul ce şi-a adus contribuţia alături de aceştia la edificarea unei istorii mai complexe, mai ştiinţifice" (studiul citat, p. 170).

[59] *L'Histoire et ses méthodes*. Encyclopédie de la Pléiade, p. 850.

[60] *Les mousquetaires de la nouvelle histoire*, în *Le Nouvel Observateur* nr. 791, 7—13, ianuarie 1980, p. 58—61.

logia durkheimiană ; *interdisciplinaritatea* lui Henri Berr și publicației sale *Revue de synthèse* ; *istoria economică* a prețurilor, a salariilor și a conjuncturii, așa cum a definit-o François Simiand". Și tot Le Roy Ladurie menționează în formarea școlii de la *Annales* influența *școlii geografice* franceze „care a culminat între cele două războaie în timpul lui Vidal de la Blanche și Demongeon." Definindu-l pe Marc Bloch, tot Le Roy Ladurie spunea : „Sociologismul lui Marc Bloch reprezintă voința rezolută de a merge dincolo de evenimente, dincolo de politica pură și de indivizi, pentru a sesiza mai bine masele puternice ale istoricității, milioanele de oameni care formează temelia și miile de indivizi care alcătuiesc elita. Aceste milioane și aceste mii fac istoria reală..."

Studiind istoria din perspectivă multidisciplinară, abordînd tehnici și metode noi de investigație și interpretîndu-le într-o optică novatoare, de o amplă cuprindere, opera lui Gheorghe I. Brătianu constituie un moment fericit de sinteză dintre tradițiile istoriografiei românești reprezentate de N. Iorga și cele europene care constituiau atunci direcțiile cele mai fertile, ce și-au dovedit perenitatea. [61]

Și chiar dacă Gheorghe I. Brătianu nu s-a format la o școală istorică autohtonă, el a receptat influența unei atmosfere intelectuale românești din primele două decenii ale secolului nostru, cînd N. Iorga includea în sfera preocupărilor sale *toate* domeniile vieții materiale și spirituale, cu un accent marcat asupra țărănimii al cărei trai îl interesa nu numai în perspectivă istorică ci și în datele ei acut și imediat contemporane, cum apărea în lupta din paginile *Sămănătorului* și în notele de drum ce acopereau toate provinciile locuite de români. Dar N. Iorga

[61] În articolul citat despre Marc Bloch, Gheorghe I. Brătianu precizează și anul în care l-a cunoscut pe Marc Bloch și anume cu prilejul Congresului Internațional de Științe Istorice din 1929 „unde am avut prima dată posibilitatea să-l întîlnesc și să-l cunosc". Apoi la congresul de istorie de la Oslo colaborarea lor s-a legat mai strîns, Marc Bloch recenzînd elogios studiile lui Gheorghe I. Brătianu (vezi Lucian Boia, *L'historiographie roumaine et l'école des „Annales"*, revista citată, p. 37—38). În studiul respectiv, Gheorghe I. Brătianu citează o scrisoare pe care a primit-o în 1929 de la Marc Bloch și în care acesta înfățișează țelurile revistei sale.

nu era singurul care să dea istoriei o atare perspectivă. Studiile economice și de istorie socială care au premers anului 1907 [62] și au fost generate de acest eveniment au creat un fond aperceptiv ce a permis apropierea de tendințele noii școli istorice rezultată din direcțiile amintite. Să adăugăm că deceniul al treilea reprezintă momentul afirmării școlii sociologice a lui Dimitrie Gusti ca și al apariției unor studii de istorie socială și economică de mare răsunet, cum ar fi *Burghezia românească* de Ștefan I. Zeletin. Și iarăși nu-i lipsit de importanță să amintim că la Iași în perioada în care Gheorghe I. Brătianu este profesor, colegi la Universitate sînt G. Zane, datorită căruia se dezvoltă studiile de istorie economică, și sociologul Ștefan I. Zeletin. Dacă acestea au fost coordonatele principalelor influențe, directe și indirecte, ale ambianței spirituale în cadrul căreia s-a dezvoltat și format savantul, putem avansa chiar ideea unei joncțiuni între gîndirea sa și cea a lui Marc Bloch. Încă din 1927, data apariției *Actelor notarilor genovezi*, spunea în încheierea studiului introductiv [63] : „Fără îndoială nu trebuie să ne așteptăm să aflăm în această colecție documente de o mare importanță istorică : e vorba de contracte particulare și nu de probleme de stat. Cu toate acestea, cititorul care va avea răbdarea să parcurgă aceste texte cu oarecare atenție va putea afla și alt lucru decît o serie de tranzacții particulare lipsite de un interes general. (...) Sub aceste aspecte multiple și diverse, se află viața intensă a unui mare centru economic al Orientului, la sfîrșitul secolului al XIII-lea, care se desfășoară înaintea noastră, cu întregul pitoresc bălțat al raselor

[62] Pentru bogata bibliografie a studiilor dedicate problemei țărănești înainte de 1906, a se vedea Vasile M. Kogălniceanu, *Chestiunea țărănească*, Tipografia *Gutenberg*, partea a II-a *Anexe*, p. 59—67, a se vedea de asemenea G. Zane, *Răscoala în literatura socială a anului 1907*, în vol. colectiv *1907—1977 De acolo de unde a pornit văpaia...*, Editura Eminescu, 1977. În studiul *La politique extérieure du roi Charles I-er de Roumanie*, Cartea Românească, București, 1940, p. 31, Gh. I. Brătianu spunea despre răscoalele din 1907: „ordinea a fost restabilită cu prețul unor eforturi și sacrificii dureroase, dar chestiunea socială rămînea de acum înainte la ordinea zilei".

[63] Ed. cit., p. 70—71.

împestrițate și cu toată activitatea necontenită a unui trafic internațional. În acest contact permanent între Europa și Asia, în acest permanent amestec de instituții și de obiceiuri s-au format pe încetul regulile dreptului maritim și comercial ale timpurilor moderne. Se acordă un mare spațiu regimului tîrgurilor din secolul XIII, XIV, XV în această elaborare a formelor unei economii noi, mai bine adaptată decît cea a Evului Mediu timpuriu la un regim mai perfecționat și la un ritm mai rapid al schimburilor internaționale. Ar trebui poate, fără să neglijăm pentru aceasta ceilalți factori, de a căuta de asemenea originile acestei evoluții în viața colonială a contoarelor Levantului, în care se formează fără zgomot și fără violență, prin liberul joc al forțelor economice și în frămîntările zilnice ale tranzacțiilor comerciale, ceea ce va fi mai tîrziu mentalitatea capitalismului modern ; acesta va sfîrși prin a-și impune legea sa lumii occidentale, eliberată de legăturile multiple ale societății feudale care o dominase în secolele precedente."

Acest citat echivalează cu o adevărată prefață la operele sale viitoare și ne face să înțelegem cum Gheorghe I. Brătianu, plecînd de la faptele vieții cotidiene, de la documentele existenței economice ale oamenilor de rînd, ajunge la concluzii de importanță majoră pentru dezvoltarea societății, a marilor schimbări petrecute în istoria ei. Simțim cum din actele ce depun mărturie despre viața oamenilor cu toate întîmplările ei mărunte autorul „a văzut" dincolo de conținutul lor imediat, de relatarea lor rece, pulsul societății într-o necontenită evoluție și transformare ce duce la schimbări radicale în viața omenirii. Noutatea și modernitatea concepției și metodei sale explică faptul că numeroase lucrări de istorie aparținînd unor autorități în materie, ca și cărți valoroase despre problemele tratate de el citează scrierile lui Gheorghe I. Brătianu drept *contribuții fundamentale* [64].

[64] Ferdinand Lot, fostul său profesor la Sorbona, ale cărui teorii cu privire la originea poporului român au provocat replica lui Brătianu, dînd naștere lucrării sale *O enigmă și un miracol istoric : poporul român*, citează în ultima ediție a lucrării sale *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge* (publicată în colecția *L'évolution de l'humanité* —

La un moment dat, *dovedirea unității poporului român* care, așa cum spunea chiar el, „a constituit în mod evident problema centrală a istoriei naționale", devine o preocupare permanentă a activității sale. Și aceasta deoarece războiul odată încheiat, războiul odată cîștigat nu s-a metamorfozat numai într-o amintire pe care scriitorii și memorialiștii o reînviau în pagini de ficțiune sau relatări cu caracter documentar. Tratatele care au consfințit noua situație a Europei țineau seama nu numai de drepturile istorice ci și de structura națională, morală, etnolingvistică, economică, structuri care se dovediseră viabile și nu cedaseră nici în urma politicii de oprimare dusă timp de secole de imperiile ce se prăbușiseră la sfîrșitul războiului. Dar, după un deceniu de la încheierea războiului, generația care făurise unitatea națională va avea o altă misiune : aceea de a dovedi că România nu era o țară artificială, constituită

Albin Michel, 1968), cartea lui Gheorghe I. Brătianu *Études byzantines d'histoire économique et sociale* de trei ori, în ceea ce privește mai ales „distribuția aurului și motivele economice ale divizării Imperiului roman" ca și în capitolul asupra „legării de glie și regimului fiscal". Ferdinand Lot menționează la un moment dat : „Asupra adevăratului rol economic al Constantinopolului, a se vedea Georges Bratiano, *Études byzantines*" (ed. cit., p. 480, celelalte referințe la p. 478, 479). O autoritate mondială în ceea ce privește istoria bizantină, Georges Ostrogorsky, în lucrarea sa *Histoire de l'état byzantin* (Bibliothèque Historique, Payot, 1969, reeditare ce reproduce textul ediției franceze din 1956), reține în lista operelor cele mai frecvent citate de el cele două cărți ale lui Gheorghe I. Brătianu : *Études byzantines* și *Privilèges et franchises*. Dintre istoricii români în această listă mai este citat N. Iorga cu *Istoria Imperiului otoman*. Pe parcursul cărții sale Ostrogorsky face trimiteri și la alte lucrări ale lui Gheorghe I. Brătianu.

De asemenea Louis Bréhier, în *Vie et mort de Byzance* (Éditions Albin Michel, 1969), citează în numeroase rînduri lucrări ale lui Gheorghe I. Brătianu printre care *Recherches sur le commerce génois, Vicina et Cetatea Albă*, ca și alte studii.

Robert Lopez în cartea sa *Storia delle colonie genovesi nel Mediterranea* (Bologna, 1938, p. VIII) consideră cartea *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle* „un model al genului". Altă lucrare a lui Brătianu, *Actele notarilor genovezi*, este citată în mod elogios de istoricii sovietici E. S. Zevatin și N. A. Penctro într-un studiu publicat de revista *Istoriceskie zapiski*, 1938, 3, p. 72—130. H. Bibicou în *Sources byzantines pour servir à l'histoire maritime*, din volumul *Les sources de l'histoire maritime en Europe du Moyen Âge au XVIII-e siè-*

din hazardul tratatelor și că noua sa configurație corespundea unor drepturi istorice inalienabile. De aceea, Gheorghe I. Brătianu își definea astfel activitatea : „spre deosebire de diplomați și de juriști (...) am încercat să opun necesitatea de a ne întoarce la fondul problemei, de a prezenta din nou fundamentul invariabil al dreptului nostru la unitate, rațiunile sale permanente și argumentele de ordin etnic, lingvistic și istoric“ [65].

Pornind de la premisa că fiecare generație și fiecare individ primește ca un adevărat șoc moral și intelectual care îi determină opțiunile de-a lungul întregii sale existențe, evenimentele sau mai bine-zis evenimentul crucial din anii adolescenței sau ai tinereții, primul război mondial și urmările sale asupra istoriei țării noastre au dat operei lui Gheorghe I. Brătianu o con-

cle, Paris, 1962, p. 130 spune : „Autorizația acordată comercianților ge-
novezi de a naviga în Marea Neagră a avut urmări foarte importante asu-
pra istoriei Genovei cît și asupra celei a Bizanțului ca și a altor țări de la
Pontul Euxin : evidente deja în ultimul pătrar al celui de al XIII-lea se-
col, ele sînt destul de cunoscute în linii mari datorită lucrărilor lui G. Bră-
tianu“. Michel Balard în *Gênes et l'Outre Mer*, I, Paris-La Haye 1973; Jean
Richard în *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Âge*, Roma,
1977; din nou Roberto S. Lopez în comunicarea din volumul *Collocvio
romano italiano. I. Genovesi nel Mare Nero durante i secoli XIII e XIV*,
București, 1977, se referă la lucrările lui Gheorghe I. Brătianu. Într-un
studiu din același volum, Giovanna Petti Bulbi (p. 68) mărturisește re-
gretul că istoricii genovezi nu au dat „ample sinteze ca acelea ale lui
Schaube și Brătianu“. Marele istoric grec Denis Zakythinos în volumul
Bizanțul, Statul și societatea, Atena, 1951, citează la p. 47—48 studiile
bizantine ale lui Gheorghe I. Brătianu în ceea ce privește funcțiile epar-
hului și sistemul impozitelor, iar M. Svoronos în *Istoria neoelenismului*,
Atena, 1976, citează în bibliografie studiul privitor la *Aprovizionarea
Constantinopolelui;* Helena Ahrweiler, în *L'idéologie politique de l'em-
pire Byzantin*, ediția greacă, Atena, 1977, citează *La Mer Noire*. Cît pri-
vește volumul pe care îl reeditäm astăzi, el formează obiectul a numeroase
referințe, ca în cartea lui Mircea Eliade: *De la Zalmoxis la Gengis-Khan*
(Payot, 1970). Și am enumerat aici numai acele aprecieri *postume* ce
denotă prezența operei lui Gheorghe I. Brătianu în *actualitatea* isto-
riei contemporane, fără să mai amintim prețuirea de care s-au bucurat
lucrările sale în timpul vieții autorului din partea unor autorități de
reputație mondială cum ar fi bizantinologul H. Grégoire, istoricul Marc
Bloch și alții.

[65] *Origines et formation de l'unité roumaine*, 1943, p. 11—12.

figurație aparte. Și nu istoria celui dintîi război mondial despre care el a scris o carte memorialistică[66], unde evocă experiența sa în anii campaniei și un volum despre *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu* [67], ci sensurile mari pe care declanșarea și mai ales consecințele conflagrației le-au avut asupra existenței poporului român. Două din cărțile sale cardinale, *O enigmă și un miracol istoric : poporul român* și *Tradiția istorică despre întemeierea statelor române*, au drept axă fundamentală originea și unitatea poporului român. Acestea precedate sau urmate de numeroase alte cărți care evidențiază aceeași preocupare : politica externă a unor mari personalități — cum a fost, de pildă, Alexandru Ioan Cuza văzută prin perspectiva dezvoltării „ideii de unitate națională“. Gheorghe I. Brătianu era încredințat că „pe lîngă preocupările covîrșitoare ale chestiunilor de interes imediat : recunoașterea Unirii sau secularizarea averilor mănăstirești“ aflăm în ceea ce a întreprins Alexandru Ioan Cuza „toate elementele unei politici prudente dar hotărîte pentru pregătirea temeinică a unității mai depărtate a tuturor românilor“ [68]. Fiind de acord cu ideea că „Domnul de la 1859 n-a fost numai alesul unei fericite întîmplări dar că l-a călăuzit într-adevăr o idee politică superioară“, Gheorghe I. Brătianu pune în evidență, în cercetarea sa, faptul că „întreaga problemă a elementului românesc de dincolo de Carpați s-a deschis pe planul diplomatic european chiar din întîiele luni ale Unirii Principatelor“, de aceea va urmări „dezvoltarea principalelor chestiuni de politică externă în legătură cu ideea de unitate națională“. Analizînd atitudinea Principatelor Unite față de pregătirea revoluției în Ungaria, față de revoluția polonă, față de primele proiecte de alianță balcanică ca și relațiile cu

[66] *File rupte din cartea războiului*, ed. citată, pe care G. Călinescu o caracteriza astfel în *Istoria literaturii române* (p. 832) „Interesante creionări ale atmosferei psihice din războiul pentru întregire, ale unui ochi ce știe să surprindă documentul și să dozeze rece umanitatea...“

[67] *Așezămîntul cultural Ion C. Brătianu*, Cartea Românească, București, 1940, ediția a II-a revăzută și adăugită, cu 14 planșe și o hartă.

[68] *Politica externă a lui Cuza-Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, Cartea Românească, 1932, p. 116.

Franța ale lui Alexandru Ioan Cuza, Gheorghe I. Brătianu ajunge la concluzia că cine examinează politica externă a domnitorului : „în perspectiva istorică a evenimentelor care au determinat independența și întregirea României, află în directivele ei preocupări ce nu pot fi străine nici astăzi diplomatului și omului politic".

Aria cercetărilor sale a fost mult mai întinsă dar unitatea națională pe care el o dovedea cu documente aparținînd tuturor evurilor istorice dar și cu date ținînd de psihologia, de credințele, de expresia artistică a sufletului colectiv, a reprezentat una din ideile dominante ale operei lui. Nu puține din studiile și articolele sale de pînă în 1937, cînd a apărut lucrarea sa de referință *O enigmă și un miracol istoric*, deși poate nu tratează direct problema originii și unității naționale și au o valoare de sine stătătoare, converg în această direcție. Cum am arătat, aria preocupărilor sale era mult mai largă : istoria economică și socială a imperiului bizantin, comerțul cetăților italiene în Marea Neagră și în Dobrogea [69], epoca formării statelor medievale românești [70], istoria modernă și contemporană, originea și unitatea poporului român.

Opera lui Gheorghe I. Brătianu a avut o largă deschidere spre fenomenul istoric universal, încadrînd și explicînd unele momente cheie ale istoriei naționale într-un context de o amplă perspectivă. Aș spune chiar că dacă sufletește a trăit atît de intens cel dintîi război mondial, dacă primele sale cercetări sînt consacrate unor probleme concrete, speciale, ale Evului Mediu românesc, el a descris un arc mult mai cuprinzător nu printr-un hazard al formației sale științifice ci pentru că avea credința

[69] A se vedea studiile *Vicina I, Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea*, 1923; *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, 1929; *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin*, 1936, ca și articole din care cităm: *Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIII-e siècle*, 1922 ; *Noms romans dans les Actes des notaires génois de Crimée*, 1925 ; *Contribution a l'histoire de Cetatea Albă au début du XIV-e siècle* ; etc.

[70] *Lupta de la Baia după izvoare ungurești*, 1919 ; *Piatra de mormînt a lui Negru-Vodă*, 1920 ; *Les fouilles de Curtea de Argeș*, 1921 ; *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie* etc.

că „ne lipsește o *Istorie a Europei* care să dea întreaga sa importanță și valoare Orientului, acest creuzet de civilizații, acest focar de mari curente religioase sau politice care au stabilit, pe ruinele unității lumii antice, noua ordine a imperiilor și a națiunilor" [71]. Această perspectivă asupra Orientului în istoria lumii îl face să spună în același articol-program că istoricii au datoria să „dea Orientului ce este al Orientului cu riscul de a exagera și de a fi plini de partipriuri sau de un complex de superioritate. Prea mult timp istoria Evului Mediu a fost văzută numai de la Roma, Aix-la-Chapelle sau Paris. S-au corectat unele distanțe considerînd-o din unghiul Veneției sau al orașului Palermo. Trebuie să o privim din acel al Constantinopolului mai întîi, dar tot atît de bine din acel al Antiohiei și al Alexandriei sau, mai tîrziu chiar din cel al Kievului și chiar al Saraiului, fără a uita din acest punct de vedere linia de apărare a creștinătății, în zorile timpurilor moderne care se sprijinea pe Cracovia, Suceava sau Budapesta." [72]

Restituind Orientului întreaga sa importanță istorică, Gheorghe I. Brătianu așeza teritoriile etnogenezei poporului român într-un context istoric ce le conferea o dimensiune relevantă în planul evoluției civilizației. Dar istoricul nu devenea în mod tendențios partizanul unei idei, nu excludea peremptoriu o altă ipoteză și nu-și circumscria obstinat cercetările dintr-o unică direcție numai pentru a-și justifica o teorie. Supletea gîndirii sale istorice, faptul că stabilea legături și interconexiuni îndrăznețe și originale l-au făcut să pledeze pentru valorile civilizației Orientului, pentru rolul lor în istoria europeană, dar în același timp să pună în evidență acele punți de legătură cu viața occidentală încă de la primele manifestări ale statelor românești medievale. „Împrejurările pe cari le-am amintit trebuiesc întregite cu alte date, cari contribuie să precizeze pătrunderea acestor influențe și imaginea însăși a vieții, ce rezultă în urma atingerilor stabilite de ele. Nu trebuie să pierdem din vedere revelația unei societăți, trăind viața internațională a feudalității apusene, pe care ne-a adus-o descoperirea mormintelor dom-

[71] *Une nouvelle Histoire de l'Europe au Moyen Âge*, Bucarest, p. 6.
[72] *Idem*, p. 8.

nești din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, de la Curtea de Argeș. Nu putem nesocoti obiceiuri, nu numai feudale dar cavalerești, ca acelea ale «turnirelor» la care au luat parte nobili români, sau ale blazonului, nu numai în ceea ce privește stemele tradiționale ale celor două țări, podoabă de «cimier» în terminologia heraldică a vremii, dar chiar ca emblemă personală a voievodului, fie ea doar o imitare sau o adaptare a armelor suzerane ale Ungariei.“ [73] Gheorghe I. Brătianu era un istoric sensibil în special la ceea ce am numi *imaginea vieții* într-o structură socială, din perioada ce cădea sub incidența unghiului său de cercetare. [74] Și aici reținem însăși una din dimensiunile modernității sale de gîndire, interferențele cu viziunea unor istorici precum Jacques le Goff, H.R. Trevor-Roper, Georges Gusdorf, Georges Duby. Nu o dată — cum ar fi, de pildă, în *La Mer Noire* — Gh. I. Brătianu explică arta popoarelor pornind de la considerații privitoare la viața materială și la obiceiuri. Din pricina lipsei unei existențe stabile, legată trainic de pămînt, decurge „o mentalitate, aceea a nomadului, o obișnuință în mod esențial migratorie, întregul interes al existenței concentrîndu-se asupra animalelor care devin factorul principal (...) Deoarece primatul animalului se manifestă în arta stepei care perpetuează în epoca sarmatică procedeele sciților. În arta clasică elementul central este figura omenească : proporțiile sale îi determină canonul. În arta popoarelor nomade motivul obișnuit este animalul, el îi inspiră ornamentele și îi determină simbolurile.“ [75] La aceleași concluzii ajunge și

[73] *Sfatul Domnesc*, ed. cit., p. 63—64.

[74] A se vedea în acest sens : *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire Byzantin*, 1936, ca și *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, 1938.

[75] *La Mer Noire*, ed. cit., p. 85. O autoritate în materie, marele critic și istoric al artei René Huyghe, spune în acest sens confirmînd integral opiniile lui Gheorghe I. Brătianu : „Astfel, printre artele care-și îngăduie să interpreteze liber datele naturii, se deosebesc două mari familii : una reprezentată mai ales de civilizațiile agricole și sedentare, în perioadele în care acestea se îndepărtează de realism ; ele nu țintesc atunci decît la o geometrie precisă și imobilă. Cealaltă, expresie a popoarelor nomade și de vînători, pentru care realitatea este o veșnică deplasare, un necontenit itinerar, pentru care spațiul este un cîmp deschis desfășurării corpurilor în acțiune, ajunge la simplificări contrare în care distingem parcă detenta viitoare a unui arc întins.“ (René Huyghe, *Dialogue avec le Visible, Connaissance de la peinture*, Ed. Flammarion, 1972, p. 186. Versiunea românească în pregătire la Editura Meridiane.).

Georges Charrière în volumul *L'Art barbare scythe* [76] *(De la Sibérie à la Mer Noire)*. Dar această *imagine a vieții* nu înseamnă în concepția lui amănuntul, faptele cotidiene, ci *istoria economică, socială, politică* în care el distinge „evoluția firească ce o determină împrejurările interne“ și cele externe adică „nevoia de a se adapta unui anumit curent, care domină la un moment dat organizarea vieții de stat în cuprinsul unei mari puteri, sau în sfere mai largi ale politicii internaționale. Unele aspecte exterioare oglindesc, în acest caz, transformări mai profunde și triumful unei concepții, cari aduc cu ele și atmosfera lor caracteristică (...) De ce să nu corespundă și vîrsta mai depărtată a armurilor și a heraldicii medievale, cari și-au impus pecetea clasei privilegiate în manifestările vieții ei zilnice și unei potriviri a instituțiilor la concepția feudală din care izvorau ? Aceasta cu atît mai mult cu cît unele aspecte ale feudalității de origine apuseană se suprapuneau întocmai unor alcătuiri mai vechi.“ [77] Gheorghe I. Brătianu socotise că pentru a se scrie „O nouă istorie a Europei în Evul Mediu“ : „ar fi poate mult mai interesant și de asemenea mai fructuos de a da o mai mare amploare fenomenelor de istorie economică și socială și de a integra în relatarea faptelor și evenimentelor istoria civilizației și a gîndirii, a literelor și artelor.“ [78] Nu izola istoria originii și unității noastre naționale, istoria noastră în general de toți factorii interni și externi, de complexul împrejurărilor care concură la stabilirea unor particularități, unor trăsături specifice : „interesul istoric pe care îl suscită o regiune geografică este un privilegiu care se plătește scump“. De aceea el considera că nu putem

[76] Éditions Cercle d'Art, Paris, 1971, vezi în special capitolul *Le Rôle du Bestiaire Nomade*, p. 134 și următoarele.

[77] *Op. cit.*, p. 64.

[78] *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Âge*, ed. cit., p. 12.

„înțelege istoria României fără a lua în considerare drumurile și influențele care se încrucișează pe teritoriul unde ele se dezvoltă, astfel încît să se transforme într-o veritabilă încrucișare de civilizație și comerț dar, de asemenea, din nenorocire de invazii și de războaie.“ [79]

Deși a fost — din generația lui — istoricul care a scris în modul cel mai consecvent în pas cu evoluția nu numai a cercetărilor ci și a teoriilor și a cunoscut deopotrivă noile metode de investigare ci și de interpretare, el a avut încă din tinerețe *o concepție, un sistem*, o metodă pe care le-a aplicat fără dogmatism și rigiditate. Deoarece văzuse cum Iorga în ultima parte a vieții lui nu mai urma noile căi ale științei explicînd această reținere a sa prin „nevoia, poate organică a unei reacțiuni a spiritului față de materie, a unei priviri mai de sus, mai libere, mai în acord cu experiența vieții“, a ținut cumpăna dreaptă între concepția sa despre istorie și evoluția acestei științe. În 1926 el afirma : „Iar dacă trecutul nostru e așa de puțin cunoscut, dacă evoluția acestui neam ne apare atît de fragmentar, adesea fără nici o unitate sau perspectivă, această lipsă se datorește faptului că atîta timp nu s-a ținut seamă de întregul complex geografic și cultural din care facem parte.“ [80]

Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești, cartea pe care o prezentăm astăzi cititorului la treizeci și cinci de ani de la apariție, constituie unul din momentele reprezentative ale gîndirii noastre, operă care însumează într-o viziune originală datele cercetării pe tărîmul istoriei, folcloristicii, literaturii. Pentru situarea valorii ei în evoluția gîndirii românești o privire asupra modului în care *tradiția* a fost înțeleasă ca izvor istoric în țara noastră și a interferențelor dintre aceste două noțiuni mi se pare necesară.

Cum începuturile culturii române moderne s-au identificat cu afirmarea patetică a romantismului, relația folclor-istorie-literatură a constituit dominanta teoretică încorporată atît în manifeste, programe, prefețe, lecții de deschidere cît

[79] *La Mer Noire — des origines à la conquête ottomane*, p. 43, 1969.
[80] *Teorii nouă în învățămîntul istoriei*, Iași, 1926, p. 18.

și în cele mai reprezentative opere literare publicate atunci. În acel moment literatura, artele plastice, muzica nu aveau un statut estetic apt să pună în evidență trăsăturile specifice ci erau înglobate unei viziuni unificatoare care pornea de la sursele comune de inspirație. Dacă ținem seama de faptul că teoreticienii curentului sau personalitățile lui cele mai marcante erau în același timp istorici și scriitori (Mihail Kogălniceanu și Nicolae Bălcescu), că alții, precum Alecu Russo, aveau înclinații pentru studiul critic cu o pronunțată notă de sociologie culturală, aplicată chiar la poezia populară, că o perspectivă istorică dominată de înflăcărarea specifică timpului și curentului nu lipsea nici la Vasile Alecsandri — *scriitorul* prin excelență al epocii — avem imaginea unui bloc din care abia după aceea trebuiau separați, individualizați, pilonii care susțin bolta unei culturi. Folclorul numit „tradiție“, „legendă“ sau „obicei“ era privit deopotrivă ca izvor de inspirație literară de teoreticienii *Daciei literare*, deci ca punct de plecare pentru opere de ficțiune dar și ca sursă pentru scrierea istoriei, ca un document pe baza căruia se poate cunoaște adevărul asupra trecutului. Chiar și cel mai riguros istoric al epocii, N. Bălcescu, în *Cuvînt preliminar despre izvoarele istoriei românilor*, acorda folclorului primul loc în ordinea celor „cinci feluri de documente“ în care se cuprinde „istoria noastră și a tuturor națiilor“. Explicîndu-și ierarhizarea, Bălcescu pornea de la următoarea premiză : „Oamenii întîi cîntă, pe urmă scriu. Cei dintîi istorici au fost poeții. Poeziile populare sînt un mare izvor istoric. Într-însele aflăm nu numai fapte generale dar ele intră în viața privată, ne zugrăvesc obiceiurile și ne arată ideile și simțămintele veacului. Învățații Grimm și Michelet s-au folosit mult de acest izvor istoric în scrierile lor asupra originii dreptului german și francez.“ Bălcescu intuia unul din adevărurile pe care le statuiază peste un secol Georges Dumézil : „Dar miturile nu pot fi înțelese dacă le separăm de viața oamenilor care le povestesc. Cu toate că sînt chemate mai devreme sau mai tîrziu — foarte devreme, cîteodată ca în Grecia — la o carieră literară proprie, ele nu sînt invenții dramatice sau lirice gratuite, fără raport cu organizarea socială sau politică, cu ritua-

lurile, cu legea sau cutuma ; dimpotrivă, rolul lor este să justifice toate acestea, exprimînd în imagini marile idei care le organizează şi le susţin." [81] N. Bălcescu exprima tot intuitiv şi un alt adevăr : mitul era prin excelenţă expresia unei gîndiri colective [82], sau, cum spun Jung şi Kerényi [83], mitologia „a fost trăită" iar pentru popor a reprezentat „modul său de expresie, de gîndire, de viaţă". În viziunea romanticilor români folclorul era considerat prin optica adevărului pe care îl exprimă : „Tradiţiile sau poveştile populare sînt un izvor care slujeşte la aceeaşi ţintă ca şi poeziile. Treaba agerei critici a istoricului este să deosebească dintre aceste daturi ca şi din toate celelalte adevărul de falsitate şi să se poată bine folosi." [84] Exaltarea şi patetismul romantic nu duceau — în cazul lui N. Bălcescu — la acceptarea necritică a perspectivelor şi a datelor pe care le oferă folclorul faţă de istorie. Dimpotrivă trebuie să reţinem de pe acum ideea „agerei critici", care apare încă din primul moment al considerării tradiţiei ca un „izvor" pentru această ştiinţă. Ca şi Bălcescu, celălalt mare istoric al epocii romantice româneşti, Mihail Kogălniceanu, aşază şi el literatura populară pe primul plan al surselor documentare : „Istoria noastră este în tradiţiile poporului, în movilele nenumărate ce împestriţează întinsele noastre cîmpii." [85] Kogălniceanu creează la un moment dat o demarcaţie între „documenturile şi tradiţiile vechi". Şi el ca şi N. Bălcescu insistă asupra necesităţii de a fi călăuzit de „făclia unei critice sănătoase". Iar Alecu Russo, care spre deo-

[81] Georges Dumézil : *Mythe et épopée*, Gallimard, 1974, vol. I, p. 10.

[82] Mircea Eliade : *Mythes, Rêves et Mystères*, Gallimard, 1967, p. 22 : „s-a încercat integrarea miturilor în istoria generală a gîndirii considerîndu-le ca forma prin excelenţă a gîndirii colective".

[83] C. G. Jung şi Ch. Kerényi : *Introduction à l'essence de la mythologie*, Payot, 1968, p. 15.

[84] N. Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea I, ediţie critică adnotată cu o introducere de G. Zane, Fundaţia pentru literatură şi artă, p. 108, ca şi citatul precedent.

[85] Mihail Kogălniceanu, *Opere*, tomul I, Scrieri istorice, Fundaţia pentru literatură şi artă, ediţie critică adnotată, cu o introducere şi note de Andrei Oţetea, p. 613.

sebire de cei doi era numai scriitor şi critic literar, afirma la rîndul său : „Datinele, poveştile, muzica şi poezia sînt arhivele popoarelor. Cu ele se poate oricînd reconstitui trecutul intelectual. Din studiul lor ne vom lămuri despre originea limbii noastre, de naşterea naţionalităţii române, de plăcerile naturii cu cari este înzestrat poporul şi de luptele ce le-au susţinut coloniile romane pînă a nu se preface în locuitorii de astăzi ai vechii Dacie." [86] Dar uneori mai apăsat chiar decît cei doi istorici, contemporani lui, Alecu Russo stăruie asupra valorii documentare a folclorului : „Poezia poporală este nu numai expresia cea mai vie a caracterului naţional, dar ea aruncă şi o lumină asupra comerţului din timpurile trecute".

Artist prin excelenţă, Vasile Alecsandri, cel care a avut revelaţia folclorului din perspectiva estetică, nu excludea nici el în prefaţa volumului *Poezii populare ale românilor adunate şi* î n t o c m i t e (s.n.) *de Vasile Alecsandri* caracterul documentar situîndu-l pe cel de al patrulea plan în ierarhia importanţei pe care o are pentru sufletul românesc : „Comori nepreţuite de simţiri duioase, de idei înalte, de crezuri superstiţioase, de datini strămoşeşti..."

Lui Vasile Alecsandri, care a avut atîtea intuiţii ce au depăşit epoca, îi datorăm şi pe acest tărîm înţelegerea cea mai complexă şi în acelaşi timp înţelegerea modernă a fenomenului folcloric : ficţiune şi istorie sînt două noţiuni inseparabile care se condiţionează şi se explică reciproc, fiecare componentă aducînd un spor de înţelegere a întregului. Dînd poeziei populare strălucirea artistică pe care n-o avea, şlefuind nestemate din conglomerate care nu lăsau uneori să apară frumuseţea unică a expresiei, Vasile Alecsandri a fost — în acelaşi timp — preocupat de *adevărul* cuprins în versurile anonimilor. În notele care însoţesc fiecare poezie, Vasile Alecsandri procedează ca un istoric, confruntînd *imaginea* legendei cu cea pe care o dădeau cronicile, toponimia, geografia, apelînd fie la izvoarele scrise, fie la propria experienţă, fie la obiceiul pămîntului. Astfel adnotînd balada

[86] Alecu Russo, *Opere complete*, ediţie de Lucian Predescu, Cugetarea, p. 220—226.

Iordachi al Lupului, V. Alecsandri precizează : „În *Letopisețul* lui Ion Neculce se pomenește de un Iordachi Costachi Lupu, ce a fost vel-stolnic sub domnia lui Grigore-Ghica, 1727. El era fiul lui Lupu Costachi, Gavriliță care a giucat un rol însemnat în războiul lui Petru cel Mare cu turcii", sau : „După cronicile Țării Românești, Radul Negru Vodă domnea dincolo de Carpați, pre Amlaș și Făgăraș (...) Apoi a descălecat pe Argeș unde și-a pus scaunul domniei zidind curți de piatră și case domnești și o biserică mare și mîndru lucrată. În *Revista română* publicată la București, se găsește descrierea acestei biserici împreună cu stampe litografiate ce reprezintă frumusețile arhitecturii sale." Sursele livrești sînt citate pentru a explica genealogia unui personaj istoric și a-l situa în epocă sau pentru a-i trasa genealogia, iar alteori trimite cititorul la *imaginea* fotografică care *reproduce* exact înfățișarea unui monument, clădiri etc. El confruntă „adevărul tradiției" cu „adevărul istoriei" : „Tradiția veche pretinde că bourul Moldovei reprezintă capul zimbrului ucis de Dragoș cînd a descălecat în țară. Istoria însă susține că acel bour vine de la cetatea *Caput Bovis* ridicată de împăratul Traian în Dacia." Alteori el află puncte de convergență și de impact între istorie și tradiție : „Cunoscut este din istorie și din tradiție că Ștefan-Vodă a fost foarte religios." Dacă cercetările de pînă acum au pus accentul numai pe starea de entuziasm provocată de descoperirea folclorului românesc, și au evidențiat influența sa fericită în acel moment al afirmării noastre culturale, mai puțin s-a reținut faptul că exaltarea și patetismul romantic al epocii n-a dus la receptarea miturilor ca adevăruri istorice absolute, intangibile. Dacă istoricii și literații le așezau uneori chiar în primul rînd al surselor istorice propriu-zise și unii și alții interpretau *adevărul* legendei sau îl supuneau unei *critici,* bineînțeles la nivelul documentelor existente atunci și cu mijloacele epocii.

Romanticii nu sînt cei dintîi care să fi avut revelația tradiției populare ca sursă istorică. Întîietatea o are Ion Neculce care așază în fața cronicii sale întîmplări *neatestate* în cronici și hrisoave, deci ceea ce nu citise ci doar auzise, iar calea de transmitere din generație în generație nu fusese aceea a scrisului ci cea orală : „O seamă de cuvinte ce sunt *auzite* (s.n.) din om în om de oameni vechi și bătrîni și în letopiseți nu sunt *scrise* (s.n.)." Deci încă din acel moment ideea valorii de document a tradiției care circula paralel cu cronica propriu-zisă și nu intra în circuitul adevărurilor *atestate (citite* în letopiseți sau *văzute* de cronicar de-a lungul existenței lui) este acceptată. Dar, fapt demn de remarcat, nici Ion Neculce — în fond un autodidact — nu acordă credit nelimitat *cuvintelor auzite* și introduce în cele cîteva rînduri care preced legendele o notă de relativitate : „Deci cine va ceti și le va crede bine va fi, iară cine nu le va crede, iară va fi bine ; cine precum îi va fi voia așa va face." Toate cele patruzeci și două de legende aveau ca personaje centrale personalități istorice ale Evului Mediu românesc, în special domnitori. Fantasticul este practic absent, întîmplările relatau „fața ascunsă" a unor evenimente și fapte atestate. Uneori ele pot fi considerate drept „mica istorie" a evenimentelor sau explicația populară dată unor accidente geografice etc. Alteori proiectau într-o lumină stranie sau neobișnuită o lume cunoscută din cronici doar în *albul* și *negrul* specific simpatiilor și antipatiilor ce decurgeau din luptele Evului Mediu.

Între *Ion Neculce* (1662—1743) și mișcarea romantică (prima jumătate a secolului al XIX-lea) legenda și-a pierdut creditul, deoarece *Școala Ardeleană,* — curent erudit înainte de toate, cu un pronunțat caracter de luptă, — trebuia să *demonstreze* polemizînd, să aducă la fiecare pas contraargumente. Pentru a *dovedi,* mitul, „expresia spontană și creația imaginarului în jurul unor fenomene afective"[87], nu numai că nu era suficient, dar putea să stîrnească efectul contrariu într-o dispută în care ceea ce aparținea științei era hotărîtor. Oameni ai bibliotecii, oameni ai cercetării de arhivă la Blaj, Budapesta, Viena, Roma, ai cercetării filologice, reprezentanții Școlii Ardelene nu avuseseră un contact, nici cel puțin afectiv, cu tradiția nescrisă. Pentru că nu putem omite un fapt : legenda a intrat în circuitul adevărurilor posibile la oameni care avuseseră într-un fel sau altul o legătură cu viața rurală și cunoscuseră cultura populară. Cea dintîi

[87] Jean Markale, *La tradition celtique,* Payot, p. 295.

mişcare a fost una pe care o putem considera instinctivă, deoarece Ion Neculce era cronicarul cu cea mai puţină cultură livrescă, cel mai puţin „umblat" la şcolile înalte ale străinătăţii, cel care îşi făcuse instrucţia şcolară *numai* în România.

Dar cînd ne referim la generaţia romantică, cea care transformă ipoteza sentimentală în doctrină, impulsul nu mai este unul autohton. *Revelaţia* valorilor documentare şi artistice ale folclorului se datorează atmosferei ideologice dominante atunci în Europa şi pe care reprezentanţii generaţiei au receptat-o în adolescenţă şi în anii primei tinereţi. Cultura populară autohtonă ei o vor cunoaşte şi o vor descoperi ca urmare a studiilor din străinătate. Ei n-au *auzit* aceste legende ci le-au *căutat* odată întorşi în ţară, aşa cum mărturiseşte Vasile Alecsandri : „ajutat de cîteva persoane, iar mai cu seamă de d. A. Russo, am adunat, în deosebite călătorii prin munţii şi cîmpiile înflorite ale ţării noastre o parte din poeziile poporale."

Oricare a fost perspectiva (cea documentară sau cea artistică), esenţial era faptul că pentru generaţia romantică folclorul reprezenta un factor de *legitimitate istorică*. Pentru că — spre deosebire de literaturile cu îndelungă tradiţie scrisă, acolo unde alături de mitologia naţională, romantismul a fost sinonim şi cu resurecţia „miturilor revoltei" întruchipate de Prometeu, Satan sau Cain — ce vor forma la noi sursa romantismului din secolul XX prin Panait Cerna, Victor Eftimiu, Al. Philippide — mitologia din perioada la care ne referim a fost la începuturile ei exclusiv naţională. Şi noi — ca şi alte naţiuni din estul, sud-estul, centrul Europei — căutam în acele momente afirmarea unor drepturi pe care dacă studiile erudiţilor le probau pe calea demonstraţiei ştiinţifice, literatura populară, legenda, le transforma în prototip, în mit. Or, mitul care, aşa cum spune Karl Abraham, reprezintă „condensarea sufletului popular" [88], sensibilizează conştiinţa mulţimilor pentru un trecut eroic, pentru personaje cu o statură morală ieşită din comun, apte de fapte eroice. O cercetare recentă asupra acestei perioade [89] întrebuinţează termenul de „naţiuni manuscrise" pentru naţiunile care la

[88] Dr. Karl Abraham, *Psychanalyse et culture*, Payot, 1969, p. 8.
[89] Jean Plumyène, *Les nations romantiques*, Fayard, 1979.

începutul secolului al XIX-lea şi-au recunoscut fiinţa spirituală, idealurile într-un *manuscris*, într-o operă literară sau muzicală ce a devenit expresia integrală, definitorie a sufletului naţional. Descoperirea la Kralove Dvor, în Boemia, a manuscrisului *Judecata lui Liboucha*, a *Cîntecului lui Igor* în Rusia, a *Nibelungilor* în Germania, au creat o atmosferă legendară în care „se petrece totdeauna aceeaşi înfrîngere fundamentală care trebuie să fie răzbunată". Această „atmosferă legendară", relevată la începutul secolului de manuscrisele amintite, stîrnise o stare de entuziasm colectiv, naţiunile transformîndu-le într-o adevărată cartă spirituală a popoarelor respective. Dar răsunetul colectiv capătă o asemenea amploare încît el nu se stinge odată cu generaţia care l-a descoperit, ci este învestit mai tîrziu cu expresia ce va rămîne apoi în conştiinţa posterităţii [90] şi o va întruchipa — nu o dată la altitudinea capodoperei artistice. *Liboucha* de Smetana, *Cneazul Igor* de Borodin, *Tetralogia* lui Wagner, toate compuse între 1860—1880, „transpun în operă povestirile mitice care au fost descoperite în primii ani ai secolului." [91]

„Culegerea" de poezii a lui Vasile Alecsandri a avut acelaşi rol spiritual şi moral în deşteptarea conştiinţei naţionale româneşti. Dar legendele cuprinse în culegerea lui Vasile Alecsandri sînt cele ale originii, ale întemeierii ? Vom observa faptul că lumea Evului Mediu predomină şi că lumea daco-romană se leagă mai ales de personaje fantastice cum ar fi Erculean şi nu formează obiectul unei poezii ca atare ci numai al comentariilor lui Vasile Alecsandri, care face numeroase precizări cu privire la originea noastră romană : „Numele lui Ercul Erculean ne poartă gîndirea la timpurile domniei romanilor în Dacia." [92] La fel şi *Păunaşul Codrilor*, care „însemnează un voinic tînăr, mîndru şi misterios, mîndru ca păunul şi misterios ca Pan zeul codrilor. În România plină de urme romane, nu ar fi de mirare să se fi păstrat numele zeului Pan şi să se fi schimbat cu timpul

[90] Autenticitatea unora a fost pusă mai tîrziu sub semnul întrebării.
[91] Jean Plumyène, *op. cit.*, p. 127.
[92] V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 29.

în Păunaş", sau, tot în notele aceleiaşi poezii, se spune : „Cine asistă la aceste lupte a flăcăilor români de la Carpaţi şi de pe malul Dunării recunoaşte bine în ele apucăturile şi pauzele gladiatorilor din *vechime*". Instinctiv Alecsandri avea sentimentul unei „pete albe" în mitologia românească şi căuta prin notele şi comentariile sale, ca şi prin studiul *Românii şi poezia lor*, să stabilească punţi de legătură cu epoca formaţiei poporului român — prin deducţii de natură filologică, toponimică şi etnografică. Mai mult, el acreditează chiar ideea existenţei unor balade despre această perioadă, balade pierdute în negura vremii : „La anul 1842, într-o frumoasă seară de vară, urcîndu-mă la stîna din Ceahlău unde auzisem răsunînd buciumul lui Udrea, am asistat la unul din cele mai sublime spectacole ale naturei, luminat de razele asfinţitului soarelui (...) Udrea îmi spuse că tatăl său ştia mulţime de balade, între care aceea a lui Traian şi a lui Aureliu, dar care din nenorocire el le luase cu dînsul în mormînt."

Tradiţia folclorică românească se referă *în primul rînd* la întemeierea statelor feudale româneşti şi aproape deloc la epoca daco-romană. Poate de aceea, în afara personajelor fantastice şi a păstorului din *Mioriţa*, prototipurile care au trecut din folclor în literatură şi au rămas ca efigii reprezentative aparţin tot Evului Mediu : Meşterul Manole iar la cei doi mari creatori de epopee românească emblemele sînt Mircea cel Bătrîn (Eminescu) şi Ştefan cel Mare (Mihail Sadoveanu).[93]

De aceea discuţia în jurul *tradiţiei* ca sursă istorică s-a centrat în jurul întemeierii statului feudal român. Fără îndoială şi alte momente sau personaje ale istoriei naţionale pe care *tradiţia* le-a transformat în mit au furnizat, de-a lungul anilor, fie subiect de controversă, fie au contribuit la definirea şi conturarea unor trăsături psihologice şi morale pe care datele documentare nu le conţineau. Pentru nici o altă epocă din istoria ţării noastre legenda n-a impus o imagine atît de verosimilă şi cu atîtea ele-

[93] Proiectele eminesciene de a scrie o epopee, un ciclu sau o dramă închinată lui Decebal au rămas doar în acest studiu (vezi G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, I, seria Patrimoniu, Editura Minerva, p. 62—74).

mente ce au declanşat cercetări pentru a fi confirmate sau infirmate. Din orice perspectivă am privi : aceea a cercetării istorice care caută prin compararea documentelor cu legenda să aducă lumini şi perspective noi asupra adevărului, cum a fost cartea lui Gheorghe I. Brătianu, sau a „hermeneuticii universurilor religioase arhaice şi populare, altfel spus a creaţiilor spirituale lipsite de expresie scrisă şi în general de criterii cronologice valabile", cum procedează Mircea Eliade[94], *tradiţiile revelatoare :* producţii folclorice care au creat o *imagine* şi un mit istoric sînt cele legate de întemeiere şi de perioada imediat următoare, cum ar fi *Meşterul Manole.*

Fără îndoială nu vom putea reface aici toată disputa din jurul viabilităţii şi valabilităţii tradiţiei ca izvor istoric şi nici a modului în care istoricii noştri cei mai reprezentativi au înţeles această relaţie. Dar după ce am văzut rolul pe care romantismul l-a avut la noi, este timpul să arătăm că, aşa cum afirma şi Gheorghe I. Brătianu, „şcoala istorică a secolului trecut, crescută în disciplina criticei minuţioase a izvoarelor, căreia i se datoreşte dealtfel progresul ştiinţei noastre proceda cu textele care nu se întemeiau direct şi imediat pe mărturii contimporane, aşa cum e cunoscută şcoala de arheologie şi arhitectură, proceda cu monumentele însemnate ale Evului Mediu: ruinele castelului sau zidurilor catedralei, adesea transformate în decursul veacurilor prin tot ceea ce se adăugase la construcţia primitivă, erau dărîmate în întregime şi reconstruite, uneori chiar din temelii, nu cum arătau înainte de restaurare ci aşa cum se credea, după cercetările făcute, că trebuie să fi fost, în vremurile depărtate în care fuseseră zidite întîia oară de cei mai vechi ctitori (...) Mai ales faţă de tradiţia istorică păstrată de relaţiuni, în mod firesc mai nouă decît faptele povestite atitudinea lor critică era neînduplecată."[95]

Într-adevăr, D. Onciul, cel care, aşa cum spune şi Gheorghe I. Brătianu, a adus „cuvîntul criticei istorice, după cele mai noi şi mai desăvîrşite mijloace de cercetare", a dedicat cîteva studii fundamentale acestei probleme, precum : *Dragoş şi Bogdan*

[94] *De Zalmoxis à Gengis Khan*, ed. cit., p. 11.
[95] Vezi volumul de faţă, p. 96.

fondatorii Principatului moldovenesc, Radu Negru și originile Principatului Țării Românești și *Originile Principatelor Române.* [96]

Numind tradiția despre întemeiere „mit etiologic“ [97], D. Onciul deschidea o nouă perspectivă asupra ei, care va fi cea dominantă pînă tîrziu (o jumătate de secol după aceea, termenul fiind preluat și de C. C. Giurescu). [98] Dar chiar și un critic atît de riguros ca Dimitrie Onciul nu respingea aprioric mitul deoarece așa cum spunea el : „Nici un mit în istorie nu este fără miez istoric și tot astfel trebuie să fie și cu mitul nostru“ [99]. Iar în concluzia studiului despre *Radul Negru* spunea : „Modul cum s-a format această tradițiune e unul din cele mai interesante fenomene din istoria basmelor istorice : totul, afară de data întemeierii, este, în oarecare înțeles, adevărat în ea, nimic însă în legătura în care e dat“ [100].

N. Iorga, cel mai acerb, cel mai patetic, cel mai neînduplecat adversar al romantismului în toate formele manifestării lui, nu va acorda, bineînțeles, credit tradiției, ca izvor istoric, fără însă a o înlătura definitiv ca sursă posibilă. Dar așa cum atestă culegerea de lecții, discursuri, conferințe cu caracter programatic *Generalități cu privire la studiile istorice* [101] doar o singură dată, și anume în discursul său de recepție la Academie, intitulat *Două concepții istorice* (17 mai 1911), N. Iorga vorbește despre faptul că : „În tradițiile satelor, mai ales ale celor ferite de influența administrativă a Statului român ori a celorlalte state ce dețin pămîntul românesc, se vor găsi acele cunoștințe prealabile care vor umplea lacuna considerabilă pe care o lasă în trecutul nostru

[96] Toate trei sînt incluse în ediția Dimitrie Onciu, *Opere complete. Originile principatelor române*, tom. I, ediție critică adnotată de A. Sacerdoțeanu, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946. Primul studiu a fost publicat în 1884, cel de al doilea în 1891, cel de al treilea în 1899 (cf. notele ediției p. 372—381).

[97] *Dragoș și Bogdan*, ed. cit., p. 53.

[98] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*.

[99] *Dragoș și Bogdan*, idem, p. 72.

[100] *Radul Negru*, idem, p. 174.

[101] N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944.

izvoarele străine ale lumii civilizate“ [102]. Antiromantismul său funciar este vădit încă din lecția de deschidere la Universitatea din București (noiembrie 1895) și cîteva rînduri ne explică absența acestei perspective în gîndirea sa istorică : „Poetul se simți atras de farmecul descrierilor istoricului, îi împrumută subiectele, se strămută în lumea lui și o înțelese așa cum o înțelege acesta. Ficțiunea, care ține locul adevărului istoric, era destul de strălucitoare pentru a intra de-a dreptul în domeniul poeziei“. [103] Bineînțeles, N. Iorga a discutat nu numai o dată — și Gheorghe I. Brătianu citează cîteva din contribuțiile sale — relațiile istorie-legendă, dar aici noi schițăm doar o privire de ansamblu care să poată explica noutatea cărții pe care o reeditām astăzi din perspectiva istoriei culturii românești. Ceea ce am vrea să spunem acum e faptul că *legendele* au fost transpuse de N. Iorga în pagini de teatru, considerîndu-le apte deci de a constitui substanța unor plăsmuiri artistice așa cum înțelegea el această noțiune.

Istoricii care au urmat lui N. Iorga — cu toate deosebirile uneori radicale de vederi, de concepție — au urmat în linii mari aceeași direcție, a confruntării dintre *adevărul tradiției* și *adevărul istoric*.

Dar tot în acești ani, două perspective se deschid aproape simultan pentru o nouă înțelegere a mitului, a tradiției : cea a unui filozof, Lucian Blaga, și a unui istoric, Gheorghe I. Brătianu. Lucian Blaga [104] pornește de la ideea că „mitul nu poate fi tălmăcit în graiul ideilor“ și se înscrie printre adversarii „școlii psihologice moderne“ reprezentată de Freud și discipolii săi, care considerau — așa cum am văzut — miturile „expresii simbolice ale realităților noastre inconștiente, adică *visurile colective* ale popoarelor. Întocmai cum, după școala psihanalitică, în visuri și-ar găsi un ventil *simbolic* anume porniri refulate și legate de străfundurile vieții noastre inconștiente, tot așa în mituri și-ar găsi un ecou simbolic, străfundurile vieții inconștiente co-

[102] *Generalități*, ed. cit., p. 93.

[103] *Ibidem*, p. 42.

[104] *Geneza metaforei și sensul culturii*, în *Trilogia culturii*, Biblioteca de Filosofie Românească, Fundația Regală pentru literatură și artă, 1944.

lective". Lucian Blaga se opunea deci ideii pe care exponenţii psihanalizei o afirmau relativ la relaţia dintre vis şi mit : „Mitul îşi are originea într-o perioadă a vieţii colectivităţii de mult apusă şi pe care am putea-o numi copilăria ei (...) Miturile au luat naştere în timpurile preistorice ale colectivităţii despre care nu avem o mărturie sigură. Ele conţin reminiscenţe ale copilăriei colectivităţii (...) Mitul este un fragment depăşit al vieţii psihice infantile a colectivităţii. El conţine (sub o formă voalată) dorinţele din copilăria colectivităţii." [105] Şi tot Karl Abraham, plecînd de la cele patru căi ale elaborării visului stabilit de Freud defineşte aceste similitudini între *vis* şi *mit* : condensarea, deplasarea, elaborarea secundară, reprezentări obsedante ; stabileşte, în acelaşi timp, şi o diferenţă esenţială : visul dramatizează, în timp ce mitul ia dimensiunea epocii. [106]

Aceste teorii ale lui Freud şi ale şcolii lui erau respinse de Lucian Blaga, care spunea : „Chiar dacă am admite analogii materiale între visuri şi mituri (...) nu trebuie să scăpăm din vedere nici disanalogiile. Dar disanalogiile sînt aşa de impresionante şi prezintă un profil atît de viguros, încît odată surprinse pe zare, vom fi împiedicaţi odată pentru totdeauna de a mai defini *miturile* ca «visuri»". [107] Dacă Lucian Blaga respingea interpretarea psihanalitică a miturilor, el este partizanul altor idei privitoare la geneza şi structura mitului, care îl apropie de o înţelegere asemănătoare, atunci cînd spune : „Miturile sînt plăsmuiri de intenţie revelatorie, şi întîiele mari manifestări ale unei culturi. În această calitate a lor ele vor purta întotdeauna pecetea unor determinări stilistice ; ele vor fi modelate, interior, de categoriile abisale ale unui popor. Miturile se desprind din matricea stilistică a unui neam sau grup de neamuri, întocmai ca şi celelalte grupuri de neamuri." De fapt, întreaga demonstraţie a lui Lucian Blaga se clădeşte pe ideea respingerii oricărei apropieri dintre mit şi vis „ca expresii simbolice ale inconştientului haotic (iad al tuturor apetiturilor inferioare)".

105 Dr. Karl Abraham, *Psychanalyse et culture*, ed. cit., p. 35.
106 *Ibidem*, p. 51.
107 Lucian Blaga, studiul citat, p. 392.

În contextul descris de noi, cartea lui Gheorghe I. Brătianu reprezintă un element de sinteză şi de noutate între toate direcţiile menţionate pînă acum pe tărîmul relaţiei dintre *tradiţie* şi *istorie*. Am vorbit nu numai o dată pe parcursul studiului nostru despre modernitatea concepţiei şi a cercetărilor sale istorice. Pentru a determina locul pe care-l ocupă această carte în evoluţia ştiinţei universale, faptul că ea se înscrie într-o direcţie nouă a ştiinţei istorice postbelice, ne vom adresa unei autorităţi în materie, Georges Dumézil, care în prefaţa monumentalei sale *Mythe et épopée* [108], echivalînd cu o adevărată profesiune de credinţă, precizează : „Perspectiva din 1938 a risipit iluziile din 1920, care le prelungeau pe cele din secolul XIX. Mitologiile au fost repuse, aşa cum trebuiau să fie, în ansamblul vieţii religioase, sociale, filozofice a popoarelor. În locul faptelor izolate şi ca urmare nesigure, o structură generală era propusă observatorului, în care, ca într-un amplu cadru, problemele particulare îşi aflau locul precis şi limitat." Mărturia lui Georges Dumézil ni se pare cît se poate de elocventă pentru a înţelege un fapt esenţial : cercetarea lui Gheorghe I. Brătianu urma — cum vom vedea — un drum nou pe acest tărîm al ştiinţei deschizînd, în acelaşi timp, perspective inedite validate de studiile unor istorici ai generaţiilor de astăzi din străinătate. Formaţia lui de istoric şi-a pus amprenta asupra cercetării întreprinse cu rigoare dar şi cu ampla ei viziune care îi erau caracteristice.

Ca s-o înţelegem în contextul operei sale a cărei organicitate am subliniat-o, ne vom adresa aceluiaşi studiu despre Marc Bloch, care echivalează cu o adevărată profesiune de credinţă privind evoluţia concepţiei sale, integrată în marile curente ale dezvoltării istoriografiei mondiale : „Astfel evoluţia ştiinţelor istorice, trebuie să recunoaştem o dată mai mult, urmează îndeaproape pe aceea a ştiinţelor naturii : era raţionalismului şi a pozitivismului au marcat pentru disciplina noastră epoca analizelor exacte şi minuţioase a textelor, la care trebuia să se mărginească activitatea istoricului, crescut în cultul metodelor infailibile ale criticii izvoarelor şi a filologiei. Era nouă care discerne invizibilul şi utilizează insesizabilul, care aserveşte

108 Georges Dumézil, *Mythe et épopée*, ed. cit., prefaţa, p. 16.

undele şi dezintegrează atomul — contrasens pe care eleniştii mi-l vor ierta — pare că vrea să extindă cercetarea factorilor istorici pînă la domeniul limitelor nesigure, dar totuşi atît de reale ce caută chiar în reacţiile subconştientului şi ale influenţei obscure ale vieţii cotidiene, explicaţia faptelor şi instituţiilor şi înţelegerea spiritului care i-a determinat înflorirea sau declinul." [109]

De ce am spus în rîndurile precedente că lucrarea lui Gheorghe I. Brătianu reprezintă un element de noutate şi de sinteză în cultura noastră ? Pentru că, aşa cum am văzut din scurta incursiune, relaţia *tradiţie-adevăr* părea definitiv tranşată în istoriografia noastră încă de la sfîrşitul secolului trecut iar discuţiile care se purtau nu mai aveau în vedere *ideea ca atare*, ci se opreau numai asupra argumentelor *pro* şi *contra* privitoare în special la întemeierea ţărilor române. Fiind o lucrare de sine stătătoare, cu o elaborare ce s-a înscris pe parcursul a patru sau cinci ani, *Tradiţia istorică* nu poate fi despărţită de cealaltă carte a sa, *O enigmă şi un miracol istoric*, apărută în 1937, cu care formează un adevărat diptic. Citatul dat de noi din studiul despre Marc Bloch, reamintim, publicat în 1946, ne explică de ce după această carte de polemică ştiinţifică, de riguroasă demonstraţie de fapte recurgînd la toate sursele geografice, lingvistice, etnografice, arheologice cu toate elementele lor componente [110], Gheorghe I. Brătianu a trecut la acea căutare a factorilor istorici pînă în „domeniul limitelor nesigure dar totuşi atît de reale" rămînînd şi în aceste pagini un istoric care nu aboleşte niciodată examenul critic al izvoarelor. Numai că, aşa cum am văzut, această noţiune a fost tot timpul în sistemul lui de gîndire mult mai largă şi mai cuprinzătoare incluzînd nu numai ceea ce a fost *atestat* ci şi ceea ce a fost *trăit*, adică mitul. Pentru că în această ultimă categorie se înscriu fapte din viaţa colectivităţilor umane care ni s-au păstrat prin tradiţii. Aşa cum spunea în pa-

[109] Studiul citat, p. 15—16.

[110] De la o ediţie la alta a cărţii sale *O enigmă şi un miracol istoric* autorul a îmbogăţit textul, a adăugat capitole şi contribuţii noi, unele rectificări ţinînd seama de ceea ce cercetările ştiinţifice au adus nou în perioada respectivă, de discuţiile din jurul cărţii.

ginile acestei cărţi: „Forma pe care o îmbracă tradiţia tîrzie, cum e cazul în Elveţia ca şi în principatele române, poate fi înrîurită de răspîndirea unui ciclu de povestiri, de puterea unei figuri simbolice, atît de obişnuită în concepţia Evului Mediu, fondul, însă pe care se întemeiază, poate fi nu mai puţin un fapt tot atît de real, ca lupta din Pirinei ce a dat naştere epopeei franceze a viteazului Roland sau «conjuraţia» de care se leagă povestea isprăvilor lui Tell. A respinge în totalitatea ei o tradiţie istorică, numai pentru că unele din elementele ei au aspecte legendare, e o greşală tot atît de vădită ca şi însuşirea ei totală, fără nici o judecată sau măcar o contribuţie a spiritului critic." [111]

Pornind de la o asemenea premisă, de la acceptarea ideii că *tradiţia* nu trebuie respinsă ca atare, exprimînd cu alte cuvinte ceea ce exegeţii mitului au spus şi anume că legenda reprezintă o realitate ce a fost trăită, deci conţine un element de adevăr, cartea sa a stîrnit reacţia celor ce au comentat-o uimiţi de faptul că „în loc să ne aşteptăm la adîncirea scepticismului cu privire la tradiţia istorică, în aceste lucrări găsim dimpotrivă reabilitarea ei" [112]. Formaţi la şcoala istorică de la începutul secolului care, aşa cum am văzut, respingea de plano tradiţia sau cînd o luau în consideraţie o făceau pentru a-i dovedi lipsa de adevăr istoric, confraţii care s-au ocupat de cartea sa au discutat-o în spiritul amintit şi nu în perspectiva înnoitoare pe care o aducea. Chiar dacă accepta un „sîmbure de adevăr" în tradiţie, Zenovie Pîclişanu ducea discuţia pe acelaşi teren. Pentru el unele argumente aduse din această sferă de Gheorghe I. Brătianu „fac descălecatul *numai posibil*, fără însă a *dovedi realitatea* lui" [113] (s.n.). Or, tocmai aici stă fondul problemei : punctul de vedere al lui Gheorghe I. Brătianu din această carte se află în consens cu dezvoltarea gîndirii istorice mai noi şi anume cu ideea că mitul, legenda, tradiţia ne transpun în domeniul *posibilului*. Din această perspectivă cartea lui Gheorghe I. Bră-

[111] Ediţia de faţă, p. 125.

[112] A. Boldur : *Întemeierea Moldovei. Cu prilejul lucrărilor* d-lui Gheorghe I. Brătianu. *Studii şi cercetări istorice*, vol. XIX, (vol. II din seria nouă), p. 175.

[113] Vezi *Revista istorică română*, MCMXLV, vol. XV. fasc. IV, p. 511—515.

tianu reprezintă un moment de noutate în cultura noastră, începutul unei noi metode de înţelegere a *tradiţiei* în raport cu *realitatea istorică*, de aşezare a ei pentru prima dată în istoria gîndirii noastre, în relaţii ce merg mai departe de perspectiva obişnuită a secolului trecut. Că interpretarea tradiţiei, readucerea ei în discuţie pentru a-i dovedi vitalitatea nu era privită de reprezentanţi autorizaţi ai şcolii istorice româneşti ca un moment menit să dea un nou impuls aflării adevărului, ne atestă şi opinia lui C.C. Giurescu [114]: „În legătură cu «tradiţia», acea tradiţie care s-a bucurat în Antichitate, în Evul Mediu şi chiar la începutul epocii moderne, de atîta trecere spre a fi respinsă principial de criticismul raţionalist al veacurilor XVIII şi XIX credinţa noastră este că ea nu merită «ni cet excès d'honneur, ni cette indignité». Nu poate fi formulată asupra ei o judecată unică, generală, ci numai judecăţi particulare, ţinînd seama de fiecare caz în parte cu elementele lui specifice." C.C. Giurescu releva un fapt esenţial, pe ce anume tradiţii îşi sprijină Gheorghe I. Brătianu demonstraţia susţinînd că el „nu aduce material documentar nou, nu publică vreo versiune nouă a tradiţiei, nici vreun document necunoscut din arhivele ungare, papale sau apusene, ci pune din nou în discuţie tradiţia şi anume *nu tradiţia populară* ci tradiţia cultă, cea consemnată în scris în veacul al XVIII-lea. Faptul este esenţial pentru chestiunea care ne preocupă, deoarece tradiţia populară e *mult mai veche* decît cea cultă, alcătuită, aceasta din urmă, la vreo *trei secole* după evenimentul pe care pretinde că-l redă şi apoi fiindcă o serie de elemente istorice ale acestei tradiţii populare *se verifică prin acte şi mărturii autentice*". Gheorghe I. Brătianu s-a adresat cu bună-ştiinţă tradiţiei culte româneşti deoarece o încadra în tradiţia universală şi mai ales *europeană*. El însă pornea de la premiza că : „Împletirea unui fapt istoric cu elemente de legendă şi folclor îngreuiază desigur sarcina ce revine criticei, dar nu justifică în nici un caz

[114] C.C. Giurescu, *În legătură cu întemeierea Ţării Româneşti* (cu prilejul apariţiei studiului : Gheorghe I. Brătianu : *Tradiţia istorică...*) în *Revista istorică română*, 1947, nr. 17, p. 107—113. Dat fiind că cercetarea noastră nu urmăreşte implicaţiile dezbaterii istorice propriu-zise, ci numai aspectele teoretice ale problemei, nu vom reproduce celelalte opinii de ansamblu sau de detaliu ale celor trei recenzenţi.

o atitudine negativă de principiu faţă de împrejurările povestite". Gheorghe I. Brătianu nu vedea o contradicţie de principiu între „existenţa unui element legendar" care „nu împiedecă pe istoric să reconstruiască realitatea faptelor". Istoricul introducea pe acest tărîm o noţiune nouă : interpretarea faţă de proba considerată esenţială de C.C. Giurescu, şi anume „confruntarea cu documentele contemporane". Aici cred că aflăm cotitura esenţială pe care Gheorghe I. Brătianu avea să o realizeze pe tărîmul înţelegerii raportului *tradiţie-istorie* şi anume trecerea de la *confruntare* la *interpretare*.

Gheorghe I. Brătianu nu reia o discuţie, nu aduce într-o controversă doar probe noi de o parte şi de alta, ci propune un punct de vedere inedit. De aceea semnificaţia acestei cărţi este mult mai largă, depăşind cadrele unei cercetări de specialitate — ale cărei atribute le posedă plenar — înscriindu-se ca una din expresiile filozofiei culturii româneşti. În acelaşi timp cartea lui Gheorghe I. Brătianu, ideile sale cu privire la relaţiile dintre tradiţie şi istorie se integrează concepţiei sale pe care am schiţat-o în liniile esenţiale pe parcursul acestui studiu. Vorbind despre „zările timpurilor istorice" în *La Mer Noire* [115] spunea : „Mai multe metode au fost practicate pentru a cerceta aceste substrate ale istoriei, fiecare ajungînd la anumite rezultate, dar nu este totdeauna uşor să stabilim concordanţe între ele. Trebuie să constatăm totuşi că fiecare tip de cercetări ajung la o parte de adevăr şi pun în lumină cel puţin unul din aspecte. Există mai întîi o metodă arheologică care analizează rezultatele săpăturilor şi se orientează după datele săpăturilor, după datele pe care le furnizează ceramica, ornamentele, armele sau diferitele ustensile îngropate în pămînt. Există, de asemenea, o metodă lingvistică care tinde în mod egal să distingă substraturile dar bazîndu-se pe rămăşiţele limbajului şi construieşte adesea baze ipotetice, teorii generale pe cît de interesante pe atît de îndrăzneţe. Trebuie să ţinem seama — în sfîrşit — de *tradiţia istorică şi literară* care completează aceste informaţii şi oferă cîteodată mărturia sa

[115] Ed. cit., p. 55—56.

cu toate că este necesar cea mai mare parte a timpului şi de a o extrage dintr-un amalgam de mituri şi de legende." În aceeaşi lucrare Gheorghe I. Brătianu readuce în discuţie tradiţia ca izvor istoric : „ale cărei date sînt lipsite de precizie, dar confirmă totuşi concluziile arheologiei şi ale lingvisticei". Tradiţia istorică şi literară păstrată de scriitorii greci, deşi este „destul de nesigură, face totuşi să izbucnească o trăsătură esenţială a organizaţiei sociale". [116]

Ce înţelege Gheorghe I. Brătianu prin noţiunea de *tradiţie* ? Sînt datele „păstrate de izvoare istorice, altele decît documentele sau monumentele contemporane, în înţelesul strict al cuvîntului" [117]. Subliniază imediat faptul că aceasta se referă la „originile şi întemeierea unui stat, a unei cetăţi sau începuturile mai depărtate ale oricărei istorii naţionale. În lipsa unor texte sau note precise, versiunea istorică a acestor începuturi e reprezentată de obicei de relaţiunea unei cronici mai tîrzii, scrisă uneori cu secole în urmă. Adesea se amestecă în această relaţiune elemente de basm sau de legendă ; vreo poveste legendară aparţinînd unui anumit ciclu, care se repetă din loc în loc şi din veac în veac, îşi află aci o localizare, în astfel de condiţii încît nu mai poţi distinge ceea ce este specific, deci întemeiat pe o noţiune oarecare a realităţii, de ce e numai adoptat dintr-un ciclu de legende la alte împrejurări" [118]. Cartea sa demonstrează deci faptul că „tradiţia păstrată de izvoarele istorice, chiar cînd descrie întîmplări mult mai vechi decît vremea în care au fost alcătuite scrierile ce le relatează are totuşi mai întotdeauna, la temeiul ei, fapte sau împrejurări reale. (...) Eliminînd anacronismele şi fanteziile rămîne un sîmbure de adevăr ce nu poate fi nesocotit şi nici înlăturat".

Ideea dominantă a acestei cărţi a căpătat astăzi valoarea unei adevărate metode în concepţia unor mari istorici contemporani, ale căror cărţi au o semnificaţie reprezentativă, înnoitoare pentru ştiinţa secolului nostru, cum este Jacques le Goff din al cărui *Pentru un alt Ev Mediu* am mai citat. În prefaţa acestei cărţi de răscruce Jacques le Goff spune : „M-am lansat deci în

[116] *Op. cit.*, p. 58.
[117] Ediţia de faţă, p. 11—12.
[118] *Idem*, p. 12.

descoperirea folclorului istoric. Mergînd pe urma basmelor şi viselor, n-am precupeţit nici muncă nici timp. Pentru a încerca să înţelegem cum funcţionează o societate şi — sarcină care de fapt îi incumbă istoricului — cum se schimbă şi se transformă, este necesar să luăm în considerare imaginarul" [119]. Iar Marcel Detienne în capitolul destinat *Mitului* din culegerea *Faire de l'histoire* [120] afirmă : „O întreagă gîndire a unei societăţi se descoperă în discursul său mitic".

Gheorghe I. Brătianu nu era însă unul din acei istorici pe care seducţiile unei teorii noi să-l ducă la aplicarea ei necritică, pentru a dovedi cu orice preţ că ţine pasul cu progresele disciplinei sale. De aceea, studiind tradiţia istorică românească, ajunge la concluzii ce reprezintă originalitatea gîndirii sale. El consideră, pe baza unei analize profunde, că „tradiţia noastră istorică este exclusiv *politică* (...) Factorul *economic*, atît de important în procesul de alcătuire a celor două state româneşti nu are nici o menţiune". Deci tradiţia despre întemeierea principatelor române este văzută din perspectiva acestei caracteristici dominante. Astfel, legenda descălecării lui Dragoş i se pare : „a spori prestigiul noii domnii — de o parte legînd-o de o întîmplare minunată, în stilul basmelor din jurul întemeierii stăpînirii maghiare, spre a o ridica la o situaţie asemănătoare puterii suzerane cel puţin în ce priveşte originile ei, iar pe de alta un tîlc de politică internă tăgăduind existenţa formaţiunilor politice anterioare şi făcînd să purceadă totul de la descălecare, de la cucerire, cum au făcut regii normanzi în Anglia cucerită de ei".

Metoda sa este, după cum ne dăm seama şi din acest citat, aceea a istoricului care îmbrăţişează, ca în toate lucrările sale, fenomenul studiat dintr-o perspectivă universală. Tradiţia românească este integrată tradiţiei europene despre fenomene similare — nu numai o dată istoricul făcînd subtile comparaţii cu tradiţia popoarelor vecine — în special cu tradiţiile ungare şi ruseşti stabilind, astfel, apropieri şi disocieri deosebit de fertile pe care cercetările ulterioare le-au validat. Esenţial rămîne fap-

[119] Jacques le Goff, ed. cit., p. 14—15.
[120] *Faire de l'histoire*, III, *Nouveaux objets*, sous la direction de Jacques le Goff et Pierre Nora, Nrf, Gallimard, 1974.

tul că Gheorghe I. Brătianu realizează, datorită acestei perspective critice cu largi deschideri spre orizonturile culturii universale, disocieri între „fondul primitiv", „simplu motiv", „un punct de plecare" și între „diferitele împrejurări ce și-au lăsat urmele în cursul unei evoluții mai lungi, al cărei rezultat complex este versiunea ultimă ce o folosim astăzi". Istoricul distinge între forma care „poate fi înrîurită de răspîndirea unui ciclu de povestiri, de puterea unei figuri simbolice, atît de obișnuită în concepția Evului Mediu" și fondul „pe care se întemeiază" o legendă ce „poate fi nu mai puțin un fapt tot atît de real ca lupta din Pirinei ce a dat naștere epopeei franceze a viteazului Roland, sau «conjurația» cantoanelor de care se leagă povestea isprăvilor lui Tell". De unde ideea fundamentală a acestei cărți și care ne explică integral concepția autorului ce pornește deci de la premiza devenită astăzi una din direcțiile gîndirii istoriografice actuale : „A respinge în totalitatea ei o tradiție istorică, numai pentru că unele din elementele ei au aspecte legendare, e o greșală tot atît de vădită ca și însușirea ei totală, fără nici o judecată sau măcar o contribuție a spiritului critic".

Acest *spirit critic*, caracteristic întregii sale gîndiri, supune unei ascuțite judecăți ceea ce s-a publicat pînă atunci (datele tradiției, ale documentelor, opiniile emise de înaintași și contemporani) într-o lucrare care reprezintă una din sintezele de mare ținută ale istoriei culturii românești.

Încercînd deci să stabilim genul proxim și diferența specifică a concepției lui Gheorghe I. Brătianu în cadrul mai larg al culturii românești, este necesar să precizăm un fapt : savantul român, pornește de la ideea pe care această carte o demonstrează plenar, și anume *istoricitatea tradiției.* Dar, așa cum am văzut, față de ceilalți istorici, Gheorghe I. Brătianu nu rămîne la stadiul *confruntării,* ci trece la *interpretarea* relației *tradiție-istorie,* ceea ce reprezintă noutatea și modernitatea metodei sale. *Interpretarea* tradiției avea în vedere lărgirea ariei de argumente aduse pînă atunci pentru a dovedi originea comună a poporului român și locul pe care l-a avut Transilvania în procesul etnogenezei noastre. El nu a fost sensibil la ideea unei „tradiții istorice" desprinse de timp și spațiu, ci a unei tradiții care a pornit de la un fapt real, de la un personaj atestat și care, în ciuda aluviunilor imaginare, conține un element de adevăr ce trebuie

pus în evidență. Personalitatea sa științifică reprezenta o îmbinare fericită între spiritul riguros metodic, analitic, aplecat asupra faptelor chiar și asupra celor aparent neînsemnate, ținînd de viața materială și între puterea de a transcende evenimentele și de a le situa în relații pe care simpla corelare documentară nu le reliefa.

Pentru că Gheorghe I. Brătianu nu era numai un om de știință, ci și un om de sensibilitate în sensul acordat de N. Iorga acestei noțiuni cînd spunea „aș fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent «poetic», pentru a fi mai aproape de adevăr".

Cartea sa este deci în egală măsură operă de filozofie a culturii, definește o metodă de cercetare și de interpretare și în același timp reprezintă un spor de cunoaștere asupra unei perioade de importanță hotărîtoare din istoria poporului român. Interpretînd tradiția, Gheorghe I. Brătianu nu reînvie o teorie ci dovedește esența istorică a descălecatului. Căci atît documentele cît și „tradiția" atestă că între Transilvania, Muntenia, Moldova au existat nu numai legături dar o adevărată stare osmotică, o fuziune. Dovadă că atunci cînd nobilimea română din Ardeal începe să fie deposedată de cuceritori, se îndreaptă spre celelalte provincii unde se aflau formațiuni statale. Deci el se înscrie printre cei ce au relevat importanța tradiției ca factor de cunoaștere istorică, arătînd cum prin datele furnizate de ea — comunitatea teritorială a poporului român, unitatea sa fundamentală, acea permanentă și de nimic întreruptă legătură între toate formațiile statale răspîndite pe pămîntul românesc — capătă nu numai învestitura aureolată a mitului, ci dovezi riguroase. „Descălecatul" în interpretarea pe care o dă el tradiției nu reprezintă cucerirea unor teritorii pustii, ci expresia realizării printr-un act politic a unei unități de fapt. Legenda venea să-i confere prestigiul, să o înscrie în rîndul marilor evenimente istorice, să dea dimensiuni mitice unui moment de importanță hotărîtoare pentru viața poporului român.

Fără îndoială în cei treizeci și cinci de ani cîți au trecut de la apariția cărții problemele înfățișate de autor au cunoscut și alte tratări și interpretări. După cum dezvoltarea unor noi perspective de înțelegere a istoriei, a unor noi metode de a explica faptele indivizilor și ale colectivităților au dus la relevarea altor legături cauzale. Istoricii de aici și din alte țări au îmbogățit cu noi date capitolele care au făcut obiectul cărții lui Gheorghe I. Brătianu. Esența ei nu a fost însă contrazisă și se

dovedește că intuițiile sale teoretice fundamentale, concepția sa generală a fost validată de istoricii, filozofii, sociologii contemporani. În felul acesta Gheorghe I. Brătianu depășește prin cercetările sale sfera propriu-zisă a unei lucrări de specialitate și își înscrie opera în domeniul filozofiei culturii românești, aducînd contribuții însemnate la definirea spiritualității noastre.

Pentru că, așa cum spunea în încheierea acestei cărți, discuția despre tradiția istorică reprezintă „mai mult decît o întîmplătoare potrivire în dezvoltarea disciplinei noastre". Ea constituie „statornicirea unui element tradițional, un punct de reazem pentru minte ca și pentru suflet. E o atingere cu temeiurile mai adînci ale firii și ale existenței naționale, din care pot izvorî acum, ca și altădată, nădejdi și puteri nebănuite".

Nu aflăm oare aici exprimată aceeași perspectivă asupra tradiției ca factor de cunoaștere spirituală pe care, peste ani, Mircea Eliade o va dezvolta, amplificînd-o și îmbogățind-o, într-o carte în paginile căreia se reîntoarce la același univers al originilor, întîlnindu-se de atîtea ori cu cercetările lui Gheorghe I. Brătianu ? Nu numai coincidența faptului că ambele cărți au devenit un bun al culturii românești și au ajuns la cunoștința publicului larg în același an ne face să încheiem cu definiția pe care Mircea Eliade o dă tradiției în raport cu istoria, ci pentru că ni se pare că ea tălmăcește în mod indirect dar expresiv sensul cărții lui Gheorghe I. Brătianu, semnificația și perenitatea ei : „Mitul și legenda sînt «adevărate» în alt sens decît, de exemplu, o realitate istorică e adevărată. E vorba de două moduri diferite de a fi în lume, de două perspective diferite ale spiritului în interpretarea lumii, modalitate de a fi și activități ale spiritului care dealtfel nu se exclud deloc. Un popor ca și un individ poate să fie conștient de răspunderile sale în fața istoriei, poate să și le asume curajos continuînd să se bucure de vechile mituri și legende și să creeze altele deoarece acestea vorbesc despre alte dimensiuni ale existenței umane".

VALERIU RÂPEANU

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești reprezintă ultimul volum tipărit în timpul vieții lui Gheorghe I. Brătianu. Ediția noastră reproduce integral textul apărut în 1945 (vezi notele ediției noastre p. 279) inclusiv rezumatul în limba franceză, anexa, nota bibliografică, rezumatul cronologic. Nu s-au făcut omisiuni sau prescurtări în text. Au fost unificate trimiterile bibliografice și s-au corectat unele evidente erori de tipar. Am respectat formele de limbă specifice autorului.

Studiul introductiv, care conturează personalitatea lui Gheorghe I. Brătianu în viața noastră publică și în cultura românească, nu a tratat și explicat *toate* aspectele existenței și creației lui științifice. Viitorul ne va aduce imaginea integrală, complexă, detaliată pînă la ultimele nuanțări a tot ceea ce se leagă de numele său.

În note am căutat să facilităm cititorului înțelegerea problemelor dezbătute și să trimitem la lucrări mai noi care se înscriu în aria dezbaterii intelectuale a acestei cărți. Am respectat întru totul *Anexele* cărții lui Gheorghe I. Brătianu și nu am trimis la edițiile recente, nu am corectat după edițiile noi textele folosite de el și nu am completat sau rectificat datele sale ținînd seama de specificul acestei cărți. *Tradiția istorică* fiind o lucrare de argumentare istorică — iar în unele capitole ale ei de polemică științifică — cititorul trebuie să cunoască argumentele pe care își întemeia *atunci* Gheorghe I. Brătianu punctele sale de vedere. Ele se bazau pe un *anume stadiu* în dezvoltarea științei noastre istorice, pe un anume orizont al cunoașterii izvoarelor, documentelor, al tehnicii publicării lor. Tocmai acest stadiu ne permite să judecăm profunzimea și originalitatea gîndirii sale.

Autorul ediției mulțumește acad. Em. Condurachi, acad. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de Istorie „N. Iorga", prof. Ion Ardeleanu și istoricului Șerban Papacostea pentru prețioasele sugestii aduse studiului introductiv, sugestii care au contribuit efectiv la îmbunătățirea textului.

Ne-am bucurat de asemenea de sprijinul colegial al Corneliei Papacostea-Danielopolu, al lui Leon Kalustian, Z. Ornea, Nicolae Barbu și al redactorului de carte, Mariana Ionescu. Tuturor li se aduc mulțumiri.

V.R.

AMINTIRII
ÎNTÎIULUI MEU DASCĂL ÎN ŞTIINŢA ISTORIEI
A. B. BRANDIA
FOST DIRECTOR AL LICEULUI NAŢIONAL DIN IAŞI
ÎN NĂDEJDEA
CĂ SPIRITUL ÎN CARE A CRESCUT GENERAŢIILE
RENAŞTERII ROMÂNIEI VA DĂINUI ŞI ÎN VIITOR

CUVÎNT ÎNAINTE

CUVÎNT ÎNAINTE

În răspunsul său la cuvîntarea ce am ținut-o cu prilejul intrării mele în Academia Română, d-l Alexandru Lapedatu a binevoit să sublinieze în cercetările ce le-am publicat pînă acum o oarecare aplecare pentru adîncirea perioadei celei mai întunecate şi mai puțin cunoscute a trecutului nostru, acea a începuturilor, a originelor (1).

În ultimul timp, interesul pentru aceste probleme, care frămîntă de trei secole mințile cele mai luminate ale istoriografiei românești, a sporit prin atingerea cu atîtea revendicări și preocupări actuale. Polemicile întreținute de istoricii unor țări vecine au determinat în cîmpul cercetării istoriei naționale o puternică reacțiune, și replica a venit, nu numai pe calea broșurilor de răspuns și de lămurire, ci îmbrăcînd forma unei serioase și bogate activități științifice. Bibliografia originelor românilor s-a îmbogățit astfel, de la începutul războiului, cu o serie de publicațiuni, ce înseamnă un progres real în cercetarea și lămurirea ei.

Dar pe lîngă vechea controversă în jurul originei poporului român, care a intrat astfel într-o nouă fază, ce se deosebește prin contribuția arheologiei și a filologiei, mai rămîne de limpezit problema începuturilor și întemeierii statelor românești.

În chestiunea originei neamului, cercetarea s-a întors tot mai mult, după firești întrebări și îndoieli, la o afirmare a continuității românești pe teritoriul Daciei romane, în conformitate deci cu o veche tradiție a istoriografiei noastre, dar întărită de nouă și puternice argumente.

În ce privește procesul de întemeiere a statelor, cei mai mulți par a se fi oprit la concluziile *Originelor Principatelor Române* (2), cartea publicată de Dimitrie Onciul acum aproape o jumătate de secol. Fără a scădea cu nimic valoarea deosebită a acestei lucrări a învățatului nostru istoric, și a metodei de critică severă a iz-

voarelor, al cărei reprezentant cel mai calificat a fost, în evoluţia disciplinei noastre în România, e totuşi locul să ne întrebăm dacă, după atîta trecere de timp, atîtea descoperiri, şi interpretări nouă în domenii învecinate sau de aproape înrudite, nu e cazul să supunem unei examinări în spiritul actual al cercetării istorice problema, deopotrivă de însemnată, a începuturilor existenţei noastre de stat.

De aceea, urmînd prevederii şi îndemnului ce le cuprindea cuvîntarea d-lui Alexandru Lapedatu, am publicat în memoriile Secţiunii Istorice a Academiei Române două memorii despre *tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti şi Moldovei.* Le-am adăugat de curînd două alte studii despre *Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei* şi *o nouă mărturie* (1277) *despre un voievodat moldovenesc în veacul al XIII-lea* ; am încheiat ciclul printr-o nouă cercetare a *tradiţiei istorice despre voievodatele româneşti din Ardeal.* Deşi nu are o legătură directă cu lucrările amintite, am întregit seria prin textul unei conferinţe despre *Asăneşti,* revizuită şi dezvoltată după o cercetare mai amănunţită a izvoarelor. Cititorul poate găsi astfel în aceste pagini o privire asupra problemei începuturilor tuturor formaţiunilor politice, cari au contribuit la întemeierea statelor româneşti.

Din ele se desprind cu deosebire două laturi esenţiale : mai întîi o încercare de-a repune în valoare tradiţia istorică despre descălecatul din Ardeal, admisă de şcoala noastră istorică mai recentă numai pentru Moldova, dar care ni se pare a-şi păstra rostul şi în trecutul mai puţin cunoscut al Ţării Româneşti ; iar în al doilea loc, spre a desăvîrşi paralelismul între cele două ţări, reexaminarea informaţiilor cari tind a dovedi că în Moldova, ca şi în Ţara Românească, au fost înainte de întemeierea unui stat unitar mici formaţiuni politice locale, cari totuşi şi-au făcut simţită înrîurirea şi în unele împrejurări de ordin general, începînd cu a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Întoarcerea la tradiţie se întregeşte astfel cu contribuţiuni nouă.

Ar fi fost poate mai logic ca să aşezăm aceste studii în ordine cronologică, în care caz cel din urmă, despre tradiţia istorică a voievodatelor din Ardeal, ar fi trebuit să fie cel dintîi, fiind vorba de tradiţia cea mai veche. Am preferat însă să păstrez ordinea în

care s-a dezvoltat cercetarea însăşi, spre a se putea urmări astfel mai bine firul gîndirii. Rezumatul cronologic de la sfîrşit va aduce corectivul necesar.

Spre a învedera însă mai bine scopul cercetării şi metoda urmărită, am socotit că nu e lipsit de folos ca aceste studii de amănunte să fie precedate de o introducere de un caracter mai general, care să aşeze în lumina curentelor şi preocupărilor moderne în evoluţia studiilor istorice, problema însăşi a *valoarei tradiţiei ca izvor istoric.* Am socotit că unele exemple alese în domeniul mult mai întins al istoriei universale, atît a Antichităţii cît şi a Evului Mediu, pot îmbogăţi experienţa noastră şi lămuri în acelaşi timp rostul şi înţelesul acestor cercetări.

Au lipsit însă acestei lucrări, alcătuite în cele mai grele vremuri, condiţiile ce ar părea indispensabile unor studii de această natură. Au devenit banale cuvintele cronicarului : „la asemenea lucru gînd slobod şi fără valuri trebuieşte"... În ultima analiză desigur, judecata este a cititorilor. Ce le pot dori mai mult decît să afle în această încercare, de-a reaşeza pe temeiul tradiţiei dezvoltarea istoriei noastre politice, după cum a fost aşezată acea a originelor noastre ca neam, sentimentul de securitate ce ţi-l dă, în mijlocul revoluţiilor celei mai frămîntate epoci a istoriei, reazemul unui element de permanenţă şi de continuitate ? Prin această latură cercetarea trecutului îşi aduce încă o dată contribuţia la desluşirea prezentului şi, să nădăjduim, la pregătirea viitorului.

G. I. B.

I.

INTRODUCERE: VALOAREA TRADIȚIEI CA IZVOR ISTORIC

În recenta sa conferință, rostită cu prilejul deschiderii Universității din București, despre „substratul biologic al progresului“, d-l prof. Gr. T. Popa a amintit de dialectica lui Hegel și de ritmul ei progresiv, care a influențat atît de adînc concepția istorică a lui Karl Marx [1]. Se știe că pentru filosoful german, orice afirmațiune cuprinde și antinomia, negațiunea ei, care duce însă în mod firesc la o nouă afirmațiune, superioară celei dintîi, deoarece ține seamă și de elementele ce i s-au opus. *Teză — anteză — sinteză* : astfel se desfășoară fazele necesare ale gîndirii după dialectica hegeliană, determinînd, prin oscilațiunile lor, drumul necesar al progresului în cunoștințele omenirii [2].

Lăsînd la o parte aspectul filosofic propriu-zis al problemei și înrîurirea acestei metode de cugetare în dezvoltarea diferitelor sisteme, nu putem tăgădui că ea și-a aflat verificarea în evoluția cercetării istorice din perioada modernă și contimporană. Cu deosebire se poate urmări ritmul hegelian, în modul de a privi unul din factorii însemnați pe cari s-a întemeiat, și se mai întemeiază într-o largă măsură, povestirea întîmplărilor și a împrejurărilor trecutului, ce alcătuiește materia istoriei. E vorba de tradiția despre unele evenimente sau stări de lucruri, păstrată de izvoare istorice, altele decît documentele sau monumentele

[1] In broșura *Prefață la o nouă viață universitară*, publicată de Universitatea din București, 1945. Cf. dealtfel *în aceeași materie ca aci* : Hasdeu, *Negru Vodă*, p. II (1).

[2] Metoda e folosită și în domeniul altor discipline. Cf. Ch. Burky, *Grandes Puissances et organisation du Monde*, éd. de la Baconière, 1943, p. 123 : „Si l'évolution ne se déroule jamais en ligne droite et de façon uniforme, mais qu'à la base de toute croissance, de toute histoire, de tout devenir, il faille franchir les trois étapes de la thèse, de l'antithèse et de la synthèse de Hegel...“.

contimporane, în înțelesul strict al cuvîntului. Acesta este chiar cazul, în mod obișnuit, în ce privește originele și întemeierea unui stat, a unei cetăți sau începuturile mai depărtate ale oricărei istorii naționale. În lipsa unor texte sau acte precise, versiunea istorică a acestor începuturi e reprezentată de obicei de relațiunea unei cronici mai tîrzii, scrisă uneori cu secole în urmă. Adesea se amestecă în această relațiune elemente de basm sau de legendă ; vreo poveste legendară, aparținînd unui anumit ciclu, care se repetă din loc în loc și din veac în veac, își află aci o localizare, în astfel de condiții încît nu mai poți distinge ceea ce e specific, deci întemeiat pe o noțiune oarecare a realității, de ce e numai adaptat dintr-un ciclu de legende la alte împrejurări.

Istoriografia medievală și în mare parte și acea a Renașterii au avut pentru asemenea tradiții un deosebit respect. Genealogiile fanteziste ale Merovingienilor, cari făceau din regii franci urmași ai luptătorilor Troiei fugiți în Apus — paralelă ce se opunea descendenței romane din *pater Aeneas* — a aflat multă vreme crezare în operele istorice, și nu numai în scrierile de acest gen ale Veacului de Mijloc. Originile Confederației elvețiene, în legătură cu minunata poveste a arcașului Wilhelm Tell, au fost înregistrate de cronici din a doua jumătate a veacului al XV-lea; vom avea prilejul să revenim mai pe larg asupra acestui episod caracteristic, care a trecut, ca cele mai multe tradiții, în literatura clasică a manualelor pentru școli. Și istoriografia antică a cunoscut asemenea tradiții semilegendare de întemeiere și de începuturi, începînd cu acele ale *Bibliei* și ale poemelor homerice, și continuînd cu analele primitive ale Romei, sub cei șapte regi. Pînă în pragul epocei moderne a istoriei, cînd se înmulțesc nemăsurat cunoștințele și izvoarele de informație, povestirile tradiționale au un rost însemnat în descrierea vremurilor ce nu au lăsat mărturii documentare, și a căror amintire ni se păstrează, în mod firesc, de relațiuni mult mai recente decît faptele pomenite.

A venit însă și în acest domeniu reacțiunea spiritului critic. Secolul „luminilor" îndeosebi, al XVIII-lea, cu credința sa în rațiune și în legile ei, a început să sape la temeliile tradiției și să dărîme legendele. Veacul al XIX-lea a adăugat acestei tendințe raționaliste și iconoclaste metoda severă a criticei izvoare-

lor : legendele au fost urmărite, analizate și disecate, reduse la un țesut de contraziceri și anacronisme. Afirmațiunii istoriografiei antice și medievale îi urmează astfel negațiunea școlii critice moderne, tezei — antiteza. Ea își află expresiunea desăvîrșită în lucrările clasice de la sfîrșitul veacului trecut, despre metoda și studiul istoriei.

„Trebuie deci să ne ferim de ispita de a trata legenda ca un amestec de fapte exacte și de erori, — scriau, în 1899, Ch. V. Langlois și Ch. Seignobos(2), în cunoscuta lor *Introducere la studiile istorice*"[3], — din care ai putea prin analiză desprinde „fărîme" de adevăr istoric. Legenda alcătuiește un bloc, în care sunt poate cîteva fărîme de adevăr și ale cărui elemente le poți chiar analiza. Dar nu ai nici un mijloc să deosebești dacă vin din realitate sau din imaginație. Este, după expresiunea lui Niebuhr, „o vedenie produsă de un obiect nevăzut, după o lege de refracțiune necunoscută". Iar puțin mai departe : „Trebuie să ne resemnăm să tratăm legenda ca produsul imaginației unui popor ; poți căuta în ea concepțiile poporului, nu faptele exterioare la care a asistat. Regula trebuie să fie deci înlăturarea oricărei afirmațiuni de origine legendară ; și nu e vorba numai de povestiri de *formă* legendară ; o relațiune de aparență istorică, fabricată cu datele legendei, ca întîile capitole din Tucidide, trebuie de asemenea înlăturată."

Împotriva erorilor sau a falsificărilor voite, strecurate în tradițiile păstrate de izvoarele istorice, se rostește de asemenea Ernst Bernheim(3), cealaltă autoritate unanim recunoscută în materie de metodă și critică, în cercetarea disciplinei noastre. El deosebește basmul autentic, care se reazămă pe o întîmplare istorică reală, chiar deformată în cursul vremii, de acel închipuit, care folosește elemente mitice sau legendare, fără nici o legătură cu realitatea, integrîndu-le însă într-o povestire de caracter istoric. „Avem destule exemple de invenție voită și împrumut de basme, fie din trufie familiară, mîndrie de strămoși, fals patriotism local sau falsă religiozitate... Cu deosebire istoria întemeierii orașelor, a statelor, bisericilor și mînăstirilor se deosebește prin fal-

[3] *Introduction aux études historiques*, 2e édit., Paris, 1899, p. 154—155.

sificări, care răspund dorinței de-a îndepărta începuturile într-o vreme cît se poate de venerabilă, de-a le lega de ctitori cît mai vechi“ [4]. În special se atrage atenția asupra „basmului călător“ *(Wandersage)*, temă mitică ce se mută din loc în loc, la cele mai mari depărtări în timp și în spațiu și contribuie astfel la denaturarea adevăratei istorii și la dezorientarea cercetătorilor. Un astfel de „basm călător“ ar fi și legenda lui Tell, introdusă în povestirea originelor Confederației elvețiene, care seamănă însă prea mult cu acea a arcașului Toko, amintit de *Historia Danica* a lui Saxo Grammaticus, pentru a nu fi bănuită de a fi doar un mit germanic, ce alcătuiește un corp străin în relațiunea împrejurărilor locale, care au dus la unirea celor trei cantoane și la lupta împotriva Habsburgilor. Dar prezența acestui element de povestire oarecum suspect aruncă o umbră de îndoială asupra întregii relațiuni. „Un bun exemplu al fascinațiunii ce o exercită o povestire amănunțită este legenda originei ligei celor trei cantoane elvețiene primitive (Gessler și conjurații de pe Grütli)“, scriu în această privință Langlois și Seignobos [5].

„Ea a fost fabricată în veacul al XVI-lea de Tschudi și a devenit clasică de la *Wilhelm Tell* al lui Schiller, încît a trebuit multă trudă pentru a o smulge“. Vom vedea mai departe cum a evoluat în această materie judecata istoricilor mai apropiați de noi. Fapt este că elementul legendar și, în consecință, cel tradițional de care e foarte adesea legat au fost proscrise de metoda severă a istoriografiei sistematice și științifice. „Dacă în temeiul unei asemenea examinări metodice am recunoscut o tradiție ca legendară, scrie Bernheim, nu mai putem considera datele izolate ce le cuprinde ca fapte istorice, pentru că în sine nu sunt imposibile sau de-a dreptul fabuloase, ci mai trebuie să intervie anumite momente, cari să vădească posibilitatea lor de a fi crezute, în măsura principiilor... generale de critică. Trebuie desigur un oarecare curaj să fii consecvent în această privință, să-ți spui că din atîtea tradiții frumoase, dacă sunt recunoscute drept legende,

[4] *Lehrbuch der historischen Methode und Geschichtsphilosophie*, ed. 5—6, Leipzig, 1908, p. 349—350.
[5] *Op. cit.*, p. 136, n. 2.

nu mai poate rămîne măcar o singură trăsătură ca adevărată, fără un motiv deosebit ; să te hotărăști a părăsi o bună bucată din cunoștințele pînă atunci valabile, și aci se greșește încă mult, cu toată cunoașterea criticei. Dar trebuie și în punctul acesta să ne străduim să nu voim a ști mai mult, decît ce se întemeiază pe adevărul sigur.“ [6]

Astfel s-a ajuns la o neîncredere generală, și generalizată, în ce privește tradiția istorică. Existența ei însăși a fost în cele din urmă contestată : tot ce relatează izvoare mai tîrzii, cu sau fără amestec de legendă sau de mit, e prin aceasta chiar supus bănuielii. „De ar fi să credem că tradiții populare pot păstra timp de veacuri amintirea precisă, datată cu grijă, a unei serii complicate de evenimente, aceasta e o presupunere ce nici nu merită măcar a fi reținută. Poporul nu-și amintește nimic. Cele mai mari evenimente trec peste el fără a lăsa vreo urmă.“ Astfel se exprimă într-un studiu recent Ferdinand Lot [7], unul din cei mai de seamă medieviști ai zilelor noastre.(4) Coincidențele constituie de asemenea un motiv de a bănui adevărul sau „credibilitatea“, dacă putem folosi acest neologism, a unei relațiuni istorice. Astfel pentru Bernheim, povestirea, clasică în literatura germană, a femeilor credincioase de la Weinsberg care, obținînd voia regelui Conrad de a părăsi cu avutul lor cetatea asediată, pleacă luînd pe umeri pe bărbații lor, nu e vrednică de crezare, pentru că se repetă în diferite alte localități în Evul Mediu. I se pare cu deosebire un motiv de îndoială faptul că același analist din Colonia, care relatează acest incident din anul 1140, își scrie cronica vreo treizeci de ani mai tîrziu și amintește fapte asemănătoare la asediul și luarea cetății italiene Crema la 1160, de către Frideric I Barbarossa [8]. Trebuie să mărturisim că acest mod de a judeca și de a interpreta izvoarele pare a depăși cerințele criticei, și s-ar putea adăuga la exemplele de „hipercritică“ pe care același autor le înșiră cîteva pagini mai departe [9]. Desigur pentru istoricul

[6] Bernheim, *op. cit.*, p. 384.
[7] *Bretons et Anglais aux Ve și VIe siècles, The Sir John Rhys Memorial Lecture*, British Academy, 16, 1930, p. 6.
[8] Bernheim, *op. cit.*, p. 352 și urm.
[9] *Ibid.*, p. 385 și urm.

german tradiția, chiar verbală, nu e cu totul de respins, dar în examinarea critică a elementelor ei, căreia îi consacră un paragraf deosebit, intervin atîtea momente și atîția factori de suspiciune — concentrarea unor fapte și împrejurări diverse asupra unei singure personalități, accentuarea excesivă a unor anumite trăsături, adaptarea povestirii la anumite tipuri, în etica și spiritul vremii etc. — încît rămîne ca regulă generală prea puțin din materialul istoric ce-l cuprinde tradiția respectivă [10]. Se poate spune deci că în pragul secolului nostru, critica a ajuns aproape să elimine tradiția din izvoarele ce le socotește folositoare, ale istoriei, întemeindu-se numai pe mărturia precisă a documentelor cu dată certă. Antiteza față de poziția istoriografiei mai vechi e aproape desăvîrșită : respectului, desigur exagerat, al tradiției, acceptate fără rezervă ca izvor de informație al istoriei, i se opune o negațiune nu mai puțin absolută, a cărei exagerare rămîne să o dovedim. Și, într-adevăr, legea ritmului hegelian își afirmă încă o dată valoarea : în ultimele decenii asistăm, în domeniul istoriei antice și medievale, la o revalorizare a tradiției, desconsiderate de știința istorică modernă, în temeiul unor nouă descoperiri sau interpretări, care alcătuiesc *sinteza* ce urmează și de rîndul acesta antitezei și acopere opunerea ivită între vechea afirmațiune, și negațiunea care a înlăturat-o. Dar pentru a demonstra mai bine acest proces, ale cărui consecințe voim să le aplicăm în ultimă analiză istoriei românești, e mai bine și mai lămuritor să aducem cîteva exemple din împrejurările cele mai cunoscute ale istoriei universale. Evoluția gîndirii și cercetării istorice vor reieși în modul cel mai limpede și concluziile se vor impune de la sine.

I. TRADIȚII ISTORICE ALE ANTICHITĂȚII

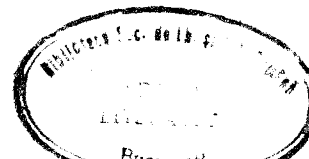
Fiind vorba de tradiții istorice, e logic să începem cu cea mai cunoscută și în același timp și cea mai venerabilă, dar nu mai puțin contestată : acea a *Bibliei*.

Raționalismul timpurilor moderne, în opunere totală cu credința religioasă, nu putea să nu-și ia ca obiect de cercetare și

[10] *Ibid., IV*, § 4,1 d. p. 494 și urm.

discuție textul *Scripturii*, mai întîi în ce privește *Vechiul Testament*(5), care de fapt e în întregime o tradiție istorică a celor mai vechi vremuri, pe urmă însă și în privința *Evangheliilor*. Pornind de la filosofia lui Locke, raționaliștii englezi au influențat gîndirea lui Voltaire, a cărui atitudine față de tot ce era religie și biserică este îndeajuns de cunoscută. Critica propriu-zisă a textului biblic, după regulile moderne ale erudiției, a pornit însă în Germania veacului al XVIII-lea, în care oameni ca Griesbach, Nicolai, Lessing se înscriu printre cei dintîi ce au pus la îndoială autoritatea și autenticitatea tradiției ce o redau cărțile sfinte. Dezvoltînd aceste argumente, Einhorn și Paulus au încercat lămurirea, prin procese naturale, ale întîmplărilor minunate din *Vechiul* și *Noul Testament*. Medicul francez Astruc este acel care atrage atenția asupra celor două expresiuni, cari înseamnă în textul ebraic Dumnezeirea : „Elohim“ și „Iehova“, și deduce de aci două redactări, întrunite pe urmă de copiști mai tîrzii într-una singură [11]. Cu Bauer, Vater și De Wette, ajungem la o critică mai strînsă a diferitelor părți ale *Vechiului Testament*, din care unele sunt de-a dreptul contestate ca izvoare istorice, fiind socotite interpolări sau adausuri tîrzii. În secolul al XIX-lea, *Viața lui Iisus* a lui Strauss, urmată la 1863 de cartea cu același titlu a lui Ernest Renan, de un atît de mare răsunet, și de istoria aceluiași a poporului lui Israel, înseamnă punctul culminant al negațiunii în ce privește valoarea istorică a tradiției biblice și a povestirei *Evangheliilor*. Dar chiar fără a merge la consecințe extreme în domeniul credinței, o întreagă școală critică, denumită în țările anglo-saxone „Înaltă Critică“, a lucrat de atunci la o corectare și interpretare a *Scripturii*, alcătuind ediții critice ale ei și căutînd a deosebi în text ceea ce e supus bănuielii, de ce poate fi socotit o rămășiță a unei redactări mai vechi. S-a ajuns astfel pînă a se împărți cutare frază din cartea *Facerii* în fragmente mărunte, din cari cîteva cuvinte ar aparține unei anumite versiuni, iar celelalte ar reprezenta interpo-

[11] V. *Introducerea* la *Istoria Biblică* a prof. A.P. Lopuhin, în trad. românească a Patriarhului Nicodim, București, 1944 („Ogorul Domnului“, vol. XXX) p. 11 și următoarele, după ediția rusească din 1889.

lările alteia. În această privință există dealtfel o întreagă literatură, care nu e locul de a fi amintită aci mai amănunțit.

Ceea ce ne interesează este reacțiunea care s-a produs încă din a doua jumătate a veacului trecut împotriva acestor excese ale criticei, în urma descoperirilor arheologice, cari au luat o tot mai mare dezvoltare în toate țările Orientului Apropiat. Începînd cu descifrarea inscripțiilor egiptene și asiro-babiloniene și continuînd cu cercetarea vechilor monumente ale Palestinei, Siriei și Asiei Mici, s-a produs o adevărată revoluție în cunoașterea Antichității. Imperii și civilizații uitate au apărut din nou la lumina zilei, și serii întregi de stăpînitori și de fapte istorice au putut fi verificate prin anale și documente contimporane. Era firesc ca toate aceste nouă împrejurări să fie ținute în seamă în cercetarea datelor istorice ale *Bibliei* și să modifice concluziile criticei.

Încă de acum cîteva decenii, sub titlul semnificativ: *Ne putem încrede în Biblie ?* [12], mai mulți specialiști englezi ai acestor cercetări au dezvoltat argumentele ce rezultau pentru ei din cunoașterea mai exactă a istoriei Vechiului Orient. Desprindem din ele cîteva elemente caracteristice.

În primul rînd obiecțiunea, adesea folosită, că opera atribuită lui Moise nu poate fi din vremea lui, ci e rezultatul unor compilațiuni tîrzii, între veacul al VII-lea și al VI-lea în. de Hr., nu mai are aceeași valoare, cînd știm că scrisul de diferite feluri era folosit mult mai devreme decît se credea și că autorul a putut deci folosi și însemnări mai vechi, sub formă de anale sau documente, și nu numai ecoul îndepărtat și nesigur al unei tradiții orale de mai multe veacuri [13]. De altă parte, literatura babiloniană descoperită în ultimii ani, în adevărate biblioteci, constituite de table de lut acoperite de scriere cuneiformă, a adus la cunoștința noastră un întreg ciclu de povestiri privitoare la cosmogonie, care prezintă asemănări uneori izbitoare cu acea a

[12] *Can we trust the Bible ? Chapters on biblical criticism* by the Rev. Fr. Ballard, Rev. H. Brooke, Canon. R.B. Girdlestone, Rev. G. Hanson, Rev. M. Leitch, Rev. R. Sinker, London, 1908.

[13] *Op. cit.*, p. 77—78.

Bibliei, cu deosebire în legătură cu fenomenul potopului. [14] Fără a ne rosti asupra împrejurării în sine, nu e mai puțin adevărat că aceste paralelisme cu texte babilonice care pot fi datate constituie o dovadă mai mult a vechimii tradiției înregistrate de cartea *Facerii*.

Tot aci, la capitolul XIV ne întîmpină relațiunea unui război dus de patru regi, ale căror nume n-au putut fi identificate cu siguranță. Critica socotea întreaga povestire ca o născocire a unui scriitor tîrziu, dar noile descoperiri pe care le-am amintit dovedesc că măcar hegemonia Elamului asupra Babiloniei și Siriei, la care face aluzie capitolul respectiv, nu e deloc o invenție, ci a fost o realitate [15].

Întreaga povestire a robiei în Egipt și rolul lui Iosif ca ministru al Faraonului, precum și măsurile luate pentru aprovizionarea țării împotriva secetei și a foametei găsesc, de asemenea, confirmare în tot ceea ce știm astăzi despre administrația vechiului Egipt și politica alimentară a regilor săi [16]. Însăși povestirea episodului cunoscut cu soția lui Putifar își află paralele în povestiri egiptene, adăugînd astel la atmosfera cît mai apropiată de adevăr a întregii relațiuni.

Mai departe, după exod, o mențiune precisă a poporului lui Israil pe stela ridicată de faraonul Mineptah la Teba, ca pomenire a izbînzilor sale, în ultimele decenii ale veacului al XIII-lea în. de Hr., arată limpede acțiunea puterii egiptene în regiunea în care se stabiliseră, după *Biblie*, israeliții întorși din pribegie. Mai departe însă, toate numele de suverani egipteni, asirieni sau babilonieni menționate în cărțile *Regilor*, se pot controla în izvoarele autentice ce ne redau viața și analele acestor stăpînitori. „Nu sunt decît puține puncte de divergență între istoria biblică și analele răsăritene. Desigur trebuie să ținem seamă de deosebiri în ce privește scrierea numelor sau socotirea datelor, precum și de faptul că popoarele orientale rareori sau chiar niciodată nu-și

[14] Cf. Charles—F. Jean, *La Bible et les récits babyloniens*, Paris, 1933, p. 48 și urm., 153 și urm.

[15] *Can we trust the Bible ?*, p. 83.

[16] Rev. J. Urquhart, *Modern discoveries and the Bible*, ed. germană, Stuttgart, 1902, II, p. 133 și urm.

mărturisesc înfrîngerile, pe cînd scriitorii *Bibliei* sunt în această privință foarte sinceri"[17]. Stela lui Mesa, regele sau șeicul Moabului, scrisă în caractere alfabetice, e o mărturie directă pentru împrejurările înregistrate de cartea *Regilor* în legătură cu domnia lui Achab.

S-a crezut, de altă parte, că regele Babilonului, pomenit de cartea lui *Daniil*, la ospățul căruia apar pe zid semnele fatidice care vestesc căderea cetății, n-ar fi existat în realitate. Cronologia se oprea la Nabonid și nimeni nu știa de Belșațar, care e amintit în capitolul V al acestei cărți. Dar și aci cercetările mai nouă au întărit tradiția. „Noi știm mai bine acum. De la descoperirile lui Sir Henry Rawlinson în 1854, putem afirma cu certitudine că Belșațar a fost Belșațar, iar multe amănunte proaspete cari îl privesc au fost aduse de atunci la lumină. Era fiul întîi născut al lui Nabonid regele Babilonului, și probabil capul oștirii."[18] Cercetarea mai nouă îl consideră ca un fel de regent în locul tatălui său[19], și astfel versiunea păstrată de cartea lui *Daniil* se potrivește cu adevărul istoric.

Dar mai ales în Siria și în Palestina, cercetările arheologice au luat un avînt deosebit, după sfîrșitul întîiului război mondial. Mandatele încredințate Franței și Marii Britanii au deschis aceste țări, mai mult decît pînă atunci, unei explorațiuni științifice sistematice. Iar progresele cunoștințelor, în legătură cu verificarea istoriei biblice, se pot măsura după titlul unei alte lucrări, a lui Sir Charles Marston : *Biblia este adevărată*, în care se expun rezultatele săpăturilor dintre anii 1924 și 1934[20]. Arheologia dă astfel după trei decenii un răspuns afirmativ întrebării formulate de titlul lucrării colective ce am amintit-o mai sus. Încă de mult, descoperirea unei întregi corespondențe, constituind o adevărată arhivă a politicei externe de la sfîrșitul veacului al XIV-lea în. de Hr., la Tell el Amarna în Egipt, aruncase o lumină cu totul nouă și foarte puternică asupra legăturilor dintre faraonii dinastiei a XVIII-a și țările aflate sub protectoratul lor. În tăblițele de la Tell el Amarna apare un popor războinic, Habiru, care ocupă unele din cetățile supuse Egiptului la marginea Palestinei ; unii specialiști au văzut aci o aluzie la evreii întorși din exod și porniți să recucerească Pămîntul Făgăduinții[21]. Mai precise însă sunt apropierile ce se pot face între textul *Bibliei* și alte tăblițe cu scris cuneiform, aflate la Ras Șamra, în 1929—1932. Sacrificiile ce le pomenesc sunt identice cu acele amintite în *Levitic* și *Deuteronom* ; împrejmuirea cortului e acea din capitolul XXVII al *Ieșirei*, după cum „sfînta sfintelor" e acea din capitolul XXVI. E vorba de arca alianței, de numărul sacru șapte, de șarpele Leviatan pe care îl amintește proorocul Isaia (XXVI, 1), de deșertul Kades în care poporul ales a poposit în timpul pribegiei[22].

[17] *Can we trust the Bible?*, p. 124.

[18] *Ibid.*, p. 96.

[19] L. Delaporte, *Le Proche Orient Asiatique* (col. Clio), I. *Les Peuples de l'Orient Méditerranéen*, p. 284—85. [Cartea savantului francez (1874—1944) a apărut în 1938 (n. ed.).]

[20] *The Bible is true ;* trad. fr. *La Bible a dit vrai*, Paris, 1935.

Mai izbitoare și mai impresionante încă sunt rezultatele săpăturilor întreprinse în jurul vechii cetăți a Ierihonului. S-au scos la iveală rămășițele zidurilor, prăbușite în sunetul trîmbițelor lui Iisus Navi. Două rînduri de întărituri înconjurau orașul, iar între ele rămășițe de case arată că acea a desfrînatei Rahab într-adevăr „era în zidul cetății și ea locuia în zid" *(Iisus Navi*, II, 15). Construcția defectuoasă a zidului de cărămizi, dărîmat în mai multe locuri, arată limpede ce împrejurări au descoperit pe apărătorii Ierihonului. Cutremurul, amintit și aiurea în *Biblie*, care a mai oprit cursul Iordanului în 1927, după cum l-a oprit și în cartea lui *Iisus Navi*, a prăbușit cu foarte mare probabilitate zidurile cetății asediate, desigur în clipa în care o ocoleau oștile lui Israil pornite să o cucerească[23]. Scarabeele regilor egipteni aflate în ruine sunt din vremea Hiksoșilor și a dinastiei a XVIII-a, pînă la Amenofis al III-lea, de la care seria lor se întrerupe deodată. S-ar părea deci că asediul care a distrus Ierihonul s-a întîmplat pe la anul 1400 în. de Hr. În concluzie, Sir Charles Marston socotește că „mai multe din aceste mărturii arheologice au un caracter decisiv. Spre pildă, acele cari privesc monoteismul originar — civilizațiile primitive — răspîndirea generală

[21] *Op. cit.*, p. 238 și urm.

[22] *Ibid.*, p. 209 și urm.

[23] *Ibid.*, p. 158 și urm.

a scrisului, chiar înainte de Potop — scrisul alfabetic în vremea lui Moise, întîi în munții Sinai, pe urmă în Palenstina — exactitatea întregii cronologii a *Vechiului Testament* din vremea lui Avraam pînă la întemeierea templului lui Salomon, adeverită de la început, în timpul lui Avraam, prin astronomie, iar prin evenimentele posterioare pînă la năvălirea lui Șișak, în anul al cincilea al domniei lui Roboam — mărturia, adusă la Ras Șamra, a existenței unui ritual mosaic, îndată după Moise — confirmarea completă a cărții lui Iisus Navi în tot ce privește luarea Ierihonului [24].

Nu e desigur locul de a discuta aci alte aspecte ale chestiunii, și de a examina în ce măsură aceste descoperiri și verificări pot constitui sau nu argumente pentru studiile teologice, pot întări sau nu cuvîntul *Bibliei* ca revelațiune religioasă. Este acesta un domeniu al credinței, în care cercetarea științifică nu are — și nu trebuie să aibă — vreun amestec. Pare însă de necontestat, și aceasta privește de aproape subiectul ce mi-am propus să-l studiez, că *tradiția istorică* ce o reprezintă *Biblia* a căpătat puternice temeiuri, și că sinteza cunoștințelor vremii noastre, spre deosebire de antiteza critică a deceniilor precedente, îi redă tot mai mult întreaga ei valoare. E un fapt de care, în orice caz, trebuie ținut seama.

*

Același proces se poate urmări în alt domeniu al istoriei antice, în legătură cu alte monumente literare, de o valoare nu mai puțin însemnată pentru cultura omenirii : *Iliada* și *Odiseea*(6). Și aici în cercetarea modernă se afirmă același ritm de afirmațiune și negațiune, de acceptare și de contestare sută în sută, pînă ce descoperirile de la sfîrșitul secolului trecut și din vremea noastră aduc o revizuire a întregii chestiuni și impun o sinteză a cunoștințelor, din care tradiția, discutată de criticii și hipercriticii anteriori, iese în cele din urmă întărită, desigur, cu îndreptările necesare.

Se știe că și în ce privește poemele omerice, pe care Bizanțul le-a transmis Renașterii cu glossele și comentariile Alexandrini-

[24] *Op. cit.*, p. 279.

lor, critica a început tot în veacul al XVIII-lea să ridice îndoielile ei, cu deosebire asupra chestiunii autorului sau autorilor. În a doua jumătate a secolului, descoperirea unui manuscris la Veneția, de C. d'Ansse de Villoison, l-a dus la concluzia „că textul nostru omeric e un fel de teren aluvial sau sedimentar, în care s-au îngrămădit și amestecat straturi din toate vremurile și proveniențele“ [25]. De atunci această concepție stăpînește critica omerică(7) după cum a stăpînit și critica biblică. Se adăuga faptul că la aceeași vreme (1760—1770), Macpherson(8) „descoperise“ poemele lui Ossian, genială fabricație a unei întregi atmosfere, în jurul unei închipuite creațiuni poetice populare. Rousseau, Diderot, Suard dezvoltau teoria că numai poporul în stadiul cel mai primitiv e în stare să redea impresiuni și închipuiri poetice ferite de ideile abstracte ale unei civilizații mai înaintate. Herder cerceta la rîndul său „glasul noroadelor“ ; în Italia Vico și discipolii săi evocau vremurile îndepărtate în cari „același cîntec se ridica ici și colo, iar poezia ca și graiul erau opera comună a tuturor“ — un fel de colectivism literar, destul de asemănător teoriei comunității primitive de proprietate, care și-a impus vederile, în același timp și cu temeiuri asemănătoare, istoriografiei și științei economice.

Secolul al XIX-lea cu deosebire înseamnă în critica *Iliadei* și *Odiseei* o „perioadă germanică“. Prin ale sale *Prolegomena ad Homerum* (1780), Fr. August Wolf pune temeiurile unei școli „istorice“ sau „critice“, care pe de o parte contestă vechimea poemelor omerice, iar de alta le împarte în fragmente deosebite, operă disparată a unor autori răzleți, pe care numai erudiția tîrzie a glosatorilor a orînduit-o într-un singur tot, împărțit în capitole sau cărți însemnate cu litere, ce corespund dealtfel ele înseși unei dezvoltări mai recente a alfabetului grecesc. Și aci școala critică a ridicat antiteza concepției tradiționale, despre cel mai mare poet al Eladei, redus la rolul de figură mitică sau, cel mult, de compilator. Iar această desconsiderare a atras după sine, în mod firesc, și acea a tradiției istorice ce o pot reprezenta povestirile epice despre războiul Troiei sau rătăcirile minunate

[25] V. Bérard, *La résurrection d'Homère*, I, p. 24.

ale lui Odiseus. Odată intrate în categoria legendelor și a basmelor, soarta lor din punctul de vedere al criticei moderne a izvoarelor părea pecetluită.

Dar iată totuși că și în acest domeniu se ivește reacțiunea. Tot arheologia este aceea care reașează tradiția în drepturile ei. Un amator și aproape un iluminat, Schliemann, pornește să dezgroape, fără a ține seamă de ironiile specialiștilor, locurile unde s-au desfășurat luptele și tragediile epopeei : Troia și Micene răsar din adîncimile trecutului. „A avut, mărturisește cel mai bun cunoscător modern al *Odiseei*, un succes deplin cu eroii *Iliadei*, cu ușoara greșeală, desigur, de a arăta o încredere prea fanatică în valoarea descoperirilor sale și de a atribui lui Agamemnon o falcă mai veche poate cu cîteva veacuri, decît soțul Clitemnestrei. Această credință totuși a fost o pildă, pe care urmașii și rivalii săi n-au făcut decît să o imite, cînd ne-au redat moaștele și mărturiile vremii descrise de Poezii. Noi știm de acum și vedem cu ochii noștri că această întîie civilizație a elenilor — sau, ca s-o numim cu numele ei, această civilizație a aheilor — a existat cu adevărat, așa cum o fac să trăiască versurile *Iliadei* și *Odiseei*, cu armele ei bătute cu cuie de aur, cu vasele ei de aur, de argint sau spoite cu aur, cu Micene «toată de aur», cu curțile regești în cari securitatea și confortul cel mai rafinat se luau la întrecere cu luxul cel mai bogat și arta cea mai iscusită. *Versurile Poetului și-au recîștigat întreaga valoare de documente*". [26] „Editorii veacului al XIX-lea, observă cu bună dreptate V. Bérard, spre a ilustra textul omeric și a-l traduce și pentru ochii cititorului, reproduceau picturile severe ale vaselor ce ni le-au lăsat Grecia clasică, cu colorile lor triste și netede. Astăzi putem recurge cu toată încrederea la mobilierul, frescele, bijuteriile, intaliile, vasele, armele și pumnalele, la cele mai strălucitoare opere ale Greciei miceniene." [27] Iar evoluția criticei omerice urmează la rîndul său drumul ce i l-au deschis cercetările arheologice, străbătut în curînd și de acele ale filologiei, care folosește acum, în locul manuscriselor medievale ale edițiilor precedente, papirusuri aflate în săpăturile Egiptului, cari reprezintă lecturi mult mai vechi și moștenirea directă a Antichității. „În 1890, însemnă Bérard, *Homeri Carmina* ale lui I. van Leeuwen și B. Mendes da Costa treceau drept ultimul cuvînt al științei omerice : biserica atotștiutoare a «criticilor» cerea atunci catihetului să renunțe la Omer, la existența și la opera sa, la înfrățirea celor două Poezii și la unitatea fiecăreia din ele... În 1917, *Odyseea* aceluiași I. van Leeuwen este codul noii «estetici» : Omer a existat ; a creat *Iliada* și *Odiseea* după reguli de artă ce se pot regăsi, după rețete ce trebuiesc admirate în compunere și stil ; totul nu e de dînsul în invențiune ; dar fără el, nimic nu ar fi în redactarea de față... Omer a înviat!" [28]

Dacă acestea sunt consecințele de ordin literar, nu mai puțin însemnate sunt acele de ordin istoric. Vasele și obiectele egiptene regăsite în Creta urcă antichitățile insulei pînă în veacurile depărtate ale celui de al treilea mileniu înainte de era noastră. Faptul că Popoarele Mării și aheii apar în inscripțiile faraonilor din veacul al XIII-lea în. de Hr., că stela lui Mesa din Moab arată caractere alfabetice într-o regiune de cultură desigur înapoiată, fac tot mai verosimilă presupunerea că scrisul era răspîndit la vechii greci, încă din vremea alcătuirii poemelor omerice, și că o altă tradiție, care atribuia lui Cadmos Fenicianul introducerea alfabetului în Grecia, încă din veacul al XVI-lea în. de Hr., nu e chiar atît de lipsită de temei cît o considerau criticii secolului trecut.

Antisemitismul atribuit, printr-un paradox malițios, lui Salomon Reinach, în ce privește rostul și însemnătatea fenicienilor, pe care acest mare erudit le tăgăduia într-o vreme cu încăpățînare, nu mai poate fi susținut astăzi. Îndelungatele cercetări ale lui V. Bérard redau acestui neam de negustori și corăbieri îndrăzneți întregul său rol de legătură între vechile culturi ale Orientului, de răspîndire a cunoștințelor și valorilor lor, de inițiere a popoarelor mai înapoiate de pe țărmurile europene ale Mediteranei, pe care ei, cei dintîi, le-au atins în călătoriile lor și le-au îmbogățit prin produsele și activitatea negoțului [29].

[26] *Op. cit.*, p. 30—31 ; am subliniat ultimul rînd.
[27] *Ibid.*, p. 34.

[28] V. Bérard, *op. cit.*, p. 26.
[29] Cf. V. Bérard, *Les Phéniciens et l'Odyssée*, 2 vol.

Fie că o presupunem, cu Bérard, de origine semită, fie că o credem, cu Glotz, născută la Micene și în Creta, tradiția istorică, prin sinteza mai nouă a cercetării omerice, înseamnă încă una din biruințele ei — și desigur una din cele mai răsunătoare.

*

Un exemplu nu mai puțin izbitor îl oferă de asemenea cercetările din jurul altui capitol, întemeiat pe vechi tradiții multă vreme contestate, acel al originilor și întemeierii Romei [(9)]. Cine nu cunoaște începuturile învăluite în legendă ale istoriei romane, povestea lupoaicei și a celor doi gemeni, din cearta fratricidă a cărora s-a născut cea mai puternică cetate a lumii vechi ? „Tradiția culeasă de analiști, în special de Liviu și de Dionisie, scria de curînd un valoros cercetător al antichităților romane, d-l Giuseppe Lugli, e bine cunoscută și nu are nevoie să fie amintită. Vicisitudinile lui Romulus și Remus, întîile legi făcute de cei șapte regi ai Romei, faptele primilor consuli pînă la consolidarea legendei în istorie, se învață pe băncile claselor primare : le-au crezut strămoșii noștri, cum le cred și acum, minunîndu-se, copiii noștri, pînă ce veni în a doua jumătate a veacului trecut severa critică mommseniană, mai mult distrugătoare decît constructivă, să răstoarne întregul edificiu și să facă să înceapă viața Romei din veacul al IV-lea sau puțin înainte, în loc de al VIII-lea.

Regi, cuceriri grele, constituții și opere publice ale acestei perioade au fost șterse cu un neîndreptățit pesimism, orice eveniment judecat ca o reduplicare anacronică, inventată de analiștii romani pentru a umple perioada de la 754—53, anul convențional al întemeierii Romei, pînă la *horribilis tempestas* a incendiului galic din 390—386 în. de Hr.

E neîndoielnic că multe fapte povestite din aceste trei secole și jumătate sunt datorite invenției istoricilor tîrzii : nu existau atunci izvoare scrise, afară de cazuri foarte rare, și în orice caz nu înainte de sfîrșitul secolului al VII-lea în. de Hr., iar incendiul galic trebuie să fi distrus multe din acele documente pe cari romanii din primele timpuri le înscriseseră pe piatră în edificiile lor publice, sau pe bronz în arhivele lor.

Se explică astfel cum istoricii, cari la distanță de multe generații s-au apucat să scrie anale și să umple lungi lacune, au trebuit să lucreze cu fantezia, luîndu-și îndemnul din fapte petrecute în realitate într-o vreme mai recentă. Dar ceea ce se poate spune despre amănunte din marea țesătură a istoriei începuturilor Romei, nu se poate generaliza cu privire la istoria ei întreagă. Chiar printre incendiile și dărîmările vremii pregalice și galice, oarecare documente au trebuit să rămînă sub ochii întîilor povestitori, și dacă nu altceva, tradiția reprodusă verbal de acei cari auziseră de la bunicii lor, fapte, la cari acești bunici sau părinții acestora fuseseră martori.“ [30]

Iată deci cum intervine din nou, în această fază mai recentă a cercetării, o reacțiune în favoarea tradiției. Pînă și istorici cari împinseseră mai demult pînă la limite extreme severitatea critică, în ce privește istoria primitivă a Romei, ca Ettore Pais, în a sa *Storia Critica di Roma,* adoptă acum un punct de vedere mai moderat, după cum se vede din contribuția ce a dat-o la primul volum al *Istoriei Romane* din colecția de *Istorie Generală* a lui Gustave Glotz. [31] Făcînd bilanțul criticei, de la lucrările mai vechi — Perizonius, Gronovius, Louis de Beaufort sau Gian Battista Vico, care s-a afirmat și în acest domeniu de o genială intuiție, constată că le lipsea, la vremea lor, o critică tehnică și metodică a amănuntelor : „a fost, dimpotrivă, domeniul în care s-a exercitat cu rigoare erudiția germană, de la Niebuhr încoace. Prin cultura sa adîncă, Niebuhr a înnoit studiul istoriei romane ; în mulțimea de critici ce i-a urmat, cari au supus unei examinări minuțioase toate problemele particulare, trebuie să citām pe germanul A. Schwegler și pe englezul Lewis.

O nouă direcție, o nouă școală purced de la Teodor Mommsen. Dacă, în *Istoria* sa romană, acest învățat trece repede peste perioada cea mai veche, din care nu redă decît marile linii, el a indicat, din punct de vedere politic și social, în *Cercetările* sale romane, criterii istorice și juridice care îngăduie de-a regăsi ge-

[30] G. Lugli, *Tradizione e realtà delle origini di Roma,* Nuova Antologia, 16 aprilie 1937, p. 3—4 a extrasului.

[31] *Histoire Romaine,* I, *Des Origines à l'achévement de la conquête,* Paris, 1926.

neza tradiţiilor, sau, cum le numeşte, a «falsificărilor» istoriei romane. Aproape toată producţiunea critică a întregii Europe, de la jumătatea a doua a veacului al XIX-lea, a urmat mai mult sau mai puţin de aproape directivele lui Mommsen... Critica germană, ale cării servicii sunt strălucite în toate domeniile, a ajuns totuşi la exagerări, fie destructive, fie constructive. Mommsen şi mai mulţi din urmaşii săi au abuzat de ideea «falsificărilor». Desigur că au fost. Dar mai mult decît de falsificări, ar trebui să fie vorba în multe cazuri de false interpretări, datorite unei prejudecăţi, unui orizont istoric mai restrîns, unei denaturări mai mult sau mai puţin conştiente a faptelor vechi, prin concepţiile sociale şi juridice ale timpului în care trăiau autorii." [32]

Şi în acest caz au intervenit, pentru a îngrădi şi a corecta excesele criticei, cercetările arheologice. Ele au dezvăluit, chiar în Forum şi pe Palatin, urmele celor mai vechi locuitori ai Romei primitive. Stela aflată pe unul din morminte, a cărei inscripţie nu a fost încă descifrată, cuprinde în orice caz cuvîntul *rece*, „unul din puţinele sigure, care direct sau indirect se referă la dinastia regilor, indiferent dacă au fost şapte sau de două ori mai mulţi, sau jumătate. Stela e încă la locul ei, împreună cu... temelia unui mic edificiu, care are aspectul unui sepulcru. Nu putem în această privinţă să trecem cu vederea un pasaj al lui Dionisie din Halicarnas (I, 87) care aminteşte în Forum, lîngă Rostre, mormîntul lui Hostis Hostilius, străbun al lui Tullius Hostilius, pe care era aşezat o stelă ce îi slăvea isprăvile". [33]

Au reapărut, de asemenea, zidurile construite cu blocuri mărunte de piatră, *more etrusco*, ce trebuiesc atribuite lui Servius Tullius. Stăpînirea etruscă la Roma, fapt înregistrat de tradiţie, se dovedeşte a fi tot mai mult adevărul istoric. Se cunoştea mai de mult pictura din Vulci, pe care Mastarna (tradiţia îl identifică cu Servius Tullius) se luptă cu alţi etrusci, printre cari *Cneve Tarchunies Rumach*. Acest Tarquiniu din Roma e deci un personaj istoric. Şi însuşi Pais e nevoit să recunoască „dacă anumite date tind să demonstreze că în figura lui Servius

[32] *Op. cit.*, I, p. 26.
[33] G. Lugli, *op. cit.*, p. 13 a extrasului.

Tullius, unele trăsături sunt de pură origine religioasă, altele au un fond istoric şi privesc luptele dintre etrusci sau împotriva etruscilor, în timpul stăpînirii tireniene asupra Laţiului". [34]

Dar însăşi tradiţia legendară a imigrării troienilor în Italia, care a dat lui Virgiliu prilejul să alcătuiască nemuritoarea *Eneidă*, nu are poate şi un substrat real, cît de mărunt şi de şubred, în ipoteza susţinută astăzi de mai mulţi învăţaţi, a originii asiatice a etruscilor ? *Tirenienii* nu sunt atît de depărtaţi în timp şi în spaţiu, de *Tyrsenoi* cari erau, în vremuri străvechi, piraţi ai Egeii. [35]

Iar pe lista Popoarelor Mării din inscripţiile egiptene ale Noului Imperiu apar şi *Turşha*, al căror nume pare şi el îndeajuns de apropiat [36]. „Nu ar fi nimic extraordinar, afirmă Pais, ca popoare maritime să fi precedat cu mai multe veacuri sosirea colonilor greci în peninsulă : neamuri prehelenice au putut debarca pe litoralul salentin, dînd naştere poporului messapilor, deosebit de iapizi sau iapigi ; liburnii, după tradiţie, au venit din Asia în viitoarea Dalmaţie ; de ce nu şi tyrsenii în ţara umbrică ?" [37]

Aceasta nu înseamnă desigur că nu trebuie să mai ţinem seamă de cercetările critice şi de rezultatele lor. E vădit că nu toate instituţiile religioase sunt opera lui Numa Pompilius, şi că acele civile atribuite în totalitatea lor lui Servius Tullius sunt antidatate. Dar în linii generale, tradiţia despre regalitate, isprăvind cu tirania celui din urmă Tarquiniu, căreia îi urmează regimul consular al unei cîrmuiri a patricienilor, a rezistat asalturilor îndreptate cu atîta stăruinţă împotriva ei, şi a găsit chiar în rezultatele săpăturilor arheologice din ultimii ani temeiuri de confirmare.

Nu putem decît să constatăm, o dată mai mult, că şi în domeniul celei mai vechi istorii a Romei, din care fusese aproape în întregime înlăturată, tradiţia istorică se află iarăşi, în noua

[34] E. Pais, *op. cit.*, I, p. 44.
[35] *Ibid.*, p. 32 Cf. F. Taeger în *Rom. u. Karthago*, Leipzig, 1943, p. 50.
[36] A. Piganiol, *Histoire de Rome* (Clio, 3), p. 7.
[37] E. Pais, *op. cit.*, I, p. 32—33.

sinteză a cercetărilor, la un loc, dacă nu în totul asemănător cu acel ce-l avea altădată, dar în orice caz mai onorabil decît i-l lăsase critica secolului trecut.

II. TRADIŢII ISTORICE MEDIEVALE

Aceeaşi regulă se poate dealtfel verifica şi în istoria Evului Mediu. Am văzut cu cîtă severitate a considerat cercetarea metodică a izvoarelor istorice tradiţiile, mai mult sau mai puţin amestecate cu legende, care se întîlnesc atît de des în istoriografia medievală.

Vom avea prilejul să revenim, ca punct de comparaţie, la relaţiunea despre originele Confederaţiei elveţiene, a cărei critică a fost rezumată, ca un exemplu mai lămuritor, de manualul lui Bernheim [38]. În special episodul lui Tell e supus bănuielii, care l-a înlăturat din povestirea începuturilor unirii celor trei cantoane, pentru asemănările prea izbitoare ce le oferă mărul şi săgeata cu împrejurări aproape identice din legenda nordică a arcaşului Toko. Nu se poate, au susţinut istoricii veacului al XIX-lea, ca astfel de dezvoltări paralele să nu aibă un izvor comun ; urmează de aci că legenda lui Tell, care nu apare în manuscris decît pe la 1470, a fost introdusă mai tîrziu în istoria cantoanelor primitive, pentru a-i da mai mult relief şi a o face mai atrăgătoare. Mai ales că dovezile aflate în arhive s-au dovedit falsificări grosolane, numele citit : *de Tello*, în necrologul din Schachdorf fiind în realitate *Trullo*, iar Täll din registrul parohial din Attinghusen nefiind decît un Näll ! Rămîne totuşi în urma unor cercetări despre care va fi vorba mai jos, întrebarea dacă această legendă, răspîndită în ţările de limbă germanică, a influenţat doar pe autorii tradiţiei scrise, sau dacă nu cumva a determinat, prin imitaţie, acţiunea însăşi care s-a desfăşurat între piaţa din Altorf şi poteca de la Küssnacht. Întrebarea a fost ridicată recent de d-l P.E. Martin. [39]

[38] *Lehrbuch du hist. Methode*, p. 360—363.

[39] *Les origines de la Confédération suisse*, în *650e anniversaire de la fondation de la Confédération*, Genève, 1941.

La aceasta, unul din ultimii comentatori ai tradiţiei istorice elveţiene, d-l Henri Naef, observă următoarele : „În definitiv, rămîne incidentul pălăriei, mult mai puţin compromis prin comparaţii folclorice. Sub rezerva că Toko se laudă de-a nimeri un măr aşezat în vîrful unui băţ, povestirea subsistă în integritatea ei originală. După enunţarea *Cărţii Albe*, mai raţională decît acea a compilatorului Tschudi, faptele s-ar fi petrecut în modul următor : Gessler, mergînd în ţinutul Uri, a pus să se înfigă sub tei o prăjină, în vîrful căreia se afla o pălărie şi a dat poruncă unui ostaş să silească pe trecători să se închine, adică să salute, ca şi cum ar fi fost de faţă seniorul («der Herr») însuşi.

Teiul din Uri ar fi fără îndoială acel din Altorf, iar locul ce-l acoperea cu umbra lui, acel unde se ţinea tribunalul ambulant al bailivului. Eminentul jurist care a fost profesorul Heusler, presupune că prăjina ar fi sceptrul de justiţie pe care ar fi fost aşezată o pălărie de comite, simbol al autorităţii habsburgice în Waldstätten. Salutul cerut ar fi fost asemănător aceluia care se dă drapelelor naţionale.

Transformarea prăjinei în sceptru e de prisos ; s-a reuşit să se stabilească faptul că pălăria în vîrful prăjinei e un obicei germanic din cele mai necontestabile. Atunci, scena devine limpede ; Willhelm Tell ar fi arătat, prin refuzul lui, revolta sa ; ar fi fost arestat şi îmbarcat pentru o destinaţie sigură. Şi ar fi scăpat după cum se ştie.“ [40]

Iată deci că părăsind episodul cu mărul şi copilul, ce se repetă identic în legendele scandinave, povestea lui Tell, ca unul din factorii eliberării cantoanelor, redevine o posibilitate istorică ; aceasta e una din concluziile la cari tinde cercetarea mai recentă, după cum se va arăta mai amănunţit. Dar trebuie atunci să adăugăm un element de informaţie, care desigur că n-a fost cunoscut de istoriografia elveţiană mai recentă, deşi ar fi fost poate susceptibil de interpretări din cele mai defavorabile, în spiritul şcoalei critice din veacul trecut.

Într-adevăr şi episodul cu pălăria îşi are paralele, şi încă îndeajuns de departate în timp şi în spaţiu, de incidentul amintit

[40] H. Naef, *Guillaume Tell et les trois Suisses*, Lausanne, 1942, p. 99—101.

de povestirea elveţiană. Una din aceste întîmplări asemănătoare a intrat chiar în istoria contimporană şi a făcut obiectul unei plîngeri la Societatea Naţiunilor.

E vorba de iniţiativa ciudată a unor tineri ofiţeri, aflaţi în primăvara anului 1918 într-un cantonament izolat la Edineţ, cari au găsit cu cale, spre a reacţiona împotriva atitudinii unor elemente localnice de altă confesiune, să aşeze un chipiu în vîrful unui băţ şi să oblige pe zişii localnici la exerciţii de defilare şi salut, în faţa acestui simbol al autorităţii. Ba se pare că scena era încă agravată de împrejurarea că defilarea avea loc pe grupuri, împărţite după culoarea părului şi a bărbii. Este aceasta desigur un produs al mentalităţii de război, şi mai ales al inacţiunii într-o garnizoană lipsită de orice legături cu lumea din afară, care n-are dealtfel altă scuză, decît poate faptul că a lăsat amintiri mai puţin sîngeroase decît alte acte săvîrşite de armatele în luptă în războaiele moderne. Oricum, iată însă episodul cu pălăria de la Altorf reapărînd, la cîteva secole, într-o altă ţară, cu acelaşi înţeles de impunere a unei autorităţi şi de constrîngere a celor ce i se opun. De s-ar fi ivit un Tell care să refuze, asemănarea ar fi fost completă, dar în această privinţă, istoria nu s-a mai repetat.

Se va spune desigur : a fost o influenţă literară. Vreunul din ofiţerii în chestiune va fi citit drama lui Schiller, sau va fi auzit măcar de povestea isprăvilor lui Gessler, şi a găsit în această amintire inspiraţia de a imita gestul bailivului şi de a transforma chipiul său în pălărie de comite habsburgic. Cercetînd mai de aproape cazul, am aflat însă că izvorul inspiraţiei nu era atît de depărtat, nici de un gen literar atît de bine definit. Se pare că în regimentul din care făcea parte proprietarul chipiului de la Edineţ, era mai de mult un obicei, introdus de un sergent-major vestit în analele acestei unităţi ; şi anume, îşi atîrna capela într-un cui, spre a fi salutată în pas de defilare, de recruţii cari se întîmplau să treacă pe sală, pentru a le desăvîrşi ţinuta şi instrucţia militară ; povestea ar fi putut foarte bine figura printre „veseliile escadronului“ ale lui Courteline, dar are nu mai puţin toate garanţiile autenticităţii. Aplicînd acestei informaţii regulile criticei cele mai stricte, nu putem decît să constatăm că aci ipoteza unei influenţe literare este exclusă. Dacă unul din ofiţeri a putut avea cunoştinţă de versurile lui Schiller sau de vreo altă formă a povestirii arcaşului elveţian, cu siguranţă bravul sergent-major nu a recurs la asemenea izvoare şi a lucrat din îndemnul propriei sale imaginaţii.

Concluzia la care ajungem astfel în mod necesar e că trebuie să ţinem seama, mai mult decît s-a făcut în trecut, de coincidenţe şi asemănări, care pot foarte bine să nu aibă între ele nici o legătură. S-a mai făcut observaţia de specialişti renumiţi, că imaginaţia omenirii în materie de drept, şi de instituţii politice şi juridice este deosebit de săracă. Cam aceleaşi sunt formele în cari îşi toarnă tiparul gîndirii, în epocele cele mai depărtate şi în regiunile cele mai deosebite ale globului. S-au aflat asemănări izbitoare între regimul feudal, pe care l-a cunoscut Europa apuseană, şi instituţiile seniorale ale vechei Japonii : şi între mentalitatea cavalerului medieval şi a unui *daimio* din aceeaşi vreme, paralelismul e adesea din cele mai caracteristice. Totuşi s-a renunţat la ideea unei influenţe la depărtări atît de mari, între ţări ce n-au avut nici cea mai mică atingere politică, economică sau culturală, şi s-a constatat că împrejurări asemănătoare duc la rezultate asemănătoare, indiferent de loc şi de timp. Aceleaşi apropieri cu lumea feudală a Europei apusene s-au făcut şi în privinţa societăţii aristocratice, zugrăvite de *Iliada* şi de *Odiseea* ; s-a vorbit adesea, deşi termenul nu e totdeauna potrivit, de „Veacul de mijloc“ grecesc. Aceleaşi fapte pot deci apărea în povestiri diferite, în locuri deosebite şi în vremuri depărtate prin secole una de alta, fără să fie nevoie să presupunem numaidecît între ele firul unei influenţe sau voinţa unei adaptări sau falsificări conştiente. Femeile au putut să fie credincioase nu numai în cetatea Weinsberg, preferind să-şi salveze bărbaţii şi copiii, decît avutul, şi cu prilejul altor asedii, fără să credem că reproducerea aceluiaşi episod e în mod neîndoielnic indiciul unui artificiu literar sau al răspîndirii unei legende, lipsite de orice temei istoric. Avem doar cazul pălăriei de la Altorf, în Elveţia Evului Mediu, şi al chipiului de la Edineţ, sau al capelei sergentului-major dintr-un regiment român de cavalerie, la începutul veacului al XX-lea !

Odată stabilite aceste reguli, cari îndreaptă în oarecare măsură excesele cercetării critice, putem din alte cîteva exemple, să deducem evoluția istoriografiei și în privința tradițiilor istorice ale perioadei medievale.

*

Un capitol care a dat loc la lungi și aprinse discuții a fost acel al poemelor epice ale Evului Mediu, considerate ca izvoare de informație istorică.

Și aci se disting lesne cele trei faze în evoluția cercetărilor : pornim de la cea mai cunoscută și probabil, în forma ei actuală, și cea mai veche a acestor scrieri, vestita *Chanson de Roland*(10), unul din întîile monumente literare ale limbii franceze.

Se știe că în secolul trecut, Gaston-Paris socotea că la originea textului cunoscut al faimoasei *chanson de geste* se aflau cîntece cu subiect istoric sau, cum le numea el, cantilene, în cari s-a păstrat răsunetul în gamă epică, a evenimentelor ce dăduseră loc povestirii [41]. Era de fapt tradiția istorică îmbrăcată în haina literară, cu adăugirile legendei și ale elementului miraculos, ce ne întîmpină atît de des în relațiunile medievale. Marele erudit italian, Pio Rajna, mergea mai departe și presupunea existența anterioară a unor povestiri sau cîntece germanice, cari ar fi inspirat pe urmă poema franceză. Știm într-adevăr că fondul istoric al scrierii e constituit de episodul înfrîngerii din anul 778 a comitelui de Bretania, Roland, în munții Pirinei, de către bascii cari pîndeau trecătorile — povestire ce se găsește între altele în viața lui Carol cel Mare de Eginhard ; la aceasta s-a adăugat, în cursul unor redactări mai tîrzii, amintirea războaielor între creștini și arabi în Peninsula Iberică, iar la urmă spiritul întîilor Cruciate, contimporane cu textul ce ni s-a păstrat. Se considera însă că temeiul istoric, măcar în forma primitivă a epopeii, era necontestabil, oricîte adausuri sau deformări poetice ar fi suferit mai tîrziu.

Au venit pe urmă cercetările critice ale unui alt mare învățat, Joseph Bédier. În al treilea volum al *Legendelor* sale epice, a scris despre *Chanson de Roland*, pe care dealtfel a tradus-o

[41] G. Paris, *La littérature française au Moyen Âge*, Paris, 1905.

și a editat-o, pagini dintre cele mai pătrunzătoare [42], cari dărîmau însă fundamentul tradiției istorice, pentru a-l înlocui cu ipoteza alcătuirii unei scrieri de propagandă, pentru drumul pelerinajului de la Paris la St. Iacob de Compostella în Galicia spaniolă, urmat de un foarte mare număr de pelerini în secolul al XI-lea și al XII-lea. Astfel întreaga operă se depărta de tradiția istorică a originilor ei, pentru a căpăta tot mai mult pecetea unei scrieri caracteristice împrejurărilor vremii în care a fost compusă — primele decenii ale veacului al XII-lea, și intereselor unor mînăstiri și confraternități religioase, pe drumul unuia din marile pelerinaje ale Evului Mediu din Europa apuseană. Astfel se desemnează, sub pana critică a lui Bédier, antiteza la teoriile tradiționaliste și istorice ale lui Gaston Paris și Pio Rajna.

Cercetări mai recente au adus însă și aci modificările lor acestui punct de vedere. A părut mai întîi ciudat că în această povestire epică legată de pelerinajul la moaștele Sf. Iacob, tocmai acest sfînt să nu fie pomenit o singură dată [43]. Au venit pe urmă observațiile d-lui Ferdinand Lot, care a constatat că în sud-vestul Franței, la St. Pé, luau parte încă din 1096, la sfințirea unei biserici, doi frați numiți Roland și Olivier, întocmai ca și eroii poemei epice. Opera era deci îndeajuns de cunoscută la nașterea lor, pentru ca să fi fost botezați cu numele celor doi viteji cari sunt figurile principale ale *Cîntării lui Roland*. De aci nu e greu de dedus că e foarte verosimil, după cum ne spune cronicarul Wace, că treizeci de ani înainte, la 1066, se putea auzi, în fața oștirii normande așezate în rînduri înainte de bătălia de la Hastings :

Taillefer, qui moult bien chantait
De Charlemagne et de Roland,
Et d'Olivier et des vassaux,
Qui moururent à Roncevaux [44].

[42] J. Bédier, *Les légendes épiques*, III, p. 291 și urm.

[43] G. Cohen, *Le mouvement intellectuel, moral et littéraire* în *La Civilisation occidentale au Moyen Âge, Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz), VIII, p. 213.

[44] *Ibid.*, p. 212.

Alţi cercetători socotesc că încă din jurul anului 1000, se pot considera începuturile alcătuirii acestei opere, menite să înfrunte veacurile [45]. Dar astfel ne întoarcem tot mai mult la concepţiile odinioară părăsite, care aşezau la temeliile poemei o tradiţie istorică de formă populară.

„Se invocă vieţile sfinţilor şi cronicile, scria de curînd, în unul din volumele colecţiei Glotz, un specialist al literaturii medievale, dar totdeauna le găseşti folosind, sau chiar citînd anume, ca mărturii dealtfel vrednice de credinţă, poeme populare. Cum am lăsa dealtfel la o parte, pentru a dovedi existenţa acestora, acest cîntec (nu îndrăznesc a spune cantilenă, căci Bédier prea a ironizat acest cuvînt) al Sfîntului Faron de la Meaux, atestat cel puţin în veacul al IX-lea, al cărui text trebuie să-l amintesc : «În privinţa acestei biruinţe, un cîntec în limba vulgară zbura pe buzele cîntăreţilor, pe cînd femeile jucau în cerc bătînd măsura :

De Chlotario est canere rege Francorum
Qui ivit pugnare in gentem Saxonum,
Quam graviter provenisset missis Saxonum,
Si non fuisset inclytus Faro de gente Burgundionum.

(Trebuie să cîntăm pe Clotar, regele francilor, care s-a dus să se lupte cu saxonii. Ce nenorocire s-ar fi întîmplat trimişilor lor, de n-ar fi fost vestitul Faro din neamul burgunzilor.»

Astfel nu numai aşa-zisa *chanson de geste* e din veacul al XI-lea, ceea ce pare sigur, dar din al IX-lea, ceea ce pare probabil, şi va trebui să revenim în parte la teoria cîntecelor istorice sau a cantilenelor, care era acea a lui Gaston Paris, şi să nu excludem nici influenţa germanică, după ipoteza lui Pio Rajna. Concesiunea pe care trebuie totuşi să o facem teoriei lui Bédier e că mînăstirile marilor drumuri de pelerinaj au pus stăpînire pe *chansons de geste* existente, le-au pecetluit cu pecetea lor abaţială şi au modificat în folosul lor deznodămîntul, şi uneori inspiraţia, spre a sfinţi pe eroi şi a le expune mormîntul în ochii credincioşilor. Astfel mînăstirea din Roncevaux arată încă astăzi buzduganul lui Olivier şi papucii lui Turpin." [46]

[45] E. Mireaux, *La chanson de Roland et l'histoire de France*, Paris, 1943, p. 114 şi urm.

Desigur asemenea rămăşiţe nu au nimic autentic şi nu contribuie să întărească tradiţia istorică. Nu e mai puţin adevărat, însă, că din evoluţia cercetărilor se desprinde şi aci o sinteză, care e măcar în parte o revenire, şi contribuie şi ea să redea mai multă valoare vechimei şi fondului istoric al legendelor epice medievale. Se va vedea însă că, în ce priveşte *Chanson de Roland,* se pot deosebi adausuri mai noi, ale vremii Cruciatelor, suprapuse vechiului fond al poemei şi cari se pot folosi ca izvoare, doar pentru epoca în care au fost adăugate. Sunt şi alte poeme epice din aceeaşi vreme cari oferă, din acest punct de vedere, un material deopotrivă de interesant şi de caracteristic, mai ales pentru folosirea lui ca izvor istoric. Un caz excepţional îl prezintă *Poema del Cid,* sau *Cantar del mio Cid,* cea mai veche versiune a isprăvilor cavalerului Castiliei, care este în Peninsula Iberică echivalentul contimporanei *chanson de geste* franceze. Aci însă, apropierea e atît de mare între vremea şi isprăvile eroului şi acea în care a fost scrisă povestirea în versuri, încît cu bună dreptate, un specialist german al istoriei literaturilor romanice a putut observa că avem în textul acestei *cantar de gesta* „singurul document ce ni s-a păstrat, şi care n-a suferit decît pagube mecanice, ale transformării directe a istoriei foarte apropiate în epopee" [47]. Într-adevăr don Ruy Diaz de Bivar, supranumit *el Cid* (de la arabul *sidi,* seniorul) şi *Campeador,* e un personagiu istoric de o necontestată autenticitate. Căsătorit cu Ximena Diaz, fiica unui comite de Oviedo, cariera lui e o lungă serie de războaie şi împăcări cu regele Alfons al VI-lea al Castiliei, pe care cînd îl ajută împotriva arabilor, cînd luptă împotriva lui ca aliat al emirului necredincioşilor — dar această din urmă alternativă a dispărut din epopee. Una din marile lui izbînzi a fost acea de la Valencia la 1094, cînd l-a silit pe rege să capituleze, el rămînînd stăpînul cetăţii pînă la moartea sa, întîmplată cîţiva ani mai tîrziu, la 1099. Contimporan al primei Cruciate, el a lăsat totuşi, mai ales prin isprăvile din ultimii ani ai vieţii,

[46] G. Cohen, *ibid.*, p. 214 (Văzuţi şi de mine în 1913 !).
[47] G. Baist, *Die spanische Literatur, Grundriss der romanischen Philologie,* hg. v. G. Gröber, II, 2, p. 396.

amintirea unui campion al creştinătăţii în lupta împotriva Islamului, care se ducea atunci cu aceeaşi vigoare, la ambele capete ale Mediteranei. Nici în această privinţă, dealtfel, n-au lipsit ezitările şi îndoielile. La începutul secolului al XIX-lea, critici autorizaţi tăgăduiau pînă şi existenţa eroului. Şi aci însă, se poate urmări acelaşi proces de reacţiune.

E adevărat că manuscrisul ce ni s-a păstrat e de la începutul veacului al XIV-lea, dar e o copie a unui text mai vechi, iar o cronică de la 1147 face aluzie la existenţa operei [48], aşa că trebuie să presupunem că la mai puţin de jumătate de veac de la moartea viteazului cavaler, ea a fost alcătuită măcar în întîia ei redactare. Nu e deci de mirare că „imaginea Cidului apare în mod esenţial redată cu exactitate, numai uşor idealizată, ca şi situaţia generală istorică, chiar dacă conflictele de interese cu Alfons sunt uitate cu totul, iar legăturile cu Zaragoza (şi emirul ei arab) în parte. Mai mult se depărtează amănuntele ; totuşi apropierea de loc şi de timp lasă să subziste amănunte de genul cronicei, într-o formă aproape uscată, care la o mai mare depărtare de timp n-ar mai fi interesat şi ar fi făcut loc unor sugestii mai puternice“ [49]. De fapt, toată jumătatea întîia a poemei, de 3729 de versuri, de la plecarea în pribegie pînă la cucerirea Valenciei, e mai mult o biografie în stil epic ; pe urmă intervine elementul legendar, sub forma unei tradiţii fictive despre căsătoria fiicelor eroului cu Infanţii de Carrion, care nu se verifică în realitatea istorică pe care o cunoaştem. Prelucrările mai tîrzii au adăugat, fireşte, multe alte elemente legendare, cari au trecut pe urmă în literatura universală [50]. Oricum, epopeea spaniolă în prima ei formă rămîne un exemplu de tradiţie istorică, pe care o putem controla prin alte documente ; în linii generale, ea se dovedeşte a nu fi atît de departe de adevăr încît să nu o putem folosi ca izvor istoric. Dar chiar dacă în privinţa faptelor, nu e totdeauna o călăuză sigură, din punct de vedere al mentalităţii şi al atmosferei e greu de găsit o mărturie mai directă şi de mai mare valoare.

[48] V. bibliografia mai recentă la G. Cohen, *op. cit.*, VIII, p. 249 ; în special lucrările lui R. Menendez Pidal, *España del Cid* şi *El romancero*, Madrid, 1928.

[49] G. Baist, *ibid.*

[50] V. în această privinţă R. Menendez Pidal, *L'épopée castillane à travers la littérature espagnole*, p. 81 şi urm.

În acelaşi chip trebuie interpretată şi a treia mare legendă epică, pe care Europa apuseană a dat-o literaturii Evului Mediu : *Cîntecul Nibelungilor*[11]. Cercetările recente au ajuns şi aci la aceleaşi concluzii. Se pot urmări foarte departe în trecut, pînă la tradiţiile istorice ale francilor sau ale goţilor şi la legăturile lor de război sau de pace cu hunii, originele uneia din cele mai uriaşe compuneri epice ale tuturor vremurilor, a cărei inspiraţie trăieşte şi astăzi în muzica lui Wagner. Se pot regăsi personajii reale, ca marele rege Etzel (Atila) sau viteazul Dietrich von Bern (Teodoric, regele ostrogoţilor) în scrieri anterioare, cum e poema latină *Waltharius* din jurul anului 1000, sau în *Edda* scandinave din veacul al X-lea sau chiar al IX-lea ; putem afla în aceste versiuni anterioare şi prescurtări sau relaţiuni deosebite ale isprăvilor eroilor legendari, Siegfried, viteazul fără prihană, Hagen, implacabilul instrument al destinului, sau Kriemhilde, personificare tragică a răzbunării [51]. S-a discutat şi se va mai discuta desigur, în ce măsură nucleul primitiv al epopeii germane cuprinde amintirea istorică reală a luptelor pe cari burgunzii le-au purtat cu hunii pe ţărmurile Rinului, la 437, înainte de a părăsi teritoriul pe care erau aşezaţi, şi de a se retrage în faţa năvălirii asiatice în Elveţia de astăzi, sau vreo aluzie la relaţiile de subordonare paşnică în care goţii s-au aflat faţă de imperiul hunic. Toate aceste elemente primitive sunt acoperite de straturi mai recente, adăugate în decursul vremii de scriitorii succesivi, cari au prefăcut după înţelegerea şi gustul vremii lor, şi mai ales după cunoştinţele ei, materia legendei epice a nibelungilor. E astfel vădit că hunii în redactarea finală de la începutul veacului al XIII-lea, care a ajuns pînă la noi, seamănă mai mult cu ungurii creştini supuşi ai regilor arpadieni, decît cu adevăraţii huni ai lui Atila, după cum „Etzelburg“, oraşul de scaun al regelui, e Gran sau Esztergom, unde principii germani cari călătoreau prin Ungaria erau întîmpinaţi de curtea purtătorului

[51] V. E. Tonnelat, *Le chanson des Nibelungen*, Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, Paris, 1926, p. 175 şi urm.

coroanei Sf. Ştefan. Popoarele ce îşi trimit căpeteniile şi ostaşii la porunca lui Atila nu sunt supuşii acestuia, ci acele ce se învecinau cu stăpînirea regilor maghiari. „Vezi lîngă un duce de Danemarca şi un landgraf de Turingia, ruşi, greci, poloni, valahi şi pecenegi. Dar aceasta, observă un comentator francez al *Cîntecului Nibelungilor,* nu era imaginaţie pură. Călători întorşi de la Gran sau de la Ofen îi povestiseră desigur (poetului) că se găsea la curtea maghiară un asemenea amestec de popoare. E locul de-a invoca aci mărturia cronicarilor. Scriitorul anonim care, în primii ani ai veacului al XIII-lea, puţin după moartea lui Bela al III-lea, îşi scria ale sale *Gesta Hungarorum,* povesteşte că vedeai mereu în ţara ungurească oameni veniţi de la răsărit: slavi, bulgari, valahi, români *(sic),* greci..." [52]

Am reprodus acest pasaj al eruditei lucrări critice a d-lui Ernest Tonnelat, spre a arăta că vederi generale, chiar îndreptăţite, cum e desigur acea pe care şi-o însuşeşte, pot totuşi greşi uneori în amănuntele lor importante, ceea ce se poate uşor constata din alăturarea românilor de valahi, ca două popoare deosebite. Vom vedea în studiul ultim cu care se încheie acest volum, ce înseamnă de fapt în cronica notarului anonim al regelui Bela (tot mai mult, se pare, al II-lea, decît al III-lea) „păstorii romanilor" şi valahii [53]. Nu e însă mai puţin adevărat că concluziile, cari rezumă acele ale unor lungi comentarii şi discuţii ale învăţaţilor germani şi germanişti, reprezintă o preţuire exactă a legendei epice ca izvor istoric, aşa cum o priveşte cercetarea recentă :

„Pare, în definitiv, evident că istoria trecutului recent se oglindeşte mult mai des în *Cîntecul Nibelungilor* decît acea a veacului al V-lea sau al VI-lea. Dar nu trebuie să cauţi pecetea epocii în intriga însăşi a poemei, în complicaţiile acţiunii ; e numai în atmosferă, în zugrăvirea mediului, în descrierea obiceiurilor şi a vieţii exterioare. Poetul n-a încercat niciodată să facă abstracţie de timpul său pentru a reconstitui viaţa secolelor barbare. Ca şi pictorii de miniaturi sau de vitralii, şi-a înfăţişat întotdeauna personajiile trecutului îmbrăcate în haine moderne şi locuind în clădiri, ce semănau cu acele ce le vedea zilnic. Hunii

[52] E. Tonnelat, *op. cit.*, p. 325.
[53] V. mai departe, p. 200 şi urm.

săi nu sunt decît unguri din veacul al X-lea sau al XI-lea, dacă nu sunt chiar pur şi simplu contimporani. E dealtfel cazul cu toate personajiile sale şi tocmai aceasta dă preţ epopeei. Cititorii veacului al XIII-lea i-au găsit scrierea vie, pentru că a zugrăvit pe oamenii vremii lui. Nici oamenii veacului al XX-lea nu judecă altfel." [54]

Ca o paralelă dealtfel la teoria lui Bédier, despre influenţa pelerinajiilor şi interesele legate de drumul lor, apare şi aci înrîurirea directă a itinerariului călătorilor, cruciaţilor sau negustorilor pe valea Dunării, de la Passau la Viena şi la marginea Ungariei. Harta acestei căi principale de legătură, de la sfîrşitul veacului al XI-lea şi în tot secolul următor, se poate uşor reconstrui, cu toate etapele ei, în versiunea ce ni s-a păstrat a epopeei, la care fără îndoială a contribuit un scriitor din această regiune, dunăreană sau austriacă, a ţărilor de limbă germană.

E deci în materie de tradiţie istorică o importantă deosebire de făcut, în interpretarea izvoarelor medievale ce le constituie legendele epice. Ele cuprind numeroase elemente istorice, cari aparţin însă, după epoca remanierii şi calitatea scriitorului, mult mai puţin fondului primitiv, care se reduce adesea la un simplu motiv sau un punct de plecare, ci diferitelor împrejurări ce şi-au lăsat urmele în cursul unei evoluţii mai lungi, al cărei rezultat complex este versiunea ultimă ce o folosim astăzi. La acest rezultat a ajuns cercetarea în privinţa *Cîntecului Nibelungilor,* şi tot astfel s-au putut formula concluzii asupra genezei şi dezvoltării epopeii franceze, *La Chanson de Roland :* „am ajuns, scria de curînd d-l Emile Mireaux, la capătul acestei analize. Cred că putem să-i adunăm rezultatele într-un tablou genealogic... Acest tablou va arăta prodigioasa răspîndire a epopeii noastre naţionale. El ne duce din Franţa de Nord în Sicilia, în Anglia, în Germania, în Norvegia, la Veneţia. El evocă începuturile monarhiei capeţiene, cucerirea normandă în Mediterana, întîia şi a doua Cruciată, constituirea şi dezvoltarea imperiului Plantageneţilor. El rezumă trei secole din istoria Franţei şi a Europei" [55]. Poziţia ultimă a cercetării — sinteza — nu se statorniceşte deci nici la

[54] E. Tonnelat, *ibid.*, p. 327.
[55] E. Mireaux, *La Chanson de Roland et l'histoire de France*, p. 27.

încrederea absolută în fondul istoric al legendei epice, care numai în cazuri rare, în cari apropierea în timp şi spaţiu e cît mai redusă între evenimente şi povestire, se mai poate susţine, dar nici la respingerea totală a oricării tradiţii şi la considerarea acestor scrieri ca opere de pură imaginaţie mitologică şi literară. Rămîne problema firească să distingem ceea ce într-adevăr se poate reţine, ca element de interpretare istorică, şi cărei epoci să-l atribuim cu mai multe şanse de exactitate.

S-a încercat astfel acum cîţiva ani să se folosească unele producţiuni ale folclorului balcanic şi în special bulgăresc, pentru a regăsi în ele urmele unor personajii şi împrejurări ale istoriei româneşti. Figurile unor voievozi ai Ţării Româneşti — Vladislav, Radu sau Dan I dintre cei mai vechi domnitori, şi Mircea cel Bătrîn, sau, în vremuri mai apropiate de noi, Mihai Viteazul, cari au avut numeroase şi strînse legături cu lumea creştină din Balcani, sunt des pomenite în baladele de dincolo de Dunăre [56]. E însă foarte greu de a regăsi în aceste tradiţii aşa de tîrzii, cari n-au căpătat formă scrisă decît de curînd, urme precise a unor evenimente istorice bine definite. Doar menţiunea numelui voievodului şi vreo aluzie la împrejurări specifice ale timpului se pot uneori desprinde din povestirea de basm şi din mulţimea de legende, ce alcătuiesc fondul acestor poezii populare. Astfel în ce priveşte pe Radu Vodă, care îşi ia rămas bun de la cetatea Severinului, e poate cazul să ne amintim că acest voievod, rupînd legăturile de vasalitate cu regele Ludovic I al Ungariei, a trebuit să părăsească şi feudele pe cari înaintaşii săi le deţinuseră, în virtutea omagiului făcut suzeranului lor. Într-un alt loc, Hasdeu, analizînd în al său *Negru Vodă* balada *Radu Voievod şi şoimul* aflase în hora ce se întinde în faţa voievodului şi în care joacă „frate şi soră, fără să se cunoască", o aluzie la o alianţă sau federaţie balcanică, în jurul domnitorului Ţării Româneşti [57]. E desigur interesant de amintit cu acest prilej o părere a unui recent istoric maghiar,

[56] Al. Iordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du sud. Traces des voïvodes roumains dans le folklore balcanique*, Bucureşti, f.a. p. 27 şi urm.

[57] B.P. Hasdeu, *Negru-Vodă*, p. CCL. Cf. Al. Iordan, *op. cit.*, p. 34—35.

care vine în sprijinul acestei ipoteze : „Cu ajutorul legăturilor de familie, scrie d-l L. Elekes, o linie conştientă politică a fost începută. Supuşii Coroanei ungureşti din Balcanii de Nord au alcătuit, sub acoperirea şi ocrotirea aşa-zisei lor dependinţe, un fel de coaliţie şi uneori — deşi nu în mod consecvent — s-au opus împreună adversarilor lor şi au dispus la sfîrşitul veacului (al XIV-lea) de o putere considerabilă." [58] Ceea ce însă nu ne spune d-l Elekes, deşi faptul îi este cu siguranţă cunoscut, e că avem dovada precisă, într-un izvor contimporan din Italia, cronica fraţilor Gatari din Padova, că această coaliţie a luptat într-adevăr împotriva regelui Ludovic I de Anjou, şi că ea cuprindea sub conducerea lui Radu oştile Ţării Româneşti şi ale Bulgariei — pare-se cu sprijinul turcilor şi cu acel indirect al Veneţiei, veche duşmană a Angevinilor de pe tronul Ungariei [59]. Împrejurările politice ale anului 1377 ar fi lăsat deci o urmă în tradiţia păstrată de baladele folclorului bulgăresc, transmise oral pînă la publicarea lor.

Desigur asemenea menţiuni trebuiesc folosite cu multă prudenţă, legătura între fapte şi povestire fiind extrem de şubredă şi depărtată în timp, supusă tuturor deviaţiunilor şi deformărilor inerente transmiterii orale. Nu astfel stau însă lucrurile în ce priveşte tradiţia păstrată de izvoare scrise, chiar dacă forma ce ne-a ajuns e mai nouă cu două sau trei secole, decît evenimentele ce le relatează. Studiile cari urmează acestei introduceri constituie o încercare de a reaşeza într-o lumină mai favorabilă tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti, a cărei cercetare a înregistrat de un secol încoace fazele afirmaţiunii şi negaţiunii, ale tezei ce îi dădea deplină încredere şi ale antitezei care o respingea aproape în totalitatea ei. A venit şi aci momentul să ajungem la sinteză, care urmînd ritmul general al concepţiei istorice, în această materie atît de controversată, trebuie să găsească echilibrul între părerile opuse şi să arate, în

[58] În L. Makkai u. L. Gáldi, *Geschichte der Rumänen*, Budapest, 1942, p. 82.

[59] Cf. G. I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er. Bassarab en 1377.* În „Revue hist. du Sud-Est Européen", II, 1925, p. 73 şi urm.

limite mai exacte, ceea ce trebuie să păstrăm şi ce putem lăsa la o parte.

Îmi voi îngădui totuşi, ca un ultim exemplu al metodei ce am intenţia să o întrebuinţez, şi a obiectivului ce mi-am propus să-l ating, să mai aduc o pildă din domeniul propriilor mele cercetări, care desigur îmi e mai bine cunoscută, şi care arată, o dată mai mult, că scepticismul *a priori* în faţa afirmaţiunii unui document istoric care reprezintă o anumită tradiţie nu e metoda cea mai indicată.

Cercetînd portulanele medievale cu privire la litoralul Mării Negre, am fost izbit de faptul că două din aceste vechi hărţi, ce cuprind desenul coastei şi indicaţia principalelor porturi, cu scurte indicaţii asupra hinterlandului — şi anume acea a lui Angelino Dulcert din Majorca (1339) şi acea a fraţilor Pizzigani (1367), însemnă numele Bulgariei la Nord de Dunăre, întinzîndu-i astfel hotarul pînă la limanul Nistrului, peste Bugeacul de mai tîrziu. Atît d-l Grămadă, care a avut prilejul să examineze aceste portulane, cît şi eu însumi am socotit că aveam a face cu o simplă confuzie a acestor geografi occidentali [60], cum s-au mai produs atîtea în descrierile sau în hărţile lor : la datele respective, nici o împrejurare cunoscută nu îndreptăţea presupunerea unei stăpîniri bulgăreşti asupra teritoriului, ce a alcătuit mai tîrziu partea de miazăzi a Basarabiei.

E drept că la aceste informaţii ciudate se mai adăuga una, tot de natură geografică, acea a învăţatului arab Abulfeda, de la începutul veacului al XIV-lea, care însemna că Akkerman e un oraş „din ţara bulgarilor şi a turcilor“ [61]. Iarăşi, deci, această curioasă menţiune a bulgarilor la nord de Delta Dunării, dar într-o vreme atît de tîrzie, că faptul părea de necrezut. Am înregistrat de asemenea această informaţie ca un nou exemplu de greşeală şi de confuzie în cunoştinţele geografice ale timpului [62]. Era greu de stabilit o legătură între textul lui Abulfeda

[60] N. Grămadă, *Vicina, Isvoare cartografice, Codrul Cosminului*, I, 1925, p. 448. Cf. G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, p. 104.

[61] *Géographie*, ed. Reinaud, Paris, 1848, p. 317.

[62] *Vicina*, I. „Bullet. hist. de l'Acad. Roum“, X, 1923, p. 145.

şi hărţile apusene, dar se putea presupune o influenţă sau o informaţie orientală la cartografii occidentali de la jumătatea veacului al XIV-lea. Procedam deci în conformitate cu cerinţele criticei şi după metodele cunoscute : respingeam ca neîntemeiată o tradiţie istorică, deoarece nu se potrivea cu celelalte cunoştinţe ce le aveam despre această împrejurare. Pînă aci, deci, nimic neobişnuit.

De abia formulasem însă această părere, pe care o socoteam definitivă, şi convingerea mea a început să fie zdruncinată de elemente şi informaţii nouă. A trebuit mai întîi să constat că cronicele şi cataloagele de mucenici ale Ordinului Franciscanilor, de la începutul secolului al XIV-lea, arată că unul din misionarii acestui ordin, fr. Angelo de Spoleto, a fost ucis de bulgari la Mauro Castro, numele pe care portulanele vremii îl dau Cetăţii Albe. Se putea ridica şi aci o îndoială, deşi informaţia era precisă şi contimporană : faptul, petrecut în 1314, era însemnat de o „relaţiune a martirilor şi mînăstirilor fraţilor minoriţi în Orient“ [63] al cărei manuscris redactat de un franciscan anonim se află la British Museum, dar şi de un raport în formă de scrisoare, din 15 mai 1323 [64]. Se putea cel mult presupune o confuzie în privinţa numelui cetăţii, sau a originei bulgarilor ; putea fi vorba de bulgarii de pe Volga, supuşi la acea vreme ai Oardei de Aur tătăreşti. Coincidenţa însă nu mai putea fi trecută cu vederea.

Interveni atunci elementul hotărîtor : cercetînd alte izvoare în legătură cu negoţul genovez în Marea Neagră, am găsit în colecţia de regulamente şi hotărîri maritime, denumită *Imposicio Officii Gazarie*, publicată în *Monumenta Historiae Patriae* ale Academiei din Torino, documentul din 22 martie 1316, prin care guvernul genovez rupe legăturile de negoţ cu împăratul bulgar *Fedixclavus* (Svetoslav), amintind de pagubele suferite de negustori pe teritoriul acestui suveran „tam in Mavocastro quam

[63] P. G. Golubovich, *Biblioteca Bio-bibliografica della Terra Santa e dell' Oriente francescano*, II, p. 72, III, p. 65—66.

[64] R.P. Bihl, *De duabus epistolis Fratrum Minorum Tartariae Aquilonaris anno 1323*, „Archivium franciscanum historicum“, XVI, 1923, p. 106.

alibi“ [65]. „De rîndul acesta, însemnam în urma acestei precizări, nici o îndoială nu mai e îngăduită. E vorba de un document de stat datat cu preciziune, cuprinzînd rezultatul unor lungi şi mature deliberări ale unor oameni deplin cunoscători în materie de negoţ şi avînd destulă experienţă a împrejurărilor din Răsărit. Dacă în 1316 bulgarii lui Svetoslav prădau mărfurile genoveze la Akkerman, desigur că au ucis acolo şi pe misionarul franciscan, cu doi ani înainte. E locul de asemenea de a ne scuza faţă de Abulfeda, ale cărui informaţii despre «cetatea albă» trebuiau să fie exacte. Fără îndoială, e şi un răsunet depărtat al acestor evenimente la cartografii din Majorca şi Veneţia, cari auziseră de conflictul între bulgari şi genovezi...“ [66]

Iată deci, din acest exemplu desigur mărunt, cum se confirmă încă o dată o regulă mult mai generală : acea că o informaţie istorică, chiar sub formă de tradiţie, nu e aproape niciodată fără temei, dacă izvoarele ei sunt autentice. Chiar dacă nu e confirmată de alte împrejurări ce ne sunt cunoscute, nu e niciodată exclus să apară elemente nouă de informaţie care să o confirme şi să ne arăte încă o dată că textele spun de obicei ceea ce au voit să spună, nici mai mult, dar nici mai puţin. Restul e o chestiune de interpretare şi de potrivire a datelor ; de pildă, în cazul de mai sus, dacă alăturăm şi informaţia cronicei bizantine a lui Gregoras, că urmaşul lui Svetoslav, Mihail, domnea peste „bulgarii de dincoace de Dunăre“, deci nu dincolo, sau regulamentul din 22 ianuarie 1343 al vămii genoveze din Pera, care arată „rîul Vicinei“ (braţul sudic al Deltei dunărene) drept graniţă a împărăţiei tătăreşti, putem deduce că stăpînirea lui Svetoslav în ţinutul dintre gurile Dunării şi limanul Nistrului a fost de natură personală, ca urmare a legăturilor sale de vasalitate faţă de puternicul han Uzbek al Oardei de Aur, şi că n-a mai fost recunoscută urmaşului său. Aceasta ne permite a statornici între 1301—1322 episodul stăpînirii bulgăreşti de „dincolo de Dunăre“ şi la Cetatea Albă [67], lămurind însă întrucîtva soarta acestui teritoriu în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, şi cu

[65] *Leges Municipales*, 1838, col. 382. Cf. Mon. Hungariae hist. Dipl. XIII, p. 469.
[66] *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 108.
[67] *Ibid.*, p. 114—116.

deosebire în timpul lui Mircea cel Bătrîn, care se intitulează stăpînitor „spre părţile tătăreşti“ [68].

Un alt exemplu nu mai puţin convingător, al acestui mod de a cerceta izvoarele, îl constituie informaţia din cronica lui Thomas Tuscus, pe care o interpretăm mai jos, ca o nouă mărturie despre un voievodat moldovenesc în veacul al XIII-lea [69].

*

Nu trebuie desigur să dăm prilej nici în acest domeniu la exagerări. O reacţiune, oricît de necesară, faţă de stadiul la care ajunge la un moment dat cercetarea nu trebuie să dea loc la excese, sau să-şi închipuie că rostul ei e de a răsturna tot ce s-a spus şi s-a scris mai înainte, să ajungă la o *restitutio in integrum* a tradiţiei istorice, pentru simplul motiv că e tradiţie şi că deci trebuie crezută. Nici în dialectica lui Hegel, de la care am pornit şi la care ne întoarcem, antitezei nu-i urmează o restabilire a tezei, aşa cum se găsea în punctul iniţial al argumentării, ci o *sinteză*, care cuprinde şi rezultatele afirmaţiunii, şi acele ale negaţiunii. În cercetarea ce o întreprindem despre tradiţia istorică a întemeierii statelor româneşti, vom folosi astfel toate datele pe cari critica istorică ni le-a pus la dispoziţie şi vom ţine seamă de toate elementele pozitive, ce le-a adăugat cunoştinţelor noastre. Vom pleca însă la drum cu alt spirit, mai puţin pornit spre îndoială, mai obiectiv, întemeiat nu numai pe regule şi metode aplicate mecanic oricărui text şi oricărei relaţiuni, ci pe o considerare mai deplină a tuturor factorilor de informaţie şi de viaţă istorică. Cu cît orizontul e mai larg, cu atît şi pătrunderea în adîncime e mai rodnică. Nu pot încheia mai bine aceste pagini de introducere decît cu observaţiile atît de bine cumpănite ale recentei *Introduceri la studiul Evului Mediu latin*, a d-lui Gabriele Pepe, cari se potrivesc dealtfel în multe privinţe, fără să o fi căutat, cu concepţia despre istorie a lui Nicolae Iorga :

„Cine nu mai citeşte pe marii clasici ai literaturii şi ai istoriei, cine nu trăieşte cu pasiune prezentul nu va face niciodată

[68] Cf. P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Casa Şcoalelor, 1944, p. 189—190.
[69] V. mai departe, p. 172 şi urm.

istorie. Cine îşi propune să adîncească istoria medievală nu trebuie să uite că nu va putea pune în valoare literatura, actul politic, viaţa economică, viaţa religioasă, dacă nu are atîtea chei, cîte concepte sunt ale fiecăruia din aceste momente spirituale. Şi conceptele nu au fixitate, nici rigiditate ; trăiesc viaţa noastră, se hrănesc din cultura şi din experienţa noastră." [70] Fie ca recunoaşterea acestei relativităţi, în folosirea metodelor şi elementelor de cercetare, să însemne un pas mai departe în căutarea şi aflarea adevărului, care rămîne — totuşi — obiectivul permanent al disciplinei istorice.

[70] *Introduzione allo studio del Medio Evo Latine,* Biblioteca Storica, Ispi, 1942, p. 16.

II.
ASĂNEŞTII

În istoria întemeierii statelor româneşti în Evul Mediu, unul din cele mai vechi capitole îl constituie acel al împărăţiei vlaho-bulgare a Asăneştilor [1]. Deşi acţiunea sa se desfăşoară pe un teatru deosebit de acel al istoriei propriu-zise a românilor din Dacia Traiană, de la nordul Dunării, deşi stăpînirea acestei dinastii întruneşte două popoare menţionate în titlul însuşi al suveranilor ei, e totuşi o formă de stat la care poporul român contribuie ca atare, cu propriile sale puteri şi trăsăturile sale deosebite. Desigur, e mai greu să-i găseşti locul în cadrul cercetărilor ce ne-am propus a le închina studiului tradiţiei istorice, despre începuturile vieţii noastre de stat. În istoria Asăneştilor nu întîlnim, ca în acea a Principatelor de pe ţărmul stîng al Dunării, o relaţiune legendară sau semilegendară a unui descălecat, păstrată de izvoare tîrzii, pe care căutăm să o confirmăm sau să o controlăm, printr-o examinare a împrejurărilor contimporane cu evenimentele povestite, şi a documentelor, în textul cărora le putem urmări. Începuturile şi dezvoltarea imperiului vlaho-bulgar ne sunt cunoscute după izvoare din aceeaşi vreme şi nu ne înfăţişează nici o tradiţie deosebită, de icoana ce rezultă din cercetarea lor. Suntem însă nevoiţi să constatăm că e totuşi şi aci o deosebire esenţială, între relaţiunea ce o aflăm între aceste izvoare contimporane — fie ele bizantine sau apusene — şi interpretarea lor în istoriografia modernă. Vom vedea, cercetînd mai de-aproape această problemă, una din cele mai ciudate metamorfoze pe cari le-a înregistrat studiul istoriei : o creaţiune de stat, căreia relaţiunile din vremea ei îi atribuie un anumit caracter etnic, dar care capătă o interpretare cu totul diferită în lucrările istorice mai recente, ce se în-

[1] Conferinţă la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga".

temeiază totuși pe zisele relațiuni sau documente. E cea dintîi controversă ce vom avea de lămurit în această privință.

Mai este însă un alt contrast, ce nu poate fi trecut cu vederea, în ce privește rolul și însemnătatea istorică a Asăneștilor și a imperiului lor. Într-o vreme, istoricii români erau aproape porniți să-i dea proporții ce nu le avuse în realitate. Li se atribuia o stăpînire efectivă asupra românilor, nu numai în Balcani dar și la nordul Dunării, și chiar un rost hotărîtor în întemeierea Țării Românești. Și acum dealtfel mai stăruiește părerea că „Io“, care precedează în hrisoave numele și titlul voievozilor noștri, își trage obîrșia din *Ioan*, numele celui mai vestit domnitor din neamul Asăneștilor, pe care urmașii săi l-au păstrat în titlul lor, întocmai cum numele de Caesar și August au intrat în titulatura împăraților romani [2]. Influența cancelariei bulgărești asupra diplomaticei din principatele noastre, lămurește trecerea acestei tradiții în obiceiurile curții voievozilor Țării Românești sau ai Moldovei.

Azi însă, mai ales în istoriografia unora din vecinii noștri, se manifestă tendințe cu totul opuse. Unii recunosc încă Asăneștilor o însemnătate deosebită, încercînd însă a întemeia astfel teoria cunoscută a originei neamului românesc în Balcani și a imigrării sale tîrzii pe teritoriul de la miazănoapte de Dunăre și de pe povîrnișul Carpaților. Alții însă îi elimină cu totul, nu numai din istoria românilor dintre Dunăre și Carpați, dar pînă și din acea a aromânilor din Peninsula Balcanică, căutîndu-le cu tot dinadinsul o altă obîrșie decît acea românească.

Problema Asăneștilor este deci în același timp acea a întregii ramuri balcanice a neamului nostru, a acestor vlahi sau aromâni cari, printr-o ciudată potrivire de împrejurări, asupra căreia vom reveni mai jos, apar în istorie înainte de românii de la nord de Dunăre, și arată mai devreme decît ei tendința de-a alcătui o formațiune politică proprie. De aceea, înainte de a examina diferitele probleme istorice ce se leagă de domnia Asă-

[2] V. mai recent D. Ciurea, *Problema originii și sensului lui Io din intitulația și subscripția documentelor românești*, „An. Acad. Rom.“, Mem. Secț. Ist., s. 3-a XXVI, 1943, p. 83 și urm.

neștilor și controversele ce s-au ivit cu privire la ele, va trebui să amintim mențiunile izvoarelor ce amintesc cele dintîi despre acești vlahi din Balcani, și ne ajută astfel să definim și să mărginim scena istorică, pe care se va dezvolta acțiunea lor politică și militară, de ctitori ai unei puternice împărății.

I. AROMÂNII ȘI IMPERIUL ASĂNEȘTILOR

Cea mai veche mențiune despre „vlahii“ de dincolo de Dunăre e totuși, printr-o ciudată potrivire, un exemplu foarte caracteristic al temeiului unei tradiții istorice. Sunt așa-numiții *vlahorinhini*, pe care un izvor tîrziu, povestea istorică a mînăstirii Kastamunitu de la Sfîntul Munte, ni-i arată pornind *de la Dunăre* în vremea împăraților iconoclaști — deci în veacul al VIII-lea — pentru ca împreună cu alte neamuri a căror origine e nesigură, să se apropie de muntele Atos și să atace mînăstirile [3]. Manuscrisul publicat de Uspenskii e o copie modernă (exact de acum un secol : 1844) a unui alt text mai vechi al ieromonahului Grigorie, protosinghel al Patriarhatului din Constantinopol care se afla la Kastamuni în 1698. Se putea deci ușor presupune, după regulele celei mai bune critici a izvoarelor, că această mențiune tîrzie a unui popor, pe care textele mai vechi îl numesc numai rinhini, după rîul Rihios sau Ringhos ((Ῥήκιος, Ῥύγχος)) era o confuzie a scriitorului de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, mai ales că legăturile vlahilor cu muntele Atos și mînăstirile sale sunt cunoscute într-o epocă mai recentă. Iată însă că un adînc cunoscător al istoriei balcanice, d-l M. Lascaris, află în textul Miracolelor Sf. Dumitru, în care e vorba de apărarea Salonicului de către marele mucenic, împotriva năvălirii slavilor, că rinhinii înfrînți au căutat adăpost la *casele* lor ((ες τὰς αὐτῶν κάσας.)) Acest cuvînt de evidentă obîrșie latină, care nu se mai întîlnește în lexicul bizantin, decît în glosse latine, reprezintă atunci un termen din chiar limba popoarelor năvălitoare. „În aceste împrejurări, conchide d-l Lascaris, ești adus să te în-

[3] V. Th. Capidan, *Macedoromânii*, București, 1942, p. 151.

trebi dacă acest cuvînt neobişnuit la scriitorii bizantini nu a fost împrumutat din graiul rinhinilor şi dacă nu constituie un indiciu asupra caracterului etnic al acestui popor, indiciu care ar aşeza într-o nouă lumină pe misterioşii vlahorinhini din fragmentul Uspenskii. Desigur acest fragment e din veacul al XVII-lea ; şi totuşi nu s-ar putea afirma cu certitudine că autorul său a fost victima unei erori ; nu este absolut exclus să fi aflat pe rinhini într-un izvor altul decît Miracolele Sf. Dumitru, şi e, poate, izvorul acesta însuşi care considera acest popor drept *vlaho*rinhini." [4]

În orice caz, considerînd toate probabilităţile, această menţiune a vlahilor din Balcani, care ar fi şi cea mai veche, îi socoteşte veniţi de la malul Dunării şi aşezaţi în Macedonia, în jurul Salonicului şi al Peninsulei Calcidice. Tot în Macedonia îi arată şi menţiunea următoare, în ordinea cronologică : uciderea lui David, al patrulea fiu al comitelui Şişman, care încerca să apere independenţa bulgarilor împotriva împăratului bizantin, Vasile al II-lea, de către nişte vlahi „chervănari" sau călători, în ţinutul dintre Castoria şi Prespa, care se poate stabili la anul 976 [5]. Cam din aceeaşi vreme, pe la 980, se poate data a treia amintire a vlahilor în izvoarele istorice ; e vorba de cei din thema Eladei, a căror stăpînire împăratul Vasile o dă domesticului excubiţilor, Niculiţă, în locul slujbei sale pe care o hărăzise unui principe german, refugiat la curtea sa [6]. În fine, tot împăratul Vasile al II-lea, temutul Bulgaroctonul, e acela care a aşezat pe mitropolitul din Ohrida, după cucerirea definitivă a întregii Bulgarii, la 1019, ca ierarh religios peste toţi vlahii. Se pare chiar că a fost în veacul al XI-lea şi o episcopie deosebită a vlahilor sub directa oblăduire a Ohridei [7]. Deşi s-a presupus că toţi românii erau subordonaţi din punct de vedere religios mitropoliei din Ohrida, s-a demonstrat în mod convingător

[4] M. Lascaris, *Les Vlachorynchines, une mise au point.* „Revue hist. du Sud-Est Européen", XX, 1943, p. 189.
[5] Th. Capidan, *Macedoromânii*, p. 152.
[6] *Ibid.*, p. 153 ; cf. G. Murnu, *Istoria Românilor din Pind*, p. 15.
[7] Th. Capidan, *op. cit.*, p. 155.

că o atare presupunere nu e întemeiată [8] şi că vlahii amintiţi aci sunt cei din Balcani, şi cu deosebire acei din Macedonia. S-a observat dealtfel că numele oraşului Salonic, în limba aromână : *Sărună*, din latinul *Salona*, arată prin însăşi forma lui aşezări foarte vechi, cum ar dovedi şi alt nume de oraş : *Lăsun* sau acel de *Băiasa (Voiusa)*, rîu şi comună în munţii Pindului [9].

Lîngă Peninsula Calcidică ne duce o nouă menţiune a vlahilor din timpul domniei lui Alexie I Comnenul, la 1105. Se pare că aveau obiceiul să stea cu turmele lor în apropierea Sf. Munte al Atosului, unde îşi desfăceau produsele economiei lor păstoreşti. Dar nu numai vlahii călcau pragul mînăstirilor, ducînd lînă, sau caşul şi brînza pentru hrana călugărilor, ci şi vlahele, cari în acest scop se îmbrăcau în haine bărbăteşti. Monahii însă nu arătau faţă de ispită puterea de împotrivire a Sfîntului Antoniu, iar relaţiunea înseamnă cu amărăciune că „au devenit dorite de călugări... şi ar fi ruşinos să povestim lucrurile ce au făcut". Patriarhul din Constantinopol interveni ca să înceteze scandalul şi să îndepărteze pe străinii buclucaşi din preajma Sfîntului Munte, dar ei fură urmaţi la plecarea lor de o bună parte din călugări, mai ales dintre cei tineri. Iar la urmă împăratul fu nevoit să restabilească, printr-un hrisov, dreptul de autonomie al Atosului împotriva chiar a autorităţii Patriarhului [10].

În sfîrşit la toate aceste pomeniri mai mult sau mai puţin întîmplătoare, se adaugă cea mai veche menţiune a vlahilor din Balcani ca popor deosebit, ca origine şi rost politic. Cu prilejul unei mişcări a lor lîngă Larisa în Tesalia, la 1066, scriitorul bizantin Kekaumenos îi categoriseşte ca urmaşi ai dacilor şi besilor, deopotrivă de necredincioşi, ca şi strămoşii lor faţă de romani, şi arată că din apropierea Dunării şi Savei au pornit spre miazăzi şi s-au răspîndit prin Macedonia şi Epir.

„Acest fapt, ne spune un studiu recent asupra continuităţii românilor în Dacia, este de o importanţă covîrşitoare, fiindcă

[8] V. în această privinţă M. Lascaris, *Les relations de l'église moldave avec le patriarcat de Pec et l'archevêché d'Achris (Ohrida) au XVe siècle.* Acad. Roumaine, „Bullet. de la sect. hist.", XIII, 1927 p. 129 şi urm.
[9] Th. Capidan, p. 13—14, 145.
[10] V. F. Chalandon, *Alexis Ier Comnène*, Paris 1900, p. 288 şi M. Lascaris în „Revue hist. du Sud-Est Europ", XX, p. 185—86.

el dovedeşte că printre românii de pe pămîntul Transilvaniei, al Banatului şi din Timoc — de unde plecaseră cei de la Dunăre şi Sava spre sud — trăia tradiţia şi conştiinţa descendenţii lor din dacii romanizaţi în urma cuceririi lui Traian" [11]. Această însemnare din *Strategikon* este astfel încă un argument în favoarea tradiţiei istorice şi a valoarei ei documentare. Ea contribuie însă să definească, pe de o parte, într-o regiune, în care în mod obişnuit izvoarele amintesc populaţia numai după numele stăpînitorilor ei, împrejurările ce arată la aceşti vlahi începuturile unei vieţi independente, iar de alta răspîndirea lor teritorială : spre partea de miazăzi a Peninsulei Balcanice, în Macedonia, Epir şi Tesalia, cu conştiinţa unei imigrări de la nord şi nord-vest, în special din valea Dunării. Se adevereşte după aceste date împărţirea în grupări şi regiuni schiţată în lucrarea d-lui Capidan : „Între românii din Peninsula Balcanică... existau mai multe grupări, din cari unele erau mai mari, formînd mase compacte, altele mai mici, trăind în grupe răzleţe. Multe din acestea, după infiltrarea elementului slav între ele, rămîneau izolate. Astfel de grupări mai mari se pare că au existat în partea de apus a Peninsulei Balcanice, de-a lungul coastei adriatice în Dalmaţia, unde elementul roman era destul de vechi.

O altă grupare, poate şi mai mare, se afla în ţinuturile dintre Dunăre şi Balcani, acolo unde existau, după Const. Jirecek, regiuni foarte puternic romanizate, cu ramificaţii cari se întindeau la răsărit în cele două Tracii. În fine, a treia grupare în masă compactă se găsea la sud, avînd ca centru munţii Pind cu Tesalia şi cu ramificaţii la miazăzi în Acarnania şi Etolia, la răsărit în Olimp, Peninsula Calcidică pînă în Tracia occidentală, la miazănoapte în Macedonia, iar la apus în Albania şi, poate, şi mai spre nord" [12]. S-ar putea adăuga şi ştirea păstrată de istoricul bizantin Pachymeres, care îi afla în veacul al XIII-lea pînă şi „în marginea Constantinopolului pînă la Viza". De prima şi a doua grupare e prea puţin vorba în izvoarele ce ne sunt cunoscute ; cu deosebire despre aceasta din urmă, care a avut un rost în-

[11] I. Moga în *Problema continuităţii românilor din Dacia*, Bibl. Astra, Sibiu, 1943, p. 21. (1)

[12] Th. Capidan, *op. cit.*, p. 147.

semnat în mişcarea Asăneştilor, sunt în textele mai vechi puţine aluzii, doar ca loc de obîrşie al vlahilor aşezaţi la miazăzi. Dar trebuie să avem în vedere şi caracterul întîmplător al acestor menţiuni izolate, în afară, poate, de scrierea amintită mai sus a lui Kekaumenos. După cum observă un specialist al studiilor bizantine, d-l Henri Grégoire, „e numai o întîmplare care ne arată existenţa vlahilor balcanici înainte de anul **1145**. Dacă n-am avea un rînd din Kedrenos şi din Strategikon, nu am şti nimic despre ei" [13]. Se poate deci susţine că substratul etnic şi baza teritorială pe cari se dezvoltă istoria imperiului Asăneştilor sunt îndeajuns de largi, şi cuprind cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice, cu centrul de greutate iniţial, cum se va vedea mai jos, mai mult în partea de miazănoapte, dintre Balcani şi Dunăre.

II. ORIGINEA ASĂNEŞTILOR ŞI A MIŞCĂRII LOR

Într-adevăr, şi în ce priveşte teritoriul de pe care a pornit această iniţiativă cu atît de însemnate consecinţe, şi în privinţa obîrşiei şi a naţionalităţii autorilor ei, s-au ivit în vremea din urmă cele mai aprigi controverse. Ele au fost complet şi temeinic dezbătute de d-l N. Bănescu în ultimele d-sale lucrări [14], aşa că nu e nevoie de a stărui prea mult asupra lor. Contrastul e prea vădit între izvoarele contimporane, care pomenesc aproape în unanimitate de vlahi, cu prilejul răscoalei de la **1186**, şi despre originea vlahă a căpeteniilor ei — şi istoricii moderni cari caută tot felul de tălmăciri a acestui nume, altele decît înţelesul său firesc. Teoria ciudată a învăţatului rus Th. Uspenskii, care susţine că ura bizantinilor împotriva bulgarilor a dus la această stranie substituire a numelui lor cu acel al vlahilor, — teorie prin

[13] Notă în „Byzantion", XIV, 1939, p. 303.

[14] *Crearea şi caracterul statului Asăneştilor*, „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist. s. 3-a, XXV, 1943, p. 543 şi urm. V. şi ed. franceză, în ed. Institutul român de studii bizantine, Bucureşti, 1943, p. 6—78, precum şi darea de seamă a lucrării recente a d-lui Dujcev, de M. Lascaris, „Rev. hist. du Sud-Est Européen", XIX, 2, 1942, p. 621—623.

nimic verificată, cum a dovedit cu prisosință d-l Bănescu, în textele istorice bizantine, — a aflat totuși răsunet în școala istorică mai nouă a vecinilor noștri. Lucrările lui Mutafciev și Zlatarski au căutat să aducă argumente în favoarea unei origini fie ruso-cumane, fie curat bulgărești a conducătorilor răscoalei din 1186. Și pentru ei, acolo unde izvoarele scriu „vlahi", trebuie citit „bulgari", deoarece aceștia erau fără îndoială elementul alcătuitor de stat, cu tradiții militare și politice din vremea primului lor imperiu.

Dar obiceiul acesta de a traduce cuvîntul *vlahi* prin *bulgari* nu e numai o specialitate a slaviștilor ruși sau bulgari. Tot astfel, deși desigur nu din aceleași motive, a procedat și editorul francez al cronicei lui Geoffroi de Villehardouin, N. de Wailly, care a lăsat în textul francez vechi expresiile *Blaks* și *Blakie*, dar în versiunea modernă le-a reprodus prin „bulgares" și „Bulgarie" ; ceea ce ne lămurește desigur cum un mare istoric ca Luchaire, în cartea sa despre Inocențiu al III-lea și chestiunea Orientului, a putut vorbi numai de bulgari și regele bulgarilor, cînd a amintit de relațiile lui Ioniță cu Sf. Scaun. E aci aceeași confuzie ce se manifestă și în unele scrieri mai vechi, care dau preferință numelui unui popor mai cunoscut, prin împrejurările politice, prin titlul unor suverani intrat mai demult în uzanțele diplomatice, decît unei denumiri naționale necunoscute pînă atunci, ce apare întîia oară pe scena mai largă a istoriei. Vlahii din Balcani se prefac astfel în „bulgari", după cum în documentele italiene medievale, românii de la nord de Dunăre sunt porecliți „unguri", pentru că aparțin sferei de influență a Ungariei, sau numai pentru că se află în vecinătatea unei monarhii puternice, mai bine cunoscute în lumea catolică a Europei apusene.

Aceste tendințe, care așează într-o lumină atît de nepotrivită împrejurările din timpul stăpînirii Asăneștilor, se regăsesc aproape în întregimea lor și în valoroasa lucrare despre statul bizantin a profesorului Ostrogorsky : „Alcătuirea etnică a celui de al doilea imperiu bulgar și originea Asenilor, constată d-sa, sunt chestiuni grele și discutate. Căci pe cînd izvoarele apusene contimporane ca și Nichita Choniates atribuie valahilor rolul principal, izvoarele contimporane slave și cele bizantine din

secolul al XIII-lea nu spun nimic despre valahi. Trebuie să fim de acord cu cercetarea modernă bulgară (Mutafciev-Zlatarski) că rolul valahilor nu trebuie exagerat, deoarece ca valahi erau desemnați și bulgarii, și imperiul ieșit din răscoala Asenilor s-a constituit ca un stat bulgar. De altă parte însă, contribuția valahilor la începuturile acestui imperiu nu poate fi tăgăduită, deoarece e nu numai îndeajuns de dovedită prin izvoarele ce o povestesc, dar și prin împrejurarea că în schimbul de scrisori între Inocențiu al III-lea și Kaloioan, titulatura oficială a stăpînitorilor bulgari e cele de multe ori *reges* sau *imperatores Bulgarorum et Blacorum.*" Dacă totuși în privința rostului vlahilor în întemeierea noii împărății, părerea bizantinistului de la Belgrad nu e în totul conformă cu vederile lui Uspenskii sau ale istoricilor bulgari mai recenți, el pare a adopta punctul lor de vedere cu privire la originea Asăneștilor, reproducîndu-l în rîndurile cu care își încheie nota : „Pentru întemeietorii celui de-al doilea imperiu bulgar, Mutafciev... presupune o origine rusească, arătînd că așezările rusești erau atunci foarte numeroase la Dunărea de Jos, că numele cuman Asen apare des în cronica rusească, că principele rus Iurii Dolgoruki a luat în căsătorie la 1107 pe nepoata princepelui cuman Asen, și că Vasilco, produs al acestei căsătorii, a căpătat de la împăratul Manuil I patru orașe la Dunăre. După Zlatarski... Asenii aparțineau unei nobile familii bulgaro-cumane..." [15]

S-a observat cu drept cuvînt că se face aci o confuzie între originea numelui, problemă de ordin filologic, și acea a neamului, a familiei, chestiune de sînge, de etnicitate. Și Basarab se crede că e, ca nume, de origine cumană, fără ca aceasta să însemne că și familia domnitoare a Țării Românești să fie neapărat de aceeași obîrșie. Numele slave pe care le poartă voievozii și boierii din primele veacuri ale istoriei Principatelor române, nu înseamnă că sunt de sînge slav, după cum numele de factură germanică ce le întîlnim în istoria Franței merovingiene nu arată întotdeauna aceeași origine la purtătorii lor. În afară însă de

[15] G. Ostrogorsky, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, Leipzig 1940, p. 287, n. 3 [se referă la prima ediție în limba germană, a acestei lucrări fundamentale despre *Istoria statului bizantin* la care ne-am referit în studiul introductiv, n. ed.]

aceste consideraţiuni, chestiunea rolului vlahilor şi a legăturilor dintre ei şi Asăneşti e îndeajuns de complexă şi de încurcată, ca să fim nevoiţi să recurgem la izvoare şi să alegem, dintre ele, cele mai apropiate în timp de evenimentele care ne interesează.

Dacă ne lăsăm călăuziţi de acest criteriu cronologic, care este dealtfel cel mai sigur în metoda de cercetare critică a izvoarelor, constatăm că e o deosebire esenţială între acele care amintesc rostul precumpănitor al vlahilor în răscoala împotriva stăpînirii bizantine şi acele care îl trec sub tăcere. Relaţiuni contimporane, în înţelesul strict al cuvîntului, sunt într-adevăr povestirile apusene ale Cruciatei a III-a şi a IV-a, care au avut atingeri cu popoarele din Balcani ; din acest punct de vedere, Ansbertus, care relatează expediţia împăratului Frideric I Barbarossa, sau Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes şi Robert de Clari, cari au însemnat în scrierile lor întemeierea şi vicisitudinile imperiului latin din Constantinopol, sunt martori irecuzabili, al căror contact direct cu evenimentele povestite nu se poate tăgădui. Iar dintre bizantini, tot Nichita Choniates este acel care cunoaşte mai de aproape împrejurările răscoalei Asăneştilor ; ceilalţi scriitori din veacul al XIII-lea sunt toţi mai tîrzii — Akropolites născîndu-se de abia la 1217. Izvoarele slave amintite de Ostrogorsky sunt şi ele redactate mai tîrziu [16]. Dacă deci numele vlahilor apare în cele mai vechi, dar dispare din cele mai recente, aceasta nu e cîtuşi de puţin un motiv de îndoială asupra exactităţii acestor menţiuni ; cu totul altfel se punea problema dacă ei n-ar fi fost pomeniţi de izvoarele contimporane ale mişcării Asăneştilor şi ar fi apărut numai în redactări mai tîrzii. La toate aceste se adaugă şi documentele cancelariei pontificale, schimbul de scrisori între papa Inocenţiu al III-lea şi Ioniţă Asan, a cărui dată certă constituie de asemenea un temei ce nu se poate înlătura. Contrazicerea pe care mai voieşte să o afle d-l Ostrogorsky între două categorii de izvoare, se întoarce deci cu desăvîrşire împotriva tezei pe care o susţine.

[16] V. N. Bănescu, *op. cit.*, p. 573 şi urm.

Rămîne să vedem acum mai amănunţit în ce măsură izvoarele aceste ne lămuresc asupra controverselor pe care le-am amintit mai sus.

În ce priveşte originea Asăneştilor, ele sunt categorice. D-l Bănescu a supus din nou, în studiul său amintit, unei cercetări critice foarte amănunţite toate pasajele din cronica lui Choniates, ajungînd la rezultate ce se pot considera definitive. Astfel se constată identitatea între mysi, nume de reminiscenţă clasică, şi vlahii cari locuiesc în munţii Haemus. În alt loc e vorba de însăşi răscoala lui Petru şi Asan, la care iau parte, adunîndu-se în locuri tăinuite din munţi, vlahii, cei de un sînge cu ei. De ar mai rămîne o umbră de îndoială, ea e risipită de incidentul cu preotul, prins de vlahi şi dus în Haemus, care „se roagă de Asan, în limba acestuia, să fie liberat, căci ştia limba vlahilor, îndemnîndu-l să aibă îndurare..." [17] E locul însă să ne oprim puţin mai mult asupra pasajului în care se povesteşte chiar începutul răscoalei, deoarece ne lămureşte mai bine decît toate celelalte şi asupra cauzelor şi a înţelesului ei. Povestea începe cu dările grele pe care împăratul Isac Anghel le-a pus, pentru a împlini cheltuielile pricinuite de nunta ce urma să aibă loc cu fiica regelui Bela al III-lea al Ungariei : „Şi pe sub mînă, din lăcomie, a jefuit între altele şi oraşele din părţile despre Anhialos, făcînd în acest chip sieşi şi romeilor neîmpăcaţi duşmani pe acei barbari ce locuiesc peste tot cuprinsul muntelui Haemus şi cari înainte se numea mysi, iară acum vlahi se cheamă. Aceştia, bizuindu-se pe strîmtori şi sumeţindu-se în cetăţile lor, de care foarte multe sunt şi se înalţă drepte pe stînci prăpăstioase, şi altădată s-au încumetat a se împotrivi romeilor, dar atunci dîndu-li-se prilej binevenit, cum se zice că a fost dat lui Patrocle, cu răpirea turmelor şi bîntuirea lor, au făcut răscoală înfricoşată. Cei cari au iscodit răul şi au vînzolit întreg neamul erau unul Petru şi Asan, doi fraţi din aceeaşi seminţie, cari nevrînd să facă începutul fără cuvînt, se înfăţişează la împăratul pe cînd acesta petrecea în Kypsella. Dînşii îi cer dreptul să fie oştiţi alăturea de romei şi prin carte împărătească să li se dea un loc de moşie cu venit puţin din muntele

[17] Choniates, ed. Bonn, cap. 5, p. 617.

Haemus ; dar cererea lor fu respinsă, fiind dumnezeiasca putere mai presus de aceea a omului. Deci văzîndu-se neluați în seamă, dînșii începură a cîrti ; și pe cînd din nou stăruiau în cererea lor, au îndrăznit pe negîndite să rostească chiar cuvinte care trădau răzvrătirea și tot răul ce aveau de gînd să facă la întorsul acasă. Dintre amîndoi cel mai cutezător și mai crud era Asan, care pedepsindu-se pentru neobrăzare a și fost pălmuit din porunca lui Ioan Sevastocratorul. Și astfel ei fără ispravă și plini de ocară s-au întors înapoi." S-a întîmplat însă că Sevastocratorul s-a căit de pornirea lui mînioasă și că lovitura pe care a dat-o a avut un răsunet cu totul neașteptat, deoarece cronicarul adaugă cu amărăciune : „Dar mulțimea de rele ce au făcut romeilor acești blestemați și nelegiuiți, cu ce cuvînt s-ar putea spune ? Au ce fel de povestire ar putea cuprinde atîtea *Iliade* de amaruri ?" [18].

Să lăsăm deocamdată de o parte localizarea foarte precisă ce o cuprinde pasajul citat, cu privire la începuturile răscoalei în partea de răsărit a munților Haemus, spre țărmul Mării Negre, ca și indicațiunea ce o dă asupra originei conducătorilor, și să ne oprim asupra cerințelor formulate de ei, a căror nesocotire le-a determinat nemulțumirea și i-a împins în cele din urmă la acțiune. În special, trebuie dată mai multă atenție cuvintelor „să fie oștiți (înrolați) alături de romei" (αἰτούμενοι συστραλογηθῆναι Ῥωμαίοις) deoarece ele lămuresc în parte motivele și chiar inițiativa mișcării de secesiune a vlahilor din imperiul bizantin. Cu vreo două decenii mai înainte de aceste împrejurări, se produsese într-adevăr un fapt însemnat de altă cronică bizantină, acea a lui Kinnamos ; povestind despre războiul din 1166, dus de împăratul Manuil I Comnenul împotriva ungurilor, în ale căror certuri dinastice se credea îndreptățit să se amestece, el arată că armatele grecești au pornit din mai multe părți împotriva graniței dușmane : „O mare mulțime de vlahi, adaugă Kinnamos, de care se zice că sunt urmași ai vechilor coloni din

[18] Cap. IV, ed. Bonn, p. 481 și urm. Folosim traducerea d-lui G. Murnu, din *Nichita Acominatos Choniatul*, „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist. s. 2-a, XXVIII, 1906, p. 377—78.

Italia, din părțile de lîngă Marea Neagră a poruncit să năvălească în Ungaria" [19].

Sunt în această însemnare două chestiuni de netăgăduită însemnătate : acea a originii latine a românilor, atestată de un alt izvor străin la mijlocul veacului al XII-lea, tocmai o sută de ani după ce Kekaumenos amintise că sunt urmașii dacilor, și aceea a regiunei din care s-au recrutat aceste contingente ale armatei lui Manuil Comnenul. În această privință e o controversă care nu e ușoară de lămurit. Unii din istoricii noștri susțin că nu poate fi vorba decît de românii de pe țărmul stîng al Dunării, și anume de la gurile ei, interpretînd astfel știrea lui Kinnamos ca o dovadă a existenței unei numeroase populații românești în regiunea de lîngă Marea Neagră : „Acești români de lîngă Marea Neagră erau cu bună seamă din partea răsăriteană a Țării Românești, de unde s-a și făcut atacul asupra Ardealului", scria în această privință Dimitrie Onciul [20].

Dintre învățații maghiari cari s-au ocupat de această problemă, d-l L. Tamás e firește de altă părere. Reluînd o teorie mai veche a lui Rösler, el socotește că nu poate fi vorba decît de români din Peninsula Balcanică ; în concepția lui și a școalei istorice unguești, nu puteau să se afle la acea dată alți români la nordul Dunării decît unii păstori răzleți, rătăciți cu turmele lor [21]. Desigur nu pentru aceleași motive, deoarece socotim că asemenea teorii preconcepute nu se pot susține, și nu rezistă unei examinări serioase și temeinice a izvoarelor și a realităților istorice, dar pentru că aflăm o confirmare a acestei interpretări în textul lui Choniates pe care l-am amintit mai sus, trebuie să fim o dată de părerea d-lui Tamás și a istoricilor unguri. La douăzeci de ani de interval se produc într-adevăr în aceeași regiune împrejurări asemănătoare : la 1166 vlahii, luați la oaste de Manuil Comnenul, luptă în rîndurile armatei bizantine dincolo de Dunăre și în Carpați ; la 1186, aceiași vlahi, cerînd un drept pe care îl cîștigaseră pe cîmpul de bătălie, întîmpină refuzul lui Isac Anghel, și avînd pe deasupra și destule alte mo-

[19] Ed. Bonn, p. 260.

[20] D. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 24.

[21] L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains*, „Archivum Europae Centro-Orientalis", II, p. 51—52.

tive de nemulțumire, pornesc răscoala împotriva unui împărat, ce putea fi considerat ca un uzurpator, fiind din alt neam decît al Comnenilor. Nu e decît logic să presupunem că s-a deșteptat cu prilejul războaielor dintre bizantini și unguri, la cari au luat o parte însemnată, un sentiment de mîndrie ostășească la vlahii din munții Haemus, și că neputînd purta armele în serviciul imperiului le-au ridicat împotriva lui. Dacă se admite această interpretare, mișcarea Asăneștilor e prima manifestare cunoscută în istorie a acestor virtuți ostășești, de cari neamul nostru a dat pe urmă de atîtea ori dovadă, și cele de mai multe ori sub steagurile împărățiilor străine. Ea lămurește însă mai bine rostul acestei răscoale și o așează mai limpede în perspectiva dezvoltării istorice.

Cît privește părerea lui Kinnamos despre originea vlahilor descendenți ai colonilor aduși din Italia de stăpînirea romană, ea se leagă de cunoscutele pasaje din scrisorile papei Inocențiu al III-lea din 1199 și 1202, în care adresîndu-se lui Ioniță, — *nobili viro Caloiohanni domino Bulgarorum et Blachorum,* îi amintește în termeni neîndoielnici de faptul că strămoșii săi își trag obîrșia din nobilul oraș al Romei și că de la ei a moștenit și dărnicia sîngelui și sentimentul de sinceră credință. Cum trimisul Sf. Scaun este arhimandritul grecilor din Brindisi [22], din partea de miazăzi a Italiei, pătrunsă de influențe bizantine, e mai mult decît probabil că pe această cale au ajuns la Roma informațiile asupra originei și caracterului latin al limbii vorbite de noii stăpînitori ai Balcanilor. Dealtfel la 1227, *Analele* din Bari vor menționa pe *vlahi* printre popoarele ce alcătuiesc armata cu care Frideric al II-lea se pregătește să intre în Sicilia [23]. E vorba desigur despre cei din Balcani, cari aveau legături cu Italia de miazăzi, cum le aveau toate neamurile din Peninsula Balcanică. În orice caz, apropierea e prea vădită între scrisorile pontificale și cronica bizantină, pentru ca să mai credem într-un artificiu diplomatic al cancelariei Papei, sau într-o simplă formulă literară pentru a cîștiga bunăvoința „domnitorului bulgarilor și al vlahilor".

[22] Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, no. I, III, p. 1,3.

[23] Cf. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores,* V. p. 42, semnalat de St. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV,* Univ. Cluj-Sibiu, Bibl. Instit. de Ist. Națională, XIX, 1944, p. 11.

Rămîne însă teoria că izvoarele vremii confundă diferitele popoare ce trăiau atunci pe pămîntul Peninsulei Balcanice, și că nu distingeau îndeajuns de lămurit pe vlahi de bulgari, atribuind unora inițiativele și faptele celorlalți. Nici această părere nu rezistă unui examen cît de sumar al textelor. Dimpotrivă, reiese din cercetarea lor mai amănunțită că scriitorii contimporani, mai ales cînd povesteau împrejurări la care fuseseră ei înșiși parte, aveau noțiuni foarte precise despre diferitele naționalități ce le întîlniseră în calea lor. Astfel pentru Ansbert, cronicarul Cruciatei a III-a, Petru sau Kalopetrus este un *Flachus,* domnind peste *Flachi, in Bulgarie maxima parte ac versus Danubiun,* precum și într-o parte a Traciei [24]. Mult mai precise sunt însă însemnările lui Geoffroi de Villehardouin, povestitorul Cruciatei a IV-a și a cuceririi Constantinopolului. Cînd cruciații se apropie de Rhusion, la o zi de marș de Rodosto, pe țărmul Mării de Marmara, îi întîmpină „cumanii și vlahii și grecii din acele părți *(li Commain et li Blac et li Grieu de la terre)* [25]. Localnici sunt aci grecii, ceea ce corespunde dealtfel cu realitatea. Mai departe însă, cînd Bonifaciu de Montferrat întreprinde nenorocita sa expediție spre Mosynopolis, lîngă golful Lagos din Marea Egee, se sfătuiește cu grecii de acolo *(as Greus de la terre)* și pătrunde în munți, unde i se împotrivesc bulgarii localnici *(li Bougre de la terre)* [26]. La cinci zile de drum de la Adrianopol, împăratul Balduin se găsește deodată la poalele munților Vlahiei *(al pié de la montaigne de Blaquie)* lîngă un oraș pe care îl numește „Eului". Pătrunzînd în regiunea muntoasă, oastea cruciaților, împărțită în patru corpuri, e pîndită la întoarcere în strîmtori de vlahii cari locuiau acolo *(li Blac del païs)* [27]. Se văd deci foarte limpede regiuni deosebite cu populație distinctă : grecii pe țărmul mării de Marmara și în orașele Traciei, bulgarii

[24] Ed. Chroust, în *Monumenta Germaniae hist. SS.* (nova series) V, p. 33, 58, 153.

[25] G. de Villehardouin, ed. de Wailly, p. 242.

[26] *Ibid.*, p. 238.

[27] *Ibid.*, p. 294.

în Rodopi, vlahii în munții Haemus. Și pentru Robert de Clari, Vlahia e o țară înconjurată de munți, în care nu poți pătrunde decît prin trecători ; e impresia pe care i-a lăsat-o masivul răsăritean al Balcanilor [28]. Din aceste relațiuni foarte lămurite, se pot considera într-o mare măsură rezolvate problema originii Asăneștilor și acea a caracterului răscoalei lor.

III. VLAHII DINTRE BALCANI ȘI DUNĂRE

Stăruiește totuși controversa în ce privește ținutul din care a pornit. Și în cea din urmă din numeroasele lucrări, în cari a avut prilejul să cerceteze chestiunea, Nicolae Iorga rămîne la punctul de vedere că mișcarea n-a putut începe aiurea decît în Tesalia, cel mai vechi centru cunoscut al vieții aromânilor [29]. La nord de Balcani nu puteau fi mase românești compacte, nu puteau fi tradițiile de viață păstorească și semi-feudală a „Vlahiilor" din Tesalia ; munții amintiți de cronicile bizantine, deși par a fi acei din Haemus, tot spre Pind trebuiesc așezați. Acolo dealtfel avuse loc un secol mai înainte o altă răscoală a vlahilor, care se întinsese pînă în Macedonia și cuprinsese cetatea Servia.

Împotriva acestei păreri a marelui și regretatului nostru istoric s-au ridicat însă în ultimul timp o serie de obiecțiuni. În mai multe lucrări ale sale, d-l Const. C. Giurescu a adus argumente în favoarea unei mai stricte interpretări a izvoarelor, și a căutat să localizeze „Vlahia Asăneștilor" acolo unde de fapt o arată cronicele bizantine, adică în munții Haemus, ramura răsăriteană a Balcanilor, ale căror povîrnișuri stăpînesc intrarea în cîmpia Traciei orientale, și drumul spre capitala Imperiului bizantin și Strîmtori [30].

În acești munți și la miazănoapte de ei, deci în ținuturile dintre Balcani și Dunăre ale Bulgariei de astăzi, erau atunci

[28] *La conquête de Constantinople*, ed. Lauer, p. 63.
[29] *Hist. des Roumains*, III, p. 103 și urm.
[30] C.C. Giurescu, *Despre Vlahia Asăneștilor*, Cluj, 1931; *O nouă sinteză a istoriei românilor*, București, 1932, p. 47—48 ; *Istoria românilor*, I[4], p. 296 și urm.

așezări mai numeroase ale vlahilor, cari au dispărut în veacurile următoare.

Dovezi se pot aduce în această privință mai multe : d-l Bănescu a atras de curînd atenția asupra pasajului din cronica lui Choniates, în care se povestește că un scit sau cuman, prinzînd pe Sevastocratorul Isac, a încercat să-l ducă la el acasă, „strecurîndu-se printre vlahi" în ascuns, pentru a cere de la împărat un mai mare cîștig prin răscumpărare. „Reținem prin urmare din acest pasaj că scitul, un cuman de peste Dunăre, spre a ajunge acasă, trebuia să treacă printre vlahi" [31]. Am putea adăuga pasajele în care e vorba de expediția împăratului împotriva răsculaților în munții Haemus și în „Mysia", adică Bulgaria de la miazănoapte de Balcani, și de fuga lui Petru și Asan peste Dunăre în țara cumanilor [32]. Jumătate de veac mai tîrziu, cînd un corp însemnat al armatei tătărești ce năvălise în Ungaria, acel al lui Kadan, se întoarce spre răsărit ocolind pe la miazăzi de Dunăre, îl întîmpină domnitorul care stăpînește „la tiere as Blas", țara vlahilor. Pe la începutul veacului al XIV-lea, geograful și istoricul arab Abulfeda, amintind de orașul Isakgi — Isaccea din Dobrogea — îl așează în țara *Alualak*, adică a vlahilor [33], amintire întîrziată desigur, a imperiului vlaho-bulgar, dar poate și urma unei știri despre o populație românească mai numeroasă în această regiune. În fine, o informație hotărîtoare o constituie documentul publicat nu demult de istoricul bulgar I. Sakîzov : e un act transcris de un notar venețian din Creta în 1383, pentru a confirma vînzarea unei sclave, *Mariam de genere blacorum de Trinovo* [34]. Era deci, încă mai bine de două veacuri după răscoala Asăneștilor și în preajma cuceririi otomane a Bulgariei, o populație românească în jurul capitalei, Tîrnova, așezată dealtminteri lîngă Balcanii răsăriteni unde locuiau vlahii, după mărturia izvoarelor bizantine. E o dovadă mai mult despre așezarea lor între Balcani și Dunăre.

[31] *Crearea și caracterul statului Asăneștilor*, ibid., p. 575.
[32] Choniates, *ibid.*, Cap. V, p. 485 și urm.
[33] *Géographie* (trad. Reinaud), Paris, 1848, p. 316.
[34] *Documents récemment découverts de la fin du XIV-e siècle et concernant des Bulgares de la Macédonie vendus comme esclaves*, „Makedonskii Pregled", VII, 1932, p. 54—56 a extrasului.

Cum se face însă că această populaţie, fără îndoială destul de numeroasă, a dispărut fără a lăsa mai multe urme ?

După istoricii unguri, explicaţia e simplă. Vlahii din Bulgaria, populaţie de caracter hotărît balcanic, au emigrat la nordul Dunării în veacul al XII-lea, cei din jurul Sofiei, unde au rămas urme de toponimie românească — muntele *Vakarel*, de pildă — trecînd în Banat şi Ardeal [35]. E vechea teorie a imigraţiei tîrzii a românilor, păstori nomazi din sălaşuri balcanice, în teritoriul locuit de ei astăzi pe ţărmul stîng al Dunării, dar mai ales în Transilvania, unde prezenţa lor *trebuie* să fie un fenomen recent. În *Istoria românilor* scrisă sub conducerea competentă a d-lor L. Makkai şi L. Gáldi, explicaţia e şi mai ingenioasă. În capitolul respectiv, datorită d-lui Makkai, păstorii vlahi din Balcani trec Dunărea îngheţată, pentru a căuta adăpost în pădurile de pe malul stîng al fluviului, goniţi fiind... de răscoala bulgarilor din 1185. Dar această răscoală este opera Asăneştilor, iar aceştia sunt „foarte probabil" de origine românească, ceea ce contrazice, pare-se categoric, teoria continuităţii [36]. Dar atunci sus-zişii vlahi au fugit în faţa unei răscoale pornite de ei înşişi, în dezvoltarea căreia rostul lor a fost „din cele mai însemnate". Din nefericire, misterul acestei atitudini atît de ciudate rămîne nedezlegat, cel puţin de d-l Makkai [37].

Dealtfel şi în această privinţă, textele se opun hotărît prea iscusitei lor interpretări. O geografie anonimă a Europei orientale, scrisă la 1308 de un călugăr franciscan sau dominican, aminteşte că „între Macedonia, Achaia şi Tesalonic se găseşte un oarecare popor foarte mare şi răspîndit, cu numele *vlahi*, care şi altădată au fost păstori ai romanilor şi din pricina pămîntului roditor şi plin de verdeaţă, trăiau odinioară în Ungaria, unde

[35] E. Darkò, *Die Ubersiedlung der Walachen vom Süden nach Norden der Donau*, Recueil P .Nikov, Sofia, 1940, p. 178 şi urm.

[36] L. Makkai u. L. Gáldi, *Geschichte der Rumänen*, Budapest, 1942, p. 41.

[37] Cf. G. I. Brătianu, *Le problème de la continuité daco-roumaine*, Bibl. hist. du Sud-Est Européen, 2, Bucureşti, 1944, p. 82 şi Al. Procopovici, *Die Rumänenfrage*, Sibiu, 1944, p. 88—89.

se aflau păşunile romanilor. În urmă, fiind izgoniţi de aici de unguri, au fugit în acele părţi" [38]. E desigur aci o confuzie cu unele însemnări mai vechi din cronici medievale ungureşti, în cari e vorba de „păşunile romanilor" din Panonia. D-l Tamás, dintre cercetătorii unguri moderni, a căutat să folosească acest argument împotriva informaţiilor din cronica Notarului Anonim al Regelui Bela, de care ne ocupăm în altă parte. [39] Indiferent însă de părerea sa, pe care o discutăm aiurea, sunt de reţinut două fapte sigure din relaţiunea geografului anonim, în serviciul lui Carol de Valois : numărul mare al vlahilor din Balcani, la începutul veacului al XIV-lea, şi tradiţia lor de a fi venit de la miazănoapte, tradiţie ce o regăsim, mai bine de două secole mai devreme, în scrierea lui Kekaumenos. Despre numărul mare al aromânilor în Peninsula Balcanică în Evul Mediu, mai avem o mărturie de la începutul veacului al XV-lea. Este tot o descriere geografică, un *Libellus de Notitia Orbis,* scris de arhiepiscopul catolic Ioan de Sultanyeh în Persia, un dominican trimis în 1403, de temutul stăpînitor al tătarilor, Timur Lenk, la suveranii creştini din Europa, după biruinţa sa de la Angora împotriva sultanului Baiazid. În Macedonia el nu ştie, în afară de sîrbi, decît de bulgari, pe cari îi numeşte *vulgari,* dar cari sunt coborîtori din colonii romane şi îşi trag numele „din limba latină vulgară. Ei se laudă că sunt romani şi arată prin graiul lor că sunt ca şi romanii" [40]. Etimologia numelui n-are desigur nici un temei, dar nu e mai puţin vădită confuzia între numele bulgarilor şi aromâni, singurii care arată prin limba lor o origine latină.

Dar atît geograful de la 1308, cît şi trimisul de la 1403, consideră Macedonia drept regiunea în care se găseşte o populaţie compactă aromânească, nu mai menţionează deloc pe vlahii de la nord de Balcani, cari totuşi au avut, în răscoala Asăneştilor,

[38] *Anonymi geographi descriptio Europae Orientalis,* ed. Popa Lisseanu în *Izv. istoriei românilor*, II, Bucureşti, 1943, p. 17.

[39] *Romains, Romans et Roumains,* „Archivum Europae Centro-Orientalis", II, p. 364.

[40] Dr. Anton Kern, *Der Libellus de Notitia Orbis Iohannes III (de Galonifontibus ?),* O.P. *Erzbischofs von Sultanyeh,* „Archivum Fr. Praedicatorum", VIII, 1938, p. 101—102.

rolul principal. S-a putut oare întîmpla în acest interval de un secol sau un secol și jumătate, o mișcare de populație într-un sens opus aceluia pe care îl consideră istoricii maghiari, adică de la nord spre sud, din Bulgaria dunăreană la miazăzi de lanțul Balcanilor ? Un indiciu în favoarea acestei ipoteze îl constituie relațiunea anonimului de la 1308, care amintește de izgonirea strămoșilor vlahilor din „pășunile romanilor", de către năvălitorii unguri. Desigur, „pășunile romanilor" reprezintă o noțiune împrumutată din vechile cronici unguresti, poate chiar de-a dreptul din *Gesta Ungarorum* ale Notarului Anonim al regelui Bela. Dar năvălirea maghiară care împinge pe vlahi spre miazăzi poate fi o aluzie și la împrejurări mai recente. În cursul veacului al XIII-lea, regii arpadieni ai Ungariei s-au aflat de mai multe ori în război cu împărații Asănești și cu succesorii lor pe tronul Bulgariei. Vom avea prilejul să revenim asupra expediției lui Bela al IV-lea din 1238, din îndemnul Papei Grigore al IX-lea, împotriva lui Ioan Asan al II-lea [41]. Năvălirea tătarilor a întrerupt aceste încercări de expansiune spre sud-estul Europei, în serviciul Cruciatei, care dusese odinioară pe regele Andrei al II-lea pînă în Țara Sfîntă, Palestina. Dar îndată ce primejdia a trecut și regatul Ungariei a fost restabilit în drepturile și hotarele sale, s-a reluat tendința de a-i întinde stăpînirea asupra regiunilor învecinate din Balcani. Astfel tot sub Bela al IV-lea, influența politică a regelui Ungariei a cuprins din nou în sfera ei Bosnia și Banatul de Macsó. După stingerea dinastiei Asăneștilor la 1258 cu Căliman al II-lea, ungurii susțin între Isker și Morava stăpînirea lui Rostislav, care se intitulează țar al bulgarilor [42]. În 1260, războiul împotriva lui Otokar al Boemiei, la care iau parte, după cum se știe, și contingente românești, atrage în altă direcție armatele regelui Bela. Dar în 1262, el dăruiește o moșie în comitatul Ujvar lui *Merse*, fiul lui Benedict, rănit în luptele din Bulgaria, în

[41] V. G. I. Brătianu, *Le conseil du roi Charles*, Bibl. hist. du Sud-Est Européen, 1, București, 1942, p. 55 și urm.

[42] Cf. E. Darkó, *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Weimar 1933.

cari a căzut vitejește fratele său Nicolae [43]. În anul următor, 1263, două armate străine năvălesc în Bulgaria : ungurii de la miazănoapte și bizantinii lui Mihail Paleologul de la miazăzi. Între ele s-a ajuns la o ciocnire, despre care izvoarele bizantine nu pomenesc, dar a cărei amintire au păstrat-o documentele unguresti. Fiul lui Bela al IV-lea, Ștefan ducele Transilvaniei și asociat la domnie ca *Rex junior*, răsplătește vitejia comitelui Iacob, fiul lui Grigorie de Panc, „cu deosebire atunci cînd a fost lupta în regatul Bulgariei sub cetatea Vidinului" [44].

Aflăm dealtfel, dintr-o diplomă a bătrînului rege Bela din aprilie 1264, prin care se răsplătesc vitejiile magistrului Laurențiu, că acesta a oprit în 1260, pe cînd regele Ungariei se afla în luptă cu Otokar al Boemiei, o năvălire a bulgarilor în Banatul Severinului, pe țărmul stîng al Dunării [45]. Năvălirea lui Ștefan în Bulgaria la 1263 a fost deci o contra-ofensivă, menită să răzbune acest atac al vecinilor de la sud. Se pare de fapt că s-a ajuns atunci la o împărțire a Bulgariei în zone de influențe : ungurii la apus, bizantinii la miazăzi și răsărit. Dar peste aceste socoteli de împărțire se desemna a treia intervenție, ce era să le înlăture pe amîndouă și să domine pentru deceniile următoare politica Bulgariei : cea tătărească. Folosindu-se de încurcăturile ce le pricinuise împăratului Mihail Paleologul, trecerea pe teritoriul său a sultanului selgiukid Izzeddin, și de fuga acestuia în Bulgaria, unde îl sprijinea țarul Constantin Tih, tătarii lui Nogai năvăleau și ei peste Dunăre ; Tracia a fost pustiită de ei la 1265 [46]. În astfel de împrejurări, și în starea de nesiguranță rezultînd din toate aceste războaie și prădăciuni succesive, o deplasare masivă de populație din regiunea Bulgariei dunărene în acea muntoasă din inima Peninsulei Balcanice nu e decît logică. Nu vrem prin aceasta să contestăm că s-au putut produce și mișcări în alte direcțiuni și că elemente românești transdunărene n-au putut ajunge și în Țara Românească sau chiar în Ardeal.

[43] Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, no. CCXVII, p. 299.

[44] *Ibid.*, no. CCXXIV, p. 311.

[45] *Ibid.*, no. CCXXVIII, p. 317.

[46] Cf. G. I. Brătianu, *Vicina et Cetatea Albă*, p. 53 și urm.

Mişcările de populații constituie un element caracteristic al istoriei balcanice şi se pot urmări ca un factor hotărîtor şi în trecutul altor popoare decît în acel al românilor. Astfel studiul mai amănunțit al evoluției limbei sîrbo-croate a dus la concluzia că au fost în trecutul iugoslavilor asemenea mişcări „metanastasice", schimbări de locuință de pe un teritoriu pe altul, în urma presiunei năvălitorilor sau a împrejurărilor politice şi militare.

Se admite astfel că a fost mai întîi o expansiune a triburilor slave în Peninsula Balcanică de la nord spre sud, în momentul în care s-au aşezat pe teritoriul ei, în veacurile VI şi VII. Dar în fața năvălirilor turceşti s-a produs în secolul al XV-lea o mişcare în sens opus, care a continuat şi mai tîrziu, de la miazăzi spre miazănoapte şi apus, şi a lăsat urme în evoluția linguistică [47].

Sub presiunea aceloraşi împrejurări, au trecut în timpul lui Vlad Dracul, fiul lui Mircea, numeroşi creştini de dincolo de Dunăre în Muntenia. În cronica lui Wavrin, care descrie amănunțit evenimentele în legătură cu luptele de la Dunăre din anul 1445, se găsesc următoarele amănunte despre această imigrație, care luase proporții destul de mari : „Creştinii cari treceau din Bulgaria... au încărcat în căruțe mari şi mici avutul lor, pe femei şi pe copii, luîndu-şi şi vitele cu ei şi s-au supus domnului Vlahiei... rugîndu-se în numele lui Dumnezeu să fie primiți... Sus-zişii bulgari s-au dus la domnul Țării Româneşti şi l-au rugat să le dea voie să treacă Dunărea şi să le dea sau să le lărgească loc în țara lui...". Era deci o adevărată colonizare, pentru care se dau şi cifre : „Domnul i-a primit pe creştinii bulgari, căci erau 12000 de oameni, bărbați, femei şi copii, cu mărfuri şi vite. Şi Domnul Țării Româneşti era foarte bucuros că dobîndise atîția oameni, spunînd că neamul bulgar este un neam de oameni prea viteji." [48] Că vor fi fost şi români din Balcani printre aceşti bulgari, sau că vor fi trecut mai devreme, cu alt prilej, este prea posibil. Aşa se lămureşte înțelesul numelui de „bulgari" pe care îl regăsim în unele localități din Ardeal : la Braşov, de pildă, aromânii sunt „bulgari", pentru că numele de popoare au în aceste vremuri un înțeles mai mult geografic decît etnic, sunt oameni „din Bulgaria" mai mult decît de origine bulgară [49]. Se poate deci ca o parte dintre românii cari locuiau în munții Haemus, sau între Balcani şi Dunăre, să fi trecut spre miazănoapte, cînd condițiile de viață au devenit atît de grele în Bulgaria dunăreană, în urma neîncetatelor războaie şi năvăliri din a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Dar indicațiile precise asupra marelui număr al aromânilor la miazăzi de lanțul Balcanilor, în Macedonia şi Tesalia ; de altă parte elementele incontestabil bulgăreşti din populația Munteniei, ne fac să credem că o bună parte a vlahilor dintre Balcani şi Dunăre a emigrat la un moment dat spre sud şi vest, şi nu e deloc exclus ca la vechea tradiție a izgonirii strămoşilor din „păşunile romanilor", să se fi adăugat amintiri mai recente, ale năvălirii armatelor lui Bela al IV-lea sau Ştefan al V-lea în Bulgaria. La asemenea concluzii au ajuns dealtfel şi cercetările filologice şi linguistice în privința românilor din Balcani, în special acele cari privesc ramura, azi aproape dispărută, a meglenoromânilor. „Reducerea la un număr atît de mic a meglenoromânilor, sau, mai bine zis, a balcanoromânilor, care se face simțită şi în scrierile istorice ale vremii prin aceea că din secolul al XIII-lea încoace nu se mai pomenesc români în Bulgaria, se explică nu numai prin migrarea acestor români la nordul Dunării, dar şi prin migrarea lor spre vest, care a avut loc, probabil, în secolul al XIII-lea şi al XIV-lea." [50] Trebuie notat că această migrațiune care ar lămuri originea fîrşeroților din Albania, nu e neapărat în legătură cu năvălirea turcească, ci, fiind anterioară ei, se datoreşte desigur altor împrejurări. Evenimentele la cari am făcut aluzie ar putea deci, măcar în parte,

[47] Cf. I. Cvijic, *La Péninsule Balkanique*, p. 112 şi urm. şi *Des migrations dans les pays yougoslaves*, „Revue des Études slaves", III, 1923 p. 5 şi urm.

[48] Wavrin, *La campagne des croisés sur le Danube*, ed. Iorga, Paris, 1927, p. 79—80. Pasajul a fost relevat şi comentat de d-l P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 66.

[49] C. Lacea, *Sunt în Transilvania aşezări de români veniți din sudul Dunării ?* „Dacoromania", IV. 1926.

[50] G. Ivănescu, *Colonii meglenoromâne în sudul Transilvaniei, graiul românilor din imperiul româno-bulgar, originea fărşeroților*, extras din „Buletinul Instit. de Filologie Română", Iaşi, IX, 1942, p. 17.

să o explice ținînd seamă, desigur, și de mișcările obișnuite ale vieții păstorești, atît de dezvoltate în Peninsula Balcanică.

Pare în orice caz sigur că harta demografică și etnografică a regiunei din nordul Balcanilor va fi fost cu totul alta, la sfîrșitul veacului al XII-lea, cînd izbucnește în munții Haemus răscoala vlahilor, condusă de Asănești, decît o cunoaștem în timpuri mai apropiate de noi.

Este un motiv mai mult de a judeca împrejurările de atunci, nu în lumina datelor și intereselor moderne, ci în acea care rezultă din analiza serioasă și obiectivă a izvoarelor.

IV. EVOLUȚIA IMPERIULUI ASĂNEȘTILOR

Mai rămîne însă de lămurit o chestiune însemnată : acești vlahi erau ei în stare de a întemeia o împărăție rivală a Bizanțului, destul de bine organizată pentru a se putea împotrivi la un moment dat și imperiului latin din Constantinopol și regatului Ungariei ? Erau acești păstori sălbateci, ducînd cu turmele lor o viață rătăcitoare prin munți, în măsură să contribuie la înființarea unui stat atît de puternic ? Mai ales că și astăzi balcaniști din cei mai însemnați sunt de părere că erau cu desăvîrșire lipsiți de cea mai elementară cultură ; d-l Stadtmüller, într-un studiu recent, se exprimă astfel în această privință : „Românii sau valahii au ocupat, pe la sfîrșitul Evului Mediu, ca păstori nomazi, pășunile muntoase ale ținuturilor balcanice locuite de bulgari... Păstorii valahi rătăcitori au învățat de la bulgari viața sedentară, agricultura sistematică, organizarea creștină a Bisericii, concepțiile și practica vieții politice și bisericești.“ [51] Dacă erau în asemenea măsură tributari bulgarilor, cum puteau ei lua inițiativa și conduce prin oameni ieșiți din rîndurile lor noua împărăție ? Nu erau cu desăvîrșire lipsiți de ceea ce unii numesc astăzi „capacitate statală“ ? Și pentru a răspunde la aceste întrebări trebuie iarăși să recurgem la izvoare. Imaginea ce rezultă din examinarea lor e însă cu totul diferită.

[51] G. Stadtmüller, *Die Bulgaren und ihre Nachbarvölker*, Bulgaria, Jahrbuch, 1940—41.

Mai întîi, din punct de vedere militar, vlahii instruiți la școala bizantină nu se arată cu nimic mai prejos de alte armate ale vremii. Ioniță, în luptele sale împotriva cruciaților, dispune de un parc de asediu cu mașini de război, care țineau atunci locul artileriei. La Dimotika *(Dimot)* intră în acțiune împotriva zidurilor cetății „ses perieres et ses mangonials“ — pierriers și mangoneaux, termeni tehnici cunoscuți în limbajul militar al Evului Mediu pentru a desemna aruncătoarele de pietre, cari bombardau cu proiectile grele locurile întărite. Și în alt loc mai e vorba de aceste *„perieres, dont il avait assez“* [52].

Henri de Valenciennes descrie apoi armata lui Borilă, unul din urmașii lui Ioniță, mergînd împotriva cruciaților lîngă Filipopoli, la 1 august 1207. Erau 33 000 de oameni, împărțiți în 36 de corpuri sau „batailles“, și purtau suliți verzi cu fier lung din Bohemia, înaintînd cu mare mîndrie [53]. E probabil că efectivele au fost exagerate, ca de atîtea ori în analele istoriei medievale, dar e sigur că era o armată disciplinată și înarmată după toate cerințele vremii; e chiar una din primele mențiuni ale industriei metalurgice din Bohemia în legătură cu o armată balcanică. La un alt povestitor al Cruciatei, Robert de Clari, mai e și această mărturie a reputației ce și-o făcuse oastea Asăneștilor : cînd i s-a propus împăratului Henric de Flandra, urmașul lui Balduin, să ia în căsătorie pe fiica aceluiași Borilă, el s-a împotrivit mai întîi cu aceste cuvinte : „Niciodată nu voi lua o femeie de obîrșie atît de joasă“. Dar baronii cari îl sfătuiau treceau peste aceste prejudecăți feudale : „Ba Sire, răspundeau ei, s-o faceți, pentru că acești oameni sunt cei mai temuți și cei mai tari ai întregului imperiu și chiar ai pămîntului“ [54]. E o constatare ce o putem așeza printre cele dintîi cu privire la valoarea militară a poporului nostru, și care se apropie, prin termenii ei, de acea pe care ne-a păstrat-o, trei secole mai tîrziu,

[52] G. de Villehardouin, ed. Wailly, p. 264, 282.
[53] H. de Valenciennes, ed. Wailly, p. 322.
[54] Robert de Clari, ed. Lauer, CXVI, p. 108.

descrierea geografului Münster despre Moldova, în care locuiesc „oameni răi şi crunţi", cari şi-au făcut ţara „de necucerit". Se vede însă că pe lîngă călărimea uşoară a cumanilor şi cetele neregulate de luptători din munţi, Asăneştii foloseau toate mijloacele războiului, cunoscute în vremea lor.

Dealtfel, cuvîntul de „sălbatec", aplicat cu mare uşurinţă vlahilor, nu are deloc acest înţeles în izvoare. O rudă a lui Borilă, Esclas (forma exactă a numelui nu s-a putut reconstitui), ia în căsătorie pe fiica împăratului Henric. La plecare, tatăl dă miresei obişnuitele sfaturi : „Fii înţeleaptă şi bine crescută. Ai luat un om cu care pleci, care e sălbatec, pentru că nu înţelegi limba lui, nici el pe a noastră." [55] Toată „sălbătăcia" se reduce deci la faptul de a nu cunoaşte limba curţii şi a cavalerilor, limba franceză.

Mai e, dealtfel, în cronica lui Robert de Clari un alt episod care duce la concluzii neaşteptate, în ce priveşte stările de cultură din imperiul Asăneştilor. În stilul său naiv, povestitorul aminteşte de misiunea ce a îndeplinit-o unul din cruciaţi, Pierre de Bracheux, în tabăra vlahilor, stînd de vorbă cu Ioniţă şi cu fruntaşii din tabăra lui, *„les haus hommes de Blakie"*. El reproduce întrebarea, care e cu siguranţă autentică, pentru că e firească, pe care au formulat-o faţă de războinicul străin: „Ne minunăm mult de buna voastră cavalerie, şi ne minunăm mult că aţi venit în ţara aceasta, cari sunteţi din ţări atît de depărtate, cari aţi venit aci să cuceriţi pămînt. N-aveţi oare, ziseră ei, pămînt în ţara voastră de care să vă folosiţi ?"

Răspunsul cavalerului aduse însă un element cu totul neaşteptat. „N-aţi auzit, îi întrebă la rîndul său, cum a fost distrusă Troia cea mare şi din vina cui ?" — „Ba da, răspunseră vlahii şi cumanii, am auzit vorbindu-se, şi mult e de atunci" — „Ba, replică Pierre de Bracheux, Troia a fost a strămoşilor noştri, iar cei cari au scăpat s-au aşezat acolo de unde am venit noi ; şi pentru că a fost a strămoşilor noştri, am venit aci să cucerim pămînt" [56].

[55] H. de Valenciennes, ed. Wailly, p. 338.
[56] R. de Clari, *La conquête de Constantinople*, ed. Lauer, CVI, p. 102.

Mai interesant desigur decît povestea cu Troia şi descendenţa francilor — deci şi a francezilor — din troieni, veche legendă care circula încă din vremea Merovingienilor, pentru a împodobi genealogia noilor stăpîni ai Galiei, este faptul că vlahii cunosc şi ei o versiune a romanului Troiei, atît de răspîndit în lumea medievală apuseană. Este evident că nu puteau să cunoască aceste împrejurări din tradiţia clasică ; nu erau umanişti şi nu urmaseră şcoala lui Psellos şi a literaţilor din Bizanţ. Nu e însă exclus să fi circulat de atunci o versiune orientală, ca acea care se regăseşte mai tîrziu în manuscrisul publicat de slavistul Syrku [57]: vreo poveste populară în genul *Alexandriei,* răspîndită încă din veacul al XII-lea în lumea greacă, şi trecută, prin contactul ei cu popoarele balcanice, la vlahii Asăneştilor. Desigur, faptul în sine nu arată la ei o dezvoltare culturală deosebită, dar nu apar nici pe departe atît de înapoiaţi, cum le convine unora să-i descrie. Ei se arată din punct de vedere militar, politic şi cultural pe aceeaşi treaptă cu cele mai multe popoare din această vreme, a Europei feudale.

Dar cum se explică atunci că într-o atît de scurtă trecere de timp, acest stat întemeiat de vlahi, sub o dinastie românească, în care elementul românesc din Peninsula Balcanică joacă la început un rol de o atît de mare însemnătate, să fi devenit un stat bulgăresc ?

Căci aceasta este fără îndoială evoluţia imperiului Asăneştilor. După Ioniţă, care se intitulează „împărat al bulgarilor şi vlahilor", a cărui ţară e denumită mereu în scrisorile Papei „Bulgaria şi Vlahia", nu mai e vorba, cel puţin în textele oficiale, decît de „bulgari" şi de „Bulgaria". Nepotul său Ioan Asan al II-lea, în pisania bisericii închinată de el la Tîrnova celor patruzeci de mucenici, în care arată a fi cucerit „toate ţările de la Adrianopole pînă la Durazzo, ţara grecească şi cea albaneză şi cea sîrbească", se intitulează „cel întru Hristos Dumnezeu credinciosul ţar şi singur stăpînitor al bulgarilor" [58]. Ultimii Asăneşti se consideră urmaşii dar şi descendenţii vechilor ţari

[57] V. pentru amănunte G.I. Brătianu, *Vicina et Cetatea Albă*, Annexes, p. 141—42.
[58] Cf. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I[1], p. 307 (şi bibliografia).

bulgari dinainte de cucerirea bizantină, din veacul al IX-lea şi al X-lea. Cînd s-a produs această schimbare şi ce a determinat-o ?

Un istoric mai vechi, austriacul Constantin R. Von Höfler, a cărui lucrare d-l Bănescu a caracterizat-o, cu drept cuvînt, ca o logică şi luminoasă expunere [59], a dezlegat în mare parte, întemeindu-se pe analiza strînsă a izvoarelor, şi această problemă. El a observat că în scrisoarea prin care cere Papei Inocenţiu al III-lea să-i dea coroana şi să consacre legăturile bisericii sale cu Roma, Ioniţă pomeneşte într-adevăr de vechii ţari bulgari, cari au avut şi ei legături cu Sf. Scaun, dar îi numeşte doar înaintaşi *(predecessores)*, iar nu strămoşi [60]. Iar Papa, la început, în răspunsul său, face aluzie la ascendenţa *romană* a noilor stăpînitori ai Balcanilor, fără a-i lega încă de şirul vechilor dinastii bulgare. Această genealogie, desigur imaginară, apare mai întîi în corespondenţa Papei Inocenţiu cu regele Ungariei, ca o justificare, faţă de acesta, a trimiterii unei coroane şi conferirii unui titlu regal altui suveran din sud-estul Europei, decît purtătorului coroanei şi insigniilor Sf. Ştefan [61].

Din aceste scrisori apare foarte limpede rostul exclusiv politic al acestei filiaţiuni. În cea dintîi, din 15 septembrie 1204, către regele Emeric, Papa se plînge că hotărîndu-se să trimită unul din cardinalii săi în Bulgaria şi Vlahia, acesta a fost primit mai întîi cu mari onoruri la curtea ungurească, dar ajungînd la Dunăre lîngă castelul din Keve, adică la graniţa dintre unguri şi imperiul Asăneştilor — care se întindea deci şi de-a lungul malului astăzi sîrbesc, al fluviului [62] —, a fost oprit de străjerii de acolo, întors din drum cale de trei zile, şi oprit să-şi urmeze mai departe călătoria, pînă ce Domnul vlahilor şi al bulgarilor nu va veni să pună capăt conflictului dintre el şi regele Un-

[59] N. Bănescu, *Crearea şi caracterul statului Asăneştilor*, ibid., p. 585.

[60] *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Asaniden*, Sitzungber. der K. Wien. Akad. der Wiss., phil-hist. XCV, 1879, p. 242.

[61] *Ibid.*, p. 238—239.

[62] V. în privinţa acestei situaţii P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 31.

gariei [63]. Mai mult decît atît, comitele castelului a pus pe trei sute de oameni să păzească pe cardinal şi pe episcopul care mergeau în Bulgaria, şi a împiedicat pe oricine să se apropie, sau să le aducă lucrurile de cari aveau nevoie, chiar să le cumpere.

„Vai, vai, fiule prea iubit, scrie pontificele roman, unde este mila regească, unde e legea creştină, unde e deosebita evlavie ce pretinzi că ne-o arăţi nouă şi bisericii romane ?" Aceste procedee brutale arătau însă îngrijorarea regelui Ungariei, de a vedea ridicîndu-se la graniţa sa de miazăzi un alt regat consfinţit de Sf. Scaun, care să ştirbească din monopolul misiunii creştine, ce pretindeau a o deţine în aceste părţi descendenţii Sf. Ştefan.

De aceea, în aceeaşi zi, într-o altă lungă scrisoare care e o adevărată notă diplomatică, Papa răspunde obiecţiunilor ridicate de suveranul maghiar. În special la protestul ridicat împotriva trimiterii coroanei şi binecuvîntării pontificale, unui vrăjmaş al regatului catolic al Ungariei, cum e regele Ioniţă, care pustiise Serbia şi ocupase un ţinut ce reprezinta zestrea sorei regelui Emeric, împărăteasa Bizanţului, se precizează că din vechime regii bulgarilor, ca Petru şi Samuel, au fost încoronaţi de autoritatea apostolică [64] ; că încă din vremea Papei Nicolae I, regele Bulgariei a cerut botezul, dar că pe urmă, fiind cuceriţi de greci, bulgarii au ajuns în robia Constantinopolului, pînă ce doi fraţi Petru şi Ioniţă (confuzia cu Asan cel bătrîn e evidentă), coborîtori din neamul regilor de mai înainte *(de pariorum regum prosapia descendentes)*, au ridicat iarăşi armele şi au purces nu atît să ocupe, cît să recîştige ţara strămoşilor lor.

Nu era vorba deci de o inovaţie care putea jigni pe prea catolicul rege al Ungariei, era revenirea la o veche tradiţie, mai veche decît a coroanei Sf. Ştefan, care nu era atunci nici de două ori seculară. Astfel diplomaţia pontificală se străduia să împace susceptibilităţile regelui ungur şi să-i demonstreze că, departe de a arăta intenţii duşmănoase, trimiterea unei misiuni impunătoare în ţara bulgarilor şi vlahilor, nu avea decît scopul

[63] Textul în Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, no. XXXI, p. 40—41.

[64] Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, no. XXXII, p. 44.

de a aduce aceste popoare la o dreaptă credință și că se va insista ca teritoriile deținute pe nedrept să fie restituite. E însă deopotrivă de lămurit că regele cel nou al „Bulgariei și Vlahiei" s-a ales atunci cu această ascendență a vechilor regi bulgari, de care e sigur că nu știuse nimic, ce va rămîne însă, de acum înainte, legată de numele și de titlul său.

E atît de adevărat că adesea forma depășește și chiar determină fondul, că această ficțiune diplomatică a căpătat cu încetul conținutul realității. Nevoiți să calce tot mai mult pe urmele vechilor țari ai Bulgariei, de la Preslav și Ohrida, împărații cei noi de la Tîrnova, cari și ei revendicau întreaga stăpînire și întreaga tradiție a imperiului, s-au depărtat de numele vlahilor din mijlocul cărora se ridicaseră, pentru a rămîne țari ai bulgarilor. La această evoluție a contribuit desigur și biserica, ce rămăsese credincioasă culturii slave în care o inițiaseră discipolii lui Ciril și Metodiu ; curtea de la Tîrnova a păstrat, de asemenea, formele slave ale cancelariei, pe cari le-a transmis în parte țarilor de la nordul Dunării.

Transformarea a fost grăbită de schimbarea totală ce a intervenit în curînd în relațiile cu Sf. Scaun. După cucerirea Constantinopolului de către cruciați și împărțirea imperiului bizantin *(partitio Romaniae)* între baronii cari luaseră parte la expediție, noul imperiu latin s-a considerat moștenitorul vechiului imperiu grec și totodată apărătorul firesc al intereselor bisericii de la Roma în răsărit.

Dacă regele Ungariei nu admitea concurența unui alt regat de misiune catolică la hotarele sale, cu atît mai puțin împărații casei de Flandra, ajunși stăpîni ai Bizanțului. Ciocnirea era fatală, iar bătălia de la Adrianopol (1207), în care a căzut prins împăratul Balduin, a însemnat punctul culminant al întîii faze a conflictului [65]. El a urmat însă, și în timpul lui Ioniță care primise coroana regală de la Roma, și sub urmașii săi, cari n-au mai obținut-o, fiind considerați schismatici, dacă nu și eretici. Se desemnează în curînd două coaliții, determinate de împrejurările politice : imperiul latin din Constantinopol trebuie să

[65] V. A. Luchaire, *Innocent III et la question d'Orient*, p. 178—79.

lupte pe două fronturi, împotriva grecilor de la Niceea în Asia Mică, cari trec iarăși în Europa, și a Asăneștilor, a căror stăpînire se întinde din Tracia pînă la țărmul Adriaticei. Aceștia însă, la rîndul lor, trebuie să facă față ofensivei regelui Ungariei, împins acum la acțiune de Sf. Scaun, pentru a despresura din „încercuire" imperiul latin, creațiunea Cruciatei a IV-a. Sub Ioan Asan al II-lea, Papa Grigore al IX-lea îndeamnă în repetate rînduri pe regele Bela al IV-lea să ia armele împotriva „vicleanului Asan" [66]. Scrisorile sale din ianuarie 1238 către regele Bela și legatul apostolic în Ungaria sunt exemple clasice ale dreptului de „expunere în pradă" *(expositio in praedam)*, pe care Sf. Scaun și-l însușește cu privire la stăpînirile și teritoriile adversarilor săi. Nedispunînd de o armată proprie, Papa putea proclama cruciata nu numai împotriva păgînilor, dar și împotriva unor suverani creștini, cînd erau de altă confesiune sau nu-i dădeau ascultare, însărcinînd pe oricare din vecinii lor să aplice sancțiunile, și trecîndu-le dreptul asupra teritoriului ce devenea obiectul atacului. Un asemenea caz îl constituie și îndemnurile către Bela al IV-lea de a-și cîștiga în războiul împotriva lui Ioan Asan titlul de „atlet al lui Hristos" și de a-i ocupa posesiunile, pentru a le stăpîni, împreună cu ceilalți catolici cari iau parte la expediție. Era nevoie de oarecare stăruință, deoarece regele Ungariei, înrudit cu Asăneștii și cu aliatul lor, împăratul din Niceea, nu arăta un prea mare entuziasm pentru „războiul sfînt" ce i se predica atît de insistent [67]. În curînd, moartea lui Ioan Asan al II-lea, dar mai ales marea năvălire tătărească din 1241, care era aproape să șteargă regatul Ungariei de pe harta politică a Europei, erau să schimbe cursul împrejurărilor.

Rămîne însă ca un fapt neîndoielnic trecerea tot mai accentuată de la stăpînirea vlahilor, aliați cu cumanii de la nordul Dunării, în cele dintîi două decenii ale răscoalei și ale întemeierii imperiului, la o cîrmuire tot mai apropiată de formele vieții de stat din vechea Bulgarie. Poate vor fi contribuit la această evoluție și schimbările demografice și etnice în așezarea populației,

[66] Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, no. CXXVII, p. 169.

[67] V. pentru toate aceste G.I. Brătianu, *Le conseil du Roi Charles*, p. 55 și urm.

cu deosebire în spaţiul dintre Dunăre şi Balcani, ale căror posibilităţi am avut prilejul să le examinăm mai sus.

Dar aceste împrejurări tîrzii nu sunt de natură să ne modifice părerea despre „crearea şi caracterul imperiului Asăneştilor", cari rămîn aşa cum le-au definit mai demult Constantin von Höfler şi acum în urmă d-l N. Bănescu.

ÎNCHEIERE

Într-adevăr aceste concluzii, cari îşi păstrează şi acum întreaga lor valoare au fost rezumate în următoarele puncte, la cari rămîne prea puţin de adăugat :

1. „Imperiu bulgar în sensul adevărat al cuvîntului a fost numai cel vechi, care e despărţit de stăpînirea Asăneştilor prin domnia sîngeroasă a lui Basilios Bulgaroktonos şi prin stăpînirea romeică."

2. „Întemeietorii imperiului înnoit al bulgarilor au fost vlahii de origine romană şi nu bulgarii, şi noul imperiu din anul 1186 un imperiu vlaho-bulgar."

3. „Ridicarea din anul 1186 porni de la vlahi, se sprijini mai ales pe cumani, tîrî cu sine pe bulgari, şi astfel acest imperiu bulgaro-vlah se deosebeşte esenţial de cel dintîi ; este un imperiu mai cu seamă vlah, care se numeşte bulgar pentru că fraţii vlahi au izbutit să se impună şi ca stăpînitori ai bulgarilor." [68]

Trebuie să adăugăm că legăturile de tradiţie şi înrudire cu vechile dinastii bulgare au fost mai întîi invocate de diplomaţia pontificală, spre a găsi o justificare, faţă de regele Ungariei, a trimiterii coroanei cerute de Ioniţă Asan. Dar acest argument de ordin diplomatic şi extern a devenit pentru Asăneşti o necesitate de stat, atunci cînd legăturile lor cu Sf. Scaun au fost rupte şi au fost nevoiţi să-şi găsească un reazăm, religios şi politic, în tradiţia vechii împărăţii bulgăreşti. E încă un exemplu al puterii tradiţiei, nu numai ca element de cunoaştere al istoriei, dar şi ca factor determinant în dezvoltarea statului.

[68] C. von Höfler, *op. cit.*, p. 244—45.

Vecinii noştri de la miazăzi greşesc, însă, cînd interpretează tendinţa noastră legitimă de a revendica în numele adevărului istoric un trecut ce ne aparţine — sau cel puţin aparţine uneia din ramurile neamului nostru — cu cine ştie ce planuri de expansiune ale unui presupus imperialism românesc spre Peninsula Balcanică.

Destinul poporului român, aşa cum s-a definit în istorie, aşa cum îl trăim şi noi astăzi, cu toate tragediile şi gloriile sale, cu durerile şi jertfele ce-i înseamnă calea, dar şi cu nădejdea neînfrîntă şi setea de dreptate care îl luminează, nu era să fie balcanic, dar dunărean şi mai ales carpatic. În jurul acestei cetăţi a munţilor era să se întemeieze tradiţia sa istorică, odată cu existenţa sa de stat.

III.

TRADIȚIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Sunt acum aproape douăzeci de ani de cînd d-l Alexandru Lapedatu a expus, într-o comunicare la Academie, „cum s-a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești" [1]. D-sa, analizînd cu o deosebită pătrundere formele acestei tradiții, a putut stabili un îndoit proces de confuzie între povestire și realitate : de o parte un „Negru-Vodă" al datinei populare, învingător al tătarilor și soț al Doamnei catolice Marghita, pe care împrejurările istorice îl identifică cu Basarab, cel dintîi voievod al Țării Românești, a cărui amintire au păstrat-o documentele contimporane ; de altă parte, forma literară : „o invenție pur cărturărească, întemeiată pe vagi cunoștințe istorice și pe anumite noțiuni politice ale timpului cînd a fost alcătuită", privește, după cum crezuse dealtfel și Onciul, pe Radu I voievodul ctitor de mînăstiri din ultimul sfert al veacului al XVI-lea ; cu drept cuvînt, tot acestui domnitor îi atribuia d-l Lapedatu și mormîntul din secolul al XIV-lea, descoperit în Biserica Domnească din Curtea de Argeș. La toate argumentele aduse de d-sa, se adaugă și faptul că portul și obiectele găsite în mormînt se potrivesc cu acele obișnuite în moda occidentală din a doua jumătate a secolului [2].

Substituirea lui Radu-Vodă de la Argeș, lui Negru-Vodă de la Cîmpulung s-a făcut deci pe cale literară. Este o constatare care întărește părerea istoricilor noștri că „descălecatul" apar-

[1] Comunicare ținută la Academia Română la 21 sept. 1923. V. „Anuarul Instit. de Ist. Națională", Cluj, 1923, II, p. 289—314.

[2] V. G.I. Brătianu, *Les fouilles de Curtea de Argesh*, „Revue Archéologique", 5-e série, XIII, 1921, p. 1—23 ; *Les bijoux de Curtea de Argesh et leurs éléments italiens*, ibid., XVII, 1923, p. 90—110 ; *Les bijous de Curtea de Argesh et leur éléments germaniques*, Acad. Roum. „Bull. de la Sec. Hist.", XI, 1924, p. 30—54.

ţine legendei şi tălmăcirii ei cărturăreşti, pe cînd realitatea istorică e alta : creşterea unei puteri băştinaşe care luptînd, cînd cu tătarii, cînd cu ungurii, a întemeiat Ţara Românească. Din acest punct de vedere, studiul amintit, care aduce desigur nouă lămuriri problemei originelor principatului muntean, nu se depărtează totuşi de linia generală pe care a urmat-o, în ultimele decenii, istoriografia noastră prin reprezentanţii ei cei mai autorizaţi. Înainte de a încerca o nouă examinare a acestei vechi probleme, nu e de prisos de a aminti pe scurt părerile istoricilor noştri, din care se vor putea desprinde mai limpede elementele şi evoluţia ei.

I. DESCĂLECATUL ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ MODERNĂ

Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti, păstrată de vechile noastre cronici, a fost într-adevăr de cîteva decenii îndelung discutată de istoricii români. Dintre ei doar Xenopol îi rămăsese credincios, fiind pentru aceasta categorisit de Hasdeu ca „ultraconservator în ştiinţă, duşman instinctiv al vederilor nouă“ [3]. Dimpotrivă, autorul lui „Negru-Vodă“, „prea îndrăzneţ în a sparge căi nebătătorite“ cum singur o mărturisea, întregise prin puterea bogatei sale închipuiri tradiţia descălecatului, construind el o „cronică a Basarabilor“, care înşira date mai vechi şi evenimente mult mai numeroase şi variate, decît tradiţia însăşi [4]. Cuvîntul criticei istorice, după cele mai nouă şi desăvîrşite metode de cercetare ştiinţifică a izvoarelor, l-a rostit Dimitrie Onciul, arătînd confuzia ce se făcuse între miticul Negru-Vodă, descălecat din Ardeal, şi adevăratul Radu Basarab, voievod al Ţării Româneşti în ultimul sfert al veacului al XIV-lea. Titlul de „herţeg de Amlaş şi Făgăraş“ a indus în eroare pe cronicarii noştri : „Sub influenţa acestui titlu, într-un timp cînd

[3] B.P. Hasdeu, *Negru-Vodă*, p. XXXIV, Cf. A.D. Xenopol, *Istoria românilor*, II[1], p. 14 şi urm.
[4] Hasdeu, *ibid.*

ducatele ardeleneşti nu mai erau în posesiunea domnilor români... de altă parte sub influenţa tradiţiei despre descălecatul Moldovei din Ungaria, fixată prin scrisoare cu mult mai înainte de cea a Ţării Româneşti, s-a zămislit tradiţia cronicilor Ţării Româneşti despre descălecatul din Amlaş şi Făgăraş, a cărei existenţă nu se constată înainte de secolul XVII. Ea este o tradiţie de origine pur literară, plăsmuită de cronicari mai tîrziu decît primele redacţiuni de cronică ale ţării, un mit *istoriografic*, pentru care în zadar căutăm în tradiţiile populare urmele izvoarelor sale, ca şi în mărturiile autentice, confirmare.“ [5]

Luînd de bune şi definitive aceste concluzii, nici Nicolae Iorga nu mai ţinea seamă de mitul descălecării şi pornea a sa *Geschichte des Rumänischen Volkes* pe temeiul documentelor sigure şi nu al tradiţiei contestate, de la Marele Basarab, întemeietor autentic şi autohton al voievodatului „a toată Ţara Românească“. În ultima lucrare pe care ne-a lăsat-o, în care şi-a dezvoltat pe larg punctul de vedere despre întreaga istorie a românilor, el îşi însuşeşte astfel această încheiere : „Basarabă nu trebuie confundat cu personalitatea legendară, adînc înrădăcinată în conştiinţa poporului, care e «Negru-Vodă», pretins întemeietor venit din Făgăraş, regiune ce n-a fost colonizată şi organizată politiceşte decît în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Legenda acestui «Negru-Vodă» nu are nimic a face cu personalitatea istorică a adevăratului Radu-Vodă, domnind în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, voievod de oarecare însemnătate pentru călugării pe cari îi ocrotise şi de la cari nu ne-a rămas nici un document. Cît pentru «Negru» e vorba de Neagoe Basarabă, care fiind mare ctitor, a sfîrşit prin a fi considerat de popor ca acela care ar fi ridicat toate vechile zidiri“ [6].

Am amintit mai sus vederile d-lui Al. Lapedatu. Ele sunt împărtăşite în oarecare măsură şi de d-l I. C. Filitti, care socoteşte însă că „prin «Negru-Vodă...» nu trebuie înţeles numai Basarab, ci şi fiul său Alexandru, care poate fi şi el, deci, conform cu tradiţia, ctitorul bisericii“ (din Cîmpulung).

[5] D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, p. 64.
[6] *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, III, p. 188.

Cît privește pe *Radu Negru*, rezultat totuși dintr-o confuzie cu Radu I, el „a fost fabricat, pentru că nu există nici o urmă documentară și nu putea să existe, despre Negru-Vodă al tradiției, deoarece «Negru-Vodă» nu era decît o poreclă". Iar procesul de alcătuire al tradiției ne este descris în lumina acestei constatări : „Ca și tradiția, este puternică porecla. Nimeni nu se gîndește să caute sub poreclă numele adevărat. Nu le-a trecut prin minte preoților de la Cîmpulung că Negru-Vodă al tradiției ar putea fi chiar Nicolae Alexandru cel îngropat în biserică, sau tatăl său Basarab... Astfel făurit, Radu Negru Vodă, a trecut, împreună cu data 1291—1292 a pretinsului său hrisov, în cronica țării..." [7]

La rîndul său d-l I. Lupaș constată că „numele acestui Radu Negru nu se găsește în documentele istorice așa cum îl înfățișează cronicele. Cercetările recente îl identifică pe Negru-Vodă cu Basarab cel Mare, al cărui nume personal deveni patronimic și se transmise urmașilor". Iar amintind mai pe urmă de Radu I, care a trebuit să renunțe la feudele unguresti : Severinul, Făgărașul, Amlașul, stăpînite de fratele său Vlaicu, d-sa adaugă : „e posibil ca această renunțare să fi dat prilej pentru formarea tradiției păstrate în cronicele românești despre descălecatul lui Radu Negru din Țara Făgărașului" [8].

Sunt deci două confuzii posibile : una a lui „Negru-Vodă", simplă poreclă, cu întemeietorul real, Basarab, ducînd prin necunoașterea împrejurărilor de către cronicarii tîrzii la o adevărată dublare de personalități : porecla devenind figură istorică, umbra întruchipîndu-se în descălecător, deosebit de voievodul real care i-a dat ființă. Caz într-adevăr unic în istorie.

Ori cea veche, presupusă de Onciul, care adaugă umbra unei descălecări legendare figurii reale a lui Radu I, domnul de la sfîrșitul veacului al XIV-lea, care a rupt legăturile de vasalitate cu Ungaria.

Dar și într-un caz și în celălalt, elementul esențial în interpretarea istoricilor noștri este caracterul *autohton* al întemeietorului. Coborîrea din Ardeal este o legendă, întemeierea prin băștinași este istoria.

[7] I. C. Filitti, *Despre Negru Vodă*, „An. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., seria a 3-a, IV, 1924, p. 34, 36, 38.

[8] I. Lupaș, *Ist. românilor*, manual, ed. a 4-a, p. 67 și 72.

Istoricii mai noi împărtășesc în totul aceste vederi. „Multă vreme, scrie d-l C.C. Giurescu, s-a crezut că Țara Românească s-a întemeiat printr-o descălecare din Făgăraș. De acolo ar fi venit Negru-Vodă pe la sfîrșitul veacului al XIII-lea. Astăzi știm însă că faptele s-au petrecut altfel. Întemeierea Munteniei nu se datorește unor descălecători veniți din Făgăraș, ci reunirii sub o singură stăpînire românească, a diferitelor formațiuni politice cnezate și voievodate, din dreapta și din stînga Oltului." [9] De fapt, pe cînd în Moldova descălecatul din Maramureș, ca întemeiere a Statului, e în afară de discuție, fiind dealtfel întărit de izvoarele contemporane, în Țara Românească tradiția istorică asemănătoare a fost privită, după cum s-a văzut, ca o lămurire literară tîrzie a unor împrejurări de altă natură. Examinînd pentru ce Moldova și Muntenia au fost țări separate, d-l P. P. Panaitescu se oprea de curînd la următoarea constatare, care rezuma dealtfel interpretarea admisă de toată istoriografia noastră de la începutul secolului :

„Problema aceasta a fost întrucîtva greșit înțeleasă, pentru că pînă la o vreme, așa-zisul «descălecat», care explică fundarea celor două Principate române, a fost o teorie scumpă istoricilor. Se credea anume că, în veacul al XIV-lea (de ce tocmai în veacul al XIV-lea ?), românii ardeleni, prigoniți pentru credința lor răsăriteană, au fost nevoiți să părăsească în cete mari țara lor de baștină și să treacă dincolo de Munți, în ținuturi aproape pustii, punînd temeliile unor state nouă. Dacă ar fi fost așa, nu examinez aici imposibilitatea ca niște fugari să înființeze repede state puternice, atunci emigrația pornită în același timp, din același loc și din aceleași cauze, ar fi putut forma un singur stat. În realitate, nimic, afară de tradiții legendare păstrate de cronicari ce scriu cu sute de ani după întemeiere, nu dovedește vreo emigrațiune în mase mari de români de peste Munți în Principate. Trebuie să renunțăm azi la mitul descălecării.

[9] *Istoria românilor*, 1^2, p. 344.

Populația românească întemeietoare de stat în Țara Românească și în Moldova *a fost de aci.* Cel mult, pentru Moldova se poate admite venirea din Maramureș a elementelor de conducere, nicidecum însă scurgerea unei populații întregi prin pasurile munților. Poporul românesc, care de totdeauna era în cîmpia Munteniei, păstrarea numelui traco-scitic al Dunării și a terminologiei agricole latine în limba română o dovedește ca și în Moldova, a ajuns la un moment dat la o maturitate politică și, pe locurile sale străvechi, a fundat, conform cu configurația geografică a regiunilor, două state." [10]

În fine, de ce aș excepta din această înșirare de citate propriile mele lucrări, în măsura în care au putut atinge chestiunea descălecatului ? Făcînd unele observațiuni asupra istoriei românilor, după secolul al XIII-lea, la sfîrșitul unei cărți despre enigma și miracolul istoric ce-l constituie poporul român în Evul Mediu, adăugam, în deplină conformitate cu părerea istoricilor mai vechi sau mai noi, amintiți mai sus, că „ceea ce pare aproape sigur e că în Țara Românească tradiția «coborîrii», a unei «descălecări» a românilor din Transilvania, cari ar fi întemeiat statul sub domnia unui «Negru-Voievod» legendar, dispare tot mai mult în fața unei realități istorice, care ne arată din ce în ce mai limpede un principat autohton, cu o dinastie cu nume cuman, «adunînd» micile voievodate din Mica și Marea Valahie, aproape după cum țarii Moscovei vor «aduna» mai tîrziu pămînturile rusești..." [11]

E deci vorba de o părere aproape unanim admisă, aproape de o dogmă a istoriografiei noastre moderne, față de care prea puțini cercetători au mai cutezat să înfățișeze alte vederi. Dealtfel unele din aceste încercări de a modifica interpretarea admisă porneau, fie de la o tendință interesată, ca aceea a unor istorici unguri, de a înlocui descălecatul din Ardeal cu altul cuman, al Basarabilor plecați din stepe, cu neamurile nomade, ca să întemeieze statul Țării Românești [12] — fie din premize care s-au dovedit greșite, ca acele ale regretatului Tafrali, care citise în ornamentele picturii din Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, date din veacul al XIII-lea, sau socotea pomenirea unui episcopat de Argiz din secolul al X-lea în Armenia (luat de el drept Argeșul nostru) ca o dovadă a vechimii așezărilor din voievodatul muntean [13]. De curînd, ideea descălecatului a fost reluată într-o comunicare făcută Academiei de științe morale și politice de d-l Dinu Arion. D-sa vede în însuși termenul „descălecare" o înrîurire directă a cuvîntului *descensus* folosit de izvoarele ungurești, iar în dreptul de proprietate al Domnului asupra întregului pămînt al țării, în primele veacuri ale existenței Principatului muntean, orice posesiune fiind hărăzită sau confirmată de el, o influență directă a concepției de drept feudal, împrumutată de la acea a regilor apostolici ai Ungariei din timpul ultimilor Arpadieni și ai Casei de Anjou. Teorie desigur interesantă, ce trebuie totuși îndreptată prin lămurirea că această stăpînire supremă *(dominium eminens)* a teritoriului nu ține numaidecît de dreptul feudal unguresc [14], ci se regăsește în concepția de drept și de proprietate a celor mai multe popoare și societăți medievale, din Răsărit ca și din Apus ; iar „descălecarea" ce se potrivește să fie o traducere a lui *descensus*, poate fi tot atît de bine o formulare, în termeni politici ce puteau fi înțeleși de vecinii mai puternici din apus, a întemeierii statelor românești, decît împrumutul chiar al concepției noastre de stat de la aceiași vecini, cum le place dealtfel acestora s-o afirme în orice împrejurare. Tot astfel, armele Ungariei, cu

[10] *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate,* „Revista Fundațiilor regale", V, 1938, p. 560—577.

[11] *O enigmă și un miracol istoric : Poporul român,* p. 112.

[12] Cf. A. Veress, *Originea stemelor Țărilor Române,* „Rev. istorică română", I, 1931, p. 230 : „La sfîrșitul veacului al XIII-lea familia Basarabilor, cu o mînă de oameni războinici veniți de pe plaiurile dintre Prut și Siret, pe care au locuit cine știe cîte secole laolaltă cu cumanii, au cucerit poporul român aflat pe șesul Dunării, alcătuind acolo un stat".

[13] O. Tafrali, *Biserica Domnească,* „Rev. pt. ist. arheologie și filologie", XVI, 1922, p. 148—59 ; *Monuments byzantins de Curtea de Argeș,* Text, Paris, 1931, p. 302—303.

[14] Dinu C. Arion, *Ce înțeles au avut actele de donațiune domnești de pămînt la începuturile voievodatelor,* în public. Acad. de științe morale și politice, 1943, și în *Două studii de istorie a dreptului românesc,* București, 1942, p. 25 și urm.

fasciile și florile de crin, pe care le purtau în veacul al XIV-lea și chiar al XV-lea monetele Țării Românești și ale Moldovei, nu reprezentau întotdeauna un indiciu de vasalitate al acestor țări către Coroana Sf. Ștefan, ci erau uneori o imitație impusă de relațiile cu societatea feudală a Ungariei [15], așa cum anumite sisteme politice ni s-au impus de asemenea de la sine mai tîrziu, în afară de nevoile dezvoltării noastre proprii, și de necesitățile relațiilor cu puterile Europei, de dorința de a le interesa la dezvoltarea vieții noastre naționale. Problema ar merita de-altfel să fie examinată mai de aproape și mai îndelung, decît o putem face aci.

Încă mai de mult, un alt cercetător recent al trecutului nostru, care a știut să unească în lucrările sale preocupările geografice cu argumentele de ordin istoric, d-l Ion Conea, s-a avîntat la rîndul său „pe urmele descălecatului din sud". Încă de acum cîțiva ani, amintind de unele păreri răzlețe, mai vechi, ale lui Athanasie Marienescu, Al. T. Dumitrescu, sau și de unele vederi mai recente ale lui C. Kogălniceanu, d-l Conea făcea următoarea mărturisire : „Avem impresia că, *în ceea ce privește originile statului muntean*, au văzut mai bine și mai clar istoricii vechi decît cei de astăzi, iar dintre cei de astăzi văd mai bine și mai clar istoricii mai obscuri, neconsacrați — ca să spunem așa, decît cei de pe primul plan. Aceștia din urmă, în adevăr, scriu și interpretează istoria veche românească prea numai după documente și din cabinet — din care pricină pierd deseori contactul cu realitatea, în vreme ce primii, tocmai fiindcă păstrează contactul cu această realitate (...informîndu-se pe teren și culegînd informația din viața de azi, în care adesea supraviețuiește și fapta de ieri) — pășesc mai aproape de realitate și adevăr" [16]. Prin aceste rînduri, tînărul cercetător geopolitic și geoistoric ridica steagul insurecției împotriva părerii consacrate a părinților și fruntașilor școalei noastre istorice, veche și nouă — steag ce pînă acum, să o recunoaștem, nu a fost urmat nici de prea mulți istorici, nici cu prea mare convingere și însuflețire. Rea-

[15] V. G. I. Brătianu, *Scutul unguresc în armele Basarabilor*, „Rev. istorică", VII, 1921, p. 124 și urm.

[16] I. Conea, *Basarabii din Argeș*, „Rînduiala", I, 2, 1936, p. 5.

litatea privită pe teren îl adusese totuși la constatarea că deși numele de Basarab poate fi de o mai îndepărtată obîrșie orientală — cumană sau alta —, el e totuși foarte vechi pe pămîntul românesc, și că „vatra numelui de Băsărabă pe pămîntul românesc este în Hațeg și Hunedoara" [17]. Mai culesese, din amănunțita cercetare a regiunii carpatice și subcarpatice a Olteniei, impresia unor așezări numeroase și vechi de „ungureni", români emigrați din Ardeal în decursul veacurilor — proces stabilit demult de lucrările d-lui I. Nistor [18] și constituind un fel de aristocrație a satelor din aceste părți. Dar prima mențiune a unei asemenea mișcări de populație *în sensul descălecatului*, de la miazănoapte de Carpați spre miazăzi, se află în diploma însăși a regelui Bela al IV-lea, hărăzită ordinului Ioaniților la 1247, după care le este oprit cavalerilor de a primi în ținutul lor cel nou de pe plaiurile Olteniei, oameni emigrați de pe teritoriul supus regelui de dincolo de Carpați, și anume „țărani de orice fel și neam, precum și sași și nemți" [19]. Era logic ca aceste mențiuni ale unor mișcări mai vechi de populație să fie puse în legătură cu problema „ungurenilor" de sub munții Olteniei. „Ea se poate integra și urmări cu mare succes, crede d-l Conea, în cadrul general al procesului de emigrare peste Carpați de dincolo dincoace. Ne poate pune pe urmele unor probleme de trecut românesc încă nerezolvate : între altele, pe urmele, chiar, a originilor Statului românesc însuși."

II. CRITICA ȘI TRADIȚIA ISTORICĂ

Fără a anticipa asupra concluziilor, socotim, cu toată părerea aproape unanim admisă pe care noi înșine am împărtășit-o, că există totuși destule elemente pentru a îndreptăți o reconsiderare a întregii probleme, odinioară atît de aprig dezbătute. Ea tre-

[17] *Ibid.*

[18] I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, „An. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., s. 2-a, XXXVII, 1915, p. 815 și urm ; *Rumänische Wanderungen aus Siebenbürgen*, „Rev. hist. du Sud-Est Européen", XVIII, 1941, p. 140—156.

[19] I. Conea, *Pe urmele descălecatului din Sud*, „Bulet. S.R.R. de Geografie", LVIII, 1940, p. 24 a extrasului.

buie însă așezată într-un cadru mai larg decît al unor împrejurări de cercetare locală și integrată în primul rînd în evoluția generală a metodei istorice, cu privire la legendele și tradițiile medievale, ale căror relațiuni sunt, mai întotdeauna și oarecum prin definiție, mult mai tîrzii decît împrejurările ce le amintesc.

Din acest punct de vedere este de necontestat că metoda și chiar atmosfera cercetării istorice s-au modificat îndestul de o jumătate de secol. Școala istorică a secolului trecut, crescută în disciplina criticei minuțioase a izvoarelor, căreia i se datorește dealtfel progresul științei noastre, proceda cu textele care nu se întemeiau direct și imediat pe mărturii contimporane, așa cum o școală cunoscută de arheologie și arhitectură proceda cu monumentele însemnate ale Evului Mediu : ruinele castelului sau zidurile catedralei, adesea transformate în decursul veacurilor prin tot ceea ce se adăugase la construcția primitivă, erau dărîmate în întregime și reconstruite, uneori chiar din temelii, nu cum arătau înainte de restaurare ci așa cum se credea, după cercetările făcute, că trebuie să fi fost, în vremurile depărtate în care fuseseră zidite întîia oară de cei mai vechi ctitori. Așa a lucrat în cele mai multe cazuri școala reprezentată în Franța de marele Viollet le Duc, al cărui elev, Lecomte du Noüy, a aplicat această metodă și în țara noastră, în timpul domniei lui Carol I. Biserica Mînăstirii din Curtea de Argeș, acele de la Iași, Trei Ierarhi și Sf. Nicolae stau și azi mărturie a unui sistem de restaurare, care înseamnă mai degrabă o zidire nouă, ce nu arată decît prea puține legături cu clădirea anterioară. Din punct de vedere estetic, clădirea înnoită arăta linii mai frumoase decît cea veche, dar toată această dărîmare și reînălțare nu se potrivea cu ideea unei conservări a monumentelor.

Avem impresia că cei mai mulți istorici aplicau aceeași metodă textelor. Mai ales față de tradiția istorică păstrată de relațiuni, în mod firesc mai nouă decît faptele povestite, atitudinea lor critică era neînduplecată. Arătau o deosebită grijă, aproape o adevărată ambiție, de a dovedi sau lipsa de autenticitate a unei asemenea relațiuni, sau cel puțin neexactitatea ei. Înlăturînd tradiția, așa cum confrații lor întru restaurare dărîmau monumentele, ei o înlocuiau cu o reconstruire proprie a evenimen-

telor și împrejurărilor, întemeiată pe mărturiile mai vechi ce le puteau culege din alte izvoare. Departe de mine gîndul de a învinui de un asemenea mod de a cerceta pe istoricii noștri, și încă pe cei mai de seamă : metoda era generală.

O regăsim, spre pildă, în istoriografia unei țări cu dezvoltarea căreia s-au făcut deseori apropieri, în special în ce privește perioada originelor și a întemeierii Statului : Confederația elvețiană. Din punct de vedere cronologic, paralelismul este dealtfel izbitor ; ajunge să considerăm numai aceste date, îndeobște cunoscute : 1290, presupusul descălecat al lui Negru-Vodă ; 1291, pactul între cele trei cantoane pentru apărarea libertății ; 1330, biruința lui Basarab asupra armatei ungurești a lui Carol Robert ; 1315, victoria elvețienilor la Morgarten împotriva lui Leopold de Austria ; 1377, lupta lui Radu I împotriva lui Ludovic de Anjou, regele Ungariei ; 1386, victoria elvețienilor la Sempach împotriva austriacilor.

E deci în decursul aceluiași secol o desăvîrșită asemănare în lupta pentru independență, a muntenilor din Elveția, împotriva stăpînirii habsburgice, și a celor din Țara Românească împotriva pretențiilor regilor Ungariei. Comparația e și mai izbitoare cînd constatăm că primele date ale acestui tablou cronologic sunt învăluite în oarecare măsură de împrejurări legendare, pe cînd celelalte, din veacul al XIV-lea, se sprijină pe realități istorice necontestate, și pe mărturia unor documente precise.

Apropierea devine însă cu atît mai interesantă, cu cît asemuim izvoarele acestor relațiuni asupra întemeierii statului, și atitudinele respective ale istoricilor elvețieni și români.

Și în Elveția tradiția istorică și quasi-legendară, care așează la originele Confederației figura simbolică și isprăvile arcașului Wilhelm Tell, apare „în scrisoare“ cum ar fi zis Onciul, mult mai tîrziu, în Cartea Albă de la Sarnen la sfîrșitul veacului al XV-lea, de unde au reprodus-o cronicile, care au inspirat în secolul al XVI-lea opera istorică a lui Ägidius Tschudi, tipărită însă mult mai tîrziu, la 1734. E de ajuns în această privință, să cercetăm izvoarele cunoscutei drame a lui Schiller, cea mai puternică evocare literară a luptei elvețienilor pentru libertate.

Iată deci și aici o tradiție istorică veche, ale cărei relațiuni sunt însă mult mai recente, ce aduce în discuție un oarecare

număr de fapte, cum ar fi dărîmarea cetăţilor întărite, construite de Habsburgi în munţii Elveţiei, abuzurile unor funcţionari sau bailivi, numiţi de aceştia, cari provoacă spiritul de independenţă al locuitorilor, în fine împrejurările ce alcătuiesc povestea cunoscută a lui Wilhelm Tell şi cearta sa cu tiranul Gessler.

Cum a privit istoriografia modernă elveţiană această tradiţie a întemeierii Confederaţiei ? Fără a intra în amănunte [20], ne ajunge să constatăm că a procedat întocmai, cum au făcut istoricii noştri cu descălecatul Ţării Româneşti. Se descoperise, într-adevăr, în folclorul legendar al ţărilor nordice, povestea arcaşului Toko, în totul asemănătoare cu acea a vestitului ţintaş elveţian, şi această potrivire fusese interpretată în defavoarea întregii tradiţii istorice ce se întemeia pe asemenea relaţiuni.

Obiectivitatea ne obligă însă să constatăm, de asemenea, că punctul de vedere al istoricilor elveţieni mai noi, cel puţin al unora din ei, a suferit de atunci însemnate modificări. În lucrarea recentă asupra „celor mai vechi pacte ale Confederaţiunii" a d-lui Bruno Meyer, se dovedeşte că dărîmarea castelelor a fost un fapt real şi că prezenţa unor bailivi trimişi de Habsburgi, pentru a-şi apăra drepturile de stăpînire a fost de asemenea o realitate, iar dacă nu s-a găsit atestarea precisă a lui Gessler, asupritorul lui Tell, nici aceasta nu poate fi considerat ca un argument hotărîtor, deoarece numele familiei se întîlneşte în documente şi anume în serviciul Habsburgilor [21]. Potrivirea povestirii tragerii cu arcul în alte fapte legendare nu mai constituie nici ea un temei îndestulător, deoarece în acest caz s-ar putea respinge de pildă şi descălecatul Moldovei, numai pentru faptul că vînătoarea de bouri a lui Dragoş-Vodă seamănă cu vînătorile mitice de cerbi, păstrate de legendele istorice ale originii proto-bulgarilor sau maghiarilor [22].

[20] Cf. R. Feller, *Die schweizerische Geschichtsschreibung im 19 Jahrhundert,* Zürich 1938, p. 87—88 (I.E. Kopp, *Gesch der eidgenössischen Bünde,* p. 158 ; W Oechsli, *Die Anfänge der Eidgenossenschaft).*

[21] B. Meyer, *Die ältesten eidgenössischen Bünde,* Zürich, 1938, p. 123 şi urm.

[22] G. Fehér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V.—XI. Jahrh.,* Budapest, 1921, p. 29 şi urm. V. mai departe, p. 129 şi urm.

Rămîne deci stabilit, pentru şcoala istorică mai nouă a Elveţiei, că tradiţia istorică a ţării ei, contestată atît de aprig în veacul trecut, conţine totuşi fapte şi împrejurări reale. Ea admite cel mult o confuzie de date şi înclină a crede că evenimentele amintite se potrivesc mai bine împrejurărilor ce au precedat şi pregătit bătălia victorioasă de la Morgarten, în 1315, decît acelor ale pactului confederativ din 1291, mai vechi numai cu un sfert de secol [23].

Şi în istoriografia unei ţări mult mai apropiate de noi, legate mult mai strîns de dezvoltarea noastră decît aceea a vitejilor luptători elveţieni, ne întîmpină o evoluţie în totul asemănătoare. Să ne amintim doar cum era privită acum jumătate de veac în Ungaria cronica Notarului Anonim al regelui Bela, cu ce argumente se răspundea lui Xenopol, care cutezase să folosească mărturia ei în cartea sa *O enigmă istorică : românii în Evul Mediu*" [24], pentru ca nu demult, unul din principalii istorici actuali ai Ungariei, d-l Balint Hóman, să scrie despre acelaşi izvor istoric : „în istoria cuceririi patriei, povestirea sa cu îngrijire construită, atît din punct de vedere strategic cît şi geografic, dovedeşte penetraţiunea criticei, gîndirea sa metodică şi adîncimea cunoştinţelor sale" [25]. Doar faptul că acest autor, atît de deplin reabilitat în critica istorică maghiară, aminteşte de luptele din Ardeal ale năvălitorilor unguri cu valahii băştinaşi, constituie o regretabilă excepţie în temeinicia şi siguranţa informaţiei sale. „El a amintit printre locuitorii Panoniei pe păstorii romanilor cari se numesc şi valahi. Pe aceştia i-a transpus *Anonymus* în Transilvania, deducînd din împrejurările etnografice ale vremii sale", scrie în această privinţă d-l E. Iakubovich [26]. Fără a voi să discutăm aci o părere, care oglindeşte

[23] B. Meyer, *op. cit.,* p. 149.

[24] V. de ex. A. de Bartha, *Roumains et Magyars devant l'histoire,* Paris 1899, p. 70 şi urm. : „il est impossible de la considérer comme une source sérieuse au point de vue de la conquête du pays".

[25] „Revue des Études Hongroises", 1925, p. 762. V. şi mai departe, p. 189 şi urm.

[26] P. Mester, *Adalékok az Anonymus kérdéshez* în *Emlék Könyv Dr. Gróf Klebelsberg,* cit. de I. Moga, *Păreri istorice ungureşti privitoare la românii din Transilvania medievală,* Sibiu, 1941, p. 30.

obișnuita obiectivitate științifică a istoricilor țării vecine, și face obiectul unui studiu deosebit, să ne oprim totuși la o concluzie a lor: tradiția istorică păstrată de Notarul Anonim, în care mulți văd acum cu temeinice argumente pe un contimporan al lui Bela al II-lea (1131—1141), conține fapte și împrejurări care nu mai pot fi considerate ca o povestire de basme. Cel mult se încearcă a se stabili o confuzie între perioada originelor, povestită de cronicar, și propria lui epocă, din motive care aparțin însă mai degrabă istoriei secolului nostru decît acelei ale veacului de mijloc.

În aceeași direcțiune a evoluat în ultimii ani cercetarea tradiției istorice a celor mai vechi izvoare ale istoriei rusești. A fost un timp în care cronica zisă a lui Nestor era, de asemenea, considerată ca un țesut de povești legendare, a cărei cronologie, de pildă, a expedițiilor varege împotriva Constantinopolului, era supusă celor mai serioase îndoieli. Sunt însă numai cîțiva ani de cînd s-a afirmat, într-o comunicare făcută la Congresul studiilor bizantine din Roma, că în cele din urmă critica modernă se întoarce la datele amintite de vechea tradiție istorică, păstrată de analele rusești [27].

Să amintim numai în treacăt, deoarece am stăruit mai pe larg asupra ei, evoluția în totul identică a cercetărilor întreprinse în jurul povestirilor epice ale literaturii medievale. Se cercetează și se dovedește că povestirea din vestita *Chanson de Roland* altoiește pe fondul istoric al unei întîmplări mai vechi, din timpul lui Carol cel Mare, evenimente nu mai puțin reale și figurile nu mai puțin adevărate ale vremilor Cruciatei, în care normandul Turoldus își scria nemuritoarele versuri [28]. Dar și în tezaurul de basme al *Epopeei Nibelungilor*, cercetarea mai recentă a desprins de asemenea elemente precise ale unor reali-

[27] Da Costa-Louillet, *Y eut-il des invasions russes dans l'empire byzantin avant 860 ?*, *Atti del V Congresso Internazionale di Studi bizantini*, Roma, 1939, 85.

[28] P. Boissonnade, *Du nouveau sur la chanson de Roland*, Paris 1923 ; H. Grégoire, *La Chanson de Roland de l'an 1085*, Acad. Royale de Belgique „Bullet. de la classe des Lettres et des Sciences morale et politiques", 5-e série, XXV, 1939, p. 211—273 ; H. Grégoire et R. de Keyser, *La Chanson de Roland et Byzance*, „Byzantion", XIV, 1939, p. 265 și urm.

tăți istorice, îmbrăcate doar în haina unei povestiri legendare [29], și povestirii epice bizantine despre Dighenis Akritas i s-au aflat temeiuri istorice [30].

Precum se vede, se întîmplă ca izvorul să se răzbune împotriva neîncrederii cu care l-a privit școala critică a disciplinei noastre. Socotim deci cu atît mai întemeiată atitudinea ce am putea-o denumi *revizionistă* (acum cînd acest cuvînt nu ne mai sperie, ci dimpotrivă se identifică stării noastre de spirit) a cercetărilor mai nouă, care încearcă a da mai multă crezare tradiției istorice privită ca atare, chiar atunci cînd relațiunea ei este, ca aceea a descălecatului Țării Românești, mult mai tîrzie decît evenimentele, a căror amintire o păstrăm.

III. TEMEIURI NOUĂ ALE DESCĂLECATULUI : CERCETĂRI LINGUISTICE

Credem totuși că a sosit momentul de a încerca o revizuire a părerilor admise pînă acum, și în ce privește tradiția istorică a întemeierii acestui principat. Întreprinderea e desigur foarte cutezătoare, deoarece înfruntă opinia împărtășită de principalele autorități ale istoriografiei noastre ; pe lîngă alte greutăți, mă mai găsesc în situația de a mă afla în contrazicere și cu unele din lucrările mele. Încercarea merită totuși a fi făcută, fie numai pentru că discuția și critica părerilor constituie viața însăși a disciplinei istorice.

Spre a putea fi mai bine înțeleasă argumentarea, este însă necesar să ne întoarcem mai întîi la textul cunoscut al Cronicei anonime, de la care, de fapt, a pornit întreaga controversă :

[29] V. H. Grégoire, *Où en est la question des Nibelungen*, „Byzantion", X, 1935, p. 235 și urm. și Fr. L. Ganshof, *Notes critiques sur la patrie des Nibelungen*, „Rev. belge de philologie et d'histoire", XIII, 1934, p. 1 094 și XVI, 1935, p. 195—210. P. bibliogr. germană cf. H. Schneider, *Der heutige Stand der Nibelungenforschung*, Forschungen u. Fortschritte, XVIII, 15/16, 1942, p. 150—152.

[30] Cf. H. Grégoire, *L'épopée byzantine et ses rapports avec l'épopée turque et l'épopée romane*, Acad. Royale de Belgique, „Bullet. de la classe des Lettres", XVII, p. 463 și urm.

„Însă dintîi izvodindu-se de românii cari s-au despărțit de romani și au pribegit spre miazănoapte. Deci trecînd apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului, alții în Țeara Ungurească, pre apa Oltului și pre apa Mureșului și pre apa Tisei ajungînd și pînă la Maramureș, iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre sub poalele munților pînă la apa Oltului, alții s-au pogorît pre Dunăre în jos, și așa umplîndu-se tot locul de ei, au venit pînă în marginea Nicopoii.

Atuncea s-au ales dintr-înșii boiarii, carii au fost de neam mare, și puseră banoveți un neam ce le zicea Basarabii, să le fie lor cap, adică mari bani. Și așezară întîiu să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pus la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorît la Craiova. Și așa fiind, multă vreme au trecut, tot ei oblăduind acea parte de loc.

Iar cînd a fost cursul anilor 6798(=1290), fiind în țeara Ungurească un voievod ce l-au chemat Radul Negru Voievod, mare herțeg pre Amlaș și pre Făgăraș, ridicatu-s-au de acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade, români, papistași, sași și tot felul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviței, început-au a face țara nouă. Întîiu au făcut orașul ce-i zic Cîmpulung ; acolo au făcut și o biserică mare și frumoasă și înaltă. De acolo au descălecat la Argeș, și iară au făcut oraș mare și și-au pus scaunul de domnie, făcînd curți de piatră și case domnești și biserică mare și frumoasă. Iar noroadele ce pogorîseră cu dînsul, unii s-au tins pre sub podgorie, ajungînd pînă în apa Siretului și pînă la Brăila, iar alții s-au tins în jos preste tot locul de au făcut orașe și sate pînă în marginea Dunării și pînă în Olt.

Atuncea și Băsărăbeștii, cu toată boierimea ce era mai înainte peste Olt, s-au sculat cu toții de au venit la Radul Vodă Negru, închinîndu-se să fie sub porunca lui, și numai el să fie preste toți stăpînitor. Și de atuncea s-au numit de-i zic Țeara Românească.

Iară titulușul domnului, s-au făcut precum arată mai jos : «Întru Christos Dumnezeu cel bun-credincios și cel bun-decinste și cel iubitor de Christos și sigur biruitor Io, Radul Negru Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Țeara Românească și de la Amlaș și Făgăraș herțeg». Acesta este titulușul domnilor de atuncea începîndu-se pînă acum, precum adevărat se vede că este scris la toate hrisoavele țerii".

Tradiția istorică a cărei relațiune aparține secolului al XVII-lea este însă ceva mai veche. Ea este arătată la sfîrșitul veacului al XVI-lea de scrierea, de asemenea cunoscută, a ragusanului Luccari, care tipărind la 1604 o lucrare despre analele patriei sale, amintea de un „*Negro Voevoda di nazione Unghero*", care și-ar fi așezat la 1310 Scaunul de domnie la Cîmpulung [31]. Acest „*di nazione Unghero*" nu se potrivește numai cu „Negru-Vodă din Țara Ungurească" al cronicei noastre anonime. El corespunde noțiunii de „*ungurean*" cu înțelesul românilor din Ardeal, așa cum ne-au păstrat-o vorbirea și literatura noastră populară, pînă și balada *Mioriței*. Este înțelesul de stăpînire teritorială ce acoperea numele etnice în Evul Mediu, și care, în chiar anul atribuit descălecării de izvoarele noastre, 1290 [32], ne înfățișează în actele unui notar genovez din Cafa în Crimeea, pe „unguroaica" Mărioara [33].

Reținem totuși, din textul cronicei anonime, întîlnirea a două elemente bine distincte în întemeierea statului muntean : o formațiune de stat mai veche, în Oltenia, de origine *sudică*, de la miazăzi de Dunăre, și una mai nouă la stînga Oltului, de obîrșie *nordică*, întemeiată de un voievod venit din Ardeal. Întîlnirea și fuziunea între aceste două curente a determinat întemeierea Țării Românești.

Cauzele „descălecatului" nu apar însă îndeajuns de lămurite ; ele au fost discutate și precizate de alți cronicari, cari au reprodus această versiune a tradiției noastre istorice. Cronica atribuită lui Constantin Căpitanul la sfîrșitul secolului al XVII-lea, se întreabă astfel pentru ce a trecut Radu Negru munții din Făgăraș în Muntenia ; ea îi presupune două motive : ori că a voit să se așeze la poalele Carpaților ca o strajă înaintată împotriva pri-

[31] *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*, ed. 1790, p. 82. V. *Anexa*.

[32] Nu avem a ținea seamă aci de data de 6723 (1215) păstrată de inscripția lui Matei Basarab în biserica de la Cîmpulung. Se poate presupune cu d-l Lapedatu, *op. cit.*, p. 293, că e vorba de o greșală de cetire și că data exactă e *6823 = 1315*.

[33] G. I. Brătianu, *Noms romans dans les registres des notaires génois de Crimée*, „Romania", LI, 1925, p. 270—71.

mejdiei năvălirilor turceşti, — fapt care dealtfel nu se potriveşte cîtuşi de puţin cu cronologia Cronicei anonime, — ori, după cum ne-o şi spune :

„Iaste şi altă pricină a socoti, şi poate fi să să fie învrăjbit Domnul românilor cu Domnii ungurilor şi cu ai saşilor de nescaiva pricini, şi de aceea să să fie mutat dencoace. Şi nu iaste a nu să crede aceasta că, după ce au trecut Domnul dencoace, n-au mai avut stăpînire peste români în Ardeal : iar nici pre dînsul să-l stăpînească cineva n-au fost : ci den plaiu încolo stăpînia ungurii, şi den plaiu încoace stăpînia Domnul, pînă în Dunăre. Şi pentru ca să arate că nu iaste supus nimănui, să scrie în hrisoave samodărjăţ (adică singur stăpînitoriu). Ci ori aşa, ori într-alt chip să fie fost, nu să zminteşte istoria, că ori una să socotească cineva şi, ori alta, — nu va greşi."

Înainte de a încerca să aflăm nouă argumente istorice pe care s-ar putea întemeia o repunere în valoare a acestei tradiţii şi a interpretării ei, trebuie să amintim un fapt ce nu putea fi cunoscut istoricilor cari au contestat-o, şi care ne apare deosebit de limpede din examinarea cercetărilor filologice şi lingvistice : tradiţia întemeierii statului muntean e în desăvîrşită concordanţă cu teoriile cele mai recente despre obîrşia şi răspîndirea limbii româneşti.

„După prăbuşirea imperiului bulgar, ne spune unul din învăţaţii străini cari şi-au cîştigat mai mari merite în cercetarea originelor poporului nostru, profesorul Gamillscheg, românii din Munţii Apuseni se coboară nu numai în aşezările eliberate ci şi în văile roditoare, locuite în parte de resturile populaţiei slavone imigrată în secolul al VI-lea. Aceste evenimente erau în plină desfăşurare cînd ungurii au pătruns în Transilvania apuseană. Probabil încă din secolul al X-lea, românii din Valea Timocului s-au întins spre nord, imigrînd în Oltenia şi în sudul Transilvaniei... Limba pe care o aducea populaţia din Valea Timocului nu se deosebea în trăsăturile esenţiale de limba generală românească... Aşadar contopirea cu românii din Muntenia nu a prezintat nici o greutate...".

Iar rezumînd mai departe aceste vederi, d-sa ajunge la următoarea încheiere : „Către anul 1100, teritoriul în care limba română a fost limba generală de comunicaţie cuprindea : 1. Munţii Apuseni, cu regiunile colonizate de români după prăbuşirea Imperiului bulgar nord-danubian. 2. Ţara Oltului şi Munţii Făgăraşului, unde populaţia autohtonă păstrase nealterat *l* intervocalic. Aceste două teritorii aveau şi o graniţă comună. 3. Nucleul sud-estic, alcătuit pe baza cuvîntului ţeastă. 4. Părţile septentrionale ale sîmburelui român din Valea Timocului, situate în sudul Olteniei". [34]

E deci limpede că în concepţia învăţatului romanist, întîlnirea a două curente, *transdunărean* şi *transcarpatic*, cu elementele de baştină ale cîmpiei muntene a întemeiat aci limba comună românească, din care s-a dezvoltat graiul nostru de astăzi.

De altă parte, cercetări asupra unor particularităţi de pronunţare ale limbilor slave duc la constatarea, pe cale filologică, a traiului în comun, a simbiozei românilor cu slavii, care „a avut loc în nord-vest, cît mai aproape de teritoriul lingvistic slovac — probabil mult mai întins în vechime ca astăzi. Despre o astfel de simbioză româno-slavă pe timpul venirii ungurilor în Ardeal vorbeşte Anonimul notar al regelui Bela. Gelou, după cum spune Anonimul, era voievod *(dux)* al unui popor format din români şi slavi *(Blasii et Sclavi)*"[35]. Dacă deci şi pe această latură datele lingvistice confirmă în totul tradiţia istorică a cuceririi maghiare, nu se poate face aceeaşi constatare pentru acea a descălecatului din Ţara Românească ?

Fiind vorba însă de o tradiţie istorică, nu e decît logic să recurgem în primul rînd la argumente şi mai ales la documente de ordin istoric. Să examinăm pe rînd, în lumina lor, diferitele elemente ce ni le înfăţişează relaţiunea Cronicei anonime.

IV. TEMEIURI NOUĂ ISTORICE

E vorba mai întîi de Oltenia, unde s-ar fi constituit întîile aşezări ale Basarabeştilor : nu putem decît să constatăm că tot în Oltenia apar primele menţiuni despre o formaţie de stat româ-

[34] E. Gamillscheg, *Originea românilor*, „Cetatea Moldovei", II, Iaşi, 1941, p. 8—9.

[35] E. Petrovici, *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, „Transilvania", 73, 1942, p. 154.

nească la nordul Dunării, în afară de ducatele ardelene amintite de notarul regelui Bela. Sunt cnezatele lui Ioan şi Farcaş şi voievodatul lui Litovoi, pomenite cu toate drepturile lor vechi, de diploma Ordinului Ioaniţilor din 1247. Din acest document, a cărui autenticitate nu a fost niciodată discutată, rezultă limpede că un singur stat românesc exista la acea vreme la stînga Oltului, voievodatul lui Seneslau : Oltenia pare însă, la jumătatea veacului al XIII-lea, a doua zi după trecerea marii năvăliri tătăreşti, centrul cel mai activ al vieţii româneşti din această regiune, în strînsă legătură economică şi politică cu Haţegul învecinat [36].

Mai e vorba de originea sud-dunăreană a acestor aşezări politice olteneşti, la o dată care desigur nu se poate preciza. Mărturisesc că nu am fost prea surprins, cînd am aflat într-un studiu al învăţatului istoric al dreptului slav, d-l Alexandru Soloviev, menţiunea unui proces judecat la 1220 de arhiepiscopul din Ohrida, în care doi arhonţi slavi din părţile Skopliei, Litovoi şi Mile, se găsesc în litigiu cu Ioan Tihomir şi Constantin. Procesul era foarte complicat şi privea drepturi de posesiune, zestre şi moştenire ce aveau fiinţă în vremea stăpînirii bizantine din veacul al XII-lea şi fuseseră întrerupte de stăpînirea vremelnică a imperiului vlaho-bulgar [37]. Numele de *Litovoi* se mai întîlneşte şi aiurea în istoria Balcanilor [38], în veacul al XI-lea şi al XIII-lea, dar nu e mai puţin caracteristic de a-l găsi alăturat aci, în Macedonia, doar un sfert de veac înainte ca să-l amintească diploma lui Bela al IV-lea în Oltenia, de acel al lui *Tihomir* ; e tocmai numele pe care documentele ni-l arată, în al doilea deceniu al veacului al XIV-lea, ca al tatălui lui Basarab I, voievodul Ţării

[36] V. I. Lupaş, *Lecturi din izvoarele ist. române*, p. 41 şi urm.

[37] A. Soloviev, *Sîrbii şi dreptul byzantin la Skoplie* (în limba sîrbă), „Glasnik Srpskog Naučnog Društva" („Bull. de la Soc. scientif. de Skoplie"), XV—XVI, 1935—1936, p. 29 şi urm. Am mai semnalat aceste împrejurări în cartea mea *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin*, Paris-Bucarest, 1936, p. 112.

[38] N. Iorga, *Sîrbi, bulgari şi români în Peninsula Balcanică în Evul Mediu*, „An. Ac. Rom." Mem. Secţ. Ist., S. 2-a, XXXVIII, 1916, p. 124 ; *Hist. de la vie byzantine*, II, p. 211, n. 5 ; *Études byzantines* I, p. 23, 34, Kekaumenos, ed. Wassiliewski-Jernstedt, p. 28 : Λυτοβόης ὁ Διαβολήτης; Choniates, ed. Bonn, p. 564 : Λιτοβόης.

Româneşti. Nu e deci o ipoteză prea îndrăzneaţă de a socoti că stăpînirile româneşti, dovedite documentar în Oltenia la mijlocul veacului al XIII-lea, să fi avut legături cu lumea de dincolo de Dunăre, peste care se întinsese, în jurul anului 1200, cîrmuirea imperiului vlaho-bulgar al Asăneştilor, a cărui expansiune atinsese, în Banatul Severinului, graniţele regilor arpadieni ai Ungariei.

Era dealtfel firesc ca această latură a tradiţiei noastre să capete o deosebită valoare în ochii istoricilor maghiari. Într-o lucrare recentă, d-l Ludovic Elekes vede în ea dovada unei conştiinţe „de a fi venit dinspre miazăzi", care ar fi dăinuit încă în secolul al XVII-lea cînd se redacta Cronica anonimă [39]. Dar reproducînd cu un deosebit interes cuvintele care o înregistrează, ocoleşte cu nu mai puţină grijă partea ce se referă la descălecatul lui Negru Vodă, purces din Ardealul unde *nu trebuie* să se afle români la această dată.

Ajungem astfel la acest al treilea factor al tradiţiei noastre istorice, cel mai însemnat şi totodată şi cel mai discutat. Şi aci trebuie amintită o coincidenţă, ce ar fi meritat desigur să reţie mai mult atenţia istoricilor noştri : un cercetător german, d-l Schönebaum, examinînd de curînd aşezările politice şi bisericeşti ale Transilvaniei la sfîrşitul veacului al XIII-lea, constată că tendinţa constituţională a ultimilor regi Arpadieni era de a constitui în Ardeal aşa-zisele „universităţi", adică, în înţelesul medieval al cuvîntului : comunităţi privilegiate ale diferitelor naţionalităţi. S-au şi constituit, astfel, „universităţi" ale ungurilor, saşilor şi secuilor, care au încheiat mai tîrziu alianţa celor trei naţiuni, unite pentru menţinerea exclusivă a privilegiilor lor. Şi valahii tindeau către anul 1290 a constitui o asemenea comunitate. La 1291, sub Andrei al III-lea, mai sunt convocaţi, pe lîngă nobilii, saşii, ungurii şi valahii la adunările pentru dieta ardeleană. Dar aceasta este şi ultima lor menţiune. În 1292 şi 1298, la Pesta, apar în locul lor nobilii cumani ; iar valahii dispar de atunci din rîn-

[39] *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft, Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII—XVI Jahrh.*, „Archivum Europae Centro-Orientalis", VII, 1941, p. 397.

dul acelora chemați la adunările ordinelor privilegiate ale Ardealului [40].

Autorul articolului, d-l Schönebaum trece cu oarecare ușurință asupra faptului : destinul poporului valah era să nu constituiască atunci o Universitate, iar ocazia pierdută nu se va regăsi decît peste cele cinci secole, care despart chemarea nobililor valahi din 1291 de *Supplex Libellus Valachorum* din 1791 [41]. E cam sumară această explicație, care lasă loc alteia, pe care autorul n-a voit să o exprime, dar în schimb o putem citi aproape zilnic în scrierile cu care propaganda maghiară a umplut întreaga presă a Europei : poporul valah din Ardeal era atunci ori prea înapoiat, ori prea puțin numeros, pentru a putea fi luat în seamă ca un factor organizat în viața statului, o comunitate privilegiată pe teritoriul Coroanei Sf. Ștefan.

Ne putem însă întreba dacă cumanii, cari înlocuiau pe valahi cîțiva ani mai tîrziu, erau în număr atît de covîrșitor sau de o cultură atît de superioară, pentru a fi preferiți fără discuție valahilor ? Cumanii erau într-adevăr păstori nomazi, emigrați de curînd din întinderile stepei și puteau fi totuși preferiți românilor în adunările politice convocate de Coroana ungurească.

E, deci, de la sine înțeles că explicația trebuie să fie alta. Valahii ardeleni n-au ajuns să constituie o „universitate" pentru că n-au fost lăsați să o constituie, desigur nu din motive de ordin național, deoarece nimic nu era mai străin de concepția de stat a regatului apostolic al Ungariei, dar probabil din împrejurări de ordin confesional. Turburările prin care trecuse Ungaria în vremea regelui Ladislau Cumanul îngrijorează adînc Curtea pontificală, protectoare a regatului învestit cu misiunea de Cruciată împotriva păgînilor, dar și în contra schismaticilor. Reacțiunea catolică sprijinită de Roma a întemeiat acolo stăpînirea Casei de

[40] H. Schönebaum, *Der politische und kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Ende des Arpadenreiches*, „Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa", II, 1938, p. 38—39. N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 178, observase această înlocuire, crezînd însă că adunarea ar fi privit chestiuni relative la cumani, deși „excluderea românilor" îi pare de asemenea probabilă.

[41] H. Schönebaum, *ibid.*, p. 39.

Anjou [42]. Ordine privilegiate nu puteau constitui deci decît fiii sufletești ai bisericii catolice și romane. Valahii erau creștini și încă de mult, dar creștinătatea lor era de rit oriental, pe cînd cumanii, botezați de curînd, erau catolici. Prin aceasta chiar situația lor era mai potrivită pentru a figura în adunările nobilimii ardelene, decît era a românilor. Dar numărul lor era prea restrîns ca să se fi putut menține alături de unguri, de secui și de sași.

E adevărat că în volumul recent, în care Institutul pentru Istoria Europei Centro-Orientale din Budapesta a întrunit documentele privitoare la românii din Ardeal [43], editorii socotesc că adunarea din 11 martie 1291 nu avea caracter politic, și că scopul ei nu era decît judecarea unor pricini de ordin privat. Interpretarea nu se potrivește însă cu textul, care e limpede : *pro reformatione status eorundem*, după cum lipsește orice aluzie la o altă adunare de același gen, în care mai reapar — pe lîngă prelații, baronii, nobilii, secuii și sașii — și *„olachi"* la Cluj, la 1 iunie 1355 [44]. S-a mai înviat deci, măcar o dată, și sub Angevini în veacul al XIV-lea, vechiul drept al „valahilor" de a lua parte la o *„congregatio generalis"* a ordinelor Ardealului, ceea ce lămurește mai bine încă mișcarea lor din secolul următor și conștiința drepturilor lor. Dar tendința generală a stăpînitorilor era de a înăspri — și nu de a îmbunătăți starea locuitorilor de altă credință.

Desigur aceste condiții nefavorabile, care au apăsat de atunci asupra românilor ardeleni, nu dovedesc încă descălecatul. Dar ipoteza unei emigrări, nu numai de „ungureni" așezați în satele carpatice, dar a unor elemente de conducere atrase de viața mai

[42] Cf. G. I. Brătianu, *Theorie und Wirklichkeit der ungarischen Geschichte*, Bukarest, 1940, p. 21—22.

[43] *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, ed. E. Lukinich, L. Gáldi, L. Fekete-Nagy, L. Makkai, Budapest, 1941, nr. 19, p. 32—34 în n.

[44] *Codex Diplom. Hungaricus Andegavesis*, Budapest, 1891, VI, p. 321 și urm. : *in congregacione nostra generali universis prelatis, baronibus, nobilibus, siculis, saxonibus, olachis ceterisque cuiusvis status et condicionis (hominibus)*... Lipsa acestui document în noua colecție maghiară a fost relevată de d-l I. Moga, *Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden dest Mittelalters*, Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa, VI, 1942, p. 100, n. 5.

liberă de peste munţi şi izgonite de persecuţia religioasă, ce a devenit pe urmă şi naţională, nu mai pare atît de neprobabilă în urma acestor constatări. Dealtfel nobilimea română din Ardeal n-ar fi urmat astfel decît drumul ce-l trăsese mai demult curentul de emigrare peste munţi. Cum a spus-o mai demult d-l I. Nistor : „Călcarea dreptului de proprietate al ţăranilor asupra pămînturilor cultivate şi moştenite de la bătrîni a dat primul imbold la emigrări“ [45]. Să reţinem în orice caz potrivirea datelor : 1290, acea a tradiţiei „descălecatului“ ; 1292, înlocuirea nobililor valahi prin nobili cumani în adunările ordinelor privilegiate din Transilvania. Dealtfel, Ţara Făgăraşului, de unde ar fi pornit după tradiţie descălecătorul, este aproape de locul unde documentele ungureşti din întîia jumătate a veacului al XIII-lea menţionează o „ţară a valahilor“ *(terra Blacorum*, 1222).

Mai este însă un element de considerat, şi acesta e chiar numele, sau porecla de „Negru“ a voievodului legendar. Această coloare care are un înţeles politic în terminologia popoarelor turco-mongole a fost interpretată în mod deosebit. Cu toate că părerea a fost combătută [46], sunt încă destule indicii în favoarea lămuririi date de Onciul : „Epitetul *alb* dat capitalei unei ţări principale era un obicei general la popoarele turaniene... Ţara dominantă fiind *albă*, cea supusă a fost numită, prin contrast, *neagră*. În mod analog, şi Ardealul s-a numit, după cucerirea ungurească, «Ungaria neagră»“[47]. Faptul e dovedit de o scrisoare din 1006 a episcopului Bruno, şi de o interpolaţie din veacul al XII-lea în cronica lui Adhémar de Chabannes, după cum în cea mai veche cronică rusească, ungurii „albi“ sunt acei cari cuceresc Panonia, fiind urmaţi mai tîrziu de cei „negri“ [48].

Pare deci cu atît mai ciudat că Onciul, care a cunoscut şi a semnalat această particularitate, nu a ajuns la concluzia ei logică,

[45] *Emigrările de peste munţi*, „An. Ac. Rom.“, Mem. Sect. Ist., seria 2-a, XXXVII, p. 818.
[46] V. I. Gherghel, *Zur Frage der Urheimat der Rumänen*, Wien, 1910, p. 40 şi urm.
[47] *Originele Principatelor Române*, p. 23.
[48] Mon. Hung. Hist. Diplomataria, VI, 17, Mon. Germ. Hist. SS, IV, p. 123 şi 131. Cf. G. Vernadsky, *Lebedia, Studies on the magyar background of Kievan Russia*, „Byzantion“, XIV, 1939, p. 184—185.

ci a căutat aiurea lămurirea lui Negru-Vodă, „personificare poetică a originelor în partea răsăriteană a Ţării Româneşti“ : „Domn român, scrie el, venit aci din altă parte, şi nu din Oltenia, domn care întemeiază aci statul dar nu dinastia, domn căruia i se închină Basarabii olteni, foşti înainte de dînsul şi urmaşi după el : Negru-Vodă, ca personificare a întemeierii Statului, reprezintă în tradiţie, din toate punctele de vedere, domnia Asăneştilor în Ţara Românească...“ [49].

Oricari ar fi motivele, care nu ne interesează aci, pe cari Onciul le aduce în sprijinul acestei teze, ni se pare din însăşi alăturarea acestor două pasaje că concluzia se află într-o vădită contrazicere cu premizele. Nu fără dreptate Hasdeu observa în stilul său malițios că „a fost o poticneală nenorocită“ [50]. Voievodul „Negru“ din ţara Ungurească nu putea veni, aşa cum ne-o arată şi Cronica anonimă, decît din Ungaria „Neagră“, ţinutul de curînd cucerit, ţara de margine a regatului, care şi-a păstrat dealtfel multă vreme o autonomie vecină uneori cu independenţa, sub puternicii ei voievozi [51].

Credem însă că Onciul a văzut limpede în ce priveşte confuzia pe care tot el a stabilit-o, între întemeietorul, descălecat din Ardeal, şi adevăratul Radu-Vodă de la sfîrşitul secolului al XIV-lea, confuzie sporită şi dezvoltată de relaţiunea literară a cronicarilor tîrzii.

Concluzia lui îşi păstrează şi astăzi întreaga valoare : „Cît despre *Radul Negru*, devenit în acest fel fundator al statului, nu poate după cele arătate, să mai încapă îndoială că personajul istoric al mitului este Radul Basarab, domnul Ţării Româneşti, care după 1372, părăseşte feudurile ungureşti Amlaş şi Făgăraş, desfăcîndu-se de suzeranitatea regelui Ungariei ; Radul Basarab întemeietorul Tismanei, Coziei şi Cotmenii şi probabil încă şi al altor mînăstiri şi biserici, glorificat de călugări mai mult decît vreunul din predecesorii săi şi numit în tradiţia de la Tismana

[49] D. Onciul, *op. cit.*, p. 33—34.
[50] B.P. Hasdeu, *Negru Vodă*, p. XLVIII.
[51] I. Lupaş, *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI*, „Anuarul Instit. de Ist. Naţională“, Cluj, VII, 1938.

chiar ca fundator al statului. Dat fiind de o parte Radul-Vodă al călugărilor, de altă parte Negru-Vodă al tradiţiei populare ca fondator, cronicarii au împreunat pe amîndoi în personajul astfel plăsmuit al lui *Radul Negru*" [52].

Această interpretare are cu atît mai mult temei, cu cît e confirmată deplin de unele date, pe care Onciul nu le cunoştea atunci cînd publica studiul său, de o atît de pătrunzătoare critică.

O cronică italiană contimporană, acea a fraţilor Gatari, închinată seniorului Padovei, Francesco de Carrara, aminteşte la anul 1377 de războiul pe care regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, l-a dus împotriva lui *„Radano, prinzipe di Bulgaria infedelle"*, care cu ajutorul turcilor şi cu arme trimise de veneţieni, vrăjmaşii regelui, îl adusese în grea primejdie. Biserica Sf. Maria din Zell mai păstra, un secol mai tîrziu, darurile oferite de regele Ludovic, ca semn de mulţumire că fusese mîntuit de marele pericol prin care trecuse în clipa bătăliei. Se lăuda desigur către prietenii săi din apus, în stil de „comunicat", cu izbînda pe care o cîştigase, dar cîţiva ani mai tîrziu măsurile luate la hotarul din sud-est nu arătau mai mult decît intenţia de a cuprinde cîndva Ţara Românească [53].

Radu-Vodă, care a domnit între anii 1376 şi 1384, ale cărui chip şi rămăşiţe ni le păstrează probabil pictura şi mormîntul din biserica domnească de la Curtea de Argeş, nu a fost deci numai ctitorul evlavios de mînăstiri, pe care l-au preamărit călugării ctitoriilor sale. El apare în istoria ţării aşa cum ni-l înfăţişează monetele din vremea scurtei sale domnii : singurul domn român care şi-a întipărit chipul, îmbrăcat din cap pînă în picioare în armura de fier a cavalerilor războinici ai Apusului, contimporani cu el şi rivali în isprăvi războinice. Iar suliţa pe care o ţine în mînă, departe de a fi aci un simbol de vasalitate, cum încearcă a insinua studiul recent al unui istoric maghiar[54], este dimpotrivă arma cu care a luptat împotriva suzeranităţii regelui Ungariei. Cinci veacuri înainte de războiul de independenţă împotriva turcilor, Radu-Vodă a fost luptătorul neatîrnării împotriva Ungariei, acel care a rupt, desigur cu sacrificiul feudelor de dincolo de munţi, legăturile de vasalitate pe care predecesorii săi le recunoscuseră la jumătatea veacului al XIV-lea. Lui şi nu altuia, i se potriveşte definiţia tîrzie a cronicei că „după ce au trecut Domnul dincoace, n-au mai avut stăpînire peste români în Ardeal, iar nici pe dînsul să-l stăpînească cineva n-a fost". Era deci uşor şi aproape firesc să se stabilească o confuzie în mintea urmaşilor, între evenimentele mai puţin cunoscute de la sfîşitul veacului al XIII-lea şi faptul de mare răsunet istoric şi politic, al luptei lui Radu-Vodă împotriva puternicului suzeran angevin, întocmai cum tradiţia istorică a Elveţiei a putut confunda unele fapte şi împrejurări, din epoca mai veche a originelor Confederaţiei, cu acea mult mai precisă în amintirea contimporanilor, a marii biruinţe de la Morgarten.

[52] *Originele Principatelor Române*, p. 64—65.

[53] Cf. G. I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Bassarab en 1377*, „Rev. hist. du Sud-Est Européen", II, 1925, p. 73 şi urm.

[54] L. Elekes, *Ungarn u. die Anfänge des rumänischen Staatswesens, Siebenbürgen*, 1940, p. 117, cf. *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft*, „Archivum Europae Centro-Orientalis", VII, 1941, p. 454.

ÎNCHEIERE

Dacă este însă vorba de confuzii, mi se pare a fi de cea mai elementară logică să considerăm că într-o confuzie trebuie să existe doi termeni. S-au luat mai multe trăsături de la cel mai recent, mai cunoscut, mai viu în amintirea cronicelor, dar aceste caracteristice s-au suprapus, ca un strat mai nou de pictură, unui fond mai vechi, de a cărui existenţă iarăşi nu ne putem îndoi. Radu-Vodă, întemeietorul independenţei voievodatului la sfîrşitul veacului al XIV-lea, nu exclude deci, în părerea noastră, posibilitatea existenţei unui „Negru-Vodă", descălecător de ţară, în ultimii ani ai veacului precedent, confundat sau nu cu Basarab I.

Putinţa acestui descălecat, a cărui mărturie precisă nu e înscrisă într-un document contimporan, dar o păstrează o stăruitoare tradiţie istorică, nu e contrazisă de împrejurările de politică generală ale vremii în care l-a aşezat relaţiunea Cronicei anonime, sau aceea pe care s-au întemeiat analele lui Luccari. Ultimul deceniu al veacului al XIII-lea şi primul deceniu al celui

următor deschid în istoria regatului unguresc o perioadă de criză şi de lupte lăuntrice, care îl lipseau de orice posibilitate de a-şi continua expansiunea sau chiar de a-şi menţine hegemonia dincolo de Carpaţi. Că unele elemente ale nobilimii valahe din Ardeal, excluse din rîndul ordinelor privilegiate, să-şi fi încercat norocul dincolo de munţi, sub conducerea unui „descălecător" îndrăzneţ, rămîne deci o ipoteză pe care istoriografia noastră nu e obligată să o accepte, dar pe care nu mai are motive întemeiate de a o respinge, fără a o supune unei nouă şi adîncite discuţii şi cercetări. Faptul pare a fi dealtfel adeverit prin documente pentru fiii voievodului ardelean Ladislau Borza, răsculat împotriva regelui Carol Robert, cari continuă şi după moartea tatălui lor a nelinişti „părţi însemnate ale regatului nostru din Transilvania". Putem presupune, cu d-l I. Lupaş, că *„aceştia nu se vor fi refugiat în Serbia, ci în Ţara Românească la Basarab cel Mare*, putînd fi socotit şi acesta între *duşmanii necredincioşi regelui* — amintiţi în documentul de la 1329" [55]. E deci cu atît mai probabil ca nobili *români* din Ardeal să fi apucat acelaşi drum, încă înainte de fiii voievodului Ladislau.

„Descălecatul" din jurul anului 1290, intercalat în cronologia Ţării Româneşti de la stînga Oltului, între stăpînirea efectivă a lui Seneslau Voievod din 1247 şi acea a lui Basarab, fiul lui Tihomir, a cărui primă menţiune sigură este din 1324, nu ar întîmpina din acest punct de vedere nici o dificultate. Data de 1310 la care Luccari aminteşte aşezarea Scaunului de Domnie, la Cîmpulung, nu e nici ea în contrazicere cu realitatea istorică, a cărei mărturie e piatra de mormînt de la 1300 a comitelui Laurenţiu, stăpînul de atunci al oraşului de la poalele de miazăzi ale Carpaţilor [56].

Chiar dacă ne oprim la cealaltă ipoteză, că Negru Vodă ar fi însuşi Basarab, ceea ce dealtfel nu s-ar mai potrivi cu versiunea

[55] I. Lupaş, *Un voievod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar: voievodul Ladislau (1291—1315)*, în *Studii. Conferinţe şi comunicări istorice*, II, Cluj, 1940, p. 40.

[56] Un comite Laurenţiu de Doboka, ban al Severinului, la 1272, fiul altui Laurenţiu, voievod, din timpul lui Bela IV. V. Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, p. 420. Să fie şi acel din Cîmpulung din aceeaşi familie? Familia de Doboka a fost înrudită mai tîrziu cu Basarabii.

literară a tradiţiei istorice, rămîne întreagă ideea descălecatului, mai ales cînd ne amintim că în ţara Oltului, deci şi a Făgăraşului, tătarii au fost întîmpinaţi la 1241 de oastea lui *Bezerenbam*; unii au voit să vadă în el un ban al Severinului *(De Zeuren ban)*, dar cercetarea recentă a revenit asupra acestei interpretări, prea influenţată de scrierea numelor în lista unui indice filologic, pentru a recunoaşte în luptătorul de dincolo de munţi tot un *Basarabban* [57]. Dealtfel, şi vatra numelui Băsărabă nu e tot în ţinutul Haţegului şi al Hunedoarei ?

Dar vechea noastră tradiţie istorică, de este să-i aflăm nouă temeiuri şi să-i redăm crezare, mai are un rost, pe care la capătul acestei încercări de a o apăra împotriva tuturor criticelor care au contestat-o, nu se cuvine să-l nesocotim. Ea restituie Ardealului rolul său firesc de leagăn al statului, după cum cercetările filologice şi linguistice i-au restituit acel de leagăn al limbii şi al poporului român. Prin aceasta, tradiţia istorică şi cercetarea graiului nu fac decît să întregească ceea ce natura însăşi a înscris în relieful de stîncă al podişului carpatic, a cărui coroană de munţi străjuieşte peste veacuri dezvoltarea acestui neam şi împlinirea destinelor sale pe pămîntul vechii Dacii.

[57] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Acad. Română, „Studii şi Cercetări", XXI, p. 520.

IV.
TRADIȚIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI MOLDOVEI

Într-o conferință dezvoltată în luna februarie 1944, la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga“ [1], d-l Ion Moga, profesor la Universitatea din Cluj—Sibiu, a adus nouă și însemnate contribuțiuni la problema, ce o ridicasem în comunicarea făcută la Academia Română, despre tradiția istorică a descălecatului Țării Românești. Dacă în această comunicare mă străduisem să arăt că *în principiu,* față de rezultatele obținute de alte cercetări cu privire la tradițiile istorice medievale, se poate încerca o revizuire a punctului de vedere admis de istoriografia noastră modernă, care tăgăduia existența lui „Negru-Vodă“ și a descălecatului în întemeierea Țării Românești, studiul d-lui Moga, examinînd problema *în fapt,* pe temeiul datelor locale pe care le cunoaște atît de bine, strînge mai de aproape cercul posibilităților și transformă, am putea spune, ipoteza într-o mai mare probabilitate.

În special două elemente sunt de reținut din interesanta d-sale expunere : existența unei tradiții *locale* despre Negru-Vodă în ținutul Făgărașului [2] — și a certurilor lui cu un senior feudal ungur (tradiție din satul Breaza, în Țara Oltului) și coincidența — pe care o amintisem — a datei presupuse a descălecatului cu o *restrîngere reală a drepturilor populației românești din Ardeal,* în folosul nouei ordini feudale, pe care se sprijinea în acea vreme monarhia ungurească. Apar aci, dacă nu chiar fapte care să confirme cu preciziune trecerea peste munți a întemeietorului Țării Românești unificate, dar în tot cazul elemente de natură să lămurească acest proces istoric și să-l așeze într-un

[1] *Regnum Transsylvanum și descălecatul Țării Românești.*

[2] Cf. Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei,* Sibiu 1944, p. 82. V. și Hasdeu, *Negru-Vodă,* p. XXXVI, după I. Pușcariu, *Date istorice...,* Sibiu 1892, I, p. 154.

cadru mai larg decît acel ce a fost considerat pînă acum : acel al relațiunilor dintre stăpînirea regilor unguri în Ardeal, în ultimul secol al dinastiei Arpazilor, cînd se constituia ordinea feudală a „stărilor" privilegiate, care va căpăta deplina ei dezvoltare în veacurile al XIV-lea și al XV-lea, și populația românească autohtonă, cîrmuită de vechi tradiții ce fuseseră respectate la început, dar care de atunci înainte sunt tot mai mult încălcate și nesocotite.

Problema capătă astfel cu totul alt înțeles și ne impune să cercetăm nu numai dacă tradiția istorică a descălecatului, păstrată de izvoare tîrzii în Muntenia — și deci suspectă spiritului critic al istoricilor noștri — este verosimilă, ca o împrejurare specifică a întemeierii acestui principat, ci dacă ea nu ni se înfățișează și ca o lature a unui proces istoric mai larg, ce cuprinde și lămurește întemeierea ambelor state românești la sfîrșitul Evului Mediu — și le dă în același timp temeiul comun al unității de origine, al acelorași cauze. O examinare a celeilalte tradiții istorice, mai bine întemeiate prin cronici și documente, a descălecatului Moldovei, poate folosi în oarecare măsură lămuririi acestei chestiuni, atît de mult și de aprig contestate ; ea ne poate da, în orice caz, posibilitatea de a considera în dezvoltare paralelă și derivînd din împrejurări comune ale vieții românești, de o parte și de alta a Carpaților, întemeierea principatelor ce au constituit în cele din urmă statul, expresiunea politică a națiunii românești de ieri și de astăzi.

O cercetare a tradiției istorice a descălecatului Moldovei în lumina unor lucrări nouă poate astfel contribui la o mai bună și deplină lămurire a întregului proces de constituire și de dezvoltare a statelor românești de pe țărmul stîng al Dunării.

I. TRADIȚIA CA IZVOR ISTORIC

Ea ne dă mai întîi prilejul de a stărui încă o dată asupra locului ce revine tradițiilor, mai mult sau mai puțin legendare, printre izvoarele istoriei medievale, cu deosebire în ce privește împrejurările, prea adesea atît de puțin cunoscute, ale întemeierii statelor. Am mai avut ocazia de a face unele apropieri între

tradiția istorică a originilor Confederației elvetice și aceea a descălecatului Țării Românești. Problema „mitului și a realității" la începuturile federațiunii celor trei cantoane primitive a fost reluată în întregime, ținînd seama de ultimele cercetări și ipoteze, în lucrarea recentă a d-lui Henri Naef [3]. Încă din veacul al XVIII-lea, critica a început să atace temeiurile tradiției, în versiunea oarecum definitivă pe care i-o dăduse publicarea lucrării lui Aegidius Tschudi, care așeza la locul ctitorilor pe vestitul arcaș Wilhelm Tell și pe cei „trei elvețieni", al căror jurămînt de pe Grütli îl comemorează și acum sărbătoarea națională de la 1 august. Din 1760 apăruse broșura *Der Wilhelm Tell, ein dänisches Märchen*, în care figura legendarului țintitor se dovedea a fi doar o copie după alt arcaș din poveste, Toko, creațiune a folclorului nordic din Evul Mediu. Zădarnic autoritățile cantonului Uri au poruncit ca broșura vinovată să fie arsă de mîna călăului : Voltaire, în ale sale *Annales de l'Empire*, bucuros de a afla un nou prilej de dărîmare a unui idol consacrat, rostise sentința în termeni neîndoielnici : „*L'histoire de la pomme me paraît bien suspecte, et tout ce qui l'accompagne ne l'est pas moins*".

Opera școalei critice a istoriografiei moderne elvețiene nu s-a mai depărtat de această judecată, care era totuși și o prejudecată. Deși Ioan de Müller rămăsese credincios tradiției în istoria sa a elvețienilor, deși Schiller îi sporise prestigiul cu toată strălucirea marelui său talent, erudiția veacului al XIX-lea, începînd cu profesorul Kopp, constatase că tradiția nu se mai potrivește cu cronologia documentelor publicate, cu deosebire cu aceea a pactului autentic din 1291, din care se întrevedea dealtfel existența unei legături politice mai vechi.

Dar de atunci reacțiunea împotriva exceselor criticei, pe care o semnalam și în alte domenii ale istoriografiei mai nouă, s-a făcut simțită și în privința originilor alianței celor trei cantoane din Alpi. Căutînd împrejurări care să lămurească începuturile unor năzuințe de autonomie și motivele unei acțiuni împotriva prerogativelor suverane ale Habsburgilor, istoricii mai recenți au ajuns, deși nu se potrivesc asupra datei exacte a evenimentelor,

[3] *Guillaume Tell et les trois Suisses*, Lausanne, Spes, 1942.

să recunoască tradiției un fond nediscutabil de adevăr. A fost totuși o mișcare împotriva unor drepturi senioriale, altele decît ale Imperiului, a reprezentanților locali ai acestei autorități străine, a castelelor și locurilor întărite care-i adăposteau și, în această luptă de răzvrătire a muntenilor dornici de libertate, elementele păstrate de tradiție se așează iarăși la locul ce le fusese atît de aspru tăgăduit. Sunt firește confuzii în povestea tradițională, ca în orice izvor istoric de această natură, dar fie că așezăm începuturile Confederației în jumătatea a doua a veacului al XIII-lea, cu d-l Karl Meyer[4], fie că credem cu d-l Bruno Meyer, într-un amestec al analisticei cu evenimentele care au precedat bătălia de la Morgarten din 1315[5], faptele în sine nu mai pot fi lipsite de temeiul, pe care istoricii secolului trecut socoteau că nu-l mai pot afla.

Iată cum rezumă, în concluziile sale, d-l Naef rezultatele cercetării privitoare la elementele tradiției, despre întemeierea Confederației :

„*Wilhelm Tell.* Cu toate trăsăturile legendare care îndeamnă încă pe mulți erudiți să respingă tot ceea ce îl privește, mai mulți maeștri, dintre cei mai serioși, nu mai au această brutalitate. În lipsa numelui său exact, se pot reține salutul adus pălăriei și lovitura din potecă, fără a fi învinuiți de superstiție, avantaje ce nu le avea generația care ne-a precedat. Să nu avem cutezanța să afirmăm ceea ce oamenii de meserie nu îndrăznesc să considere ca sigur, dar să ne bucurăm să știm că soarta istorică a lui Tell e în mîinile unor erudiți scrupuloși, care în deplină conștiință nu renunță să-l zmulgă lumii iluziilor...

Jurămîntul, a cărui dată rămîne nesigură, e cea mai puțin atinsă dintre tradiții. Istoricii cei mai dificili, și poporul căruia îi aparțin, pot încă să cuminece în sfînta poiană. Nu se cunosc numele acelora care s-au adunat întîia oară, dar se știe că acolo s-au întrunit Confederații. Mai mult, nu-ți poți înfățișa coordonarea politică din Waldstätten fără un loc de întîlnire : geografia și cronicile se potrivesc pentru a-l stabili la Grütli“ [6].

[4] *Der Ursprung der Eidgenossenschaft,* „Zeitschrift für Schweizerische Geschichte“, XVI, 3, 1941, p. 285 și urm.

[5] *Die ältesten eidgenössischen Bünde,* Zürich, 1938, p. 123 și urm.

[6] *Guillaume Tell et les trois Suisses,* p. 106—107.

Odată cu această restabilire a drepturilor tradiției, s-au adus desigur și rectificări expunerii și interpretării ei. Multă vreme s-a considerat că lupta pentru libertate a cantoanelor era și o luptă socială, că democrația munților, anticipare a viitorului, a înfruntat în valea de la Morgarten oastea feudală a unor veacuri apuse. Amintind de tăgada oricărui rost al nobilimii la începuturile Confederației, pe care Jean-Jacques Rousseau o atribuie unuia din eroii *Nouei Heloïse,* d-l Naef scrie :

„Asemenea cuvinte au o viață îndărătnică. Și totuși, Milord Bomston nu le-ar mai spune astăzi. Familiile Fürst sau Stauffacher semănau foarte mult cu «gentilomii», dacă acest termen anacronic s-ar mai putea întrebuința. Oamenii liberi de atunci erau amestecați cu mica nobilime, în așa fel că o demarcare e de cele mai multe ori imposibilă.“ [7]

Iar alt comentator recent al acelorași cercetări adaugă următoarele, care-și păstrează valoarea și în afară de domeniul propriu-zis al istoriei elvețiene :

„Pentru a înțelege Elveția primitivă, e necesar a da cuvîntului *libertate* înțelesul pe care-l avea în veacul al XIII-lea. Elvețienii nu se luptau pentru o libertate abstractă, dar pentru libertăți concrete, spre a le apăra sau a le dobîndi. Libertatea întemeietorilor se confunda cu libertatea teritoriului, cu independența. Ea nu avea nimic comun cu o ideologie, nu avea nimic revoluționar, ci era prin esență conservatoare ; ea se întemeia pe hrisoave, pe drepturi, pe scutiri, pe privilegii, pe o stare socială ce trebuia menținută împotriva oricărei puteri ce încerca să se ridice între omul liber și împărat.

Evul Mediu ignora *egalitatea,* pe care nici natura nu o cunoaște. Inegalitatea era un principiu juridic, deoarece fiecare clasă avea statutul său social, jurisdicțiunea ei specială. Comitele nu era egal cu baronul, baronul cu seniorul, seniorul cu burghezul, burghezul cu țăranul, țăranul cu meseriașul, omul liber cu iobagul.

Oamenii de atunci nu aveau drepturi politice, dar erau mult mai egali decît astăzi din punct de vedere economic, fiecare în propriul său mediu, în breasla sau în corporația sa agricolă. Erau

[7] *Ibid.*, p. 91.

mai puţin urmăriţi de stat, mai puţin încărcaţi de impozite. Deosebirile de condiţii nu erau resimţite ca umilinţe, căci orice inegalitate se justifică atunci cînd fiecare rol e ţinut cu mîndrie.

Cînd ţinutul Schwyz a luat în stăpînire teritorii nouă, nu a făcut-o pentru a le elibera sau spre a da populaţiei libertăţile şi drepturile ţării vechi, ci pentru a-şi exercita suveranitatea asupra unor supuşi. Ţările cucerite de Waldstätten n-au făcut decît să-şi schimbe seniorii. Întemeietorii Elveţiei erau oameni ai timpurilor lor, ei gîndeau şi lucrau ca membri ai Sfîntului Imperiu ; oameni liberi, cavaleri şi judecători în văile lor, ei apărau drepturi recunoscute şi privilegii feudale. Nu se află la ei nici o urmă a spiritului democratic modern, de care ar voi să-i apropie istoria oficială, făcînd din ei precursori ai revoluţiei franceze.

În schimb, un mare gînd susţine şi inspiră pe primii elveţieni : *unirea claselor pentru o acţiune comună.* Aceasta e gloria lor : idee generoasă de oameni liberi, spirit cavaleresc, conştiinţă creştină, care vor găsi întreaga lor dezvoltare în *frăţia de arme,* în apărarea comună, origine şi principiu ale Confederaţiei elvetice" [8].

Şi aceste consideraţiuni, care restabilesc adevărul istoric prea multă vreme întunecat de patimi politice ale unor timpuri mai apropiate, înfăţişează oarecare paralelism cu modul de a privi şi de a judeca pe întemeietorii statelor româneşti. Însuşi Nicolae Iorga, care văzuse în primul voievod al Ţării Româneşti un ţăran mai înstărit în sfatul altora, prea puţin deosebiţi de viaţa satelor, pe care o mai oglindesc căciulile şi cojoacele luptătorilor zugrăviţi de *Chronicon Pictum,* cu prilejul înfrîngerii lui Carol Robert de oştenii lui Basarab, — îşi schimbase părerea după descoperirile din mormintele de la Sf. Nicolae din Curtea de Argeş[9]. Domnitorul şi membrii familiei sale, înmormîntaţi în Biserica Domnească, erau oamenii unei alte lumi, în strînsă legătură cu viaţa feudală a Apusului, înveşmîntaţi în hainele croite după obiceiul seniorilor, împodobiţi cu stemele şi giuvaerele unei ci-

[8] P. de Vallière, *Comment la Suisse est née,* „Le mois Suisse", 5-e année, no. 51, 1943, p. 96—97.

[9] Cf. N. Iorga, *Originea, firea şi destinul neamului românesc, Enciclopedia României,* I, p. 40.

vilizaţii a claselor stăpînitoare. Biserica lor reproducea, în zidire ca şi în pictură, modelele vestite ale Bizanţului Paleologilor.

La război porneau apăraţi de platoşele şi coifurile grele ale cavalerilor din vremea lor, ce împodobesc chipul lui Radu I pe monetele sale şi pe care i le trimetea, cum pomenesc unele izvoare, Veneţia prietenă [10]. Fireşte, aceştia erau cavalerii, căpeteniile ; sub ei şi în urma lor se înşira oastea de ţară, cu cetele ei rînduite după sate şi ţinuturi, cu armele mai simple şi caii cei mărunţi ai unor gospodării modeste. Şi aci deci, *unirea claselor pentru o acţiune comună,* împotriva vrăjmaşului din afară, este o trăsătură caracteristică a începuturilor vieţii noastre de stat, ce o apropie de originile Confederaţiei elveţiene, aşa cum se potriveşte tradiţia semilegendară a originilor ei cu aceea a descălecatului ţărilor româneşti.

E în orice caz de reţinut faptul că o legendă, chiar dacă prezintă trăsături comune cu altele, asemănătoare, ale literaturii populare a lumii medievale, nu trebuie neapărat înlăturată ca izvor de informaţie istorică. Forma pe care o îmbracă în tradiţia tîrzie, cum e cazul în Elveţia ca şi în Principatele Române, poate fi înrîurită de răspîndirea unui ciclu de povestiri, de puterea unei figuri simbolice, atît de obişnuită în concepţia Evului Mediu ; fondul, însă, pe care se întemeiază, poate fi nu mai puţin un fapt tot atît de real, ca lupta din Pirinei ce a dat naştere epopeei franceze a viteazului Roland, sau „conjuraţia" cantoanelor de care se leagă povestea isprăvilor lui Tell. A respinge în totalitatea ei o tradiţie istorică, numai pentru că unele din elementele ei au aspecte legendare, e o greşeală tot atît de vădită ca şi însuşirea ei totală, fără nici o judecată sau măcar o contribuţie a spiritului critic.

Unul din exemplele cele mai caracteristice în această privinţă îl constituie tradiţia celuilalt „descălecat" al istoriei româneşti, acel care se leagă de întemeierea ţării Moldovei.

[10] V. G. I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377.* „Rev. hist. du Sud-Est Européen", II, 1925, p. 73 şi urm.

II. DESCĂLECATUL MOLDOVEI : ISTORIE ȘI LEGENDĂ

Spre deosebire de tradiția istorică a întemeierii voievodatului Țării Românești de către Negru-Vodă, aceea a celui de al doilea Principat dinspre miazănoapte nu a întîmpinat nici o obiecțiune esențială în istoriografia noastră critică din ultimele decenii. „Cu mult mai certă și mai precisă decît asupra originilor Țării Românești este tradiția noastră indigenă despre începutul Moldovei ca stat român“, scria de la începutul studiului său despre „originile Principatului Moldovei“ Dimitrie Onciul [11].

Două argumente, într-adevăr, îndreptățeau acest mod deosebit de a privi împrejurările istorice ale întemeierii Moldovei : „primele elemente de istoriografie indigenă“, după expresia lui Onciul, care înregistrează tradiția, cele mai vechi letopisețe scrise în limba slavonă — Bistrița, Putna, cronica anonimă — sunt scrise nu mult mai tîrziu decît un secol, de la întîmplările ce le relatează ; nu era cazul în Muntenia, unde intervalul în timp, între evenimente și redactare, este întreit. Dar mai ales, știrea descălecatului, păstrată de izvoarele noastre în forma ei legendară, e deplin confirmată de texte contimporane, cronicele perioadei angevine din Ungaria și diplomele Regelui Ludovic I din 1349 și 1365. S-a putut face cel mult o deosebire între elementul legendar propriu-zis : vînătoarea zimbrului, care aduce pe descălecător să descopere apa Moldovei și ținutul ei — „un mit așa-zis etiologic, scrie Onciul, mit inventat cu scopul de a explica un fapt dat“ [12], în speță stema țării cu capul de bour și numele localității Boureni [13] — și faptul istoric, în sine, al unei expansiuni a românilor din Maramureș, pe care nimeni nu-l contestă. Toți istoricii mai de seamă sunt de acord în această privință și ar fi de prisos să mai înșirăm aci păreri, care sunt atît de asemănătoare. Ceea ce s-a accentuat în ultimul timp e mai degrabă contrastul dintre întemeierea celor două principate

[11] *Originile Principatelor Române*, p. 69.
[12] *Ibid.*, p. 76—77.
[13] Un alt Boureni în Maramureș, A. Filipașcu de Dolha și de Petrova, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 88.

românești, conform teoriei care respinge tradiția descălecatului în Țara Românească. Independent de știrile răzlețe, care ar întări presupunerea că încă înainte de descălecare ființau în Moldova de mai tîrziu mici formațiuni politice, asemănătoare cnezatelor și voievodatelor din veacul al XIII-lea, din regiunea Oltului, Nicolae Iorga constată în ultima versiune redactată de el a *Istoriei românilor* că „din Maramureș s-a produs mișcarea spre răsărit, din care va ieși a doua țară românească liberă“ [14]. În legătură cu lupta regelui Ludovic împotriva tătarilor, țara întemeiată la răsărit de Carpați nu e la început decît o „marcă“, un ținut de graniță și de strajă : „Moldova lui Dragoș nu era decît un fel de feudă militară regală“ [15]. De-abia răscoala lui Bogdan, care coboară și ea din Maramureș dincolo de munți și alungă pe stăpînul legiuit și credincios al mărcii, înseamnă, printr-o a doua „descălecare“, creațiunea unui stat moldovenesc, de-sine-stătător.

Se vede de îndată deosebirea față de întemeierea „autohtonă“ a Munteniei, prin întrunirea, sub un singur voievod, a micilor stăpîniri teritoriale de văi și plaiuri, ce duce la alcătuirea Țării Românești. D-l P. P. Panaitescu a formulat în această privință de curînd o nouă ipoteză, pe care o reproducem : „Este probabil că întemeierea principatului Valahiei, adică întrunirea tuturor micilor state într-unul singur... să se fi îndeplinit în același fel ca în Rusia, unde unul din cneji sau duci, acel al Moscovei, a devenit reprezentantul celorlalți față de hanul tătarilor, a obținut din această cauză supremația și, mai pe urmă, unificarea Rusiei sub sceptrul său. Ne întrebăm dacă aceasta n-a fost și situația voievodatului de la Argeș față de ceilalți voievozi și cneji din Muntenia — și dacă nu în acest fel a devenit unificatorul țării, cu ajutorul tătarilor, al căror reprezentant era pentru toată regiunea. Aceasta nu este deocamdată decît o ipoteză, pe care ne gîndim să o dezvoltăm cu alt prilej. Vom face însă să se observe că e în favoarea ei existența unei alianțe militare

[14] *Hist. des Roumains et de la romanité orientale*, II, p. 245.
[15] *Ibid.*, p. 253.

între întîiul domn al Munteniei, Basaraba, unificatorul ţării, şi tătarii." [16]

Desigur problema e interesantă şi merită a fi reluată, deşi nu se vede nici o incompatibilitate între această legătură cu tătarii şi posibilitatea, anterioară, a unei „descălecări", de dincolo de munţi, a unor elemente de conducere româneşti din Ardeal, aflate faţă de unguri în situaţia în care se va găsi peste jumătate de secol voievodul Bogdan al Maramureşului, şi deci cu atît mai mult îndemnate să caute în noua lor aşezare, dincoace de lanţul Carpaţilor, alt reazim politic decît acel al Coroanei Sf. Ştefan.

Formularea cea mai categorică a deosebirii dintre întemeierile de stat ale Ţării Româneşti şi Moldovei aparţine însă d-lui C. C. Giurescu. „Între întemeierea Munteniei şi aceea a Moldovei, scrie d-sa, este o mare deosebire : cea dintîi se datoreşte reuniunii diferitelor formaţiuni politice dintre Dunăre şi Carpaţi sub un conducător *local*, anume voievodul de la Cîmpulung şi Argeş : este prin urmare un proces *intern*. Cea de-a doua este rezultatul unei *cuceriri* din afară, a unei ocupări a teritoriului dintre Carpaţi, Nistru şi Mare, de către un conducător venit de peste munţi. În Moldova a fost într-adevăr o *descălecare*, întîi a lui Dragoş, apoi a lui Bogdan, coborîţi amîndoi din Maramureş, în timp ce în Muntenia, întemeierea a plecat din însuşi cuprinsul viitorului stat." [17]

Va trebui să revenim asupra acestei distincţiuni şi a elementelor ei. Este însă destul de limpede că în ce priveşte Moldova, tradiţia descălecatului, confirmată dealtfel de mărturii contimporane neîndoielnice, constituie un temei nediscutabil al înfiinţării statului.

Şi totuşi, relaţiunea acestor împrejurări, în forma legendară a cronicelor, înfăţişează elemente străine de realitatea istorică — care ne duc cu totul în alte domenii. „Legenda lui Dragoş" a fost astfel cercetată mai mult de d-l Romul Vuia, care a scos în evidenţă asemănările izbitoare ce le prezintă cu alte

[16] P.P. Panaitescu, *Mircea l'Ancien et et les Tatares*, „Revue historique du Sud-Est Européen", XIX, 2, 1942, p. 438—439. O părere asemănătoare în cartea mea *O enigmă şi un miracol istoric : poporul român*, p. 112 (în ce priveşte asemănarea cu Rusia).

[17] *Istoria Românilor*, I[1], p. 372.

povestiri medievale [18]. Iată mai întîi, în rezumat, punctele esenţiale pe care le cuprind diferitele versiuni ale vechilor letopiseţe moldoveneşti :

1. „Dragoş-Vodă, sau feciori de domni, pleacă la vînătoare."
2. „Dau de urma unui zimbru, care îi duce dincolo, peste munţii înalţi, adică în Moldova."
3. „Au nimerit la apa Moldovei, lîngă care au ucis zimbrul."
4. „Aci au găsit locuri desfătătoare, cîmpii deschise, pe care, îndrăgindu-le, le aleg de nouă patrie."
5. „Se întorc în Maramureş, la ai lor, pentru ca apoi să plece toţi în noua patrie." [19]

E desigur o legendă eraldică, menită să lămurească rostul capului de bour în stema ţării, dar nu e mai puţin sigur că avem a face cu o variantă a unui străvechi tip de legendă, în care eroul urmărind la vînătoare o fiară, îndeobşte fermecată, e dus de ea în locuri necunoscute, unde, fie că îl întîmpină tot felul de nenorociri, fie dimpotrivă că află o nouă aşezare pentru el şi neamul său.

În prima serie se aşează toate legendele care au ca figură centrală un cerb, alb sau negru, care uneori se descopere a fi un demon, sau se transformă, printr-o metamorfoză, alta decît acelea ale mitologiei clasice, într-o fată ce dispare ea însăşi într-o fîntînă. De acelaşi ciclu se apropie şi legenda Sfîntului Hubert — vînătorul, căruia îi apare cerbul, cu crucea strălucind între coarne şi care se păstrează de asemenea — împrejurare de semnalat — ca simbol eraldic, *pe vechea pecete a oraşului Baia, după tradiţie întîia capitală a Moldovei* [20].

Cu deosebire însă, legenda lui Dragoş descălecătorul prezintă izbitoare asemănări cu legendele vechilor aşezări ale protobulgarilor sau cu aceea care priveşte pe strămoşii depărtaţi ai maghiarilor, Huna şi Magor. La Jordanes aflăm o poveste aproape identică a trecerii hunilor, duşi de o cerboaică misterioasă, dincolo de Marea de Azov, în cîmpiile „Sciţiei". Originea depărtată

[18] Univ. din Cluj, *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, I, 1922, p. 300 şi urm.

[19] *Ibid.*, p. 308.

[20] N. Iorga, *Hist. de Roumains*, III, p. 249.

a acestui motiv, care e comun tuturor acestor povestiri, poate fi mai departe în Orient, sau în India, cum presupune d-l Vuia — dar vînătoarea după un animal care deschide calea spre o așezare nouă, este un element de folclor și de artă specific stepei eurasiatice. Într-adevăr, motivul nu se întîlnește numai în povestirile legendare ale popoarelor nomade, ci și în arta lor. În stilul zis „animal", caracteristic al năvălitorilor, care cutreieră din antichitate spațiile uriașe și pustii ce se întind între Siberia și Marea Neagră, revine ca un leit-motiv încleștarea în luptă a două sau mai multe fiare sălbatice. „Ființe fantastice compuse din lup (sau vultur) și balaur, ne spune d-l Altheim, se luptă între ele sau sfîșie un cal, o cerboaică. Tigrii au gonit un yak și se pregătesc să-l ucidă. Alături apar grifonul și mistrețul, ursul și renul, și încă alte combinații. Într-un caz e posibilă o interpretare. Elanul atacat de balaur pe o țesătură de lînă din mormîntul principelui hunic de la Noin Ula, în Mongolia exterioară, înseamnă cucerirea unui teritoriu. Aci, balaurul corespunde vînătorului, pe care vînatul urmărit îl duce într-o țară nouă" [21].

Legenda lui Dragoș, înlocuind cerboaica sau cerbul motivelor asiatice cu bourul ce cutreiera, încă în veacul de mijloc, pădurile întregii Europe orientale, încearcă desigur o localizare, dar structura generală a povestirii o apropie prea mult de ciclul mitic al stepei, ca să nu fie mai mult decît o coincidență. Și episodul vînătorii — și acela al craiului unguresc Laslău, de la care descălecătorii capătă voia de a trece în țara nouă, versiune care apare într-una din variante, arată o înrîurire directă a legendelor maghiare, în legătură cu cucerirea Panoniei și Ardealului, asupra tradiției descălecatului românilor „ungureni" din Maramureș [22]. Este o latură a problemei ce s-ar cuveni să fie adîncită și lămurită mai bine, mai ales pentru că dă întemeierii Moldovei aspectul unui fenomen de imigrare românească într-un ținut pustiu, ce nu răspunde decît într-o măsură restrînsă realității.

[21] F. Altheim, *Die Krise der Alten Welt, I. Die ausserrömische Welt*, Berlin, 1943, p. 73, cf. notele la p. 191.

[22] R. Vuia, *Legenda lui Dragoș*, ibid., p. 309. Cronica din Buda ne arată pe „puternicul duce Gyula" descoperind Alba din Ardeal *in venatione*, întocmai ca Dragoș Moldova, v. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 52.

Revenind însă la preocuparea noastră de căpetenie — valoarea tradiției ca izvor istoric — ar fi logic, din punctul de vedere al criticei riguroase a textelor, ca acest element legendar să arunce o bănuială asupra întregii relatări a împrejurărilor descălecatului și să se scrie : „Povestea lui Dragoș, legendă asiatică (sau pontică)", după cum s-a scris : „Wilhelm Tell, fabulă daneză." Să presupunem că s-ar fi pierdut diplomele regelui Ludovic de Anjou și că n-am avea decît într-o transcriere deformată și tîrzie însemnările lui Ioan de Küküllö și ale cronicei Dubnicense, nu am fi oare deplin îndreptățiți să contestăm descălecatul în istoria Moldovei, după cum a fost contestată tradiția lui în Țara Românească ? Împletirea unui fapt istoric cu elemente de legendă și folclor îngreuiază desigur sarcina ce revine criticei, dar nu justifică în nici un caz o atitudine negativă de principiu, față de împrejurările povestite. Astfel, descălecatul Moldovei, admis de școala noastră istorică mai nouă, în contrast cu acela al Țării Românești, pe care-l consideră o ficțiune, nu exclude posibilitatea acestuia din urmă, ci dimpotrivă, ne dovedește că existența unui element legendar nu împiedică pe istoric să reconstruiască realitatea faptelor. Totul aci e o chestiune de interpretare.

III. INTERPRETĂRI NOUĂ ALE DESCĂLECATULUI

În această privință, cercetările datorite în special istoricilor mai tineri, din țări vecine, au adus în ultima vreme o întorsătură surprinzătoare și chiar de-a dreptul senzațională. În recenta *Istorie a românilor* scrisă de mai mulți specialiști maghiari sub conducerea d-lor Makkai și Gáldi, aflăm de pildă două versiuni, dealtfel în vădită și deplină contrazicere una cu alta, ce ne înfățișează teorii cărora nu li se poate tăgădui cel puțin meritul originalității.

În capitolul intitulat : *Imigrare și așezare a românilor septentrionali*, d-l L. Makkai stabilește mai întîi o legătură între Bogdan, fiul lui Micul, plecat din Țara Românească, care la 1335 obține de la autoritățile regale dreptul de a se stabili în Banat, în comitatul Timișului, și fiii de voievozi Balc și Drag din Mara-

mureș [23]. Ar fi deci un fenomen de imigrare care ar parcurge distanțe dintre cele mai mari într-un timp-record, ca să folosim terminologia modernă : de-abia așezați în 1335 la marginea de apus a Banatului, neastîmpărații valahi se mută grabnic tocmai în munții Maramureșului, de unde, într-un ritm nu mai puțin accelerat, trec în Moldova, pentru a fi pomeniți acolo înainte de 1359 ! Ajunge să alăturăm acestei teze, care creează o vădită confuzie de nume și de persoane, nota pe care același d. Makkai o adaogă documentului din 1335, reprodus sub formă de regest în volumul : *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* : „Această ipoteză nu rezistă criticei, deoarece acest Bogdan despre care e vorba... nu era fiul lui Basarab, ci al lui Micul... Chiar pentru alte motive e absolut neprobabil că s-ar fi adus români din Muntenia pînă în Maramureș, prin comitatul Carașului“ [24]. Rămîne numai să ne întrebăm pentru ce o ipoteză, „absolut neprobabilă“ atunci cînd, d-l Makkai editează documentul, devine numaidecît certitudine, atunci cînd scrie istoria românilor [25]. Între Bogdan, fiul lui Micul, din Banat, și Bogdan descălecătorul din Maramureș poate fi, cum au presupus și istoricii noștri, cel mult o potrivire întîmplătoare de nume [26].

Dar originalitataea d-lui Makkai nu se oprește aci. Cu cîteva pagini mai departe, fiind vorba de politica regelui Ludovic la marginile de răsărit ale stăpînirilor sale, aflăm următoarele : „Românii imigrați (căci de alții nu poate fi vorba, n. tr.) nu rupseseră legăturile lor cu Moldova și au ajutat pe regele Ludovic cel Mare să curețe această țară de oardele pustiitoare ale tătarilor“ [27]. De unde puteam deci deduce că românii din Maramureș sunt produsul unei imigrări dinspre miazăzi și sud-vest, din Muntenia și Banat, iată-i acum păstrînd legături anterioare în

[23] *Geschichte der Rumänen*, Budapesta, 1942, p. 52.
[24] *Documenta Valachorum*, no. 45, p. 75, n. 1.
[25] Cf. studiul meu *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*, în volumul *Le problème de la continuité daco-roumaine*, „Bibliothèque hist. du Sud-Est Européen“, 2, 1944, p. 84.
[26] N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 256. Cf. A. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, p. 45—46.
[27] *Geschichte der Rumänen*, p. 60.

Moldova, ceea ce presupune un itinerar cu totul deosebit. Și, într-adevăr, harta „imigrării românilor în Transilvania în veacurile al XIII-lea și al XIV-lea“, menită să ilustreze vederile autorului, ne arată căi pînă acum nebătute. O săgeată îndrăzneață părăsește lanțul Carpaților de miazăzi la 1288, purcede de-a lungul munților prin văile Moldovei, spre a ajunge tocmai în Galiția, de unde, prin trecătorile înalte din această regiune, se revarsă asupra Maramureșului în anii 1328, 1351 și 1370 [28]. Iată cu adevărat o descoperire senzațională, care răstoarnă tot ce știam sau credeam că știm, în privința expansiunii românilor din Maramureș și a descălecatului Moldovei. Este desigur extrem de regretabil că d-l Makkai nu ne dă mai multe informații asupra unui fapt de o însemnătate atît de considerabilă și că nu a socotit necesar să aducă mai multe dovezi, în sprijinul unei teze ce răstoarnă atît de radical părerile admise.

Credem însă că meritul acestei uluitoare descoperiri revine altui reprezentant al tinerei școale istorice maghiare, d-l Anton Fekete-Nagy, care a scris al doilea capitol al Introducerii la colecția amintită mai sus, *Documenta historiam Valachorum... illustrantia.* Acolo e într-adevăr vorba de „familiile Beltéky și Dragffy — care, venite din Moldova, își făcuseră apariția în Ungaria la 1364“ [29]. Dar d-sa ne trimite tot la cunoscuta diplomă din 2 februarie 1365, prin care regele Ludovic pune în stăpînire pe Balc, fiul lui Sas, în satele și moșiile luate de la Bogdan răzvrătitul și fiii săi, trecuți în Moldova. Genealogia din nota adăugată de d-l Makkai constată că acest Sas, voievod în Moldova, era fiul lui Dragoș, care fusese *restabilit* încă din 1349 în posesiunile sale din Maramureș, din care îl scosese Bogdan, *infidelis notorius.* Aceste bunuri îi fuseseră confirmate încă din vremea domniei precedente a regelui Carol Robert. Aceste împrejurări sunt dealtfel foarte bine lămurite : e vorba de descendenții lui Dragoș, așezați în Moldova cu voia și îndemnul regelui Ungariei, dar alungați de acolo de răzvrătitul Bogdan, al doilea „descălecător“, și care primesc în compensație moșiile părăsite de acesta în ținutul său de baștină din Maramureș. Dar acești fii și

[28] *Ibid.*, p. 64.
[29] *Doc. Valachorum*, p. XXXVII.

nepoți ai întîiului descălecător, credinciosul regelui Ludovic, nu „imigraseră" nici ei din Moldova în Maramureș, ci *reveniseră* în țara lor de obîrșie, neputîndu-se menținea în marca înființată de părintele și moșul lor dincolo de munți, deoarece de acolo îi gonise voievodul Bogdan, răsculat împotriva regelui ! [30].

Trebuie să fii pătruns pînă la obsesiune — și la absurd — de teoria imigrării tîrzii a românilor în Ardeal, pentru a interpreta astfel documente cunoscute, al căror text categoric, ce nu sufere altă tălmăcire, mai e pe deasupra și în deplină conformitate cu tradiția istorică, ce a înfățișat întotdeauna Maramureșul drept loc de baștină a descălecătorilor Moldovei, și nu aceasta din urmă ca vatră a unei ipotetice colonizări a Maramureșului. Dealtfel, pentru tot ce privește aceste împrejurări, d-l Makkai ar face bine să potrivească datele hărții d-sale a „imigrării" cu aceea pe care colegi binevoitori ai săi au procurat-o zelosului apărător al tezelor maghiare, care e d-l Herbert van Leisen : pe aceasta din urmă săgețile pornesc din sudul și sud-vestul Transilvaniei, străbat Maramureșul și ating tocmai pe la 1350 regiunea de dealuri și de păduri a Moldovei [31]. Ar fi deci mai nimerit ca știința maghiară, în neobosita ei căutare de interpretări inedite, să se găsească mai întîi de acord cu ea însăși.

Cu mult mai temeinică ne apare interpretarea încercată de curînd de d-l Ion Moga [32], pentru lămurirea mișcării lui Bogdan și a celui de-al doilea descălecat românesc, care a dus pe maramureșeni în Moldova.

D-sa așează această acțiune a voievodului, considerată prea multă vreme ca un fapt întîmplător și izolat, în cadrul general al politicii regilor unguri în Ardeal și a tendinței lor de a înlătura tot mai mult autoritățile și instituțiile tradiției indigene, pentru a le substitui organizarea feudală și jurisdicțiunile ei. În

[30] Cum a observat d-l I. Moga, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, „Rev. hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, p. 247—249.

[31] J. Van Leisen, *Le problème transylvain*, Genève, Kundig, 1943, p. 40—41.

[32] I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, mai pe larg în cartea cu același titlu, Univ. Cluj-Sibiu, Bibl. Instit. de Ist. Națională, 1944, p. 45 și urm.

Maramureș, îndeosebi, procesul acesta se poate urmări îndeajuns de amănunțit pe baza documentelor publicate. A făcut-o de curînd și d-l Alexandru Filipașcu [33].

Constatăm astfel că acest ținut de margine, amintit întîia oară în 1199 ca pădure regală, este încă domeniu regal în 1231, iar „prima amintire documentară a unui deținător de autoritate publică în Maramureș se face abia la 1299, cînd e pomenit *Nicolaus Vaivoda, filius Mauricii*". Mauriciu însă era comite de Ugocea și Maramureș, pomenit ca atare numai de un document din 1319. Deci, la 1299, „apare un voievod (fără titlu precis) în persoana lui Nicolae, pentru ca după cîțiva ani, tatăl acestui voievod, Mauriciu, să nu mai apară în calitatea-i veche de comite de Ugocea și Maramureș, ci numai în aceea de comite de Maramureș.

Faptul este semnificativ și lasă să se întrevadă că voievodatul constituie o organizare aparte a Maramureșului, în cuprinsul căreia interesele regale nu erau suficient garantate prin extinderea autorității comitelui de Ugocea și asupra Maramureșului, ci s-a simțit nevoia de a suprapune voievodatului un comite aparte maramureșean, astfel că din primele decenii ale secolului al XIV-lea începînd, avea două organizații politice judecătorești : comitatul și voievodatul. Peste cîțiva ani însă, la 1326, un document amintește de *magister Stephanus, filius Nicolai quondam vayvode, comes de Maramarusio*. Ștefan era deci la acea dată comite de Maramureș, dar documentele nu mai cunosc timp de un deceniu și jumătate nici un voievod de Maramureș. (În schimb, între 1328—1348, lipsește comitele.)

Dispariția voievodatului maramureșean este un fapt concludent, care dovedește că această instituție n-a fost o creație regală, fiindcă în acest caz nu mai era nevoie de așezarea unui comite special în Maramureș. Ea n-a fost însă nici o concesie făcută unor români imigrați, fiindcă în acest caz voievodul ar fi fost un român, și nu (poate) Nicolae, fiul lui Mauriciu. Dimpo-

[33] Cf. A. Filipașcu, *Le Maramureș*, „Biblioteca Rerum Transilvaniae", X, Sibiu, 1944 ; *Voievodatul Maramureșului*, „Transilvania", a. 76, Sibiu, 1945.

trivă, treptata eliminare a instituției voievodale din Maramureș și înlocuirea ei cu comitatul dovedește că voievodatul era un organism autohton, în care regele nu avea nici o încredere."

Se pot urmări mai tîrziu, între 1326 și 1343, progresele pătrunderii dreptului și instituțiilor feudale în Maramureș, tot mai mulți fruntași ai românilor fiind ademeniți să treacă printre *servientes regii* învestiți cu proprietăți, desfăcîndu-se deci din comunitatea românească ce își alegea altădată voievodul. Se poate constata, din împrejurările ce ne sunt cunoscute din Maramureș, unde încă de la 1343 Bogdan se află răsculat împotriva autorității regale, că începutul domniei regelui Ludovic I la 1342, a însemnat o vădită întărire a tendinței de-a încălca vechile privilegii ale românilor [34]. Mai mult încă decît tatăl său, noul rege al Ungariei se sprijinea pe ordinea feudală de tip apusean, concepție de guvernare a casei de Anjou. Voievodatul a fost totuși reînființat și însuși Bogdan a deținut această demnitate, dar el se afla sub controlul comitelui regesc de Sătmar, care-și întinsese atribuțiunile pînă în Maramureș, și mai ales se vedea lipsit de sprijinul acelora dintre fruntașii români, cari treceau în rîndurile nobilimii, obținînd demnități în ierarhia feudală [35].

„Acest fapt, urmează d-l Moga, credem că a contribuit la cauzele răscoalei lui Bogdan. În adevăr, la 1343, cînd Bogdan este amintit documentar întîia oară, el este arătat de rege ca «fost voievod de Maramureș» și ca «*noster infidelis*», deci rebel. Cum s-a desfășurat și în ce a constat această răscoală în interiorul Maramureșului, despre aceasta documentele nu ne informează. Ele în schimb ne arată tot mai numeroase acte prin care regele, pentru servicii personale sau militare, înzestrează pe românii fruntași maramureșeni cu moșii și cu drepturi «*instar aliorum regni nostri nobilium*».

Această metodă se pare că a dus la rezultatele scontate de rege și probabil că acești proaspeți nobili, stînjenind acțiunea lui Bogdan, au determinat pe voievodul revoluționar ca, strîn-

[34] I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, p. 58 și urm.

[35] V. A. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, p. 47 și urm. și acum I. Moga, *Voievodatul Maramureșului*, Sibiu, 1945, p. 23 și urm.

gîndu-și partizanii, să plece la 1359 în Moldova, organizată între timp de Dragoș și de Sas ca marcă de graniță a regatului ungar, unde să-și poată continua acțiunea împotriva autorității regale."

Regele Ludovic a căutat totuși pînă tîrziu o împăcare cu acest *infidelis notorius*, care-i sfida încercările de reorganizare în spiritul instituțiilor feudale apusene ale casei sale. Pînă la 1364, regina Elisabeta reașează pe românii din Bereg în dreptul lor de a-și alege liber voievodul și confirmă că acest drept este și al acelor din Maramureș și din alte părți ale regatului. Atribuțiile voievodului, care fuseseră mărginite și încălcate de comite, au fost din nou extinse asupra delictelor și crimelor ce obișnuia să le judece, iar pînă la 1365 regele n-a numit în locul răsculatului alt voievod român în Maramureș, nici n-a dispus măcar de moșiile lui, părăsite în urma trecerii sale în Moldova.

„Aceste două fapte — își încheie d-l Moga interesantele sale constatări — dovedesc că regele nici după exodul lui Bogdan din Maramureș, cu toate dovezile de trădare oferite de voievodul rebel, n-a pierdut nădejdea de a-l putea determina să renunțe la acțiunea împotriva autorității regale, pentru a se întoarce în Maramureș ca voievod cu deplinele puteri și atribuții ale acestei instituții — așa cum le indică documentul din 30 septembrie 1364 dat românilor din Bereg și sfera de jurisdicție a tribunalului cnejilor din Hațeg. Faptul că această nădejde regală nu s-a împlinit, ne determină să credem îndreptățită presupunerea că Bogdan, în acțiunea lui revoluționară din Maramureș, nu a urmărit numai reașezarea puterii voievodale în deplinătatea atribuțiilor ei administrative și judecătorești, ci gîndul lui a mers pînă la consecința logică finală a acestei autonomii voievodale : independența, pe care, neputînd-o realiza pe teritoriul Maramureșului, a dus-o la totală biruință în voievodatul Moldovei." [36]

Nu vom urma aci mai departe pe d-l Moga în apropierile ce face între aceste împrejurări, care lămuresc în mod deosebit de

[36] Cf. și I. Moga, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, ibid., p. 244 în n.

satisfăcător procesul de desfacere a Moldovei din sfera de dependență a coroanei ungare, arătînd motivele reale ale descălecatului — și evoluția voievodatului Transilvaniei, care a tins mai înainte, în vremea voievodului Ladislau Borza, spre același scop și a ajuns totuși la întemeierea autonomiei ardelene, devenită la rîndul ei ființă de stat deosebită, în secolul al XVI-lea. Dar nu ne putem opri să subliniem paralelismul acestor întîmplări reale și documentate precis, la jumătatea veacului al XIV-lea, cu ceea ce tradiția istorică — lipsită, ce e drept, de confirmări categorice în documentele vremii — ne arată că s-a petrecut cu prilejul întemeierii voievodatului mai vechi al Țării Românești.

Și acolo, împrejurarea ce face posibilă ipoteza descălecatului din Ardeal — și chiar verosimilă — este, după cum am văzut, același proces de înlăturare a valahilor din Transilvania din drepturile lor strămoșești, și pătrunderea instituțiilor și autorităților străine de drept feudal, sub egida Coroanei, în domeniul rezervat vechilor așezări ale cnezatului și voievodatului.

Este logic să presupunem că un alt fruntaș al vieții românești din Ardealul de miazăzi să fi făcut atunci, ceea ce știm sigur că a făcut Bogdan din Maramureș cu o jumătate de secol mai tîrziu. Aceleași cauze duc astfel în mod necesar la aceleași efecte, iar drumul libertății a fost, într-un caz ca și în celălalt, dincolo de trecătorile munților. Astfel, interpretările nouă ale vechii probleme a descălecatului duc mai degrabă la accentuarea asemănării dintre întemeierile celor două principate românești, de la sud și est de lanțul Carpaților, decît la o adîncire a deosebirilor : din examinarea mai atentă a împrejurărilor în care a avut loc descălecatul Moldovei ni se pare că iese întărită ideea unei întemeieri de stat asemănătoare în Țara Românească. Dar pentru a fi deplin, paralelismul trebuie să se afirme încă pe o latură : existența acelor mici formațiuni politice, pe care descălecatul are menirea de a le uni și a le contopi într-o unitate politică și economică mai mare. Nici în această privință, dealtfel, nu ne lipsesc elementele de comparație.

IV. ÎNTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEȘTI ÎN DEZVOLTARE PARALELĂ

O trăsătură caracteristică a întemeierii Țării Românești, pe care o putem deduce atît din documentele ce ne sunt cunoscute, cît și din chiar tradiția ei istorică, e fără îndoială existența unor mici stăpîniri, cnezate de văi sau voievodate de plaiuri, atestate mai ales în părțile Olteniei, la stînga Oltului fiindu-ne cunoscut la jumătatea veacului al XIII-lea numai voievodatul lui Seneslau, despre a cărui întindere nu avem nici o preciziune. De asemenea, fără a cădea în exagerările școalei istorice maghiare, mai vechi și mai nouă, este iarăși un fapt bine stabilit că în aceeași vreme unii seniori unguri de la graniță își întinseseră posesiunile și la miazăzi de lanțul Carpaților : unul din ei va fi fost fără îndoială acel comite Laurențiu, înmormîntat la Cîmpulung în anul 1300, cum arată inscripția ce ni s-a păstrat, de pe lespedea ce-i acoperea rămășițele. Nu se constituise o marcă, cum s-a încercat mai tîrziu în Moldova, dar ea se afla în curs de alcătuire și poate ar fi reușit să se închege, ca un nou Banat românesc supus coroanei Ungariei, de n-ar fi intervenit turburările lăuntrice, care au dezbinat regatul vreme de mai bine de două decenii, din ultimii ani ai secolului al XIII-lea, și au dus în cele din urmă, după stingerea dinastiei Arpazilor, la domnia Angevinilor, într-un regim ce va fi tot mai mult acel al ordinelor privilegiate. În acest interval care înseamnă, de fapt, dispariția vremelnică a Ungariei din rîndul marilor puteri ale Europei orientale, se produc mișcări centrifuge, printre care aceea a puternicului voievod al Ardealului, Ladislau Borza, izbutește aproape să despartă de posesiunile regatului întreaga Transilvanie [37]. Tradiția istorică, așezînd la începutul acestei perioade de confuzie și dezbinare lăuntrică descălecatul lui Negru-Vodă, ne arată în orice caz efectul împrejurărilor din Ungaria asupra regiunii dintre Carpați și Dunăre, unde fenomenul de polarizare și unificare a stătulețelor mărunte nu se mai face în cuprinsul unei mărci ocîrmuite de comiții regelui,

[37] Nu e de respins ipoteza unei confuzii între acest voievod al Ardealului și miticul „crai Laslău" pomenit de una din versiunile descălecatului Moldovei : v. și mai departe, p. 165.

ci în acel al unui stat românesc, care-și va afirma sub Basarab voința și dreptul la independență. Fie că admitem sau nu descălecatul, acesta este în orice caz procesul de formațiune a voievodatului muntean.

Să fie oare acel al Moldovei atît de adînc deosebit, cum presupun unii istorici și cum o afirmă dealtmintrelea și unele versiuni ale tradiției descălecatului ? Aceea pe care ne-a păstrat-o, de pildă, cronica lui Ureche, ne arată că „feciorii de domni din Maramureș", în vînătoarea lor de fiare sălbatece, au pătruns într-un ținut pustiu, unde le iese înainte doar un rutean numit Ia țco (de unde Ițcanii), care-și creștea albinele în pustietate. Maramureșenii își aduc oamenii din țara lor de obîrșie, iar ruteanul cheamă pe alții din neamul său, din Galiția, și astfel se umplu Moldova de oameni, de români în Țara de Jos și de ruteni în Țara de Sus [38].

Acest mod de a înfățișa împrejurările nu se potrivește însă cu știrile ce le culegem din alte izvoare. Teritoriul, care va constitui în a doua jumătate a veacului al XIV-lea principatul Moldovei, n-a avut desigur o populație deasă ; codrii erau încă foarte întinși, iar locurile pustii se întîlnesc destule, mai ales la răsărit de Prut, în hrisoavele secolului al XV-lea, uneori și mai tîrziu. Dar chiar așezarea populației venite de peste hotare e un proces mult mai vechi. Din diferitele revărsări ale neamurilor slave, care au trecut peste aceste regiuni încă de la jumătatea veacului al VI-lea, cînd le amintește Iordanes, vor fi rămas așezări a căror urmă s-a păstrat în toponimie ; trebuie însă să le deosebim de colonizarea ruteană din nordul Moldovei, în slobozii întemeiate chiar de domnii țării, din vremea lui Ștefan cel Mare pînă în secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Acestui proces de infiltrațiune a rutenilor îi răspunde așezarea numeroaselor sate românești în Galiția, unde le cîrmuiește *jus valachicum*, sau emigrația peste Nistru, care va spori în timpurile moderne. Populația slavă s-a amestecat dealtfel tot mai mult cu românii, în vreme ce aceștia coborau din munții unde își găsiseră adăpost

[38] *Gr. Ureche și Simion Dascălul*, ed. C.C. Giurescu, p. 11. Noțiunea de ținut pustiu și în cronice ungurești din secolul XIV, în ce privește Moldova : Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Viena, 1766, I, p. 245.

înaintea năvălirilor, astfel cum s-a întîmplat și în alte regiuni ale vechii Dacii [39].

În această privință trebuie să ținem seamă de pasajul din cronica lui Dlugosz, în care, vorbind de întîiul conflict al polonilor cu un voievodat moldovenesc, despre care vom aminti mai jos, se menționează că „valahi" veniți din Italia, au ocupat țara rutenilor, adoptînd obiceiurile și legea lor [40]. *Această afirmație trebuie pusă în legătură cu știrea mai veche, din cronica lui Nestor, despre cucerirea țării slavilor de către „volochii", înainte de năvălirea ungurilor* [41]. E și aci o tradiție care se păstrează, reprodusă de două izvoare deosebite la un interval de aproape patru veacuri. În orice caz, pasajul din cronica lui Dlugosz poate fi considerat ca o confirmare a textului mai vechi al cronicei rusești, în înțelesul ce i-l dăduse Xenopol [42].

Va fi fost și infiltrația elementului românesc din Ardeal, a cărui expresiune politică doar o constituie descălecatul ; ea a întărit între Carpați și Nistru elementele autohtone. Din veacul al XII-lea, fugarul Andronic Comnenul era oprit la marginile Galiției de păstori „vlahi", care ar putea să fi răpus încă un secol mai devreme pe călătorul scandinav pomenit de piatra de la Sjonhem [43]. Iar de la sfîrșitul celui de al XIII-lea, nume românești apar în actele notariale de la Cafa în Crimeia ; ba „Mărioara", atestată acolo la 1290, e și „ungureancă", ceea ce dovedește că a ajuns la Cafa, ea sau părinții ei, venind din ținuturi de la vest, aflate în dependența politică a coroanei ungurești [44].

Toponimia păstrează însă urme numeroase ale neamurilor năvălitoare, care au stăpînit înainte de descălecare : cumanii (Comănești, Vaslui), alanii sau *iașii*, tătarii (Tătărenii, Tătărași). Stăpînirea alanilor sau iașilor, vasali ai imperiului tătăresc, se poate constata în partea de răsărit a Moldovei și după mărturia

[39] E. Petrovici, *Daco-slava*, „Dacoromania", X, II, 1943, p. 233 și urm.
[40] Dlugosz, *Historiae Polonicae*, Francoforti, 1711 I, col. 1122, v. *Anexă*.
[41] Cf. *Cronica* lui Nestor, ed. Popa-Lisseanu, *Isv. Ist. românilor*, VII, p. 47.
[42] *Une énigme historique : les Roumains au Moyen Âge*, p. 83 și urm.
[43] Astfel o interpretează și N. Drăganu, *Ancienneté et expansion des Roumains*, „Balcania", VI, 1943, p. 446.
[44] Cf. *Vicina et Cetatea Albă*, p. 134—135.

unui document de curînd descoperit, elogiul rostit la 1273 de un retor bizantin, al împăratului Mihail VIII Paleologul [45]. Vom reveni îndată asupra acestui text. Numele și originea etnică a Brodnicilor nu au putut fi încă lămurite. În sfîrșit, odată cu românii din Ardeal și Maramureș, unguri și secui au coborît prin pasul Oituzului și valea Trotușului în ținutul Bacăului, fie că ciangăii de astăzi sunt coborîtori din ei, sau că alcătuiesc urmele altor populații, pecenegi sau cumani, trecute la legea creștină, care au sălășluit în Moldova.

„Spre Moldova, ne spune un studiu recent, umblau negustorii ardeleni încă înainte de întemeierea Principatului : orașele Moldovei, anterioare descălecării lui Dragoș, ca Baia, Siret, Suceava, poate și altele, au fost întemeiate de sași." [46]

Toate aceste realități necontestabile de ordin demografic contrazic categoric imaginea Moldovei, țară pustie, locuită de-abia de la descălecare.

Dar nici din punct de vedere politic, această versiune nu se poate menținea. Ipoteza unei stăpîniri a principilor ruși din Halici nu se poate susținea decît într-o mică parte a țării și pentru prea scurtă durată. Lăsăm de asemenea la o parte unele indicii, păstrate de tradiții tîrzii, cum sunt de pildă autonomiile locale, menționate de Dimitrie Cantemir în părțile Cîmpulungului din Bucovina, sau în acelea ale Vrancei și ale Tigheciului ; e însă probabil că privilegiile acestor mici ținuturi sunt supraviețuiri ale unor formațiuni politice mai vechi, cuprinse pe urmă în hotarele voievodatului [47]. Ar fi de amintit moneta deosebită a Cetății Albe din veacul al XV-lea, care și ea arată o autonomie locală, confirmată de documentele italiene care vorbesc de tratative cu *„dominus et communitas Mocastri"*, aproape ca despre o

[45] Cf. I. Previale, *Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo*, „Byz. Zeitschrift", XLII, 1942, p. 36 și nota mea *Les Roumains aux Bouches du Danube à l'époque des premiers Paléologues*, ce urmează a apărea în „Revue hist. du Sud-Est Européen", XXII.

[46] C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei*, (1387—1432), „Revista istorică română", X, 1940, extras, p. 88.

[47] *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Române, p. 123 și urm.

putere suverană, într-o vreme cînd orașul aparține totuși cu certitudine voievodului Moldovei [48].

Episcopatul de Milcov, reînființat în locul celui cuman la 1347, arată de asemenea o ordine politică în legătură cu expansiunea regatului Ungariei, în Moldova de Jos. Rămîne însă nelămurit — poate numai ca o simplă potrivire, poate totuși ca ceva mai mult, numele slujbașului tătar „Ymor, filius Molday", pomenit în relațiunea unui călugăr franciscan din Crimeea la 1286 [49].

Sunt însă alte împrejurări care nu pot fi trecute cu vederea. Acestea sunt însemnările păstrate în cronica polonă a lui Dlugosz, scrisă pe la jumătatea veacului al XV-lea, deci destul de apropiată, ca izvor, de data evenimentelor din jurul descălecării. Ea amintește mai întîi că în 1325, în lupta împotriva comitelui de Brandenburg, polonii au primit ajutor de la „popoarele vecine, ruteni, valahi și lituanieni", valahii fiind în acest caz acei din Moldova. Regretatul I. Minea, comentînd această informație, presupunea că statul românesc, aflat atunci în partea de nord a Moldovei, va fi fost același în care a fost găsit, la 1308, Otto de Bavaria, pretendent la tronul Ungariei, prins de voievodul Ardealului și încredințat de el unui voievod român, din țara căruia a putut pe urmă trece în Rusia Roșie (Galiția) și apuca astfel calea întoarcerii [50]. Aceasta rămîne o ipoteză ; vom avea prilejul să revenim asupra ei [51]. E de văzut dacă schismaticii din afară de marginile Transilvaniei, cari sprijină pe răsculații ardeleni în 1319, cum înseamnă un document pontifical, sunt români din Moldova sau din Țara Românească [52] ; dar prezența valahilor, vecini ai Poloniei la 1325,

[48] Cf. studiul meu *Vicina II*, „Revue hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, 1942, p. 160—161.

[49] Textul în P. G. Golubovich, *Biblioteca bio-bibliogr. dell'Oriente francescano*, II, p. 444—45.

[50] I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, p. 11—12.

[51] V. mai departe, p. 182—183.

[52] Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor*, p. 19 ; A. Filipașcu, *Voievodatul Maramureșului*, „Transilvania", 76, p. 11 a extrasului.

contribuie la lămurirea celeilalte ştiri şi mai surprinzătoare, pe care o aflăm tot în cronica lui Dlugosz, cu privire la o expediţie polonă în Moldova la 1359 şi la înfrîngerea suferită de ea într-o pădure din ţara Şipeniţului, prolog al aceleia din Codrul Cosminului în vremea lui Ştefan cel Mare. E desigur un fapt ciudat, că data indicată cu deosebită preciziune pentru aceste evenimente este tocmai aceea, admisă de cronologia oficială pentru descălecatul lui Bogdan. Mai era deci, în afară de „marca" întemeiată de Dragoş, şi altă Moldovă, o ţară supusă influenţei polone, pe lîngă aceea aflată în dependenţa Ungariei ? E dealtfel de remarcat că în 1349, după ce a avut loc expediţia voievodului Transilvaniei la răsărit de Carpaţi, Galiţia a trecut în stăpînirea regelui Poloniei.

Ar fi să lungim însă prea mult această discuţie, dacă am reproduce toate părerile formulate cu privire la această expediţie şi la data din cronica lui Dlugosz. Ele se pot găsi în studiul recent al d-lui C. Racoviţă [53].

Este sigur că avem a face cu o confuzie — în orice caz de persoane — voievodul Ştefan şi fiii săi, Ştefan şi Petru, pomeniţi cu acest prilej de Dlugosz, avînd nume identice cu ale Muşăteştilor care au domnit mai tîrziu în Moldova unită. Dar afirmaţia precisă a cronicelor polone, că bătălia a avut loc în timpul domniei regelui Casimir, — deci înainte de 1370, — sprijinită pe mărturii contimporane [54], şi ajutorul ce l-ar fi căpătat Petru de la „provincialii unguri" — în acest caz ostaşi ai lui Dragoş sau ai lui Sas, dacă nu chiar ai lui Bogdan răsculatul — fac verosimilă ipoteza că a existat totuşi în partea de nord a Moldovei o formaţiune politică mai veche, care va fi cuprins şi ţara Şipeniţului ; ea trebuie să fie aceeaşi care a trimis, cu un sfert de veac înainte, ostaşii ei în ajutorul

[53] C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei*, (1387—1432), *ibid.*, extras, p. 4 şi urm. Cf. şi I. Nistor, *Lucius Aprovianus, eroul Ţării Şipeniţului*, „An. Ac. Rom." Mem. Secţ. Ist. s. 3, XXIII, 1940—41, p. 133 şi urm.

[54] Dlugosz arată limpede *(op. cit.*, I, col. 1 124) că *după* înfrîngerea suferită de la valahi a izbucnit ciuma în Polonia (1360).

regelui Poloniei [55]. Argumentul că ungurii nu puteau lupta atunci împotriva polonilor, deoarece regele Ludovic era aliatul şi moştenitorul desemnat al regelui Casimir [56], cade, dacă „provincialii unguri" pomeniţi de Dlugosz sunt maramureşenii, mai ales acei ai lui Bogdan, răzvrătit împotriva Ungariei, dar chiar şi ceilalţi ai lui Dragoş, trecuţi încă de la 1343, sau 1345 [57], peste munţi, se aflau faţă de Coroana ungurească într-o situaţie de dependenţă, dar şi de autonomie. Strajă înaintată împotriva tătarilor, ei se puteau totuşi amesteca în alte certuri fără a urma întocmai directivele politicii regale.

În sprijinul acestei presupuneri, a existenţei unor stăpîniri teritoriale moldoveneşti înainte de întemeierea voievodatului ce era să le cuprindă pe toate, mai vine şi faptul că actele de omagiu, încheiate de voievozii Moldovei la sfîrşitul secolului al XV-lea, au de fiecare dată nevoie de o garanţie deosebită a boierilor. „În Moldova, ne spune d. C. Racoviţă, exista o rînduială constituţională, dacă putem s-o numim aşa, şi anume nici un act de oarecare însemnătate nu putea fi dat de Domnul ţării fără a purta şi asentimentul boierilor din divan (sau, mai propriu, consiliul suprem). Chiar actele de donare sau întărire de moşii trebuiau să fie însoţite de peceţile boierilor ; ba chiar, pentru că actele erau de o deosebită însemnătate, boierii dădeau un act independent... Uneori boierul (sau respectiv boierii) era considerat ca un reprezentant al ţării, independent de domnitor, chiar avînd mai multă continuitate decît acesta din urmă" [58]. Nu e logic să tragem de aci concluzia că această con-

[55] D-l I. Nistor, *op. cit.*, p. 150 şi urm., crede că Ştefan şi Petru erau nepoţii lui Bogdan şi că acest voievodat e tot o creaţiune maramureşeană. După cum se va arăta mai departe, e desigur mai vechi decît trecerea maramureşenilor în Moldova.

[56] I. Dabrowski în *Dzieje polski sredniowiecznej*, apud. Racoviţă, *ibid.*, p. 8.

[57] Pentru 1343, Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII şi XIV*, Univ. Cluj-Sibiu, Bibl. Instit. de Ist. Naţională, XIX, Sibiu 1944, p. 28. Pentru 1345—46, I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, p. 60.

[58] C. Racoviţă, *ibid.*, p. 35.

cepţie nu e decît urmarea firească a subordonării puterilor locale, a micilor stăpîniri regionale voievodului unificator, coborît prin „descălecare“ în mijlocul lor, subordonare condiţionată însă de sfatul şi colaborarea în treburile ţării ?

Dacă socotim îndreptăţită această interpretare, ni se lămureşte şi rostul povestirii istorice a descălecatului în ţară pustie şi al vînătorii mitice a zimbrului lîngă apa Moldovei. Legenda mi se pare a răspunde nevoii de a spori prestigiul nouei domnii, — de o parte legînd-o de o întîmplare minunată, în stilul basmelor din jurul întemeierii stăpînirii maghiare, spre a o ridica la o situaţie asemănătoare puterii suzerane, cel puţin în ce priveşte originile ei ; iar de alta, cu un tîlc de politică internă, tăgăduind existenţa formaţiunilor politice anterioare şi făcînd să purceadă totul de la descălecare, de la cucerire, cum au făcut regii normanzi în Anglia cucerită de ei. Această versiune a descălecatului ar fi deci ca un fel de *Domesday Book* al istoriei moldoveneşti.

În acest caz, tradiţia istorică are aci un înţeles politic, care însă nu trebuie să ne ascundă realităţile pe care se străduieşte să le acopere. Ea cuprinde un element pozitiv şi confirmat de texte şi documente contimporane ; expansiunea nobilimii româneşti din Maramureş, în căutarea unei aşezări nouă, în care vechile ei libertăţi să nu fie încălcate de autorităţile ordinei feudale a Ungariei ; dar trebuie întregită cu ştirile care ne arată existenţa unor stăpîniri locale, slavo-române, în vremea egemoniei tătăreşti, ce au contribuit pe urmă la alcătuirea aristocraţiei noului voievodat, împreună cu „feciorii de domni“ coborîţi din Maramureş.

Este dealtfel întocmai imaginea, pe care tradiţia istorică ne-o dă în privinţa întemeierii Ţării Româneşti. Istoricii mai noi constată fenomenul de concentrare a autorităţii în mîinile voievozilor de la Cîmpulung şi Argeş, socotindu-l un proces intern, fără intervenţia nici unui factor politic dinafară, sau — într-o nouă versiune — în sprijinul legăturilor politice şi fiscale cu hanul tătăresc al Kipciacului. În această privinţă e caracteristic faptul că elogiul retorului bizantin despre Mihail Paleologul din 1273, pe care l-am amintit mai sus [59], pomeneşte despre sporul influenţii acestui împărat în „pămîntul nesfîrşit al dacilor“, pe care îl aşează în vecinătatea „Panonianului“ — deci a Ungariei — şi a alanilor, cari ştim că ocupau o parte din Moldova. Aluzia priveşte desigur stăpînirile *româneşti* dintre Carpaţi şi Dunăre, a căror însemnătate reiese astfel din chiar textul elogiului. Dar nimic nu se opune ca elementul de polarizare să fie şi aci, cum arată tradiţia, un fruntaş politic descălecat din Ardeal, la o dată la care putem constata că se restrîng privilegiile populaţiei româneşti — deci, în ultimă analiză, din motive identice acelora care determină mai tîrziu răzvrătirea şi trecerea peste munţi a lui Bogdan şi a tovarăşilor săi. Astfel privite, cele două întemeieri de state româneşti de la sfîrşitul Evului Mediu nu ne mai înfăţişează contrastul, pe care unii istorici l-au accentuat atît de puternic în lucrările lor. Ele ni se prezintă mai degrabă într-o dezvoltare paralelă, care purcede în mod logic din condiţii asemănătoare, şi prin aceleaşi etape ale evoluţiei politice : mici stăpîniri locale, cuprinse în sfera de influenţă a coroanei ungureşti, pe urmă în aceea a hanatului tătăresc din Rusia de miazăzi, şi unite într-o singură formaţiune politică de un element de conducere „descălecat“ din Ardeal, odată cu încălcarea populaţiei româneşti de acolo, de autorităţile şi instituţiile ordinei feudale străine. Că procesul a fost dublu şi nu unic, că a dus la întemeierea a două principate şi nu a unuia singur, acesta se lămureşte, cum ne-a arătat de curînd d-l P. P. Panaitescu [60], prin condiţiile geografice şi geopolitice deosebite, care orientează cursul apelor şi interesele economice ale Munteniei spre valea Dunării şi acele ale Moldovei spre ţărmul Mării. Se mai adaugă desigur şi faptul, care nu trebuie

[59] Cf. I. Previale, *Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo*, „Byz. Zeitschrift“, 1942, p. 36, v. şi n. de la p. 142. Faptul că în text e vorba de „pămîntul nesfîrşit al dacilor“, menţionîndu-se deosebit „Panonianul“ şi „Alanul“, arată că aceştia din urmă reprezintă stăpîniri unitare şi organizate, pe cînd teritoriul locuit de români e o unitate doar geografică, nu încă politică. Aceasta corespunde dealtfel în totul datelor cunoscute ale istoriei.

[60] *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate*, „Revista Fundaţiilor Regale“, V, 1938, p. 560 şi urm.

nesocotit, că tătarii au stăruit mai mult în părţile Moldovei decît în ţinuturile Ţării Româneşti, deoarece hotarul lor, arătat cu preciziune de hărţile navigatorilor italieni, se oprise, în prima jumătate a veacului al XIV-lea, la gurile Dunării. Nu e deci nimic extraordinar ca în Moldova, condiţiile politice, favorabile descălecatului şi unificării, să se fi oferit cu jumătate secol mai tîrziu decît în principatul vecin.

ÎNCHEIERE

Ne putem deci întreba în concluzie ce loc putem face, în alegerea şi folosirea izvoarelor, tradiţiei istorice a descălecatului, ce anume să socotim temeinic şi ce să lăsăm la o parte, ca element legendar sau ca adaus al unei invenţii literare tîrzii ?

Problema e desigur din cele mai complexe. Faptul sigur e că tradiţia, dacă răspunde unor împrejurări reale, nu redă decît în parte starea adevărată a lucrurilor.

În primul rînd, tradiţia noastră istorică este exclusiv *politică* şi, după cum am văzut din exemplul Moldovei, nu fără unele tendinţe. Factorul *economic*, atît de important în procesul de alcătuire a celor două state româneşti, nu află în ea nici o menţiune. Însemnătatea sa e totuşi atît de evidentă, după numeroasele lucrări [61] care au descris amănunţit rostul drumurilor de negoţ ce străbat teritoriul nostru la sfîrşitul Evului Mediu, că este aproape de prisos să mai stăruim asupra lui.

Această latură a problemei se întrevede deosebit de limpede în procesul de dezvoltare a statului moldovenesc. Deceniul al patrulea al veacului al XIV-lea aduce într-adevăr aci o întorsătură hotărîtoare ; e de ajuns să ne amintim că în 1343, cînd poate să se fi produs întîia expediţie ardeleană la răsărit de Carpaţi împotriva tătarilor, din care a rezultat şi descălecatul lui Dragoş, s-au rupt relaţiile între aceşti tătari şi coloniile genoveze şi ve-

[61] Cf. P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Âge*, „Revista ist. română", III, 1933, p. 172 şi urm. ; G. I. Brătianu, *Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, şi bibliografia polonă la C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 71—72, fără să mai amintim cunoscutele lucrări ale d-lui I. Nistor.

neţiene din Crimeea şi de la Marea de Azov. Asediul neizbutit al cetăţii Cafa, care va răspîndi asupra Europei flagelul ciumei negre, înseamnă totdeodată şi întreruperea unei înfloritoare legături comerciale şi tăierea, cel puţin momentană, a unor căi însemnate ale traficului internaţional spre centrul şi răsăritul Asiei. La 1344, o solie veneţiană la curtea Hanului apucă drumul de uscat, pe la Lwov în Galiţia. De-abia cîţiva ani mai tîrziu, hotărîrea comună a celor două republici italiene de a înceta negoţul cu tătarii va fi părăsită, şi rivalitatea lor tradiţională le va îndemna să reia vechile legături cu stăpînitorul Oardei de Aur.

Negoţul nu poate să renunţe însă la drepturile sale ; cînd o cale i se închide, el caută în mod necesar alta, care să o înlocuiască. Succesiunea evenimentelor confirmă această regulă : de la 1349, Galiţia (Rusia Roşie) cu oraşele ei, centre puternice ale negoţului german în răsărit şi etape de pătrundere continentală ale mărfurilor Hansei, trece în stăpînirea regelui Poloniei. Polonia şi Ungaria, aliate în lupta de cruciată împotriva păgînilor tătari şi lituani, se întîlnesc totuşi ca rivale în tendinţa de a controla noul drum moldovenesc, care coboară spre limanul Nistrului şi Marea Neagră, legînd negoţul german din Polonia şi Galiţia de navigaţia italiană a coloniilor genoveze şi veneţiene.

Statul românesc mai vechi, al Basarabilor, îşi întinsese hotarul pînă la gurile Dunării, lăsîndu-şi numele Basarabiei, Bugeacul de mai tîrziu. Dar regiunea geografică dintre Carpaţi şi Nistru, străbătută de noua cale de negoţ, îşi aştepta stăpînul. Mai mult decît urma zimbrului fugărit în valea Moldovei, aceste împrejurări economice chemau descălecatul [62]. Vigoarea expansiunii româneşti din munţii Ardealului şi Maramureşului l-a făcut posibil ; dorul de viaţă liberă şi apărarea de privilegii, de către Bogdan şi „feciorii de domni" care îl înconjurau l-au realizat, unind micile puteri locale în marginile celei dintîi formaţiuni de stat, care a dat Moldovei o individualitate politică. Tradiţia istorică a descălecatului nu cuprinde deci decît o parte a împrejurărilor reale, din care se explică şi se lămureşte întemeierea ţării moldoveneşti ; ea are totuşi valoarea unui simbol,

[62] Cf. G. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, p. 120 şi urm.

deoarece reţine trăsătura esenţială a acestui proces istoric, caracterul de întemeiere românească al nouei alcătuiri politice.

Aceeaşi concluzie poate fi socotită valabilă şi pentru tradiţia istorică, mult mai discutată şi mai nesigură, a Ţării Româneşti. Nu putem afirma cu precizie că descălecătorul a fost Radu-Negru Vodă, sau dacă l-a chemat altfel ; data de 1290 e foarte posibilă, dar nu avem nici un document contimporan care să o înregistreze. Ştim însă sigur două lucruri : că în Transilvania, în ultimul deceniu al secolului al XIII-lea şi al domniei Arpazilor în Ungaria, privilegiile şi drepturile populaţiei româneşti erau tot mai mult încălcate de noua ordine feudală. De altă parte, la miazăzi de Carpaţi începuse o acţiune de regrupare şi de unire a micilor stăpîniri, risipite prin văi şi peste plaiuri. Amîndouă aceste condiţiuni fundamentale ale întemeierii statului, tradiţia le cuprinde, în deosebitele ei versiuni ; ea adaugă faptul, ce rezultă logic din dezvoltarea împrejurărilor, al plecării unor fruntaşi ai vieţii româneşti din Ardealul de miazăzi, peste munţi, şi al „descălecării" care încheagă într-o singură formaţiune de stat cnezatele şi voievodatele din dreapta şi din stînga Oltului. Dimitrie Onciul, examinînd problema în cadrul preocupărilor sale de amănunţită cercetare a izvoarelor şi după criteriile stricte ale criticei textelor, presupunea că tradiţia descălecatului din Moldova — fapt real şi dovedit prin documente — a creat printr-un fenomen de influenţă literară o tradiţie asemănătoare în analistica Ţării Româneşti [63]. Este însă locul să ne întrebăm, acum cînd cunoaştem mai bine împrejurările politice din Ardeal, în primele veacuri ale stăpînirii ungureşti, dacă nu cumva faptul real al descălecatului Moldovei n-a fost determinat el însuşi de exemplul altui fapt real, al unei alte descălecări, ce a avut loc cu o jumătate de secol mai devreme, din motive identice şi cu rezultate asemănătoare.

Lipsesc desigur, din relaţiunile ce ni s-au păstrat, temeiurile economice, totuşi nu mai puţin evidente, în realitate, decît acele care au contribuit la întemeierea principatului Moldovei. Ele ne apar din nevoile negoţului oraşelor săseşti ale Ardealului, aşa

[63] D. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 64.

cum le arată tratatele încheiate în a doua jumătate a veacului al XIV-lea cu voievozii Ţării Româneşti, din curentul navigaţiei ce pluteşte în jos pe Dunăre spre deltă şi mare, şi dă viaţă porturilor de la gurile fluviului : Vicina — din ultimul sfert al secolului al XIII-lea, şi Chilia, loc de încărcare a grînelor pentru genovezi şi veneţieni la 1359. Şi aci se trag căi de negoţ de-a-curmezişul văilor, care leagă muntele de „drumul fără pulbere" al Dunării. Aceste împrejurări, care cer o ordine de stat şi îi determină întemeierea, nu sunt menţionate de relaţiunea descălecatului lui „Negru-Vodă"; dar nici în aceea a întemeierei Moldovei, ele n-au aflat pomenire. Lipsa lor nu constituie deci un motiv de eliminare a tradiţiei, din seria izvoarelor istorice pe care trebuie să le cercetăm.

Rămîne totuşi o deosebire : ipoteza, oricît ar părea de bine întemeiată, rămîne ipoteză, cîtă vreme nu putem aduce în sprijinul ei certificatul autentic al unei mărturii contimporane, care o preface în certitudine. Dar faimosul argument *ex silentio*, atît de des — şi de greşit — invocat, în cercetarea originilor mai depărtate ale poporului român, şi al lipsei unor izvoare care să-i dovedească existenţa pe pămîntul de care l-a legat istoria, nu trebuie să ne determine judecata nici în chestiunea întemeierii statelor create de iniţiativa sa politică, atunci cînd în sfîrşit, după atîtea secole, s-au ivit condiţiile favorabile închegării şi dezvoltării lor.

Tradiţia istorică a descălecatului cuprinde în orice caz trei elemente temeinice, care în ultimă analiză o impun şi acum atenţiei cercetătorilor.

1. Existenţa unor formaţiuni politice locale, unificate de întemeierea voievodatului, care e menţionată de relaţiunea descălecatului lui „Negru-Vodă", e în orice caz o realitate ce ne lămureşte procesul intern de dezvoltare şi de organizare a statului în ţările noastre. Ea ne arată de la început colaborarea a doi factori : autoritatea centralizatoare a întemeietorului şi familiei sale, şi elementele provenite din micile stăpîniri care i s-au închinat, dar îşi păstrează rosturile în sfatul domnesc şi în gospodăria ţării. Sunt de căutat aci originile acelei ordini „constituţionale", ce n-a fost concretizată în nici o „chartă", mare sau mică, de privilegii sau de libertăţi (încercările de această natură

fiind mai tîrzii), dar constituie o latură esenţială a obiceiului pămîntului şi o înfăţişare specifică a istoriei politice româneşti. Tot prin aceste împrejurări se defineşte mai precis îndoitul izvor al puterii domneşti în întîile vremuri ale existenţii noastre de stat, ereditatea şi alegerea. Aceasta din urmă ne apare astfel, ca şi în istoria mai veche a Imperiului din timpul dinastiilor saxone şi franconiene [64], drept o ratificare solemnă prin reprezentanţii calificaţi ai intereselor ţării, a desemnării moştenitorului, din „os domnesc", — fiu sau frate — de către voievodul în funcţiune. Mai tîrziu, ideea dinastică a slăbit şi a rămas procedura alegerii din rîndurile aristocraţiei, dar aceasta este altă problemă, care depăşeşte cadrul — şi aşa destul de întins — al acestei cercetări [65].

2. Originea ardeleană a întemeierii statelor noastre dunărene e de asemenea un fapt ce trebuie reţinut, confirmat în mod precis de documente în cazul descălecatului Moldovei, pomenit numai de tradiţie în acel al Ţării Româneşti. El se află însă pe linia logică a unei dezvoltări istorice, care răspunde şi procesului de expansiune demografică a elementului românesc, şi intereselor economice determinate de reţeaua de drumuri ale negoţului, şi a nevoii de a da o formă proprie de stat încercărilor de unificare politică, provenite din iniţiativa străină a coroanei ungureşti, sau — poate — şi din legăturile, de prietenie sau de adversitate, cu cealaltă putere ce mărgineşte la acea vreme orizontul nostru politic : hanatul tătăresc al Kipciakului.

3. În sfîrşit, această tradiţie aduce, în ce priveşte cu deosebire Moldova, o mărturie neîndoielnică a creaţiunii româneşti, pe care o reprezintă existenţa acestei ţării, în hotarele ce le-a atins, dacă nu din primul moment al descălecării, dar în orice caz în etapa imediat următoare, şi pe care le-a păstrat, cu vicisitudinile ce nu se puteau înlătura, în decursul jumătăţii de mileniu al istoriei ei de stat independent.

[64] Cf. F. Rörig, *Mittelalterliches Kaisertum und die Wende der europäischen Ordnung (1197)*, în *Das Reich und Europa*, p. 28.

[65] V. art. meu *Ideea voievodală*, conferinţă la Universitatea Liberă (sub tipar).

V.
MOLDOVA ÎNAINTE DE DESCĂLECAT

1. Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei

Într-o comunicare precedentă, urmîndu-mi cercetările cu privire la tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti, am avut prilejul de a examina aceea a descălecatului Moldovei, în dezvoltare paralelă cu versiunea tradiţională a originelor principatului mai vechi al Munteniei[1]. M-am oprit, cum era şi firesc, într-un asemenea studiu, la evenimentul însuşi al descălecatului, aşa cum îl descriu legendele şi izvoarele istorice lăsînd însă la o parte povestirea care alcătuieşte o introducere la relaţiunea lui, ce o găsim în unele cronici.

Într-adevăr, în letopiseţul lui Ureche, dar mai mult în interpolările ce i s-au adăugat, ca şi în scrierea lui Miron Costin despre „descălecatul dintîi a Ţării Moldovei" sau în cronica lui polonă, s-a păstrat amintirea, mai mult sau mai puţin dezvoltată, a unei lupte a Craiului unguresc, Laslău sau Vladislav, cu tătarii, în valea Siretului, la care ar fi luat parte strămoşii, veniţi de la Roma, a acelor „feciori de domni" ce au descălecat pe urmă din Maramureş.

La Ureche e doar amintirea unei obîrşii romane: „de la Rîm", a descălecătorilor[2]. În una din interpolările lui Simion Dascălul, se redă versiunea expediţiei regelui ungur „Laslău" împotriva tătarilor, cu „oamenii răi" sau tîlharii trimişi în ajutorul său de „Împăratul Rîmului", poveste reprodusă după un „letopiseţ unguresc", răspîndită în cercurile catolice din Moldova în veacul al XVII-lea, după cum rezultă din scrierile lui Bandini sau ale lui Nicolò Barsi, şi care a făcut mult sînge rău cronicarilor ce au

[1] *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei în lumina nouălor cercetări*, „An. Ac. Rom.", Mem. Secţ. Ist., seria 3, XXVII, 1944, v. mai sus p. 119 şi urm.

[2] *Let.* I², p. 131—132.

luat cunoştinţă de ea, de la Miron Costin la Dimitrie Cantemir şi Constantin Cantacuzino [3]. Se localizează bătălia în valea Siretului, al cărui nume e lămurit printr-un joc de cuvinte în limba maghiară [4]. La Miron Costin, în sfîrşit, toată povestea se întregeşte cu amănuntul că bătălia s-a dat „din jos de Roman, un oraş al nostru de pe Siret“ [5].

Sunt deci două elemente principale de reţinut în această tradiţie istorică: o bătălie a „Craiului unguresc Laslău“ cu tătarii şi originea romană a luptătorilor cari iau parte la ea, din cari se trag pe urmă întemeietorii Ţării Moldovei.

Dar toată această povestire se găseşte, cu amănunte mult mai bogate şi expusă pe larg, într-un izvor mai vechi, de unde s-a inspirat probabil tradiţia orală ce o reproduc letopiseţele noastre : e vorba de *Cronica anonimă* transcrisă în limba rusă, descoperită de Ion Bogdan într-un sbornic de la Kiev, în care spre deosebire de toate celelalte relaţiuni de acest gen, partea care priveşte descălecatul Moldovei şi antecedentele sale reprezintă mai bine de jumătate din text. Ea poate fi uşor datată după rîndurile de la sfîrşit, care privesc începutul domniei lui Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare, deci din anii 1504—1508 [6]. Cum acest voievod era cumnatul fiului lui Ivan al III-lea, marele cneaz al Moscovei, se explică de ce „povestirea în scurt despre Domnii Moldoveneşti“ a ajuns să fie transcrisă laolaltă cu cronicile ruseşti din *Voskresenskaia letopis*.

I. EROII EPONIMI ROMAN ŞI VLACHATA

Începutul cronicii anonime cuprinde un şir nesfîrşit de anacronisme şi confuzii istorice de tot felul, care nu-i uşurează folosirea. La anul 1359 — data tradiţională a descălecatului — sunt pomeniţi mai întîi fraţii Roman şi Vlachata, cari părăsesc

[3] Cf. ediţia d-lui C.C. Giurescu, „Clasicii români comentaţi“, 1934, p. LXIX şi urm.

[4] *Let.* I², p. 377.

[5] I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, p. 160.

[6] I. Bogdan, *Cronicele moldoveneşti înainte de Ureche*, p. 64.

„cetatea Veneţiei“, goniţi de eretici, şi îşi zidesc o cetate la „Vechiul Rîm“, trăind acolo cu neamul lor „pînă ce au trecut Formos papa de la pravoslăvie la lătinie“.

Împotriva lor „lătinii“ clădesc o altă cetate, Noul Rîm, şi se luptă mereu cu ei, pînă ce Vladislav, craiul unguresc, nepot de frate al arhiepiscopului sîrb Sava, şi ţinînd de legea creştinească, dar „lătin... după vorbă şi după podoabele crăiei“, îi cheamă pe toţi la luptă împotriva tătarilor. Aceştia, sub cneazul lor Neimet, şi-au părăsit pustiile de la Prut şi apa Moldovei şi au trecut munţii înalţi ai Ardealului, ajungînd pînă la Mureş. Aci îi întîmpină oştile craiului Vladislav, cu nouii şi vechii rîmleni sau „romăneni“. Bătălia se dă pe Tisa, iar rîmlenii de lege latină sfătuiesc în taină pe craiul unguresc să trimită în primele rînduri pe rîmlenii vechi, ca să piară toţi în luptă, iar pe urmă va fi uşor să ia „la legea lătinească“ pe femeile şi copiii lor rămaşi acasă. Dar în încăierarea ce urmează, tătarii sunt înfrînţi şi izgoniţi, fără ca biruitorii să sufere pierderi prea mari. Drept răsplată, craiul Vladislav le destăinuieşte sfatul viclean al „rîmlenilor noi“ şi îi aşează între Mureş, Tisa şi Criş, în Maramureş, unde întemeiază familii nouă, căsătorindu-se cu unguroaice şi trăind acolo „pînă astăzi în legea lor creştinească“. Dintre urmaşii lor se ridică Dragoş cu tovarăşii săi, cari pornesc pe urmele zimbrului peste munţi pentru a descăleca ţara Moldovei, conform tradiţiei cunoscute [7].

Despre această introducere la povestea descălecatului, s-a ocupat mai cu deosebire, în istoriografia noastră modernă, Dimitrie Onciul. El a lămurit, cu pătrunderea spiritului său critic, episodul „Craiului Laslău“ prin legenda păstrată de o cronică ungurească din veacul al XV-lea, a unei intervenţii miraculoase a Sfîntului Rege Ladislau I (1077—1095), care s-ar fi ridicat din mormînt pentru a alerga, două secole şi jumătate mai tîrziu, în ajutorul armatei lui Ludovic I de Anjou într-o luptă grea cu tătarii, pe la 1343 sau 1345 [8] : „deci în fond, tradiţia noastră, in-

[7] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 235—236. Un rezumat în D. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 72 şi urm.

[8] Cf. D. Onciul, *Tradiţia istorică în chestiunea originelor române*, „An. Ac. Rom.“, Mem. Secţ. Ist., s. 2-a, XXIX, 1907, p. 575—576.

fluențată de legenda ungurească, are în vedere mai ales întemeierea principatului Moldovei în urma acelei expediții împotriva tătarilor. În legătură cu acest fond istoric, tradiția întemeierii mai caută să explice, în mod etiologic, originea romană și religia ortodoxă a românilor, cum și numele lor. Pentru explicarea faptelor date — *numele, limba, religia* — s-a inventat, pe temeiul unei vagi amintiri, despre originea romană, narațiunea despre frații Roman și Vlachata, ca străbuni omonimi ai *românilor* sau *vlachilor* și despre urmașii lor cari păstrează la Roma, în lupta cu latinii, vechea lor credință ortodoxă, pînă la așezarea lor în părțile ungurene, pusă prin anacronism în același timp cu întemeierea principatului Moldovei. Nu mai insistăm, încheie Onciul, asupra lipsei totale de fond istoric în acest mit astfel format" [9].

Singurul element istoric care i se pare a merita o atenție deosebită ca tradiție națională, este amintirea papei Formosus, personaj real din a doua jumătate a veacului al IX-lea, trimis în Bulgaria la 866 de Papa Nicolae I, pentru a întări legătura între biserica de la Roma și țarul Boris, recent trecut la creștinism. El însuși a ajuns mai tîrziu papă între anii 891—896, iar rivalitatea lui în Bulgaria cu Patriarhia din Constantinopol, care a adus în cele din urmă biserica acestei țări în dependința acelei grecești, lămurește „trecerea de la pravoslavie la lătinie", ce și-o amintește tradiția istorică a cronicei anonime moldovenești. Asupra acestei chestiuni Onciul a publicat un studiu deosebit, aflînd în aluzia neașteptată la „Papa Formos" o amintire a împrejurărilor, în care românii din Dacia, ca și cei din dreapta Dunării, împărtășeau soarta credincioșilor din imperiul bulgar. Tot restul povestirii nu e decît un mit etiologic, în care „pravoslavnicii frați Roman și Vlachata" n-au alt rost decît de a înfățișa pe „eroii eponimi ai românilor ortodocși, numiți și vlachi" [10]. Asemenea eroi eponimi, capete de seminții și de noroade, întîlnim și în analele popoarelor slave. În cronicele cehe și polone apar „marele tipuri legendare ale strămoșilor" po-

[9] D. Onciul, *Papa Formosus în tradiția noastră istorică, Lui Titu Maiorescu omagiu*, București, 1900, p. 622—623.

[10] D. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 77.

poarelor slave, personificați prin eroii Ceh, Leh, Rus și Meh [11], din cari se trag principalele ramuri ale neamurilor de limbă și obîrșie slavă. Faptul că ei sunt frați arată în același timp sentimentul de unitate al lumii slave, cel puțin la origine, depășind astfel deosebirile pe cari culturi diverse și evoluții istorice divergente le-au adus în decursul vremii, între diferitele popoare. Tot astfel versiunea laurentiană a Cronicei vechi rusești înseamnă ca strămoși ai radimicilor pe frații Radim și Viatko, veniți din țara liahilor (Polonia) [12]. Asemenea ascendențe mitice se pot urmări dealtfel pînă și în textul *Scripturii*, în care rasele omenești purced de la cei trei fii ai lui Noe : Sin, Ham și Iafet. Era destul de logic să se presupună că „frații Roman și Vlachata" nu erau decît o adaptare la împrejurările românești, ale acestui mod de a lămuri nașterea și dezvoltarea popoarelor, destul de obișnuit, după cum se vede, în vechea analistică slavă, cum e dealtfel în toată istoriografia antică și medievală. Ca atare, ei par a fi dispărut din preocupările istoricilor noștri mai recenți, procesul lor putînd fi considerat ca definitiv încheiat [13].

II. DUCELE RAMUNC, MIT ETIOLOGIC SAU FIGURĂ ISTORICĂ ?

Un asemenea erou eponim ne întîmpină însă și în alt izvor al literaturii medievale, în care s-a văzut mai demult o aluzie la români. În vestita epopee germană *Nibelungenlied (Der Nibelunge Nôt)*, a cărei ultimă redactare ar fi de la începutul veacului al XIII-lea, e vorba de însoțitorii marelui rege Etzel (Atila), la nunta sa cu regina Kriemhilda. Din toate țările răsăritului sosesc căpeteniile :

[11] L. Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave*, I, p. 164. D-l Prof. Dan Simonescu a avut bunăvoința de a-mi atrage atenția asupra unei bibliografii mai complete, care nu are însă legătură cu subiectul acestei comunicări.

[12] *Ibid.*, p. 223.

[13] V. de pildă N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III și C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I.

Von Riuzen und von Kriechen reit da vil manic man :
den Polânen un Vlâchen den sach man schwinde gân...

„Dintre ruși și greci călăreau acolo mulți oameni, și poloni și vlahi vedeai sosind cu grabă..."

Mai departe, se pomenesc *die wilden Pescenaere*, pecenegii cei sălbatici, împreună cu spadele cele bune din țara Kievului, iar într-o altă strofă apare :

Der herzoge Râmunc uzer Vlâchen lant
mit siben hundert manen, kom er für sie gerant [14].

Acest „duce Ramunc din țara valahă" a fost considerat încă de Xenopol ca „numele poporului român, dat capului său" [15], deci tot un erou eponim, personificînd neamul întreg, sau cel puțin acea parte a lui ce ajunsese la cunoștința scriitorului, căruia i se datorește acest adaus. Căci *Epopeea Nibelungilor*, ca și alte poeme epice medievale, e rezultatul unor prefaceri și prelucrări succesive, fiecare poet adăugind la vechiul fond al legendei fapte și împrejurări caracteristice epocii în care scria. Astfel s-au introdus în *Chanson de Roland* mențiuni de popoare și localități cu totul străine de vechiul episod al războaielor carolingiene, care aparțin vremii Cruciatelor și etnografiei sau geografiei Europei Orientale și Asiei anterioare [16]. Tot astfel au procedat și autorii cari au remaniat fondul primitiv al *Epopeei Nibelungilor* [17].

„Oricum ar fi lucrurile, observa în această privință N. Drăganu, *Nibelungenlied* este o mărturie destul de timpurie despre existența românilor, fie ei din oricare parte", deoarece presupunea că pasajul se poate interpreta ca o aluzie la românii nord-estici, în cazul în care traducem, cu Xenopol, *Polânen* prin poloni sau la cei sud-estici, dacă socotim, cu Onciul, că ei reprezintă pe cumani, numiți de textele germane și Valwen sau Falones ; ba „se vede că nu este exclusă nici posibilitatea a treia, a românilor din Panonia" [18]. Dar înțelesul ce se dă numelui ducelui Ramunc, ca erou eponim, nu are de suferit prin aceste interpretări diverse nici o modificare.

[14] Cîntul 22, v. 1340, 1341, 1344.
[15] *Teoria lui Rösler*, Iași, 1884, p. 116.
[16] Cf. Émile Mireaux, *La Chanson de Roland et l'histoire de France*, p. 201 și urm.
[17] Balint Hóman, *Geschichtliches im Nibelungenlied*, „Ungarische Jahrbücher", III, 1923, p. 199 și urm.

Nicolae Iorga a fost însă de altă părere. Într-o notă scurtă, din acele prin care își însemna pe loc un punct de vedere nou, în marginea chiar a cărții pe care o citea, el observă că și în cartea lui Drăganu „se menționează părerea că «Ramunc» înseamnă român, numele poporului în loc de al șefului. E desigur o greșeală. «Ramunc» nu poate fi decît un nume de om. Și, cum cîntecul Nibelungilor trebuie să fie de pe la începutul secolului al XIII-lea, cînd dealtfel, numele vlahilor se popularizează prin împrejurările din Balcani, se dă ca șef al lor prințul galițian, regele Roman din secolul al XIII-lea." [19]

Marele nostru istoric s-a gîndit fără îndoială la principele Roman Mâstislavici al Volhiniei, ajuns în 1199, după stingerea neamului Rostislavilor, principe al Haliciului sau al Galiției. Acest întemeietor de dinastie a lăsat în istorie renumele unui suveran energic și războinic, în luptă continuă cu rivalii săi de la Kiev și Cernigov, ajutați de cumanii cari fac la acea vreme neîncetate incursiuni în Ucraina. El păstrase însă relații pașnice cu Bizanțul și Ungaria și se amestecase în luptele lăuntrice din imperiul german, ținînd partea lui Filip de Suabia împotriva lui Otto al IV-lea de Braunschweig. Se știe dealtfel că a căzut în lupta de pe Vistula cu aliatul acestuia din urmă, regele Poloniei Leszko, în 1205 [20]. Era deci firesc ca în prelucrarea din aceeași vreme a *Epopeei Nibelungilor* să apară numele acestui principe puternic, dintr-o regiune nu prea depărtată de marginile imperiului, care domnea peste popoare din sfera de stăpînire ce fusese altădată a legendarului Etzel, regele hunilor. Dacă examinăm în lumina acestei ipoteze versurile amintite mai sus, vom constata într-adevăr că enumerarea „rușilor, grecilor, polonilor și vlahilor", cărora le urmează „săbiile de la Kiev" și „pecenegii sălbatici" ne duce de-a dreptul în regiunea stăpînită de principii

[18] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, p. 225—226.
[19] *Ducele Ramunc*, în „Revista istorică", XIX, 1933, p. 114.
[20] Cf. B. Krupnycki, *Geschichte der Ukraine*, Leipzig, 1939, p. 21—22.

de Halici, care se mărginea cu Moldova de mai tîrziu, spre miazăzi și sud-est ; se întindea în stepa ucraineană pînă la Nipru în dreptul Kievului, iar spre apus se oprea la trecătorile Carpaților nordici, care o despărțeau de Ungaria. Însemnătatea ce se dă valahilor, poate fi lămurită în două feluri : ori e vorba de coloniile românești, așezate în Galiția de răsărit și miazăzi, a căror însemnătate ne-o dovedesc documentele ce amintesc aci de *jus valachicum* [21]; ori e o aluzie la partea de miazănoapte a Moldovei dinainte de descălecare, unde s-a întins pentru o scurtă perioadă de timp, în veacul al XII-lea, influența principatului de Halici [22], dar care, de fapt, în vremea lui Roman Mâstislavici, se afla sub directa oblăduire a cumanilor.

În orice caz, trebuie să recunoaștem că atmosfera sau mai bine zis ambianța istorică ce o putem distinge în jurul „ducelui Ramunc" și a „valahilor" amintiți în *Nibelungenlied* se apropie de ipoteza lui Nicolae Iorga, transformînd astfel pe eroul eponim al românilor într-o figură istorică reală, ușoară de identificat în timp și în spațiu. Ne putem pune atunci în mod firesc întrebarea, dacă aceeași încercare nu poate fi făcută pentru eroii, nu mai puțin legendari, ai cronicei anonime despre descălecatul Moldovei.

III. ROMAN ȘI OLAHA, *DUCES RUTENI*

Încă mai de mult, într-un studiu despre un capitol din *Cartea lui Marco Polo* [23], observasem în relațiunea cunoscutului călător și misionar prin țările tătărești din veacul al XIII-lea, franciscanul Giovanni da Pian del Carpine *(Plano Carpini*, în textul latin), însemnarea din drumul său de întoarcere de la Curtea Hanului : ieșind din Cumania de dincolo de Nipru, se întîlnește cu principi ruși, cari călătoreau și ei la Oardă, spre a căpăta întărire de la noii stăpîni ai stepelor. În ediția mai veche a lui

[21] C.f. D. Mototolescu, *Jus Valachicum în Polonia*, București, 1915.

[22] Cf. G. I. Brătianu, *Vicina II*, „Revue hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, 1942, p. 172.

[23] *Lak, o interpretare greșită a unui capitol din „Cartea lui Marco Polo"*, în „Cercetări istorice", I, Iași, 1925.

D'Avezac [24], pasajul are următorul cuprins : *„Et in exitu Comaniae invenimus ducem Romanum qui intrabat ad Tartaros et societatem ipsius et ducem Aloha qui extat et societatem ipsius... Et omnes isti sunt duces Ruteni..."* („Iar la ieșirea din Cumania am întîlnit pe ducele Roman, care intra la tătari și alaiul său, și ducele Aloha care e acolo cu alaiul său... Iar toți aceștia sunt duci ruteni").

În edițiile mai nouă ale eruditului italian Giorgio Pullè în *Studi Italiani di Filologia Indoiranica* [25] sau ale lui P. Anastasius Van den Wyngaert în colecția *Sinica Franciscana*, versiunea e corectată după o lectură mai bună : *„Et in exitu Comanie invenimus ducem Romanum qui intrabat ad Tartaros et societatem ipsius et ducem Olaha qui exibat et societatem ipsius"* [26]. („Iar la ieșirea din Cumania am întîlnit pe ducele Roman, care intra la tătari, cu alaiul său și pe ducele Olaha, care ieșea, și alaiul său".) E deci vorba de doi „duci" sau voievozi, din cari unul era în drum spre reședința Hanului Batu, iar celălalt se întorcea de acolo. Cel dintîi : Roman, astfel amintit la 1247, nu poate fi aci principele la care se gîndise Iorga, ci nepotul său, fiul lui Daniil sau Danilo, principele de Halici, care primise coroana regală de la Papa Inocențiu al IV-lea și se afla în acel an la curtea lui Batu, unde îl întîlnise călătorul nostru. Acest al doilea Roman, al doilea fiu al „regelui" Danilo, a fost investit la 1254 cu unele posesiuni cucerite de tatăl său de la lituanieni, în Rutenia Albă, ca Nowogrodek și Slonim [27]. E deci foarte firesc să fi întîlnit, cîțiva ani mai înainte, pe misionarul franciscan lîngă Kiev.

Celălalt e mai greu de identificat. „Forma (Aloha) observam în studiul citat mai sus, amintește poate pe «Olahi» din documentele ungurești de la sfîrșitul veacului al XIII-lea" [28].

[24] Paris, 1828, p. 375.

[25] Vol. IX, Firenze, 1913 ; cf. și traducerea italiană a aceluiași : *Viaggio ai Tartari* di frate Giovanni da Pian del Carpine, *Viaggi e Scoperte*, 5, Milano, 1929, p. 317.

[26] *Ystoria Mongalorum*, cap. IX, 49, *Itineraria et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, Quaracchi, 1929, p. 129.

[27] B. Krupnycki, *Gesch. der Ukraine*, p. 25.

[28] *Lak, ibid.*, p. 9 a extrasului.

Apropierea devine însă mai izbitoare, dacă citim *Olaha*. În documentele latine ale cancelariei ungureşti, această formă specific maghiară a numelui poporului român ne întîmpină, după cercetările recente, cam de la 1228. Vechea formă : *Blaci* sau *Blachi* pare a reproduce numele vlahilor, aşa cum îl cunosc izvoarele bizantine. E o dovadă mai mult că de-abia atunci ungurii au pătruns îndeajuns de adînc în Ardeal, în ţinuturi locuite de români, ca să transforme numele acestui popor în spiritul limbii lor, fără a-l împrumuta numai de la alţii, cum făcuseră pînă atunci [29]. Echivalenţa Olah-Vlah e mai mult decît sigură : se poate dovedi şi prin toponimie. Astfel *Oláhfenés* în documentele ungureşti din veacul al XIV-lea e *Vlaha* din ţinutul Clujului. „Evident, este vorba de un nume dat unui sat românesc încă de vechea populaţie slavă, cu care românii trăiau alăturea. Numai astfel se poate explica forma acestui nume. Dacă ar fi fost dat după venirea ungurilor, el ar trebui să aibă forma ungurescului *oláh*", spune în această privinţă N. Drăganu, care mai adaugă şi Vlăhiţa (Oláhfalu) din judeţul Odorhei [30]. *Olaha* din *Historia Mongalorum* poate deci să reprezinte forma ungurească a unui *Vlacha* sau *Vlachata*, şi astfel eroii mitici ai cronicii anonime de la 1500, Roman şi Vlachata coboară deodată din lumea basmelor în realitate, întrupîndu-se în două figuri istorice de voievozi din veacul al XIII-lea, atestate de mărturia neîndoielnică a unui contimporan, a cărui relaţiune de călătorie e considerată cu drept cuvînt ca un document vrednic de toată încrederea.

Problema fondului istoric al întregii povestiri preocupă dealtfel în ultimul timp şi pe alţi cercetători. D-l Al. Procopovici, în recentele sale studii privitoare la „chestiunea românilor" [31] a supus-o din nou unei atente analize. Dimitrie Cantemir începuse această cercetare şi aflase originea episodului într-un „letopiseţ bulgăresc" în care craiul Laslău se găseşte

[29] Cf. I. Moga, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo,* în „Rev. hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, 1942, p. 274 şi urm.

[30] *Românii în veacurile IX—XIV*, p. 435.

[31] *Die Rumänenfrage,* Bibliotheca Rerum Transylvaniae, III, Sibiu 1944, p. 23 şi urm.

în relaţii cu un rege bulgar Ştefan şi cu arhiepiscopul Sava, care îl botează în dreapta credinţă. D-l Procopovici socoteşte pe Roman şi Vlahata tot eroi eponimi ale celor două denumiri ale poporului român, menţiunea Veneţiei o lămureşte prin interesele negoţului veneţian pe ţărmurile Mării Negre, şi drumurile în legătură cu ele. Menţiunea ţării Crişului, ca loc de aşezare a strămoşilor descălecătorilor, îi aminteşte desigur voievodatele româneşti din cronica Notarului Anonim al regelui Bela. Cît priveşte pe regele sau „craiul" Laslău, formă ungurească a lui Vladislav, d-sa ajunge la concluzia pe care o întrevăzusem într-o notă a comunicării mele precedente [32], anume că ar putea fi vorba, nu numai de un rege al Ungariei cu acest nume, ci de un voievod al Ardealului. Istoria cunoaşte tocmai în a doua jumătate a veacului al XIII-lea trei asemenea voievozi, din neamul Borza sau Borş, dintre cari cu deosebire al treilea (1294—1315) a ajuns, în timpul crizei lăuntrice din Ungaria, după stingerea dinastiei Arpadiene, un adevărat arbitru al situaţiei între pretendenţii boem, bavarez şi angevin, cari se luptau pentru coroana Ungariei [33]. Socru al regelui sîrb Ştefan Uroş şi astfel înrudit şi cu domnitorii Ţării Româneşti, excomunicat de cardinalul Gentile, trimisul Papei, pentru că refuza să predea coroana noului rege, Carol Robert [34], el are multe trăsături comune cu craiul Laslău al legendei. Cît priveşte titlul regal, d-l Procopovici observă cu dreptate că şi mai tîrziu el a fost atribuit principilor ardeleni, chiar fără a fi înregistrat de protocolul oficial. Şi Miron Costin însemnă că „Domnilor din Ardeal le zicem crai ungureşti, eu să le dau acest nume nu pociu, căci crai nu sunt, ce direpţi domni sau cnezi... Deci craiu direpț crăiei ungureşti este Neamţul, că la dînsul este cununa crăiei ungureşti cu Pojunul" [35]. Într-ade-

[32] *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei,* p. 22, n. 1, v. mai sus, p. 139.

[33] Al. Procopovici, *Die Rumänenfrage,* p. 31—32.

[34] Cf. I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei,* Sibiu, 1944, p. 27 şi urm.

[35] *Let.* I², p. 215.

văr, posesiunea Sfintei Coroane și a orașului încoronării — Poszony sau Bratislava — desemna la acea vreme legitimitatea ; dar obiceiul amintit de cronicarul nostru în veacul al XVII-lea, poate să fi fost mai vechi și să se aplice unui stăpînitor, în fapt tot atît de puternic ca regele, cum era voievodul Ladislau în timpul interregnului din Ungaria, la începutul secolului al XIV-lea.

Dacă reluăm însă în toate amănuntele lor diferitele date ale povestirii din *Voskresenskaia letopis*, aflăm în ele tot mai multe elemente care se potrivesc cu epoca și regiunea în care am aflat modelul lor îndepărtat. Luptele sau legăturile diplomatice cu tătarii, constituie capitolul cel mai însemnat al istoriei principilor de Halici, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Tatăl principelui Roman,- Danilo, silit să se supună atotputernicului Han, a încercat să se răscoale și s-a lovit de împotrivirea cnezilor Bolohovți sau Bolohoveni, cari au primit ajutor de la tătari. Căpetenia acestora, Burundai, l-a învins în 1259, iar din porunca Oardei, principele Galiției a trebuit să-și dărîme cetățile de la Luțk, Kameneț și Lwov și să trimită oastea sa, sub comanda tătarilor, în expedițiile lor împotriva Poloniei și Lituaniei [36]. La una din ele a luat parte și principele Roman [37].

„Craiul Laslău", de altă parte, poate fi o sinteză a mai multor figuri istorice. Unele trăsături se potrivesc, după cum am văzut, cu voievodul Ladislau al Ardealului, dar poate fi și o aluzie la Sfîntul Ladislau, regele Ungariei, ale cărui isprăvi le povesteau cronicile medievale. Să nu uităm, în sfîrșit, că a fost un rege Ladislau al Ungariei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, al IV-lea, poreclit Cumanul (1272—1290), penultimul domnitor al neamului Arpazilor. Sub domnia lui a avut loc o năvălire a tătarilor în Ungaria, sub conducerea lui Nogai, în 1285, care numai din pricina vremii rele n-a ajuns la rezultatele acelei din 1241. O bătălie însemnată s-a dat în Transilvania, iar o parte a năvălitorilor pare a fi rămas în Un-

[36] B. Krupnycki, *Gesch. der Ukraine*, p. 25—26.

[37] Hammer-Purgstall, *Gesch. der Goldenen Horde*, p. 154.

garia, în cîmpia Tisei, unde s-au amestecat pe urmă cu cumanii, prietenii regelui [38].

Dar chiar atitudinea îndoielnică a regelui în materie religioasă : „lătin" în aparență, dar în realitate de credință răsăriteană, amintește tot pe Ladislau al IV-lea, bănuit de clerul catolic de erezie și legături cu necredincioșii [39].

Contrastul între legea nouă a latinilor și credința veche a „rîmlenilor", nu e dealtfel nici el lipsit de orice temei istoric. El e desigur de inspirație bizantină [40], ortodoxă, dar se potrivește în oarecare măsură și cu împrejurările ce ne sunt cunoscute din principatul de Halici. Se știe doar că Danilo al Galiției își pusese la un moment dat nădejdea în încercările Papei Inocențiu al IV-lea de a proclama o nouă cruciată împotriva tătarilor, el primise titlul de rege de la Sfîntul Scaun și se arătase gata să aducă la îndeplinire și unirea religioasă cu Roma, anticipînd astfel cu mai bine de trei secole asupra acțiunii bisericii catolice în țările rutene, de la sfîrșitul veacului al XVI-lea. Numai faptul că creștinătatea apuseană n-a dat urmare chemării pontificale, l-a îndepărtat de la aceste planuri [41]. E însă de la sine înțeles că povestea „papei Formos" aparține cu totul altei epoci, și a fost introdusă aci, ca să întărească ideea rivalității religioase între Roma și Bizanț. Se vede deci îndeajuns de lămurit că și introducerea la tradiția descălecatului nu e lipsită de un fond istoric real [42].

[38] *Ibid.*, p. 263. E o indicație mai sigură decît izvorul bizantin citat de o lucrare ungurească, pe care îl amintește d-l Al. Procopovici, *op. cit.*, p. 33, n. 7. Cf. și E. Cavaignac în apendicele cărții lui R. Grousset, *L'empire Mongol (1-re phase)* (Histoire du Monde, VIII¹), Paris 1941, p. 382. Lucrarea cea mai recentă, B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223—1502* (Das mongolische Weltreich, Bd. 2), Leipzig, Harassovitz, 1943, nu mi-a mai fost accesibilă.

[39] V. G. I. Brătianu, *Le Conseil du roi Charles*, „Bibliothèque hist. du Sud-Est Européen", 1, 1942, p. 57, cf. și Hasdeu, *Negru Vodă*, p. CLXIII.

[40] Al. Procopovici, *ibid.*, p. 33 și urm.

[41] B. Krupnycki, *Gesch. der Ukraine*, p. 25.

[42] D-l. C.C. Giurescu, în ediția sa a cronicei lui Gr. Ureche Vornicul și Simion Dascălul „Clasicii români comentați", Scrisul Românesc, 1934, p. LXIX, socotește această legendă lipsită de orice temei. Aceasta se potrivește episodului cu tîlharii trimiși de la Roma în Ungaria, dar nu cu acel al luptei cu tătarii.

Rămîne chestiunea ducelui *olah* sau *vlah,* care se întîlnea la 1247 cu cneazul Roman din Halici, pe drumul la tabăra Hanului tătăresc, desigur pentru a lua de acolo *iarlikul* de confirmare şi a plăti cuvenitul tribut. Cine poate fi acest principe român din marginea stepei, care s-a închinat, împreună cu voievozii ruteni, puterii tătarilor ?

Şi în acest caz se pot face două ipoteze : e posibil să fie un voievod al „valahilor" din Galiţia, aşezaţi pe povîrnişul de miazănoapte al Carpaţilor, pe cari îi trecuseră venind din Ardeal şi Maramureş. Forma specific ungurească a numelui : „Olaha", îndreptăţeşte această presupunere, Galiţia fiind adesea revendicată de regii Ungariei, uneori chiar ocupată de ei, cum a fost cazul între 1214—1219, sub Andrei al II-lea [43].

Dar poate fi tot atît de bine un voievod din regiunea, ce nu avea încă atunci un nume propriu, dar peste un secol se va numi Moldova. Că erau acolo mici formaţiuni de stat încă mult înainte de descălecatul maramureşenilor din veacul al XIV-lea, se poate vedea din ştirile amintite în studiul meu precedent [44]. Vom adăoga aci doar încă unele informaţii culese din cronica polonă a lui Dlugosz, scrisă în secolul al XV-lea, dar care păstrează tradiţii mai vechi, ce nu trebuiesc nici ele nesocotite.

Cea mai veche menţiune a românilor la răsărit de Carpaţi, ce o aflăm în această cronică, priveşte împrejurări din jurul anului 1070, cu prilejul cărora se aminteşte de o armată alcătuită *„cum Ruthenis, Pieczynegys et Wallachis"* (ruteni, pecenegi, valahi), ridicată de ducele Viaceslav de Poloţk împotriva regelui polon Boleslav [45]. Mai puţin sigură e menţiunea expediţiei cruciate a împăratului Conrad din 1147, despre care se spune că *„ex Polonia per Russiam et Valachiam procedebat"* [46]. Faptul că de acolo ajunge *ad mare Leoninum* ca să se îndrepte spre Constantinopol, dă de bănuit că numele geografice sunt dintr-o vreme mai recentă, deoarece „mare de Lwov" nu s-a putut numi Marea Neagră decît mai tîrziu, cînd s-a dezvoltat

[43] B. Krupnycki, *ibid.*, p. 22.

[44] *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei,* v. mai sus, p. 142 şi urm.

[45] Dlugosz, *Historiae Polonicae Libri XII,* Francoforti, 1711, L. III, I, col. 265.

[46] *Ibid.*, L.V., I, col. 479.

negoţul oraşelor din Galiţia. Cu toate acestea, nu putem să nu facem o apropiere între aceste menţiuni şi acele care amintesc pe *Blakumen* în drumul străbătut în veacul al XI-lea de varegi, de la Marea Baltică la Marea Neagră, sau de ştirea ce o aflăm în cronica bizantină a lui Choniates, despre prinderea lui Andronic Comnenul în 1164, de păstori vlahi, la marginile Galiţiei [47].

Nu ştim însă ce determină pe d-l L. Tamás să afirme, recunoscînd totuşi că aceste împrejurări, pe care le aminteşte, „nu sunt mai vechi decît secolul al XI-lea", că „ele par a privi nu păstori cu aşezări statornice, ci grupuri de păstori şi mercenari cari apar ici şi colo, pentru a dispărea în curînd" [48]. Nimic în textul cronicei lui Dlugosz nu confirmă asemenea interpretări, afară poate de nostalgia păstorească şi nomadă a istoricilor şi filologilor maghiari din generaţia mai nouă, care se manifestă de cîte ori e vorba de urgisitul neam al valahilor !

Faţă de atîtea indicii despre existenţa acestor „valahi" în ţinutul dintre Carpaţi şi ţărmul Mării Negre, în veacul al XI-lea şi al XII-lea, nimic nu ne împiedică să aşezăm în aceeaşi regiune şi pe „ducele Olaha" de la 1247, cu tot calificativul ce i-l dă Pian del Carpine de „duce rutean". Cum era desigur ortodox, era uşor, pentru călătorul franciscan la curtea Hanului, să-l confunde cu pravoslavnicii cnezi ruşi şi ruteni, cari făceau acelaşi drum spre tabăra stăpînului asiatic.

E însă vrednică de reţinut forma ungurească a numelui : *Olaha.* Ea lasă impresia că „ducele" sau voievodul amintit de Giovanni da Pian del Carpine, venea dintr-o regiune aflată într-o formă sau alta, sub influenţa Ungariei, deşi în acel moment, trecuse în sfera politicii mongole după marile expediţii ale tătarilor în Rusia, Polonia şi Ungaria. E un fapt că în primele decenii ale veacului al XIII-lea expansiunea ultimilor regi arpadieni s-a întins la miazăzi, poate şi la răsărit de lanţul Carpaţilor. În această vreme regii unguri se intitulau şi regi ai Cumaniei, ocrotind episcopatul catolic al cumanilor de dincolo

[47] Cf. *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei,* v. mai sus p. 141.

[48] *Romains, Romans et Roumains dans l'hist. de la Dacie Trajane,* „Archivum Europae Centro-Orientalis", II, 1936, p. 350.

de munți. Odată cu ocuparea vremelnică a Galiției, stăpînirea sau în orice caz supremația lor, s-a întins și spre valea Dunării și a afluenților ei [49]. Numai lovitura grozavă ce a primit-o regatul Sf. Ștefan, prin năvălirea tătărască de la 1241, a pus capăt pentru vreme îndelungată acestor tendințe.

Este de asemenea cazul să ne amintim, că cele mai vechi mențiuni ale românilor din regiuni mai depărtate ale răsăritului, au un caracter în totul asemănător. În Crimeea ne întîmpină la 1287 un *Karichinus Ungarus*, care ar putea fi românul Crăciun ; cel puțin, la 1290 „unguroaica" Mărioara de la Cafa e sigur română. Mai tîrziu în veacul al XV-lea, în socotelile aceleiași colonii, „ungurii" Radu, Stanciu și Stoica au aceeași obîrșie. E dealtfel un obicei al izvoarelor medievale să dea numelui unei populații sau unei persoane un înțeles mai degrabă geografic decît etnic [50]. Cuvîntul „ungur" înseamnă deci aci : dintr-o regiune aflată sub dependința sau sub influența Ungariei, iar cum aceasta nu putea fi Crimeea, suntem întemeiați să presupunem că românii așezați în Evul Mediu în porturile genoveze sau venețiene de pe țărmul Mării Negre erau originari, ei sau măcar părinții lor, dintr-o țară cuprinsă în sfera de influență politică a Coroanei ungurești. Avem dar a face cu elemente ce sunt un produs al emigrației, al expansiunii demografice a neamului românesc spre răsărit, nu cu locuitori băștinași din aceste regiuni, departe de acea locuită de poporul român, de cînd istoria îl cunoștea ca atare, la poalele Carpaților și pe văile rîurilor ce izvorăsc din masivul lor.

Nu e nici locul, nici timpul de a reveni aci asupra problemei atît de mult discutate în istoriografia română ca și în cea rusească, a cnejilor Bolohoviți sau Bolohoveni, ale căror stăpîniri se aflau pe cursul rîului Sluci și pe Bugul superior. Sunt argumente în favoarea unei origini slave sau cumane a acestor războinici de naționalitate nesigură, deși numele lor seamănă cu

[49] Fără a ajunge totuși la exagerările lui L. Elekes, *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft*, „Arch. Europae Centro-Orentalis", VII, 1941, p. 361 și urm.

[50] V. G. I. Brătianu, *Observații asupra unor denumiri etnice medievale din Sud-Estul Europei*, în „Grai și Suflet", III, p. 419—420.

acel al „valahilor". Poate fi și un amestec de neamuri, așa cum vor fi mai tîrziu cazacii pe cari i-au precedat.

E însă vădit că între români și ruteni sau ucrainieni, se desfășoară, din vremuri foarte vechi, un proces de interpenetrație etnografică și demografică, continuat în decursul veacurilor prin colonizări și emigrări de o parte și de alta a Nistrului — proces de pe urma căruia au rămas pînă astăzi elemente de populație ruteană la apus de acest fluviu și de populație românească la răsărit de el. Numele de consonanță ungurească al voievodului „valah" necunoscut de la 1247, ne confirmă o dată mai mult acest fapt, dovedind că la răsărit de marginile sale tradiționale, elementul românesc e un fenomen de *diaspora*, din excesul său de vitalitate și de răspîndire, nu o populație statornicită de destinul ei istoric, care a așezat-o în spațiul carpatic și dunărean.

ÎNCHEIERE

Revenind la obiectul acestei comunicări, putem constata o dată mai mult că tradiția păstrată de izvoarele istorice, chiar cînd descrie întîmplări mult mai vechi decît vremea în care au fost alcătuite scrierile ce le relatează, are totuși mai întotdeauna, la temeiul ei, fapte sau împrejurări reale. Desigur că la aceasta se adaogă elemente legendare, sau nume și chiar evenimente din alte epoci istorice, creînd astfel anacronisme ce au determinat critica să considere întreaga povestire ca o adunătură de basme, fără nici o valoare. Dar această metodă radicală se dovedește tot mai mult a fi excesivă. Eliminînd anacronismele și fanteziile, rămîne un sîmbure de adevăr ce nu poate fi nesocotit, nici înlăturat. Acesta pare a fi cazul și al introducerii la tradiția descălecatului, pe care ne-a păstrat-o cronica anonimă moldovenească, scrisă la începutul veacului al XVI-lea. E caracteristic faptul că singura versiune mai dezvoltată a unor împrejurări, ce privesc regiunea de margine dintre Ungaria, Rutenia și stepa tătărească, se află într-un manuscris de la Kiev, transcris în limba rusă. Tradiția despre Roman și Vlachata sau Olaha, căpetenii rutene și valahe în slujba Craiului Ungariei, la hotarul amenințat de năvălirile tătarilor, își are temeiul în per-

sonaje şi întîmplări reale din istoria veacului al XIII-lea, amintite de izvoare contemporane ; ea se păstrează întîmplător, în întregimea ei, într-o scriere alcătuită mai tîrziu, tocmai în aceeaşi regiune.

Aflăm în ea un nou şi puternic argument în favoarea ipotezei despre existenţa unui stat moldovenesc, înainte de descălecarea Moldovei, cunoscută în istorie. Presupunerea că a existat încă înainte de înfiinţarea voievodatului, prin maramureşeni, un alt principat în partea de miazănoapte a Moldovei, la hotarul Galiţiei, cuprinzînd ce se va numi mai tîrziu „Ţara Şipeniţului" şi poate vechiul ţinut românesc al Bucovinei, capătă astfel un nou reazem despre care cercetările viitoare vor avea să ţină seama [51]. Printr-o coincidenţă ce trebuie de asemenea semnalată, ştirea despre acest duce sau voievod „Olaha" dinspre părţile tătăreşti e din acelaşi an, 1247, în care diploma hărăzită de regele Ungariei Bela al IV-lea, Ioaniţilor aminteşte de ţara voievodului Litovoi, de cnezatele lui Ioan şi Farcaş din Oltenia şi de stăpînirea voievodului Seneslau pe ţărmul stîng al Oltului. Ea întregeşte astfel cunoştinţele noastre despre întîile formaţiuni de stat româneşti medievale, şi ne îndreptăţeşte să considerăm metoda folosită, în cercetarea tradiţiei istorice asupra întemeierii acestor state, ca una ce poate arunca mai multă lumină asupra problemei originilor româneşti şi începuturilor dezvoltării noastre politice. Iar cunoaşterea ei mai lămurită, cum scria, acum un secol încheiat, marele Mihai Kogălniceanu, nu poate decît să întărească în noi conştiinţa şi voinţa „să ne întemeiem şi să ne apărăm dreptăţile".

2. O nouă mărturie despre un Voievodat Moldovenesc în veacul al XIII-lea.

În cartea sa recentă despre *Cehi, slovaci şi români în veacurile XIII—XVI* [52], d-l Mihail P. Dan a supus unei critici documentate şi severe textul cronicei lui Thomas Tuscus, despre împrejurările istorice din Boemia în vremea regelui Premysl Otokar al II-lea, care a fost semnalat şi adus în discuţie acum cîţiva ani de d-l A. Sacerdoţeanu [53], spre a lămuri începuturile vieţii noastre de Stat în secolul al XIII-lea.

Pentru cunoaşterea unei epoci, în care izvoarele sînt atît de puţine şi de discutate, orice element nou de informaţie are desigur o însemnătate deosebită. Cum am avut prilejul de curînd să atrag atenţia asupra altui fapt, tot în legătură cu relaţiile din aceeaşi vreme dintre români şi ruteni [54], problema trebuie examinată din nou, în lumina acestor împrejurări, pe care cercetătorii de mai sus nu le-au putut avea în vedere.

Se cuvine fireşte să amintim mai întîi izvorul de la care a pornit această controversă, pe care nădăjduim să o putem astfel lămuri.

Se ştie că la războaiele ce s-au purtat în a doua jumătate a veacului al XIII-lea între regatul Ungariei şi regii Premyslizi ai Boemiei şi Moraviei, au luat parte şi românii. Îi găsim însemnaţi printre contingentele auxiliare ale armatei ungureşti, care a fost înfrîntă la 12 iulie 1260 la Kreussenbrunn de regele Otokar. Învingătorul, vestind Papei Alexandru al IV-lea izbînda sa, înşiră printre învinşi pe lîngă regele Ungariei Bela al IV-lea şi fiul său Ştefan, pe regele Danilo al Haliciului şi fiii săi, cu ruteni şi tătari, pe ducii Boleslas de Cracovia şi Letsko al Lusaciei, şi „o mulţime fără număr de oameni neumani", cumani, unguri, slavi, secui şi valachi, pecenegi, greci, bulgari, sîrbi şi bosniaci [55].

D-l Dan presupune că valahii cari au luat parte la această bătălie erau supuşi Coroanei ungureşti. Cum şi mai înainte documentele cancelariei maghiare arată isprăvile unor ostaşi români în luptele purtate de oştile regeşti împotriva tătarilor, a cumanilor, sau a principilor de Halici, e logic să socotim, cu d-sa, „că nu greşim considerînd şi pe valahii cari luptară la Kreussenbrunn ca fiind români bănăţeni sau transilvăneni [56].

[51] V. mai jos.

[52] Universitatea Regele Ferdinand I, Cluj-Sibiu, Bibl. Institutului de Istorie Naţională, XIII, 1944.

[53] *În jurul unei lupte a românilor cu rutenii în anul 1277*, „Arhivele Olteniei", XIII, 1934, p. 276 şi urm.

[54] *Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei*, „An. Ac. Rom.", Mem. Secţ. Ist., seria 3-a, XXVII, v. mai sus, p. 155 şi urm.

[55] Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, p. 287, nr. CCXI.

[56] *Op. cit.*, p. 21.

Dar aceasta nu e singura mențiune a românilor în luptele dintre regii Ungariei și ai Boemiei. Acea pe care ne-a păstrat-o cronica lui Thomas Tuscus e mai puțin simplă, și dă prilej la interpretările cele mai deosebite.

I. CRONICA LUI THOMAS TUSCUS

Într-adevăr, bătălia de la Kreussenbrunn nu a încheiat procesul politic și teritorial, deschis de ambiția marelui rege ceh. De fapt rivalitatea a continuat, iar Otokar al II-lea a folosit moartea lui Ștefan al V-lea, urmașul lui Bela al IV-lea, pentru a năvăli a doua oară în Slovacia și a căuta să o alipească regatului său. El mai dăduse adăpost la curtea sa din Praga voievodului Nicolae al Ardealului, atunci cînd acesta era în dușmănie cu regele Ștefan. Dar intervenția papei Grigorie al X-lea, dornic de a opri luptele dintre creștini la marginea stăpînirilor tătărești, și nevoia de a asigura hotarul de la miazăzi și răsărit, spre a-și realiza planurile de expansiune la apus, în provinciile austriace, l-au făcut pe regele Boemiei să nu folosească aceste împrejurări favorabile și să se mulțumească cu o pace, pe care i-o garanta slăbiciunea monarhiei ungurești, în timpul minorității lui Ladislau al IV-lea, care urmase la 1272 lui Ștefan al V-lea.

El nădăjduia acum, după ce luase în stăpînire Austria, Stiria, Carintia, Carniolia și Pordenone la granița Friulului, să cîștige de partea sa destui principi germani, pentru a pune capăt interregnului și a se încununa cu coroana imperială. Dar nădejdile i-au fost înșelate, pentru că electorii, înfricoșați de creșterea puterii lui Otokar, au ales la 1 octombrie 1273 ca rege al romanilor pe Rudolf de Habsburg, un mic senior feudal din Suabia.

Începe atunci lupta între întemeietorul puterii austriace și regele slav, care va lua sfîrșit peste cîțiva ani, pe cîmpul de bătălie de la Marchfeld. Deposedat formal de provinciile cucerite, prin mandatul de recuperare încredințat lui Rudolf de Habsburg, Otokar al II-lea le pierde de fapt în 1276, și se vede silit, la 21 noiembrie a aceluiași an, la Viena, să cedeze ținuturile austriace și să încheie legături de vasalitate pentru cele două țări rămase coroanei sale, Boemia și Moravia. Mai mult, intervenția suzeranului îl silea să revie asupra măsurilor ce le hotărîse împotriva nobililor boemi, cari sprijiniseră pe adversarii săi. Pentru firea mîndră și ambițioasă a regelui Otokar, o astfel de situație nu putea fi socotită definitivă. Aci intervine știrea înregistrată de cronica lui Tuscus, al cărei text e următorul :

„Dimissus autem pacta fregit, obsides remittens et fortalitia restituere non proponens. Requiritur iterum, ut pacta conservet, alioquin sciret, quia disciplinam imperialem sentiret. Temptat cum multis nobilibus Alamanie machinari rebellionem, Brutenos et infideles sibi in adiutorium vocat, sed Deo disponente Brutenis et Blacis inter se discordantibus suo rex Boemie proposito defraudatur. Rogat iterum que ad pacem sunt et, remissis obsidibus reconciliatur in gratiam promittens, quod Egram restitueret et in fidelitate imperatoris perseveraret.“ [57]

Regele ceh a încercat deci să rupă tratatul ce-i fusese impus, împotrivindu-se atît la predarea ostatecilor cît și la restituirea cetăților. Amenințat că va fi adus la ascultare de puterea împărătească, el căută sprijin la principii germani împotriva casei de Habsburg și cheamă în ajutor pe „brutenii și necredincioșii“. Dar din nefericire pentru el, ajutorul îi lipsește, brutenii încăierîndu-se la acea vreme cu valahii. Otokar e deci din nou constrîns să ceară pace, să predea pe ostateci și să făgăduiască restituirea cetății Eger. Într-adevăr acest tratat s-a încheiat tot la Viena la 6 mai 1277, astfel că e vădit că episodul războiului între „bruteni“ și valahi, care a stricat atît de rău socotelile lui Otokar al II-lea, se localizează în timp între cele două păci, de la 21 noiembrie 1276 și 6 mai 1277 [58].

*

Se pune acum în mod firesc întrebarea, cine sunt „brutenii“ și despre ce români sau valahi poate fi vorba în această împrejurare ?

Atitudinea istoricilor care s-au ocupat de această chestiune a fost foarte deosebită. D-l Sacerdoțeanu crede că brutenii cro-

[57] Thomas Tuscus, *Gesta imperatorum et pontificum,* Mon. Germ. Hist., SS., t. XXII, p. 525.

[58] M.P. Dan, *op. cit.*, p. 27.

nicei, care s-ar putea identifica în acel timp cu prutenii sau prusienii de pe țărmul Balticei — fie locuitorii Prusiei, fie Cavalerii Teutonici, de curînd stabiliți în această țară — sunt aci mai degrabă *rutenii* din Halici. Iar valahii, ținînd seamă de întîmplări aproape contimporane : răscoala lui Litovoi împotriva coroanei ungurești, înfrîngerea lui și închinarea ca vasal al urmașului său Bărbat, ce au avut loc în primii ani de domnie ai regelui Ladislau al IV-lea al Ungariei, ar fi aceștia, din sfera de influență a coroanei maghiare. „Admițînd această succesiune la tronul lui Litovoi, scrie d-sa, putem socoti, în conformitate cu obligațiile pe care le avea un vasal față de suzeranul său, că el era dator față de rege să dea și ajutor înarmat. Și cînd s-a reînnoit atacul regelui boem, din ce în ce mai impetuos și mai de temut, Ungaria a căutat să-i reducă cît mai mult posibilitățile de ajutorare, ce-i veneau de la vecini. În acest scop va fi obligat pe vasalul său român să atace pe rutenii din părțile tătărești. Poate că e cea dintîi tentativă de expansiune românească în această parte, ceea ce ar constitui și o tendință de formare a unui mare principat care să cuprindă toate țărișoarele arcului carpatic" [59]. Se vede importanța concluziilor la cari poate duce informația cronicei lui Tuscus.

Pentru G. Popa-Lisseanu, care a consacrat una din fasciculele interesantei sale publicații, *Izvoarele Istoriei românilor*, textelor privitoare la *brodnici*, brutenii cu cari se luptă aci valahii trebuie să fie pruteni. Români de la Prut, al căror nume în traducere slavă ar fi brodnici. „Acești bruteni puși alături de «infideles» adică de necatolici, apoi alături de blaci, credem că erau prutenii brodnici, iar nu rutenii, cum îi socotea d. Sacerdoțeanu." [60] Pe acești *pruteni* îi află, dealtfel, pomeniți deosebit, *alături de ruteni*, în oastea care ajută pe tătari la 1259 la asediul cetății Sandomierz din Polonia.

De ar fi să combinăm deci ambele interpretări, conflictul amintit între noiembrie 1276 și mai 1277 ar fi întîia luptă cunoscută în istorie între românii din Muntenia și cei din Moldova, înainte de întemeierea principatelor Moldovei și Țării Românești. Și Nicolae Iorga, amintind într-o notă a *Istoriei* sale a românilor de această ciudată împrejurare, se oprea la aceeași părere: „brutenii" amintiți alături de „blaci", pe urmă împotriva lor în luptele lui Ottokar de Bohemia, de un izvor destul de confuz, nu pot fi rutenii din Galiția... ci cel mult brodnicii moldoveni [61].

[59] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, în Arhivele Olteniei, XIII, p. 285—286.
[60] G. Popa-Lisseanu, *Izv. Ist. românilor*, XII, p. 32.

Acestui avînt al interpretării, la care întotdeauna contribuie și un element de imaginație — de ce să n-o recunoaștem ? — i se opune în chipul cel mai categoric analiza documentară a d-lui Mihail P. Dan. Reluînd ideea dezvoltată într-un studiu al d-lui Hotnog, d-sa socotește că „brutenii" lui Tuscus nu pot fi decît tot prusienii, iar nicidecum ruteni sau români [62]. „Cronicele cehe ori germane vorbesc despre pruteni (bruteni) uneori ca despre prusienii de la Marea Baltică, iar alteori cronicele cehe, polone ori germane îi identifică pe acești pruteni cu Cavalerii Teutoni. Din analiza acestor izvoare narative rezultă clar că atît cronicele medievale cehe, polone cît și germane — și exemplele s-ar putea înmulți — înțeleg sub bruteni, pruteni fie pe prusienii păgîni *(Pruteni pagani, Prutheni)*, fie mai ales pe Cavalerii Teutoni (= *Cruciferi Pruteni)* amintindu-se, după cum am văzut, în cronicele cehe că atît unii cît și ceilalți locuiesc în Prusia" [63]. Concluzia se sprijină pe mărturia impunătoare a peste douăzeci de citate înșirate în notă, considerîndu-se că forma „bruteni" din pasajul lui Tuscus se poate ușor lămuri prin trecerea lui *p* în *b*, ce ne întîmpină des în izvoarele influențate de pronunțarea germană. „Este vorba, fără îndoială... de elemente germanice locuind țara Prusiei. Iar în cazul ajutorului cerut în 1276—1277 de Premysl Otokar II, cererea li se va fi adresat mai curînd acelor Pruteni Cruciferi din cronica Cehului Bartos, adică acelor Cavaleri Teutoni, cu care regele ceh luptase împreună în 1254—1255 contra prusienilor păgîni pentru a-i creștina și la care va fi și apelat să vină în ajutorul fostului lor aliat și protector în lupta acestuia contra Habsburgului Rudolf." [64] Se ad-

[61] N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, *Ctitorii*, p. 150, n. 1 ; ed. franceză, III, p. 182, în n.
[62] *„Bersabeni" din cronicele vechi poloneze*, Arhiva din Iași, XXXIV, 2, p. 69.
[63] M. P. Dan, *op. cit.*, p. 29—30.
[64] *Ibid.*, p. 33.

mite totuși o singură confuzie la un alt cronicar ceh, *Continuator Cosmae,* la care, la anul 1206, găsim pe regele Roman al Galiției amintit ca *Rex Pruthenorum,* forma corectă fiind desigur *Rex Ruthenorum.* „Numai presupunînd că și Tuscus va fi făcut această confuzie, adaugă în notă d-l Dan, s-ar putea admite că e vorba cum crede d. Sacerdoțeanu, de ruteni și de un conflict româno-rutean în 1277, complet necunoscut altor izvoare și ignorat atît de istoriografia noastră cît și de cea ucraineană." [65]

Într-adevăr dacă trecem la analiza celui de al doilea element amintit în legătură cu luptele lui Otokar al Boemiei, cari sunt „blacii" sau valahii, cum ar putea fi socotiți posibili ca adversari ai Cavalerilor Teutoni, jumătate de veac după ce aceștia părăsiseră Țara Bîrsei, pentru a se așeza tocmai în Prusia ? Să fi fost acești valahi aceeași cari luaseră parte, șaptesprezece ani înainte, la bătălia de la Kreussenbrunn, în rîndurile armatei unguresti ? Întrebarea e firească, dar legătura e grea de stabilit. E adevărat că un voievod al Ardealului pribegise cîtva timp la curtea din Praga și se bucurase de sprijinul regelui Boemiei, dar el nu mai era în slujbă în 1276—77. Atunci era voievod Ugrinus din familia Csak, fost ban al Severinului, același care mai tîrziu va sprijini candidatura la tronul Ungariei a lui Vaclaw, nepotul lui Otokar al II-lea. Valahii pomeniți de Tuscus să fi fost în dependința acestui Ugrinus, care încă de atunci să fi stat în legături cu regele Boemiei ? [66] Dar acțiunea valahilor nu e aci în favoarea acestui suveran, ci împotriva lui, deoarece lupta lor cu „brutenii" zădărnicește ajutorul, pe care ei trebuiau să-l aducă lui Otokar. De o asemenea intervenție a vreunui feudatar al coroanei unguresti nu se știe însă nimic la această dată. Ipoteza nu are deci nici un temei.

E ciudat — și d-l Dan e totuși nevoit să o recunoască, în privința celorlalte știri aduse de cronica amintită — că informațiile lui Tuscus despre condițiile impuse lui Otokar și încercările lui de-a atrage de partea sa pe unii principi germani — pe Henric de Bavaria, între alții — se adeveresc. „Dar, continuă d-sa, despre chemarea prutenilor și valahilor în ajutor și ne-

[65] *Ibid.*, n. 1.
[66] M.P. Dan, *op. cit.*, p. 28 în n.

venirea lor, nici izvoarele, nici literatura istorică nu știu nimic. Afirmațiunea lui Tuscus nu numai că nu poate fi sprijinită prin nimic, dar nu se poate menține nici prin ea însăși. Deoarece, fie că ne gîndim la valahii din Ardeal, fie că ne gîndim la valahii din Țara Românească, nu vedem cum am putea să-i aducem pe români în conflict cu teutonii în acest timp (1276—1277), cînd teutonii se aflau departe de noi prin părțile Balticei." [67] Poate Tuscus, necunoscător al realităților, a căutat să explice lipsa ajutorului de care s-a resimțit regele Boemiei „printr-un conflict imaginar". „Lucrul s-ar putea explica, susține criticul nostru, fie prin faptul că Tuscus ignora alungarea teutonilor din Țara Bîrsei, întîmplată cu peste cincizeci de ani înainte, fie prin faptul că vagile lui cunoștințe geografice îi îngăduiau să apropie două popoare, pe care nu va fi știut unde să le localizeze" [68]. Dealtfel editorul lui Tuscus notează cu privire la același conflict : *„De hac re nihil compertum est"*, iar răsfoirea a două volume din *Istoria Ucrainei* a lui Hrușevski nu a adus, de asemenea, nici o deslușire. „În concluzie pasajul lui Tuscus nu dovedește nici un conflict teutono-valah și cu atît mai puțin unul ruteano-valah și nu aduce prin urmare nici un element nou în cunoașterea trecutului nostru." Este doar „o plăsmuire a lui Tuscus", iar „întîmplarea aceasta inexistentă nu trebuie înregistrată de istoriografia română" [69]. Se mai poate încerca un apel la o judecată atît de aspră și de categorică ?

II. ROMÂNI ȘI RUTENI

Credem că acest mod de a cerceta un izvor este un exemplu tipic al metodei pe care am mai avut prilejul să o amintim și ce s-ar putea defini, din punct de vedere psihologic, ca un complex de superioritate al istoricului față de document. Cronicarul — în cazul acesta contimporan, deoarece călugărul franciscan cu numele de Tuscus și-a scris „faptele împăraților și pontificilor" îndată după ultimele întîmplări ce le relatează — amintește de

[67] *Ibid.*, p. 34.
[68] *Ibid.*
[69] *Ibid.*, p. 35.

mai multe împrejurări în legătură cu luptele regelui Boemiei. Unele din ele află confirmare în alte știri și nu pot fi puse la îndoială. Despre cea în care sunt pomeniți valahii însă, nu s-a aflat nimic, scrie editorul, iar istoricii moderni, înarmați cu întregul aparat al criticei științifice, nu au luat la cunoștință acest straniu episod. Hotărît, aci bietul călugăr a căzut la examen : nu cunoaște geografia, nici istoria, poate îi socotește pe Cavalerii Teutoni la marginile Transilvaniei, sau, ca un oarecare reporter al unui ziar modern, îmbogățește imaginația cetitorilor săi cu o știre senzațională, dar prin nimic întemeiată.

Acestei metode impecabile — și implacabile — (vorbesc în cunoștință de cauză, deoarece am practicat-o) i se poate aduce totuși un corectiv, care este rezerva ce ne-o impune progresul însuși al disciplinei istorice. O știre poate rămîne astfel multă vreme izolată, ea e supusă îndoielii și considerată, cu cele mai bune temeiuri, ca suspectă, provenită din necunoștință sau din fantezie. Deodată însă, o nouă descoperire, sau o interpretare deosebită de acele ce s-au dat pînă atunci unui text cunoscut, sau o lectură mai bună a unui termen încă nelămurit, aduce un sprijin ce lipsea pînă atunci afirmațiunei izvorului. Judecata, oricît de severă, trebuie totuși revizuită.

Ni se pare că acesta este cazul în ce privește pasajul amintit mai sus al cronicei lui Tuscus. Am avut nu demult prilejul să constat, dintr-o lectură mai corectă, în edițiile recente ale relațiunii călătoriei misionarului franciscan Giovanni da Pian del Carpine, la curtea Hanului tătăresc, că la 1247, printre ducii ruteni întîlniți de la trecerea Niprului, se afla și un duce „Olaha", adică valah [70]. Forma ungurească a numelui poporului nostru lăsa să se presupună că era vorba de un voievod din sfera de influență a Coroanei ungurești, fără să putem să precizăm întinderea teritorială a stăpînirii. Dar faptul că era amintit alături de voievozii ruteni, în drum ca să se închine la cortul Hanului tătăresc, dădea loc îndoitei ipoteze că avem a face ori cu un voievod român din Galiția, unde se găsesc ceva mai tîrziu destule așezări cîrmuite de *jus valachicum,* ori de un stăpînitor

[70] *Roman și Vlachata,* „An. Ac. Rom.", Mem. Secț. Ist., seria a 3-a, XXVII, v. și mai sus, p. 162.

„din regiunea care nu avea încă atunci un nume propriu, dar peste un secol se va numi Moldova". Cu acest prilej, înșiram știrile, fie din izvor scandinav ori bizantin, fie extrase din cronica polonă a lui Dlugosz, cari lasă să se întrevadă existența unor mici formațiuni de stat înainte de descălecatul maramureșenilor din veacul al XIV-lea, după cum în Muntenia și Oltenia, cnezatele lui Ioan și Farcaș sau voievodatele lui Litovoi și Seneslau — din același an, 1247 — erau în ființă mult înainte de-a fi fost întemeiată stăpînirea a toată Țara Românească.

E în special una din știrile amintite de cronica lui Dlugosz care capătă, în lumina informației din scrierea lui Tuscus, o valoare ce n-o avea pînă acum. Am mai amintit că la anul 1325, cronicarul însemna că în lupta împotriva comitelui de Brandenburg, polonii primiseră ajutor de la „popoarele vecine, ruteni, valahi și lituanieni" [71]. Prezența acestor valahi de la marginea de nord a ținuturilor locuite de români, se lămurește desigur mai bine, dacă o punem în legătură cu știrea mai veche cu jumătate de veac, a unei lupte între ei și ruteni în 1276—1277. Seria informațiilor noastre ar fi deci următoarea : 1247, mențiunea unui voievod valah printre voievozii ruteni, întîlniți în drum spre curtea Hanului de misionarul franciscan Giovanni da Pian del Carpine ; 1276—77, știrea din cronica lui Thomas Tuscus, despre un război între români și probabil cum vom arăta mai jos, ruteni ; 1325, mențiunea valahilor, alături de ruteni și lituanieni, printre popoarele vecine care dau ajutor polonilor.

Sunt deci atîtea argumente nouă în favoarea existenței unui principat sau voievodat deosebit și mai vechi în partea de miazănoapte a Moldovei, cuprinzînd poate ce se va numi în urmă țara Șipenițului și ținutul Bucovinei. E încă un argument în favoarea tezei, că acest voievodat e mai vechi decît descălecatul din Maramureș și că a fost integrat mai tîrziu în hotarele principatului unificat al Moldovei.

În lumina acestor împrejurări, dacă admitem posibilitatea unei înjghebări de stat „valahe" în aceste părți, de la jumătatea

[71] V. I. Minea, *Informațiile românești ale cronicei lui Ian Dlugosz,* Iași, 1926, p. 11—12.

veacului al XIII-lea, pasajul cronicei lui Tuscus pare desigur mai puțin absurd. „Brutenii și necredincioșii" chemați în ajutor de Otokar al II-lea ar putea fi în acest caz, printr-o confuzie din care mai există dealtfel și alt exemplu : *rutenii* și *tătarii*, amintiți laolaltă de regele Boemiei în scrisoarea sa cu privire la bătălia de la Kreussenbrunn. Regele sau cneazul Danilo, al Rusiei sau al Haliciului, se afla atunci în îndoite legături de dependință față de regele Ungariei, în ajutorul căruia mersese în acest război, și de tătari, pe care de asemenea îi urma în expedițiile lor, cum făcuse cu un an înainte la 1259, în Polonia și Lituania. Era deci firesc să fi păstrat în oastea sa războinici tătari, totdeauna gata de luptă și de pradă. În 1276—77, la data la care se va fi îndreptat către urmașii lui Danilo chemarea regelui Otokar, dependința lor de puternica Oardă de Aur a Kipciakului sporise, în măsura în care slăbiciunea lăuntrică a Ungariei din acea vreme îi micșorase influența la miazănoapte și răsărit de Carpați. Faptul de a numi pe „infideli" alături de „bruteni" dă un nou temei identificării acestora cu rutenii din Halici, alăturarea lor de necredincioși sau tătari fiind logică, ceea ce nu e deloc cazul cu „prutenii" în înțelesul obișnuit al cuvîntului, Cavalerii teutoni din Prusia.

Dar în acest caz și conflictul cu valahii reintră în domeniul realităților. D-l Ștefan Pascu a semnalat de curînd un document din registrele cancelariei pontificale, în care se amintesc la 1246 greci, bulgari, *ruteni* și *valahi* vînduți ca sclavi saracenilor de negustorii italieni. „Din ordinea în care sunt enumerați, rezultă că românii sunt mai spre nord decît grecii și bulgarii, și vecini cu rutenii" [72]. Că marii principi de Halici aveau legături de vecinătate, uneori războinice, cu „valahii", ne-o confirmă știrea transmisă de cronica rimată a lui Otokar de Styria, de care s-a ocupat de curînd d-l Emil Lăzărescu [73]. E vorba aci de un voievod român, puternic, dar aflat în dependința unui „herzog über walt", numit ungurește Laszlo, în care recunoaștem pe voievodul Ladislau al Ardealului — „überwalt" fiind traducerea

[72] *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, p. 15—16.

[73] *Despre voievodul românilor din 1307—1308, amintit în cronica lui Ottokar de Styria*, „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., s. 3-a, XXVII.

exactă a numelui Transilvaniei. Acesta îi încredințează românului pe Otto de Bavaria, pretendentul la coroana Ungariei care căzuse în mîinile lui. Iar principele bavarez, scăpînd după multă trudă din prinsoarea acestui „valah", găsește adăpost la curtea din Halici, unde domnea la 1307 principele sau „regele" Iurii (Gheorghe), cu care dealtfel se înrudea. De aci, prin Silezia, se întoarce în patrie. Spre a răzbuna însă suferințele rudei sale, principele Gheorghe de Halici năvălește în țara vecină a valahului, și îi întoarce răul adus lui Otto.

S-a pus mai demult întrebarea unde se afla acest stăpînitor valah necunoscut. D-l Lăzărescu a stabilit — socotim, definitiv — că suzeranul său e voievodul Transilvaniei. Unde se găsea însă țara apropiată a valahului care depindea de el ? Presupunerea mai veche că ar putea fi vorba de voievodul Țării Românești cade de la sine, deoarece vecinătatea cu principatul de Halici exclude această ipoteză. Ilie Minea, întemeindu-se pe acest fapt, socotea că avem a face cu un voievodat al Moldovei, mai vechi decît descălecatul maramureșenilor [74]. D-l Lăzărescu crede însă că și această ipoteză trebuie părăsită. Versurile cronicei, în care se arată că ducele Ladislau a trimis pe regele Otto... *hin über walt den Walachen in ir gewalt* trebuiesc traduse: „în Transilvania, în puterea românilor", iar nu : „peste munți, în puterea românilor", cum tradusese Grigorovitza [75]. N-ar putea deci fi vorba decît de un voievod al Maramureșului, singurul care ar fi în același timp „în Transilvania" și vecin, peste Carpații nordici, cu principatul de Halici.

Ipoteza trebuie desigur ținută în seamă. Nu e mai puțin adevărat însă că Grigorovitza avea dreptate într-o privință : cuvîntul german *wald* — pădure, *silva* în înțeles obișnuit, are uneori și acel de *lanț* sau *masiv muntos*. Geografia țărilor germane ne aduce în această privință destule dovezi *Schwarzwald, Böhmer Wald, Wiener Wald* etc. Se poate deci ca „der herzog über walt", mai ales că îl cheamă și Laszlo, să fie voievodul Transilvaniei, dar în versurile de mai sus, cînd Otto e trimis „hin über walt", să înțelegem nu numai *peste pădure* „ultra silvas", ci și

[74] *Informațiile românești ale cronicei lui Ian Dlugosz*, p. 12.

[75] *Românii în documentele literare germane medievale. Cercetări*, București, 1901, p. 23.

peste munte. Și în acest caz voievodul valah vecin cu Haliciul ar putea avea aceeași stăpînire ca predecesorii săi din 1277, cari se războiau cu principatul vecin, sau din 1247, atestați de relațiunea călătoriei lui Giovanni da Pian del Carpine. S-ar putea ridica desigur întrebarea, dacă valahii din 1277 n-ar putea fi tot acei din Maramureș, vecini și ei cu țara Haliciului. Dar la acea dată, criza lăuntrică a Regatului Ungariei nu ajunsese încă să dea puterilor locale deplina lor dezvoltare : o acțiune independentă a românilor din Maramureș împotriva unui stat puternic, cum era principatul Galiției, nu e deloc verosimilă, iar voievodul valah care se întorcea la 1247 de la curtea Hanului împreună cu voievozii ruteni, nu poate fi localizat în Maramureș. Trebuie deci, pe lîngă ipoteza desigur seducătoare a d-lui Lăzărescu, să păstrăm și acea a regretatului învățat ieșan, deoarece nici textul cronicei lui Ottokar de Styria nu i se opune în chip absolut, și se încadrează în logica informațiilor pe care le-am amintit, despre existența unui voievodat „valah“ în părțile de miazănoapte ale Moldovei încă de la jumătatea veacului al XIII-lea. În orice caz, din faptul că în 1307, principele Iurii de Halici se afla în război cu „valahul“ de la hotarul său — fie el din Maramureș, ori din Moldova — apare și mai verosimilă lupta dusă de predecesorul său Lev sau Leo, la 1277 [76], cu românii moldoveni. E adevărat că nu avem pînă acum alte știri care să o confirme, dar dacă e o mărturie precisă, cu treizeci de ani înainte a prezenței unui voievod valah la hotarul stăpînirii tătărăști și al principatelor rutene, nu mai e neîntemeiată presupunerea că același, sau un urmaș al său, va fi putut lupta împotriva rutenilor cu care era vecin, în primăvara anului 1277. Împrejurare întîmplătoare, hotărîtă de Providență cum socotește Tuscus, sau manevră politică a cîrmuitorilor regatului Ungariei, spre a ridica indirect greutăți în calea regelui Boemiei [77], lipsindu-l într-un moment hotărîtor de ajutorul aliaților săi ruteni și de tătarii cari i-ar fi însoțit ? E greu de hotărît în lipsa altor izvoare. Intuiția despre faptul că ar putea fi vorba de un stăpî-

[76] B. Krupnycki, *Geschichte der Ukraine*, p. 28.
[77] Ungurii au trimis ajutor lui Rudolf de Habsburg în campania din 1278, v. Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 418, Nr. CCCXXXVIII.

nitor din Moldova a avut-o dealtfel și d-l Sacerdoțeanu, în concluzia d-sale. [78] Dar nu era nevoie să ne gîndim neapărat la misterioșii bolohoveni, tot atît de nelămuriți pînă acum ca și brodnicii, cu deosebirea că se găsesc cu totul răzlețiți de regiunea cunoscută de locuință și răspîndire a românilor în Evul Mediu. Suntem astfel într-o privință de acord cu d-l Dan, că nu poate fi vorba de valahii din Ardeal, nici de acei din Țara Românească, prinși de alte legături politice, sau prea depărtați prin toată distanța ce desparte plaiurile Jiului de marginile Galiției. Dar argumentarea sa, în sine foarte judicioasă, nu mai are aceeași valoare, dacă socotim că valahii din 1277 sunt acei din nordul Moldovei, despre a căror organizare politică înainte de descălecat nu mai avem motive să ne îndoim.

ÎNCHEIERE

Iată deci că întîmplarea înregistrată de cronica lui Tuscus poate să nu fie o plăsmuire și, deși nu e pomenită de alte opere istorice mai vechi sau mai nouă, istoriografia română are totuși puternice motive să o folosească. Ea poate chiar să o considere drept o nouă și prețioasă mărturie a vechimei întîilor formațiuni de stat românești, nu numai la miazăzi, dar și la răsărit de Carpați, ce au putut folosi pentru dezvoltarea lor rivalitatea dintre regatul Ungariei și imperiul tătăresc și vor găsi în descălecatul purces din Ardeal factorul de polarizare și unificare prin care s-au întemeiat principatele Țării Românești și Moldovei.

Iar faptul că valahii se găsesc amintiți și de rîndul acesta, măcar indirect, cu prilejul războaielor lui Otokar al Boemiei, dă o deosebită valoare însemnătății lor în împrejurările internaționale ale vremii. Nici această lature a chestiunii nu poate fi nesocotită. Fără să fim porniți spre exagerări, ea ne arată totuși că de la început, situația geografică a țărilor noastre a avut o înrîurire hotărîtoare asupra întregii lor dezvoltări. Așezate în drumul năvălirilor, în „calea răutăților“ de atîtea ori bătută în

[78] *Op. cit.*, Arhivele Olteniei, XIII, p. 286. La aceeași concluzie a ajuns și d-l Ștefan Pascu, *op. cit.*, ibid.

cursul veacurilor, ele se află la o mare răspîntie de interese și de influențe, care constituie unul din rosturile esențiale ale existenței lor. E desigur un fapt însemnat că, încă înainte de a se întemeia principatele ce vor înscrie în istorie temeiurile politice ale ființei noastre naționale — și printr-o ciudată potrivire de date, șase secole înainte de Războiul Independenței României — una din micile stăpîniri locale de văi sau ținuturi și-a făcut simțită acțiunea într-un conflict european, interesînd centrul și răsăritul continentului. S-ar putea aproape spune că întîile manifestări ale tendinței de creațiune a statelor românești la nordul Dunării și la poalele arcului carpatic conțin astfel în germene întreaga desfășurare a destinelor noastre viitoare.

VI. TRADIȚIA ISTORICĂ DESPRE VOIEVODATELE ROMÂNEȘTI DIN ARDEAL

După cum s-a putut vedea din lucrările precedente, mi-am propus, într-o serie de comunicări întemeiate pe cercetările și studiile publicate în ultimii ani, să reașez în drepturile ei tradiția istorică despre întemeierea statelor românești, cu riscul de-a înfrunta părerea principalelor autorități ale istoriografiei noastre în această materie. Întîile mele lucrări cu privire la descălecatul Țării Românești și al Moldovei arată îndeajuns de limpede datele pe care mi-am sprijinit argumentarea, împotriva unei teze împărtășite în ultima vreme de cei mai de seamă istorici români, și chiar de mine în unele scrieri mai vechi. Din ambele studii se desprinde cu deosebire o anumită latură a acestei probleme, care duce în mod firesc la aceeași concluzie. „Vechea noastră tradiție istorică — scriam la sfîrșitul celei dintîi comunicări — restituie *Ardealului* rolul său firesc de leagăn al statului, după cum cercetările filologice și linguistice i-au restituit acel de leagăn al limbii și al poporului român. *Originea ardeleană* a întemeierii statelor noastre dunărene, însemnam la încheierea celei de a doua, e... un fapt ce trebuie reținut, confirmat în mod precis de documente în cazul descălecatului Moldovei, pomenit numai de tradiție în acela al Țării Românești. El se află însă pe linia logică a unei dezvoltări istorice, care răspunde și procesului de expansiune demografică a elementului românesc, și intereselor economice determinate de rețeaua de drumuri ale negoțului, și nevoii de a da o formă proprie de stat încercărilor de unificare politică.“ [1]

[1] *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești*, „An. Acad. Rom.“, Mem. Secț. Ist., seria 3, XXV, 1942—1943, p. 29 ; *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, ibid., XXVII, 1944, p. 33, v. mai sus p. 116, 152.

Fie deci că privim problema dinspre miazăzi, unde ne întîmpină urmele tradiției lui Negru-Vodă, fie că privim dinspre răsărit, în lumina relațiunilor mai precise despre descălecatul Moldovei din cronicile și documentele contimporane, suntem îndrumați să-i aflăm originile tot în același centru geografic al regiunii carpatice și dunărene, care este din cele mai vechi timpuri Podișul Transilvaniei. Cînd Onciul își scria, acum aproape jumătate de veac, studiile sale critice despre originile Principatelor, el avea alt punct de vedere și se putea opri la împrejurările istorice ale Țării Românești și ale Moldovei, între care și-a împărțit în mod firesc cercetarea și expunerea. Reluînd acum ideea descălecatului (pe care el o contesta, în ce privește statul mai vechi al Basarabilor din Muntenia), ca o temă generală în procesul de întemeiere a statelor noastre, nu ne mai putem opri la aceleași limite ; pe lîngă rezultatele cercetărilor mai nouă, logica însăși a concepțiunii noastre deosebite ne obligă să trecem lanțul Carpaților, călcînd astfel pe urmele vitejilor noștri ostași, și să supunem unei examinări mai atente problema celor mai vechi formațiuni politice românești din Ardeal, a căror pomenire a ajuns de asemenea pînă la noi numai printr-o tradiție istorică, păstrată de izvoare mai recente. Cercetarea noastră se încheie astfel, prin aplicarea unei metode asemănătoare aceleia cu care a început : e un paralelism vădit între tradiția descălecatului lui Negru-Vodă, amintit doar de o cronică mai tîrzie cu trei veacuri, și aceea a statelor „valahe" sau slavo-valahe din Transilvania de vest, pomenite de un izvor unguresc, mai tînăr de asemenea, cu două secole cel puțin, decît data evenimentelor ce le înseamnă ; asemănarea este astfel îndeajuns de izbitoare pentru a ne determina de la început cadrul cercetărilor și modul de a le expune rezultatele.

I. TRADIȚIA ISTORICĂ A NOTARULUI ANONIM AL REGELUI BELA

Mențiunea unor voievodate sau „ducate", românești sau slavo-române, în părțile de apus ale Transilvaniei și în Banat, în momentul în care ungurii au pătruns în Ardeal, este una din

problemele cele mai discutate, atît ale istoriografiei noastre, cît și ale celei maghiare. Ea se întemeiază pe afirmațiile unui scriitor anonim, vestitul Notar al regelui Bela, singurul care dă în această privință amănunte, de care celelalte izvoare istorice n-au cunoștință ; este drept că găsesc o confirmare — nu în privința numelor și datelor, ci a faptului în sine, a prezenței „valahilor" în epoca cuceririi — în cea mai veche cronică rusească, atribuită călugărului Nestor. Discuția are deci în mod firesc un îndoit obiect : critica izvorului însuși și a încrederii ce o poate inspira sau nu cercetătorilor și acea a faptelor ce le relatează, în măsura în care se potrivesc cu informațiile de ordin general, pe care le avem despre împrejurările din vremea denumită de istoricii unguri : *Honfoglalás*, ocuparea țării.

În privința izvorului, povestirea faptelor ungurilor *(Gesta Hungarorum)*, s-a scris o întreagă literatură de aproape două secole, de cînd a fost descoperit manuscrisul ei în Biblioteca imperială de la Viena. La început Notarul Anonim se bucura de o autoritate necontestată. „A fost un timp, în care istoricii unguri erau gata să jure pe el ca pe *Biblie* și îl socoteau drept «Părintele istoriografiei ungurești». În a doua jumătate a veacului trecut, această venerațiune s-a schimbat într-un scepticism extrem. Învățații unguri și străini, de comun acord, micșorează meritele bravului Notar ; ei privesc lucrarea sa ca o biată carte pedantă, o fantasmagorie poetică și o fabulă, care de-abia merită un studiu serios. Ei privesc pe autorul ei drept un înșelător conștient, un falsificator al istoriei, un alcătuitor de fabule și etimologii naive", constata acum cîțiva ani unul din cei mai de seamă istorici maghiari, d-l Balint Hóman [2].

În special, istoricii și filologii cari porniseră să combată prin toate argumentele posibile ideea continuității neamului românesc în vechea Dacie Traiană, susținînd teoria unei imigrări tîrzii a „vlahilor" din Peninsula Balcanică la nordul Dunării, trebuiau să ridice îndoieli asupra relațiunii Notarului Anonim. Pe urmele lui Engel și Sulzer, Roesler și-a început activitatea științifică printr-un studiu critic asupra „celei mai

[2] *La première période de l'historiographie hongroise*, în „Revue des Études Hongroises", III, 1925, p. 157.

vechi istorii unguresti [3], dezvoltîndu-și pe urmă obiecțiunile într-un capitol special din cartea sa *Romaenische Studien*. După el, Húnfalvy și toți adversarii continuității daco-române au rostit aceeași sentință nefavorabilă, rezumată în lucrarea de propagandă a lui A. de Bartha, la sfîrșitul secolului trecut, prin concluzia, oarecum definitivă, că „este imposibil să-l considerăm (pe Notarul Anonim) ca un izvor serios în privința cuceririi țării“ [4].

Și în istoriografia noastră, după Xenopol, care încercase de mai multe ori să-i ia apărarea [5], critica școalei istorice maghiare ajunse să-și producă efectul. Încă de la ediția în limba germană a *Istoriei* sale a poporului român [6], Nicolae Iorga adoptase un punct de vedere asemănător, considerînd cronica Notarului ca o povestire mai tîrzie, care amestecă unele realități ale vremii sale cu tradiții mai vechi, împodobite de imaginația sa literară. Totuși povestirea sa cuprinde un sîmbure de adevăr, în ce privește prezența românilor în Ardeal, în vremea cuceririi unguresti, dar numele de căpetenii sunt numai personificări poetice ale unor denumiri topice din regiunea de nord și vest a Transilvaniei. El și-a dezvoltat pe urmă concluziile critice în studiul său despre „cele mai vechi cronici unguresti și trecutul românilor [7], revenind asupra problemei într-o ultimă formulare a acestei păreri, în vol. III al *Istoriei românilor* (ediția franceză) [8]. În toate aceste lucrări, Iorga se alătură teoriei care admite cronologia cea mai recentă pentru scrierea Anonimului, dintre cei patru regi cu numele de Bela, cari au domnit în Ungaria între veacul al XI-lea și al XIII-lea, socotește că autorul cronicei a fost contimporan cu Bela al IV-lea (1235—1270),

[3] R. Roesler, *Zur Kritik der ältesten ungarischen Geschichte*, Troppau, 1860. Cf. *Romaenische Studien*, Cap. IV : „Die Anfänge der Ungarn und der Anonymus Notar“.

[4] *Roumains et Magyars devant l'histoire*, Paris, 1899, p. 70 și urm.

[5] *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Âge*, Paris, 1885, p. 74 și urm. Cf. *Istoria românilor*, I[1], p. 466 și urm.

[6] *Gesch. des rumänischen Volkes*, I, p. 75.

[7] *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, Academie Roumaine, „Bullet. de la sect. hist.“, IX, 1921, p. 205 și urm.

[8] III, p. 53. V. și *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, ed. 2-a, București, 1940, I, p. 34 și urm.

deoarece unele elemente ale povestirii amintesc împrejurări specifice acestei vremi.

De fapt, o analiză temeinică a cronicei Anonimului află o serie întreagă de nepotriviri și anacronisme ; ele nu se lămuresc decît prin faptul că avem a face nu cu o scriere istorică în genul obișnuit al Analelor medievale — o însemnare cronologică în cadrul istoriei universale sau a trecutului unui singur popor — ci cu o povestire epică în proză *(Gesta)*, preamărind isprăvile întîilor cuceritori maghiari și cu deosebire, izbîndele strămoșului casei domnitoare Arpadiene. Astfel, maghiarii nu părăsesc „Sciția“, goniți de pecenegi, dar numai pentru că nu le ajung mijloacele de hrană ; înfrîngerea ce le-a adus-o Otto cel Mare pe malurile rîului Lech, la 955, se preface în biruință, iar cuceritorii pătrunzînd în pustă, descoper, în mijlocul ei, palatele părăsite ale înaintașului depărtat, Atila, regele hunilor, — numele de *Ecilburg* (Etzelburg) fiind desigur în legătură directă cu ciclul de povestiri al legendei Nibelungilor [9]. Tot atît de neverosimile sunt și expedițiile întîilor stăpîni maghiari ai Panoniei în Serbia și în Croația, sau chiar mai adînc în Peninsula Balcanică, regiuni ce n-au fost atinse de expansiunea ungurească decît mai tîrziu. Iată motive destule pentru a îndreptăți atitudinea critică a școalei istorice maghiare și a arunca o îndoială asupra întregii povestiri a Notarului, cuprinzînd firește și capitolele care pomenesc despre românii din Transilvania și luptele lor cu cei dintîi năvălitori maghiari.

Dar odată cu procesul de restaurare a tradiției istorice, în atîtea alte domenii ale istoriei medievale, s-a accentuat în ultimele două decenii o tendință hotărîtă de a da o mai mare valoare împrejurărilor istorice amintite de Anonim. Cercetările d-lor Al. Domanovszky, Balint Hóman, L. Juhász și alții, au stabilit o cronologie mai sigură a cronicelor medievale unguresti ; s-au considerat două izvoare primitive, arhetipuri astăzi pierdute : *Gesta Ungarorum* din vremea regelui Ladislau I, la sfîrșitul veacului al XI-lea, din care se inspiră cele mai vechi cronice, între altele și acea a Notarului Anonim ; și

[9] De fapt e o confuzie cu ruinele *romane* de la Aquincum (Buda veche), atribuite de o tradiție locală hunilor.

Gesta Hungarorum ale lui Simon de Kéza, din timpul lui Ladislau al IV-lea Cumanul, din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, păstrate într-un extras şi de la care purced scrierile istorice din secolul al XIV-lea, pînă la *Chronicon Pictum Vindobonense* din 1358 [10].

S-a determinat apoi mai lămurit genul căruia aparţine povestirea Notarului : aceste *Gesta*, care urmăresc să glorifice neamul Arpazilor şi cucerirea ţării de către întîii maghiari, îndeplinesc în proză acelaşi scop ca şi marile poeme epice ale literaturii Evului Mediu : în Germania *Nibelungenlied*, în Franţa *Chanson de Roland*, sau în Spania *Cantar del mio Cid*.

Cum observă foarte potrivit B. Hóman : „Poeţii cavaleri au scris istorie epică, istoricii, contimporanii lor, poeme epice. Poeţii au folosit adesea scrieri istorice serioase şi cronice, şi urmăresc întotdeauna să redea aparenţe istorice ce pot fi crezute. Istoricii sunt conduşi de ambiţii poetice şi literare. Poetul îşi construieşte epopeea din vechi cîntece răzleţe, sărace în acţiune, din basme populare, introducînd în ele personaje şi împrejurări istorice. Istoricul amestecă datele luate din izvoare cu motive legendare, romantice. În poezii se oglindesc cunoştinţele istorice ale vremii, în operele istorice sentimentul poetic al scriitorului. Pentru amîndouă e caracteristică deformarea cronologiei evenimentelor şi amestecul faptelor istorice din diferite vremuri cu motive poetice şi legendare. Înrudirea este atît de apropiată încît de-abia este cu putinţă o delimitare a celor două genuri." [11] O altă regulă este însă că în această confuzie cronologică, adesea voită, nu se folosesc niciodată împrejurări şi persoane din vremea însăşi a autorului. „Experienţele imediate, faptele concrete, persoanele şi împrejurările din cercul propriu de experienţă nu erau transpuse. La aceasta se opunea chiar tendinţa către adevărul istoric, prin care autorul se străduia să înfăţişeze împrejurările relaţiunii sale ca fapte istorice... În eroii săi, scriitorul Evului Mediu nu vedea indivizi, ci tipuri. Dar în descrierea unor asemenea tipuri putea folosi ca modele numai personaje ale unor vremuri istorice trecute, devenite tipuri poetice. Nu putea întrebuinţa la alcătuirea lor contimporani pe cari îi cunoscuse direct." [12]

[10] B. Hóman, *ibid.*, p. 141 : Genealogia cronicelor medievale ungureşti.

[11] *Geschichtliches im Niebelungenlied*, Ungarische Jahrbücher, III, 1923, p. 207—208.

În acest cadru trebuiesc aşezate *Gesta Hungarorum* ale Anonimului. Autorul, care se desemnează la început numai prin iniţiala P şi prin titlul său de *magister*, aminteşte că în anii de studiu din tinereţe a cetit cu entuziasm povestea războiului Troiei a lui Dares Phyrgius, că a rezumat-o şi a cules de acolo îndemnul să scrie acea a strămoşilor regilor Ungariei şi a isprăvilor lor războinice [13]. Se ştie că această operă era un obiect de studiu obişnuit la Universitatea din Paris în veacul al XII-lea ; tot acolo a cunoscut-o şi cronicarul german Otto de Freising, care îşi redacta cronica pe la 1140. După acest model, împletind vechile *Gesta* din vremea Sfîntului Ladislau — craiul Laslău al letopiseţelor noastre — cu tradiţii verbale ale familiilor nobile din regiunea Tisei şi cu amintiri din antichitatea clasică despre Sciţia, Notarul regelui Bela a scris o povestire epică a cuceririi maghiare, în care, pe vechiul fond istoric al trecerii din stepa rusească în Panonia, transpune personaje şi împrejurări mai recente — dar, de este să ne însuşim principiul stabilit, toate anterioare vremii în care îşi compune scrierea. Această vreme, un învăţat paleograf, d-l E. Jakubovich, o statorniceşte, împotriva părerii mai răspîndite a altor istorici maghiari, la domnia lui Bela al II-lea (1131—1141) [14]. Argumentele sale par mai convingătoare decît acele care încearcă să identifice în autorul cronicei un contimporan al lui Bela al III-lea (1173—1196). Împotriva părerii că ar fi vorba de epoca lui Bela al IV-lea, adică de a doua jumătate a veacului al XIII-lea, mai e între altele şi faptul că într-o relaţiune din 1237, a dominicanului Ricardus, se citează cîteva rînduri dintr-o cronică ce se potrivesc întocmai cu textul Anonimului.

Avem deci a face cu o povestire istorică de genul epic, scrisă la jumătatea veacului al XII-lea, care ar adăoga, după regula

[12] *Ibid.*, p. 208—209.

[13] *Gesta Hungarorum*, ed. Popa-Lisseanu, p. 23.

[14] P. *Mester Adalékok az Anonymus kérdéshez*, în *Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg*, Budapesta, 1925. Cf. darea de seamă a lui Al. Eckhard în „Revue des Études Hongroises", III, p. 295—298.

stabilită mai sus, fapte şi împrejurări din veacul al X-lea şi al XI-lea la istoria propriu-zisă a cuceririi Ungariei din ultimii ani ai secolului al IX-lea. Anacronismele Anonimului îşi află astfel o limită cronologică : ca *terminus ad quem*, ele nu ar putea depăşi în acest caz începutul veacului al XII-lea. Aşa cel puţin ne îndrumează logica concluziei categorice a d-lui Balin Hóman, la contribuţiile sale istorice la *Cîntecul Nibelungilor* : „Împletirea anacronică a evenimentelor din vremuri deosebite şi de legende în cadrul povestirii istorice, respectiv poetice, e o caracteristică a literaturii epocii cavalereşti. Dar trebuie să accentuez în această privinţă, că în literatura istorică şi poetică a întregului Ev Mediu nu se găseşte un singur exemplu că vreun scriitor, oricîte libertăţi ar fi luat faţă de cronologie, să fi transpus într-un trecut depărtat pe contimporanii săi sau întîmplările vremii sale“ [15]. Nu fără oarecare mirare cetim deci sub semnătura aceluiaşi învăţat istoric, în alt studiu al său, în care îşi rezumă cercetările asupra celei mai vechi istoriografii ungureşti, aceste observaţii asupra scrierii Anonimului : „În istoria cuceririi patriei, povestirea sa, alcătuită cu grijă, atît din punct de vedere strategic cît şi geografic, dovedeşte pătrunderea criticei sale, gîndirea sa metodică şi adîncimea cunoştinţelor lui. Originalitatea criticei sale l-a adus chiar la greşeli, pe care le regăsim la ceilalţi istorici ai Evului Mediu şi cu deosebire l-a dus la anacronisme în istoria etnografică.

Influenţat de unele împrejurări ale vremii sale, el aşează printre cumani poporul lui Ed şi Edömen, care s-a unit cu maghiarii în Rutenia şi aşează în Transilvania pe Vlahii *(Vlachi qui et pastores Romanorum)* transdunăreni, despre care e vorba în *Gesta* ale secolului al XI-lea ; le atribuie chiar un rost în ţările transdunărene sub denumirea de „pastores Romanorum“ ; şi totuşi, în epoca cuceririi (896) cumanii se aflau încă în regiunea Uralului şi a Volgăi, iar românii locuiau în Balcani !“ [16].

[15] B. Hóman, *Geschichtliches im Niebelungenlied*, în Ung. Jahrbücher, III, p. 208.

[16] *La première période de l'historiographie hongroise*, în „Rev. des Et. Hongroises“, III, p. 160—161.

Iată deci că Anonimul, printr-o ciudată particularitate, face excepţie la regula stabilită cu atîta preciziune. Sau trebuie să presupunem că ce era sigur cînd era vorba de legenda Nibelungilor, temă obiectivă de istorie şi literatură generală, nu mai are valoare cînd se aplică unei cronice ungureşti şi anume în pasajele în care pomeneşte despre români ? Dealtfel între aceste pasaje d-l Hóman face aci o confuzie — probabil voită, — pe care vom încerca să o lămurim.

Adevărul trebuie căutat şi găsit într-o formulare mai puţin excesivă, într-un sens sau în altul. Studiile consacrate în ultimul timp epicei medievale, admit ipoteza că o temă, pornind de la un anumit subiect, sufere continue remanieri, pînă ajunge la forma ce ni s-a păstrat ; va trebui să amintim deci încă o dată rezultatele la cari a ajuns cercetarea ei recentă.

În textul pe care îl avem astăzi şi din care se pot reconstrui etape succesive ale alcătuirii sale, se oglindesc astfel, ca într-o clădire de mai multe ori prefăcută în decursul vremii, după gustul fiecărui secol, preocupări şi amintiri ce constituie în timp straturi deosebite. Cercetările întreprinse în jurul mult discutatei *Chanson de Roland* duc la concluzia că au existat mai multe versiuni, între anul 1000, dată la care ar fi fost scrisă cea dintîi, pînă la jumătatea veacului al XII-lea, cînd ar fi căpătat formă definitivă textul manuscrisului de la Oxford [17]. Sigur este că la vechiul fond dramatic al luptei din Pirinei, în care ariergarda armatei francilor a fost copleşită de basci la 778, se adaugă capitole întregi, inspirate de atmosfera şi de propaganda Cruciaţelor. Preocupările de istorie etnografică nu lipsesc nici în această scriere contimporană acelei a Anonimului, deoarece în armatele Necredincioşilor ce se luptă cu împăratul Creştinătăţii, Carol cel Mare, se înşiră toate neamurile întîlnite de întîile expediţii cruciate în drumul lor spre răsărit. Astfel apar în armatele Islamului, care înfruntă [pe] acele ale Creştinilor, numeroase contingente care nici nu sunt musulmane, dar a căror

[17] V. mai sus, p. 35—36. Cf. E. Mireaux, *La chanson de Roland et l'histoire de France*, p. 155 şi urm.

denumire aduce o notă de exotism și actualizează în același timp lupta împotriva păgînilor de pretutindeni, obiect esențial al acțiunii Bisericii în secolele XI și XII: pecenegi, unguri, sclavoni, ruși sau varegi, bulgari și chiar vlahi, pe cari d-l Henri Grégoire i-a identificat în așa-numiții *blos*[18]. Toate aceste adausuri tîrzii poartă pecetea unei anumite epoce și se pot deci ușor distinge de fondul primitiv al epopeei.

De asemenea și în *Cîntecul Nibelungilor*: unele trăsături ale regelui Etzel (Atila) îl apropie de figura lui Ștefan cel Sfînt, așa cum îl descrie o anumită tradiție istorică, dușmană a reginei Gisela, a cărei descriere puțin favorabilă influențează într-o destul de largă măsură personajul Kriemhildei din povestirea epică germană. În schimb, altele par a fi luate de-a dreptul din vechile cronice unguești, acea a Anonimului sau chiar acea a lui Kéza, în special versurile care pomenesc de poloni, ruși, greci, vlahi, *der herzoge Râmunc uzer Vlâchen lant, die wilden Pescenaere*, pecenegii sălbatici[19]. Aci e tot atît de vădită prelucrarea tîrzie a vechii povestiri și nota de actualitate adăugată într-o vreme în care toate aceste popoare erau cunoscute sau cînd circulau izvoare istorice, ce aminteau despre ele, cum va fi fost cazul cu vechile *Gesta Ungarorum* din timpul lui Ladislau I.

Același fenomen s-a întîmplat, susțin unii critici maghiari, cu povestirea Notarului Anonim. Nu puteau fi cumani în vecinătatea Ungariei la sfîrșitul veacului al IX-lea, după cum și vlahii imigrați din Peninsula Balcanică au ajuns mult mai tîrziu în Transilvania. „În secolul al IX-lea, afirmă cu toată autoritatea d-l Tamás, strămoșii viitorilor români de la nordul Dunării trăiau încă într-o simbioză păstorească cu strămoșii aromânilor, ai meglenițiilor și ai istroromânilor în Peninsula

[18] Cf. P. Boissonnade, *Du nouveau sur la chanson de Roland*, Paris, 1923, p. 181 și urm. H. Grégoire et R. de Keyser, *La chanson de Roland et Byzance*, „Byzantion" XIV, 1939, p. 290—291.

[19] B. Hóman, *Geschichtliches im Niebelungenlied*, *ibid.*, III, p. 199—200.

Balcanică."[20] Vlahii în Ardeal sunt tot atît de fictivi la acea dată ca și cumanii, iar numele de Gelou al ducelui sau voievodului lor nu reproduce decît pe acel al unui sat modest din ținutul Cojocnei. Toate acestea sunt adaosuri și localizări tîrzii, care oglindesc cel mult împrejurări contimporane scriitorului, neputînd fi luate în seamă pentru istoria reală a cuceririi maghiare a Panoniei și începutul domniei Arpazilor. Mai sunt însă în cronica Anonimului și alți „vlahi, adică păstori ai romanilor", pe care cuceritorii îi întîlnesc chiar în pusta dunăreană, ei pot reprezenta o populație mai veche, dar în nici un caz românească. Ar fi aci doar elemente romanice, asemănătoare ladinilor din Alpi, ce făceau legătura între romanitatea orientală și cea apuseană, pe care năvălirea maghiară le-a îndepărtat, despărțind definitiv cele două ramuri ale vorbirii derivate din limba latină.

În părerea d-lui Tamás, vlahii care sunt români, constituie un adaos al cronicarului, luat din lumea contimporană scrierii sale, pe cînd ceilalți vlahi, a căror vechime nu o contestă, nu sunt români[21]. Acest *distinguo* subtil nu scade însă cu nimic valoarea tradiției istorice, păstrate de Notarul Anonim. Ea ne apare dimpotrivă întărită, cum se va vedea mai jos, de toate cercetările recente ce s-au făcut în jurul ei și justifică întrebarea ce și-o pune editorul ei român, dacă e posibil ca „un așa de mare scriitor, cu așa de frumoase calități istorice, să se fi înșelat, numai și numai în ce privește pe români"[22].

Pasajele în care sunt amintite statele românești la venirea ungurilor pot fi cercetate mai de aproape cu oarecare folos. Vom putea astfel satisface în primul rînd pe d-l Tamás, care se plîngea în studiul citat mai sus, că știința românească nu a izbutit încă „să-și asimileze rezultatele obținute de istoricii unguri în domeniul criticii izvoarelor". În ultimii ani însă, această lipsă — dacă lipsă a fost — s-a împlinit cu prisosință.

[20] L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis", II, 1936, cap. V. p. 358.

[21] *Ibid.*, p. 360 și urm.

[22] Ed. Popa-Lisseanu, *Izv. Ist. românilor*, I, p. 21.

II. ROMÂNII ÎN CRONICA ANONIMULUI

Trebuiesc mai întîi amintite pasajele care privesc pe români. În cel dintîi (capitolul IX) e vorba de populația Panoniei, către care se îndreaptă ducele Almus după supunerea rutenilor: „...această țară o locuiesc sclavii, bulgarii și blachii, adică păstorii romanilor. Fiindcă, după moartea regelui Athila, pămîntului Panoniei romanii îi ziceau că este pășune, fiindcă turmele lor pășteau în țara Panoniei și cu drept cuvînt se spunea că pămîntul Panoniei ar fi pășunile romanilor, fiindcă și acum romanii pasc pe moșiile Ungariei..." [23].

Aci putem distinge două înțelesuri deosebite. Traducerea lui *ac (Blachi ac pastores Romanorum)*, prin „adică", înseamnă că avem a face cu elemente din același popor, cel mult cu două popoare de aceeași origine, foarte strîns înrudite — *gleichartige Völker*, cum le definește d-l K. Schünemann, așa cum ne întîmpină în alte pasaje ale Anonimului *Sclavi et Bulgari* sau *Sclavi et Boemi*, slavii Bulgariei sau ai Boemiei [24]. Acești vlahi din cîmpia Dunării și Tisei sunt deci sau unul și același popor vlah, adică român, sau poate denumiri pentru două ramuri ale aceluiași popor, una de la nordul Dunării, cealaltă folosită la început la sudul ei. Păstorii romanilor pe care Anonimul îi identifică drept români, prin denumirea de vlahi, mai răspîndită în timpul său, n-au însă nimic a face cu „romanii" imperiali din veacul al XII-lea, adică germanii. Pe aceștia cronicarul îi numește constant *Theutonici* [25]. La sfîrșitul frazei este însă un joc de cuvinte ce cuprinde o aluzie la vremea autorului, aci s-a crezut că „romanii cari pasc și acum pe moșiile Ungariei" sunt ostașii împăratului Conrad al III-lea, a căror trecere în timpul Cruciatei a doua (1147) trebuia să fie încă proaspătă în mintea tuturor și nu lăsase, cum s-a mai întîmplat în asemenea cazuri, prea bune amintiri. Mai degrabă însă, față de înțelesul obișnuit al cuvîntului la Anonim, care se leagă într-un fel sau altul de amintirea Romei, credem că d-l Schünemann că aluzia privește pe clericii italieni, trimiși de Sf. Scaun în regatul închinat Apostolului Petru, și a căror activitate nu era mai bine văzută de băștinași, decît acea a călugărilor greci în țările noastre, cîteva secole mai tîrziu. Lăcomia de bani a acestor „romani" de modă nouă, e o temă cunoscută în literatura și istoriografia medievală, cu deosebire în veacul al XII-lea: *Radix Omnium Malorum Avaritia* era doar una din anagramele ce tălmăceau astfel numele Romei [26]. E însă vădit că prin aluzia la împrejurări contimporane și înțelesul ironic ce o cuprinde, interpretarea aceasta are aci un caracter excepțional. „Păstorii romanilor", numiți și vlahi, sunt firește cu totul altceva. Ei nu pot fi decît localnici de obîrșie romanică, identici sau foarte apropiați de strămoșii românilor.

[23] Trad. Popa-Lisseanu, p. 81.

[24] Cf. K. Schünemann, *Die „Römer" des anonymen Notars*, în „Ungarische Jahrbücher", VI, 1927, p. 454.

[25] V. *ibid.*, p. 450.

D-l Tamás, reluînd teoria altui cercetător maghiar, Ambrosiu Pleidell, crede totuși că acești *blachi* din cîmpia Panoniei ar fi ultimele rămășițe ale populației romane a provinciei, dispărute în Evul Mediu, ca și acea din Alpi sau din regiunea Salzburgului — deci fără nici o legătură cu românii [27]. El aduce în sprijinul acestei interpretări textul altui Anonim, autorul unei geografii a Europei orientale, de la începutul veacului al XIV-lea.

Scrierea acestui călugăr, franciscan sau dominican, în serviciul lui Carol de Valois, amintește într-adevăr în capitolul despre Macedonia de poporul foarte mare și răspîndit al „blazilor" sau blachilor, „cari și altădată au fost păstori ai romanilor și din cauza pămîntului roditor și plin de verdeață, trăiau odinioară în Ungaria, unde se aflau pășunele romanilor. Dar în urmă, fiind izgoniți de aci de unguri, au fugit în acele părți" [28].

Mențiunea acestor „păstori ai romanilor" e luată desigur tot dintr-o cronică latină din Ungaria și localizată apoi în Macedonia, unde autorul întîlnise pe păstorii aromâni din aceste părți. „Putem deci constata, încheie d-l Tamás comentariile

[26] K. Schünemann, *Die „Römer" des anonymen Notars*, *ibid.*, p. 447—448.

[27] L. Tamás, *ibid.*, p. 360. Cf. părerea prof. E. Gamillscheg în *Omagiu I. Lupaș*, București, 1943, p. 270 și urm.

[28] Trad. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Ist. românilor*, II, p. 42.

sale, că amîndoi anonimii, independent unul de altul, dar pentru raţiuni identice, au confundat pe românii din Panonia cu alte varietăţi distincte, numite de asemenea *blachus, blacus,* adică *vlah.* Fiecare îi confundă cu păstorii pe cari îi cunoaşte el însuşi." [29]

E desigur foarte ingenioasă apropierea pe care o face filologul maghiar între aceste două izvoare istorice, deosebite şi ca vreme şi ca origine, dar comparaţia duce la rezultate opuse concluziilor sale. Faptul că geograful anonim de la 1308 socoteşte pe vlahii din Balcani coborîtori ai unei populaţii romanice, care ar fi părăsit cîmpia Panoniei înaintea năvălirii maghiare — părere ce se poate apropia, orice s-ar spune, de aceea a bizantinului Kekaumenos (secolul al XI-lea), care de asemenea ştia că vlahii balcanici veniseră cîndva din ţara dacilor de la nordul Dunării — e o dovadă mai mult că aceşti „păstori ai romanilor", pomeniţi de cronica Notarului Anonim, sunt strămoşi ai românilor. S-a observat dealtfel că Anonimul unguresc nu foloseşte pentru acest popor termenul de *Olaci* sau *Olahi,* care reprezintă pe *Oláh* din limba maghiară şi apare în documentele ungureşti de la jumătatea veacului al XIII-lea, ci forma mai veche de *blachi* sau *blasii.* E o dovadă mai mult pentru vechimea scrierii şi arată, cum s-a remarcat dealtfel cu dreptate, că limba maghiară nu a reuşit să transforme în spiritul ei numele românilor, decît în epoca tîrzie (a doua jumătate a veacului al XIII-lea), în care ungurii au pătruns în număr mai mare pe întregul teritoriu locuit de români în Ardeal [30] şi au putut stabili cu acest popor altfel de legături, decît acele exclusiv militare sau administrative din întîia perioadă a stăpînirii lor în Transilvania, în vremea în care Notarul Anonim îşi alcătuia ale sale *Gesta.* Situaţia acestei regiuni se oglindeşte într-adevăr cît se poate de limpede în cronica sa.

În capitolul XI se face o descriere a stărilor politice din Panonia şi regiunile vecine, în momentul sosirii maghiarilor. După moartea lui Atila, „principii romani" ar fi ocupat din nou Panonia pînă la Dunăre, aşezînd acolo pe păstorii lor, amintiţi mai

[29] L. Tamás, *ibid.,* p. 364. V. mai sus p. 68—69.

[30] I. Moga, *I. Romeni di Transilvania nel Medio Evo,* în „Rev. hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, p. 281.

sus. Între Dunăre şi Tisa pînă la graniţele rutenilor şi polonilor, se întindea stăpînirea lui „Kean, marele duce al bulgarilor", în care se poate recunoaşte un Kagan sau Khan al Bulgariei balcanice şi dunărene. În ţinutul Crişanei pînă în valea Mureşului şi a Someşului se afla ducatul lui Menumorut din părţile Bihorului, „teritoriul acesta îl locuiau nişte neamuri ce se numesc Cozar". Între Mureş şi Orşova, deci în Banatul de astăzi, stăpînea „un oarecare duce cu numele Glad, care a ieşit cu ajutorul cumanilor din cetatea Vidin", strămoşul lui Ohtum sau Ahtum, de la care ţara va fi cucerită în timpul lui Ştefan cel Sfînt. Acest Glad luptă şi el împotriva cuceritorilor pe valea Timişului, „cu ajutorul cumanilor, bulgarilor şi valahilor". Toţi aceşti stăpînitori sau „duci" erau în dependinţa Chaganului sau ţarului Bulgariei. Însuşi Menumorut din Bihor răspunde solilor lui Arpad *corde bulgarico,* „cu mîndrie bulgărească".

Dar Anonimul, după ce descrie cucerirea Bihorului de către Arpad şi aşezarea hotarului stăpînirii sale la poarta Meseşului în nord-vestul Ardealului, unde se ridică o întărire (gyepü) cu „porţi de piatră şi o îngrăditură mare de copaci", aminteşte la capitolul XXIV despre „bunătatea ţării dincolo de păduri", *Terra Ultrasilvana* „unde domnia o avea un oarecare vlah, Gelou". Această ţară o iscodeşte o căpetenie maghiară, Tuhutum, tatăl lui Horca, aflînd „că pămîntul acela e udat de cele mai bune rîuri... că din nisipul lor se culege aur, că aurul din acea ţară e cel mai bun aur, că de acolo se scoate sare şi materii sărate şi că locuitorii din acea ţară sunt cei mai păcătoşi oameni din toată lumea, fiindcă sunt blachi şi sclavi, cari nu au alte arme decît arcuri şi săgeţi, şi ducele lor Gelou e puţin statornic şi n-are ostaşi buni în jurul său, şi n-ar îndrăzni să se împotrivească vitejiei ungurilor, fiindcă sufere multe neajunsuri din partea cumanilor şi pecenegilor" [31]. „Spre deosebire de celelalte formaţii de state, pe care le pune în legătură cu bulgarii, Notarul regelui Bela, prin nici un cuvînt sau aluzie nu lasă să se vadă că ar atîrna de cineva. Dimpotrivă, el e independent în

[31] Trad. Popa-Lisseanu, p. 95.

acea parte a Ardealului, căci restul Ardealului, partea cea mai mare a lui, nu îi este deloc cunoscută." [32]

Această observaţie a d-lui Decei a fost reluată şi adîncită de recentul studiu al d-lui I. Moga ; dealtfel şi istoricul maghiar Pauler făcuse mai demult aceeaşi constatare : „Notarul Anonim nu spune nimic despre marginele Transilvaniei ; locuitorii ei sunt turburaţi de cumani şi de pecenegi, în vecinătatea românilor cunoaşte încă locuitori slavi. Saşii, colonizaţi în vremea lui Geza al II-lea şi secuii amintiţi întîia oară într-un document din 1213, nu sunt pomeniţi." [33]

De fapt, din întregul episod al luptei cu Gelu, rezultă două împrejurări : mai întîi că Anonimul nu cunoaşte decît colţul de nord-vest al Ardealului. El ştie de poarta Meseşului, de Someş, pe cursul căruia se află cetatea lui Gelu, de Căpuşul unde a fost răpus voievodul român, de satul Aştileu, unde oamenii ce fuseseră sub stăpînirea lui au jurat credinţă lui Tuhutum, cuceritorul. Pe acolo trecea şi drumul sării, care era produsul principal al regiunii, acel ce interesa mai mult administraţia regală. Faptul că nu cunoaşte pe saşi, iar pe secui îi pomeneşte doar în părţile Bihorului, ca o rămăşiţă a neamurilor supuse lui Atila, dovedeşte pe de o parte vechimea operei, pe de alta pătrunderea tîrzie a maghiarilor în partea de mijloc şi de răsărit a Transilvaniei.

A doua concluzie ce se desprinde din această povestire e că întîia pătrundere a maghiarilor în Ardeal s-a făcut oarecum independent de căpetenia supremă a triburilor lor, mai mult ca o iniţiativă a unui „duce", ai cărui urmaşi au fost înlăturaţi de-abia de Ştefan cel Sfînt, cînd Ungaria a devenit regat creştin.

Autonomia Ardealului faţă de coroana ungară îşi are deci începutul chiar în aceste vremuri depărtate ale cuceririi, şi este ea însăşi consecinţa unor împrejurări locale anterioare. A fost acolo un stat românesc sau româno-slav, condus de un voievod

[32] A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti,* Bibl. Inst. de Ist. Naţională, V. Cluj, 1939, p. 89—90.

[33] I. Moga, I. *Romeni di Transilvania nel Medio Evo,* în „Rev. his. du Sud-Est Européen", XIX, 1, p. 279.

al cărui nume Gelu, poate fi sau nu o realitate istorică, ca acel al lui Negru-Vodă din Ţara Făgăraşului, şi al cărui hotar cu stăpînirea maghiară a fost cîndva la locul întărit de la poarta Meseşului.

În părţile dinspre apus, în munţii Apuseni ai Bihorului sau dinspre miazăzi în Banat, erau alte stăpîniri, ce se aflau mai întîi sub dependinţa bulgarilor, iar în vremea în care scria Anonimul, sub aceea a împăratului bizantin, care recucerise Bulgaria.

Cît despre nepotrivirea anacronică a unor nume de popoare, cum e de pildă acel al cumanilor, e vădită confuzia între ei şi pecenegi, care i-au precedat în regiunile descrise de Notarul Anonim. După *De administrando imperio* al lui Constantin Porfirogenetul, era, la jumătatea veacului al X-lea, cale de patru zile între marginea extremă de răsărit a stăpînirii maghiarilor şi ţinuturile ocupate de pecenegi, a căror graniţă apuseană „se poate fixa *grosso-modo* o linie nord-sud pe Siret în jos, prin Bărăgan pînă în faţa Silistrei, pe ţărmul stîng al Dunării" [34].

În ce priveşte pe vlahi — alt anacronism, după istoricii unguri — numele acesta poate fi într-adevăr mai recent decît epoca năvălirii dacă el a pătruns în vechile cronici ungureşti venind din Balcani, după cum credea şi Nicolae Iorga [35]. Dar aceasta nu înseamnă că populaţia desemnată cu această denumire să fie de altă origine. În ipoteza în care forma *blasii* sau *blachi* ar fi mai tîrzie şi ar oglindi obiceiurile lumii contimporane a scriitorului din veacul al XII-lea, nimic nu ne împiedică să credem că el se aplică aci vechii populaţii române sau slavo-române, pe care cuceritorii au întîlnit-o atît în cîmpia Dunării, cît şi în munţii şi pădurile din nordul şi vestul Transilvaniei. E aceeaşi situaţie ca aceea a numelui cumanilor, folosit pentru pecenegi, mai ales că avem şi echivalenţa : blachi, *adică* păstori ai romanilor.

[34] A. Decei, *ibid.,* p. 85.

[35] *Les anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains,* în Acad. Roumaine, „Bullet. hist.", IX, p. 109—200 ; *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie,* ed. 2-a, I, p. 34. Dar marele nostru istoric credea că e vorba de vlahii din imperiul Asăneştilor, ceea ce nu se mai poate susţinea astăzi.

Dealtfel, înainte de a examina mai deaproape temeiurile nouă pe care cercetările linguistice și istorice din ultima vreme le aduc acestei interpretări, trebuie să facem aci o observație pe care n-am întîlnit-o, sub această formă, în studiile foarte amănunțite ce au fost consacrate pasajelor amintite mai sus. Cronicile derivate din vechile *Gesta* ale Sf. Ladislau, printre care se află și aceea a Anonimului, încep povestirea „faptelor ungurilor", cu ieșirea lor din stepă și năvălirea în pusta dunăreană, sub conducerea lui Almus, pe urmă a lui Arpad.

Celelalte cronice, redactate mai tîrziu, vor să învechească blazonul regilor Ungariei și își încep relațiunea tocmai de la năvălirea hunilor în veacul al V-lea și de la stăpînirea lui Atila, strămoș depărtat, poate și izvor de-drept pentru pretențiile de expansiune teritorială ale regilor Ungariei medievale. Așa începe extrasul ce ni s-a păstrat, al cronicei lui Simon de Kéza. Este însă demn de remarcat *faptul că atît într-un ciclu cît și în celălalt, fie că istoria ungurilor începe cu Arpad, fie că se urcă pînă la Atila, vlahii și păstorii romanilor sunt amintiți printre neamurile întîlnite aci de cuceritori, atît în cîmpia Panoniei, cît și în munții Ardealului* [36]. Această mențiune nu mai e deci o simplă confuzie a unui cronicar, care transpune denumirile și împrejurările vremii sale în povestirea unui trecut mai depărtat. *E o tradiție istorică temeinică ce stăpînește deopotrivă două grupuri distincte de izvoare provenite din arhetipuri deosebite și în care laturea esențială nu e data — epoca lui Arpad sau aceea a lui Atila — ci faptul priorității poporului român în regiunile care au ajuns pe urmă sub stăpînire maghiară.* Dacă putem trage această concluzie ce ne pare nediscutabilă, pentru mențiunea românilor ca popor în vechile cronice ungurești, putem de asemenea să dăm crezare și acelei despre existența unor state românești.

[36] Simon de Kéza, *Chronicon Hungaricum*, ed. Popa-Lisseanu, p. 32 : *Blackis qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia ;* p. 37 : *Zaculi... cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt.*

III. TEMEIURI NOUĂ LINGUISTICE ȘI ISTORICE ALE TRADIȚIEI ANONIMULUI

Cercetările din ultimele două decenii au adus într-adevăr însemnate contribuții studiului acestei probleme.

Nu voi stărui prea mult asupra argumentelor din domeniul filologiei și al linguisticei. Acele adunate de filologul maghiar I. Melich, în sprijinul autenticității cronicei Anonimului, au fost rezumate, pentru cercetătorii necunoscători ai limbii ungurești, într-un articol al d-lui V. Motogna, apărut mai de mult în *Revista istorică ;* Nicolae Iorga i-a adăugat, după obiceiul său în asemenea cazuri, note proprii, adesea însoțite de puncte de întrebare și de exclamație. Influența bulgară ce se desprinde din unele pasaje ale cronicei, d-l Melich o regăsește pînă și în numele de persoane și de localități. „Aceste nume, scrie d-sa, arată că aici a existat o cultură bulgaro-turcească, a cărei influență s-a prelungit și după așezarea ungurească." [37] Dacă se poate lua în considerare etimologia *Kagan-Kachan-Kaan-Kean,* care dă numelui acestui stăpînitor înțelesul unui titlu, care a fost într-adevăr folosit de neamurile turcești, celelalte încercări sunt mult mai contestabile, ajungînd între altele, la teza absurdă că numele de rîuri din vestul Transilvaniei sunt nume dacice... în limba maghiară și că numai prin intermediul ei au ajuns în limba română ! E probabil că din aceste lucrări ale d-lui Melich s-a inspirat de curînd d-l Horvath în istoria sa a Ardealului, afirmînd că ungurii au întîlnit în Ardeal o populație bulgară. [38]

De fapt, nu poate fi vorba decît de o influență politică în regiunea dintre Tisa și Dunăre și în Banatul de astăzi, nu însă în Ardealul propriu-zis, la marginea căruia românul Gelu domnea peste vlahi și slavi. Pentru aceste din urmă împrejurări, avem însă neîndoioase temeiuri de ordin filologic și lingvistic...

Recentele studii ale distinsului specialist în limbi slave al Universității din Cluj-Sibiu, d-l E. Petrovici, au arătat că limba română din nord-vestul Ardealului păstrează urmele unui dia-

[37] V. Motogna, *Anonymus in istoriografia ungurească mai nouă,* în „Rev. istorică", XIII, 1927, p. 365.

[38] *Die Geschichte Siebenbürgens,* „Danubia", 1943, p. 10.

lect slav deosebit, apropiat prin structura sa de limbă bulgară, dar înfățișînd particularități ce se regăsesc în masivul nordic al Carpaților. „Palatalizarea dentalelor nu există, precizează d-sa, afară de excepții neînsemnate, la slavii balcanici și nici la aromâni, meglenoromâni și istroromâni. Traiul în comun, simbioza românilor cu slavii, care a dus la românizarea completă a acelor slavi care aveau în limba lor palatalizarea dentalelor, a avut loc aci în nord-vest, cît mai aproape de teritoriul lingvistic slovac — probabil mult mai întins în vechime ca astăzi... slavii lui Gelou și Menumorut, putem să-i numim daco-slavi, formau legătura dintre strămoșii slovacilor și acei slavi, care parte s-au romanizat prin sudul Transilvaniei și Muntenia, parte au pus baza poporului bulgar de mai tîrziu la sud de Dunăre." [39] Astfel spusele Anonimului află o confirmare în cercetările lingvistice. „Totuși, adaugă aiurea d-l E. Petrovici, slavii nu s-au putut menținea mult timp după secolul al X-lea în Transilvania. Documentele cele mai vechi unguresti nu amintesc de vreo populație slavă în Transilvania în secolele XI, XII, XIII. E adevărat că anonimul Notar al regelui Bela, care a trăit în secolul al XII-lea, spune că la venirea ungurilor erau în Transilvania români și slavi... Dacă e adevărat că Anonimul a proiectat în trecut situația etnografică din epoca în care trăia, atunci putem admite că în secolul al XII-lea mai erau în Transilvania slavi amestecați cu români. E însă tot așa de posibil, ca Anonimul să știe despre existența slavilor din Transilvania numai din tradiția istorică, fără ca pe vremea lui să mai fie slavi. În cazul acesta din urmă istoricii moderni proiectează o situație etnografică mai veche, din secolul al X-lea sau al XI-lea, asupra unei epoci mai recente (secolul al XII-lea). Că în secolul al XII-lea nu mai erau slavi în Transilvania, se dovedește și prin faptul că sașii, veniți în cursul acestui veac, n-au nici un element slav primit direct de la slavi, ci numai prin intermediul românilor sau ungurilor." [40]

[39] *Simbioza româno-slavă în Transilvania,* „Transilvania", 73, 1942, p. 154—155.

[40] *Continuitatea daco-romănă și slavii,* ibid., 73, 1942, p. 12 a extrasului.

Astfel se lămurește și originea slavă a toponimiei din întregul cuprins al Ardealului. Pentru unele nume de rîuri sau de localități, românii au păstrat forma slavă : *Bălgradul, Tîrnavele, Cernavoda,* pe cînd ungurii le-au tradus în limba lor. E încă o confirmare a relațiunii Anonimului, deoarece, dacă românii n-ar fi fost înaintea maghiarilor în Transilvania, ei n-ar fi luat nume topice de la slavii în curs de dispariție, ci ar fi folosit traducerile unguresti, denumirile folosite în limba oficială a stăpînilor țării [41].

Rezultatele cercetărilor „daco-slave" ale d-lui E. Petrovici, se alătură astfel de acele ale învățatului romanist, d-l E. Gamillscheg, care a ajuns de asemenea la concluzia că a existat un nucleu lingvistic *(Kerngebiet)* al neamului românesc în regiunea Munților Apuseni din Transilvania. Am mai avut prilejul să constatăm că acest fapt lingvistic : expansiunea din aceste vechi centre din părțile de apus și miazăzi ale Ardealului spre Oltenia și regiunea de dealuri a Munteniei — teză esențială a studiilor mai nouă — coincide cu vechea tradiție a „descălecatului" politic din munți, care așează tot în Ardeal leagănul formațiunilor politice românești la nordul Dunării. Tocmai aceasta o invederează și cronica Anonimului.

E adevărat că mai este și o altă interpretare, susținută încă de unii cercetători. Am amintit părerea lui Nicolae Iorga, că personajele cronicei, ale căror nume nu se mai întîlnesc în alte izvoare, ar fi doar proiectări în trecut ale unor nume de localități din vremea autorului. Astfel „Menumorut" ar fi o deformare din Maramureș, sau Gelou al „Giulei", devenită mai tîrziu Alba Iulia. Aceeași explicație o încearcă și studiul d-lui E. Moor, care, reluînd vechea atitudine critică, contestă orice valoare istorică scrierii Notarului ; el recunoaște însă că „această cronică e un monument interesant de erudiție medievală ; în ea se face, după știința mea, întîia încercare de a reconstrui pe temeiul unor nume de localități, colonizarea unei țări și istoria politică. Că această încercare n-a izbutit decît prea puțin, e de

[41] *Problema continuității românilor în Dacia,* Bibl. „Astra", nr. 27, Sibiu 1943, p. 14—15 și *Daco-Slava,* în „Dacoromania", X, II, 1943, p. 267 și urm.

la sine înţeles ; dar indiferent de aceasta, scrierea istorică este de mare preţ pentru cunoaşterea împrejurărilor etnografice ale Ungariei în timpul redactării cronicei ; acestea au fost anume transpuse în trecut de cronicar, care cunoaşte foarte bine geografia ţării"[42]. Astfel numele lui Gelou n-ar fi decît personificarea localităţii Gilăul, ung. *Gyalú ;* Morout e derivat din *Maroutlak* în Bihor, Glad din *Galád* în Timiş, Salanus din *Zalán Kemény* lîngă Dunăre. *Loborcy* e un nume de rîu, *Zobor* acel al unui munte din regiunea Nitra[43]. Întemeindu-se pe aceste etimologii, N. Drăganu văzuse în Gilău de lîngă Cluj, o deformare românească a unui *D'elou, D'ilău* slav, în înţelesul de deal sau munte. „Numele unguresc, *Gyalu,* scria în această privinţă V. Bogrea, e evident, rom. Dealu (pron. Gialu), iar hărţile mai vechi indică de fapt acolo un «Dealu-Mare» : adică, Gelu !"[44]. Tot astfel şi Glad n-ar fi decît o cetate din Torontal, după cum Ohtum, identificat cu numele unguresc Ajton, e atestat în mai multe locuri din Caraş-Severin şi lîngă Arad.

Dar toate aceste etimologii de nume de persoane derivate din nume topice sunt în vădită contrazicere cu regula stabilită mai demult, care socoteşte că în Ungaria „partea cea mai mare a numelor de localităţi s-a născut din nume de persoană şi din cuvinte de acelea care caracterizează terenul şi regiunea"[45]. Ar fi deci logic să căutăm şi în numele de localităţi, din care s-ar fi inspirat Anonimul pentru a denumi personajele, ale căror isprăvi le povesteşte, numele unor figuri istorice reale, care şi-au lăsat în modul acesta pecetea pe harta ţării. Dar atunci întreaga problemă se răstoarnă, iar argumentul toponimic, departe de a slăbi tradiţia istorică şi a contribui la discreditarea Notarului, ar putea dimpotrivă să-i sporească autoritatea, deoarece la temelia lui s-ar găsi împrejurări din domeniul istoriei. În cele din urmă, o scriere de acest gen îşi află cele mai bune temeiuri tot în faptele şi datele istorice.

[42] *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Staatsgrenze,* în Ung. Jahrbücher, IX 1929, p. 63.

[43] Cf. N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei,* p. 12 şi urm.

[44] *Dacoromania,* I, p. 219. Dar *Golou* în comit. Cluj (1246), Hurm. *Doc.* I[1]. p. 230.

[45] Fr. Pesty apud Drăganu, *ibid.,* p. 38.

★

La argumentele de ordin filologic şi lingvistic, amintite mai sus, se suprapune într-adevăr o particularitate de ordin religios şi cultural a vieţii românilor din Transilvania. Într-un studiu asupra literaturii slavo-române la sfîrşitul Evului Mediu, d-l P. Panaitescu observase că „e mai întîi de considerat faptul că liturghia slavă a existat la toţi românii, nu numai în principatele Munteniei şi Moldovei, dar şi în Transilvania şi în general la românii din Ungaria. Această unitate de rit slav la toţi românii impune ideea că adoptarea liturghiei slave e anterioară cuceririi Ardealului de către unguri, ea datează dintr-o vreme în care românii trăiau în mici principate libere, căci această mare reformă religioasă nu s-ar fi putut produce sub scutul coroanei apostolice a Sf. Ştefan"[46]. Şi aceste împrejurări ne duc în mod logic la încheierea că trebuie să fi fost în secolul al X-lea şi al XI-lea, epocă de expansiune a liturghiei slave, care tocmai atunci pătrundea în Rusia, state în care români şi slavi trăiau amestecaţi, în dezvoltarea procesului de românizare a clasei conducătoare, ce îşi pierdea tot mai mult conştiinţa originii slave. Au rămas ca o moştenire sigură a epocii descrise de cronica Anonimului, termenii din limbă care arată ierarhia bisericească sau liturghia, noţiuni ce presupun în mod evident o autoritate de stat, o organizare politică ; ele nu pot fi în nici un caz caracteristice unei populaţii de păstori nomazi, rătăcind pe drumuri ocolite, de munte.

De asemenea, pictura celor mai vechi biserici româneşti din Ardeal arată inscripţii în limbă slavă, care vădesc aceeaşi influenţă. Dar în aceste picturi de la începutul veacului al XV-lea se mai zăresc şi chipuri de sfinţi maghiari, ca acel al regelui Ladislau, craiul Laslău al tradiţiei noastre istorice, ceea ce ne transpune iarăşi în mediul descris de cronica Anonimului. Toată

[46] *La littérature slavo-roumaine et son importance pour l'hist. des littératures slaves,* Praha, 1931, p. 2.

această cultură slavo-română în Ardeal e în directă legătură cu împrejurările amintite de el.

Dar în afară de asemenea împrejurări, ce păstrează mai degrabă o atmosferă decît confirmă un fapt, sunt şi relaţiuni mult mai precise. Unele anacronisme se pot lămuri, dacă le apropiem de situaţii şi evenimente mai recente. Astfel, în numele localităţilor amintite în capitolul XLIV — luptele împotriva lui Glad — Nicolae Iorga recunoscuse o urmă a bătăliilor între unguri şi bizantini, în epoca Comnenilor [47]. Putem preciza mai bine această identificare : luptele ce se dau între Mureş şi Tisa, pe teritoriul Banatului, în valea Timişului şi lîngă cetatea „Horom" sau Haram pe Dunăre se potrivesc întocmai cu expediţia lui Ioan al II-lea Comnenul din 1124, în care aceeaşi cetate a avut un rost deosebit [48]. Iar invazia „pînă în Macedonia şi Grecia", ca şi războiul cu ducele Bulgariei Salanus (capitolul XXXIX), în care acesta fuge la Belgrad, amintesc năvălirea din acelaşi an a armatei regelui Ungariei, Ştefan al II-lea, pînă la Niş, Sofia şi Filipopoli, cucerind Belgradul şi Branicevo.

Iorga lămurea confuzia pe care o face Anonimul între greci şi bulgari, aşezînd pe „ducele Bulgariei" în dependinţa „împăratului grecilor", ca o influenţă a situaţiei politice din vremea Asăneştilor, la începtul veacului al XIII-lea : numai ei şi-ar fi zis „împăraţi ai bulgarilor şi grecilor", ceea ce de fapt nu este exact, acest titlu fiind folosit şi înainte de ei, de ţarul Simeon [49]. El uitase însă că după cucerirea Bulgariei de către împăratul bizantin Vasile al II-lea, care s-a încheiat la 1018 — pare-se cu ajutor unguresc [50], — imperiul bizantin a organizat o provincie sau themă a Bulgariei, cu reşedinţa la Skoplie, în fruntea căreia se afla un *duce* (δούξ). Împărţirea teritoriului recucerit pînă la Dunăre, în două theme : Paristrion sau Paradunavon, la răsărit, şi Bulgaria la apus, a dăinuit aproape un

[47] N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises*, Acad. Roumaine, „Bullet. hist.", IX, p. 211.

[48] F. Chalandon, *Les Comnène*, II, Paris, 1912, p. 59.

[49] *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, I, p. 30. Cf. D. Onciul, *Originele Principatelor române*, p. 126.

[50] Cf. G. Fejér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI. Jahrhunderten*, Budapest, 1921, p. 154 şi urm.

secol şi jumătate, de la 1018 la 1153, cînd Manuil I Comnenul înfiinţă un nou ducat la graniţa Ungariei, cuprinzînd oraşele Branicevo, Belgrad şi Niş [51]. Faptul că „ducele Bulgariei" pomenit de Notarul regelui Bela se apără în cetatea Belgrad împotriva năvălirii maghiare, e un nou argument pentru datarea cronicei din timpul lui Bela al II-lea, căci mai tîrziu autorul ei ar fi avut cunoştinţă de un alt „duce", la hotarul de miazăzi al regatului maghiar, decît de acel al „Bulgariei". Pentru întîia jumătate a veacului al XII-lea, „ducele Bulgariei", subordonat împăratului grecilor — adică celui bizantin — era însă o realitate istorică ; ea nu se potriveşte desigur cu epoca mai depărtată a cuceririi Panoniei, ci cu lumea în care Anonimul îşi culegea unele elemente de informaţie.

D-l Bănescu a dat de curînd o listă de 15 Katepani sau duci ai themei Bulgariei, cei mai mulţi din veacul al XI-lea. Nici unul din numele înşirate aci nu prezintă o asemănare izbitoare cu acel al lui „Salanus" din cronica Anonimului [52]. E de văzut însă dacă acest nume, pe care unii cercetători îl apropie de localitatea Zalánkemény între Tisa şi Dunăre, în limba slavă *Slankamen* (piatra sării), nu e o aluzie la vreo funcţiune specială a ducelui bizantin de la graniţă, în legătură cu negoţul sării, care se făcea din Ardeal tocmai spre aceste părţi ; mai sus pe Tisa, *Szolnok* sau *Solnic* are acelaş înţeles, *soli* reprezentînd în limbile slave sarea [53]. Se ştie că într-o vreme apropiată de venirea maghiarilor în Panonia, regele Arnulf, în luptă cu moravii lui Svatopluk, obţinuse de la bulgari, la cari trimisese o solie diplomatică, să nu mai vîndă sare duşmanilor săi. Suntem îndreptăţiţi să credem că această sare venea din Transilvania, unde o

[51] N. Bănescu, *Precizări istorice cu privire la ducatele bizantine Paristrion (Paradunavon) şi Bulgaria*, „An. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., s. 3-a, XXVI, 1943, p. 66.

[52] Cf. totuşi un Mihail Saronites la 1072, Bănescu, *ibid.*, p. 79. Ungurii luaseră Belgradul şi la 1064, Ostrogorsky, *Gesch. des byzantinischen Staates*, p. 241.

[53] Cf. Gr. Nandriş, *The earliest contacts between Slavs and Roumanians*, Slavonic Review, XVIII, 1939, p. 144. Cf. V. Motogna, *Istoria veche a românilor*, p. 74—75.

știe și Anonimul, coborînd pe Mureș în jos, pentru a urma apoi cursul Tisei și al Dunării [54]. De aci fără îndoială și „piatra sării" la confluența celor două mari rîuri și poate chiar numele ducelui de la hotar, care va fi moștenit, sub bizantini, atribuțiile înaintașilor săi bulgari.

Că stăpînirea acestora se întinsese pînă în valea Tisei, o dovedește între altele stîlpul de marmoră, cu inscripția ce amintește sfîrșitul tarkanului Onegavon în apele Tisei, în zilele Khaganului Omurtag (815—827), urmașul lui Krum [55]. Pare într-adevăr aproape sigur că în perioada de apogeu a nouei stăpînire turco-bulgare în Peninsula Balcanilor, mai ales după ce rămășițele avarilor au fost zdrobite în Panonia de Carol cel Mare, influența militară și politică a Khaganului, care își supusese pe slavii din Balcani, s-a întins și peste „Bulgaria de dincolo de Dunăre", amintită de izvoarele bizantine ale vremii. Ea se poate localiza în regiunea Bugeacului, la nord de gurile Dunării, ținutul unde au poposit cuceritorii, înainte de a trece pe teritoriul imperiului de răsărit [56], dar a putut cuprinde și părți ale Banatului, sau chiar ale Olteniei și Munteniei.

Este în orice caz o tendință, în lucrările mai nouă de istoria românilor, să se admită ceea ce Nicolae Iorga contesta atît de stăruitor împotriva părerilor lui Xenopol și Onciul : stăpînirea bulgară peste ținuturile locuite de români la nordul Dunării în veacul al IX-lea, sau, mai precis, între sfîrșitul imperiului avar în Panonia și năvălirea maghiară (796—896).

Pentru acest răstimp se poate considera că nu e lipsită de temei aluzia pe care Anonimul o face în capitolul XII al operei sale, la „marele Kean", strămoșul ducelui Salanus, care ar fi ocupat regiunea dintre Tisa și Dunăre pînă la hotarul rutenilor, după moartea regelui Atila, așezînd acolo „slavi din Bulgaria". Aci e desigur vorba de expansiunea bulgarilor, sub hanii lor Krum și Omurtag, la începutul veacului al IX-lea, care i-a adus

[54] A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea*, p. 66 și urm.

[55] *Ibid.*, p. 64—65. Textul inscripției în Kalinka, *Antike Denkmäler aus Bulgarien*, Wien, 1896, col. 77—78.

[56] Cf. G. I. Brătianu, *Bulgaria de dincolo de Dunăre în izvoarele bizantine*, în *Omagiu lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 127 și urm.

la un moment dat în contact nemijlocit cu francii carolingieni și cu moravii [57].

Iorga avea însă dreptate cînd socotea că stăpînirea hanilor bulgari nu poate fi înțeleasă în forma modernă a unei anexiuni teritoriale. S-a discutat, nu demult, de istoricii bulgari, dacă ei au lăsat slavilor din Balcani o autonomie oarecare în văile lor, considerîndu-i federați sau aliați. Impresia ce o culegem din izvoare, arată din acest punct de vedere un regim mai aspru. Dar „dincolo de Dunăre" și mai ales în ținuturi mai depărtate, ca acelea din valea Tisei și marginile din apus ale Ardealului, era firesc să se păstreze o legătură de dependință mai puțin strînsă. Existența unor voievodate, ce ar corespunde „ducatelor" indigene ale Anonimului, este în domeniul posibilităților : iată deci un temei istoric îndeajuns de puternic pentru ducatele lui *Morut* (Moravul), strămoșul lui Menumorut, *Glad*, ieșit „din cetatea Vidinului" și *Salanus* coborîtor din marele „Kean".

Alta este situația „Ultrasilvaniei" din cronică, unde nu se arată, prin nici o aluzie măcar, vreo urmă a unei legături cu imperiul bulgar. Am văzut mai sus că scrierea împăratului Constantin Porfirogenetul socotește, între posesiunile maghiare din Panonia și regiunea ocupată de pecenegi la răsărit și miazăzi de Carpați, o cale de patru zile. Era deci la mijloc o întindere geografică, ce nu se afla la acea dată — în jurul anului 950 — nici sub stăpînirea unora, nici a celorlalți.

Fără a recurge la textele armenești recent comentate de d-l A. Decei, în care pasajele ce amintesc de „țara necunoscută, căreia îi zice Balak'", pot fi interpolări tîrzii, nu e mai puțin adevărat că rămîne loc aci pentru o alcătuire de stat deosebită.

O indicație în această privință o constituie cele două texte musulmane, comentate nu demult de învățatul orientalist V. Minorsky și semnalate la noi de d-l A. Decei. E vorba de geografia universală intitulată *Hudûd-al'-Âlam* („Hotarele lumii"), scrisă în Afganistan la 982, și de scrierea persană a lui Gardîzî, „Podoaba istoriilor", încheiată un veac mai tîrziu, la

[57] V. Motogna, *Istoria veche a românilor*, p. 74 și urm. ; A. Decei, *op. cit.*, p. 62 și urm.

1094, în nord-estul Persiei [58]. Aceste două izvoare, descriind aşezările popoarelor turceşti, între care numără pe maghiari, amintesc două popoare creştine, vecine cu aceştia şi care se numesc V.n.nd.r. şi Mirvât, după „Hotarele lumii", sau N.dr.r. şi M.r.dât, după Gardîzî. După geograful afgan, ţara locuită de madjghari se mărgineşte la răsărit cu munţi, la apus şi miazănoapte cu ţinuturi locuite de Rûs, la miazăzi cu neamul creştin V.n.nd.r., cari sunt oameni slabi şi sărmani, lipsiţi de averi. Mirvât sunt vecini cu munţii V.n.nd.r. şi se întind de la ei pînă în ţara pecenegilor şi la Marea Neagră. Descrierea geografului persan de la sfîrşitul secolului al XI-lea, e mai amănunţită : „Ţara lor, scrie el despre madjgharî, este aproape de Marea Rûm, spre care curg două mari rîuri, iar madjgharî trăiesc între aceste două rîuri, iar cînd vine iarna, cei ce se depărtaseră se întorc spre acest rîu şi petrec iarna acolo. Ei sunt pescari şi se hrănesc cu peşte. (În ce priveşte) fluviul care e la stînga lor (trebuie să spunem că) în direcţia slavilor e un neam de rûm (ai cărui membri) sunt creştini. Sunt numiţi N.nd.r. Ei sunt mai numeroşi, dar mai slabi decît madjgharî. Dintre cele două rîuri mai sus numite, unul se chiamă Atil, iar celălalt Dûba, iar cînd madjgharî stau pe ţărm, ei văd pe N. nd. rieni. Deasupra (sau : dedesubtul) acestora, pe malul rîului este un munte mare şi o apă izvoreşte (din el) şi curge pe povîrnişul său. În dosul acestui munte aflăm un neam creştin numit M.rdât."

S-au încercat multe identificări cu privire la aceste nume ciudate de ţări şi de popoare. Totuşi s-a ajuns la un oarecare acord asupra faptului că *Dûba* nu e decît *Dûna*, adică Dunărea, iar poporul creştin Mirvât sau M.rdât ar fi moravii (Morvák în limba maghiară), acei cari sub Svatopluk se opuneau la sfîrşitul secolului al IX-lea maghiarilor, la trecerea lor în Panonia. Rămîne neamul cu acest nume atît de ciudat: N.nd.r. sau V.n.nd.r., aşezat între slavi şi maghiari, de-a lungul Dunării şi la poalele unor munţi, care nu pot fi decît Carpaţii [59].

[58] V. Minorsky, *Hudûd-al'-Âlam*, Gibb Memorial Series, London, 1938, şi *Une nouvelle source persane sur les Hongrois au X-e siècle*, în „Nouvelle Revue de Hongrie", LVI, 1937, p. 305 şi urm. A. Decei, *Asupra unui pasaj din geograful persan Gardîzî*, în *Omagiu fraţilor Al. şi I. Lapedatu*, Bucureşti, 1936, p. 877 şi urm.

Şi în această privinţă s-au făcut mai multe ipoteze : că ar fi onogundurii sau onogurii, neam de bulgari creştini, al căror nume nu se mai pomeneşte însă după năvălirea bulgarilor, sau că, sub aceste iniţiale misterioase, ar fi să se înţeleagă poporul român, originar din Rûm (de la Roma) şi creştin, dar desemnat aci după numele unei căpetenii necunoscute, sau al vreunei clase stăpînitoare. Pentru d-l H. Grégoire aceste iniţiale se pot interpreta prin Βάγγαρ sau *Vangari* — deci unguri, sau mai degrabă prin *Nandar* sau *Nandarin*, locuitori din regiunea Adrianopolului, evacuaţi în anul 813 de hanul Krum şi mutaţi „dincolo de Dunăre", unde rămîn pînă ce se pot întoarce pe teritoriul imperiului în 836 [60]. În orice caz, caracteristicele lor se pot rezuma astfel, după cum o face într-un studiu mai nou, învăţatul belgian :

„Poporul sau populaţia de care e vorba, scrie d-sa în această privinţă, va trebui să răspundă unor semnalmente foarte complete :

1. Sunt bizantini (un neam din Rum).
2. Aceşti bizantini locuiesc lîngă rîul care este hotarul apusean al maghiarilor : Dunărea.
3. Sunt mai numeroşi decît maghiarii.
4. Sunt mai slabi decît ei şi săraci.
5. Sunt creştini.
6. Locuiesc lîngă un munte (foarte probabil Carpaţii).
7. De cealaltă parte a muntelui, vecinii lui sunt Mîrvat sau moravii..." [61].

Să comparăm acum aceste trăsături caracteristice ale vecinilor maghiarilor, cu acele ce le aflăm în descrierea Anonimului. Şi aci e vorba de un popor desigur numeros, dar rău înarmat „neavînd decît arcuri şi săgeţi", vlahii şi slavii lui Gelu, cari nu se

[59] Cf. G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique : le peuple roumain*, ed. 2, Bucureşti, 1942, p. 135 şi urm.

[60] H. Grégoire în *Byzantion*, XII, 1937, p. 645—650 ; *Le nom et l'origine des Hongrois*, în „Zeitschr. der deutschen morgenländ. Gesellschaft", T. 91, 1937, p. 630—642.

[61] H. Grégoire, *L'habitat primitif des Magyars*, în „Byzantion", XIII, 1938, p. 267 şi urm.

pot opune armamentului și tacticei de război superioare a cuceritorilor. Și ei sunt vecini cu ducatul lui Menumorut, coborîtor din Morut, care poate fi Moravul, și locuiesc la poalele Munților Apuseni, prin cari curg destule rîuri spre cîmpia Tisei, ce se întinde pînă la Dunăre. Menţiunea din izvoarele musulmane a acestui popor cu nume nedefinit, — care ar putea fi al unei clase războinice conducătoare, în acest caz pribegii Adrianiți din imperiul bizantin — se intercalează, cronologic, între descrierea Porfirogenetului de la jumătatea veacului al X-lea și acea a Notarului Anonim de la mijlocul secolului al XII-lea. Ea se referă însă, spre deosebire de ele, la perioada *înainte* de trecerea maghiarilor în Panonia, în care se mai aflau în Atelkuzu, țara dintre rîuri, de unde nu-i izgoniseră încă pecenegii ; dacă acești N.nd.r. sau Nandarieni sunt într-adevăr Adrianiții transplantați de Krum la nordul Dunării, atunci relațiunea din izvoarele musulmane, de la sfîrșitul secolului al X-lea și al XI-lea, privește împrejurări și evenimente din primele decenii ale veacului al IX-lea. Asemănările ce le prezintă cu descrierea Anonimului regelui Bela fac însă mai verosimile împrejurările, amintite de acesta, pentru o vreme ceva mai tîrzie, pe care rămîne să o determinăm.

IV. VOIEVODATUL ARDEALULUI

Cînd s-a produs și sub ce formă întîia năvălire a ungurilor în Ardeal ?

Logica însăși a evenimentelor ce ne sunt cunoscute, ne arată un termen ce nu-l putem depăși. În prima perioadă a așezării lor în Panonia, ei sunt într-adevăr ocupați cu expediții continue de pradă spre miazăzi și apus, de la 899, cînd apar întîia oară în valea Padului, pînă la 955, cînd îi oprește în sfîrșit armata lui Otto I pe țărmurile rîului Lech. De la această dată drumul lor spre apus se închide ; doar spre sud-est, în Peninsula Balcanică se mai îndreaptă năvălirile lor, odinioară atît de temute în toată Europa.

De altă parte, întîile mențiuni precise ale unei stăpîniri maghiare în Ardeal sunt tîrzii. „Istoriografia vorbește de înte-

meierea unei episcopii transilvănene la Apulum (Alba-Iulia) în anul 1003, după cucerirea țării. Nici una nici alta nu sunt serios dovedite“ [62]. Cel dintîi *episcopus Ultrasilvanus* apare de-abia un secol mai tîrziu, la 1103, iar la 1113 e vorba de cel dintîi înalt demnitar pentru cîrmuirea acestei regiuni : *Mercurius, princeps Ultrasilvanus*. Întîia mențiune documentară a unor drepturi de vamă asupra sării în Ardeal e din 1075, cu privire la Turda, iar unele acte de danie regale se pot urmări pînă sub domnia lui Bela I, între 1061 și 1063 [63].

Perioada de pătrundere în partea de nord-vest a Ardealului, se poate deci statornici între aceste date : către 950, Constantin Porfirogenetul află încă un teritoriu nesupus stăpînirii maghiare între hotarul ei și regiunea ocupată de pecenegi, iar în a doua jumătate a veacului al XI-lea încep întîile dovezi ale unei stăpîniri efective a maghiarilor în Ardealul de vest.

Pare deci foarte probabil că sub Ștefan I, odată cu trecerea la creștinism și consolidarea organizației de stat, să fi început și acțiunea de expansiune spre răsărit, în avîntul proaspăt al răspîndirii credinței creștine apusene, printre popoarele de la această margine a noului regat. Dealtfel, sub el s-ar fi produs și rivalitatea cu acel Gyula sau Giula, urmașul legendarului Tuhutum, care ar fi rămas păgîn și ar fi atras asupra sa mînia regelui Ștefan [64]. Unii cercetători presupun că e o confuzie între acest stăpînitor *maghiar* din Ardeal și ducele *român (quidam Blacus)* Gelu, și că în realitate ar fi vorba de un voievod român cu numele Giula sau Jula, pe care Anonimul, făcînd din el două personalități, l-ar fi așezat în același timp în vremea lui Arpad, ca stăpînitor „vlah“ în Ardealul de nord-vest, și în timpul lui Ștefan, ca un principe ungur răsculat împotriva autorității regelui [65]. Deși este o oarecare potrivire sau asemănare

[62] H. Schönebaum, *Der politische u. kirchliche Aufbau Siebenbürgens*, în „Leipziger Vierteljahrschrift für Sudosteuropa“, I, 1937, p. 42.

[63] Cf. *ibid.*, p. 15 și urm.

[64] În care unii au văzut doar titlul pomenit de Porfirogenetul : *gylas*. Cf. A. Decei, *Românii din veacul al XI-lea pînă în al XIII-lea*, p. 83 și urm.

[65] V. Motogna, *Cînd și de la cine au cuprins ungurii Ardealul ?*, Dej, 1931, p. 11 și urm. Cf. *Istoria veche a românilor*, p. 82 și urm.

de nume, totuşi o asemenea confuzie ne pare puţin probabilă. E foarte limpede în povestirea Anonimului noţiunea graniţei între Ungaria şi Ardeal, la poarta Meseşului, şi aceea că pătrunderea dincolo de această întărire de hotar *(gyepü)* s-a făcut din iniţiativa unei căpetenii, şi nu din ordinul stăpînitorului suprem al triburilor maghiare.

Procesul e dealtfel identic cu acel ce se petrece mai la sud, în Banat : Glad, învins, are totuşi ca urmaş pe Ohtum sau Ahtum, şi de-abia sub domnia lui Ştefan I, *Vita major Sancti Gerhardi* ştie de cucerirea ţării lui, aflată sub influenţă *ortodoxă* de la Vidin de către un comandant de oaste al regelui Ungariei, care preface numele cetăţii *Morisena* de pe Mureş în Csánad [66].

În aceste izvoare vechi ale istoriografiei ungureşti, trăieşte deci amintirea unui proces istoric în două etape : o primă pătrundere din iniţiativa unor căpetenii izolate, înspre Banat şi Ardealul de nord-vest, care, după unele date arheologice [67], nu ar fi imposibilă de la sfîrşitul secolului al X-lea. Iar în primele două decenii ale veacului următor, consolidarea pătrunderii, prin supunerea acestor căpetenii de către întemeietorul şi unificatorul regatului, Sf. Ştefan însuşi. Dar cu aceasta, cucerirea propriu-zisă a Ardealului e de-abia la începutul ei : dovadă cunoştinţele atît de sumare ale Anonimului, un secol şi jumătate în urmă, asupra „ţării Ultrasilvane" şi concesiunile făcute, în părţile de miazăzi şi răsărit, coloniilor străine de „Flandrenses" — saşii de mai tîrziu — sau ordinului Cavalerilor Teutonici. Organizarea în comitate, către care tinde administraţia regatului în perioada consolidării sale, se face acolo mult mai încet şi mai greu [68] : regiuni întregi rămîn multă vreme sub oblăduirea unui demnitar deosebit, comitele saşilor sau acel al secuilor. Dar în special, constituie o trăsătură caracteristică existenţa unui voievodat al Transilvaniei, care ocupă un loc din cele mai înalte în ierarhia curţii regale şi se bucură de drepturi şi privilegii foarte întinse.

[66] I. Lupaş, *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. al XII—XVI*, extras din „Anuarul Inst. de Ist. Naţională", Cluj, VII, 1938, p. 22 şi urm.

[67] Comunicare a d-lui prof. Daicoviciu.

[68] H. Schönebaum, *op. cit.*, p. 33 şi urm.

Asupra originii acestei funcţiuni s-au formulat în ultimii ani ipotezele cele mai deosebite. Istoriografia maghiară şi chiar cea săsească au văzut în acest demnitar doar o imitaţie, după modelul markgrafului de graniţă german. Instituţia nu are alt înţeles decît acea a Banatului de Severin sau a Banatului Croaţiei şi Slavoniei, la alte hotare ale regatului [69] ; era necesară o concentrare de puteri şi de autoritate în mîinile unui reprezentant al regelui în ţinuturile de margine, mai des ameninţate de războaie şi năvăliri : ar fi vorba deci de o creaţie specifică a organizării de stat ungureşti, învestită de aceasta cu o misiune deosebită de strajă şi supraveghere la hotar.

Dar titlul de „voievod" apare ca ceva neobişnuit şi de altă origine decît celelalte demnităţi conferite de regii Ungariei ; s-a putut deci presupune o origine străină. Cel dintîi care poartă denumirea de *Vayvoda,* Leustachius, la 1176, pare a fi de obîrşie italiană, el e pomenit cu prilejul unor danii în nordul Ardealului, răsplată a unor fapte de vitejie săvîrşite de nobilii unguri în Asia Mică, în rîndurile armatei bizantine a lui Manuil Comnenul. Cum mărturia lui este invocată pentru proprietăţi hărăzite în nordul Transilvaniei, e într-adevăr probabil că îşi exercita atribuţiile în aceeaşi regiune. „De unde însă, se întreba nu demult autorul unui studiu întins şi amănunţit asupra organizării politice şi bisericeşti a Ardealului în perioada arpadiană, d-l H. Schönebaum, de unde denumirea funcţiunii ? Să formulăm aci o ipoteză îndrăzneaţă. Leustachius, de neam italian, luptă alături de trupele împăratului Manuil I, e deci o luptă în care se află în serviciul armatei bizantine. Oare să fi avut de acolo titlul de Βόεβοδος pe care bizantinii şi mai înainte l-au dat conducătorilor de oaste unguri ? Nu ar fi oare cu putinţă ca să fi adus cu el acest titlu şi să fi fost aşezat, ca războinic încercat, aci în răsăritul primejduit ? E oare atît de lipsit de probabilitate, ca titlul să fi fost conferit acum celui mai înalt demnitar regesc din Transilvania, tocmai pentru că această ţară era încă în fapt, de cucerit ? Astfel voievodul în vechea accepţiune de conducător de oaste ar avea înţeles specific pentru cel mai înalt demnitar ardelean, anume că datoria lui era să se lupte pentru

[69] I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, Sibiu, 1944, p. 9 şi urm.

țara lui. Desigur, sunt posibilități ca noțiunea de «voievod» să fi fost împrumutată și din altă parte, dar de una putem fi aproape siguri, anume că titlul nu este originar din Transilvania." [70]

Ne e mai greu acum să fim tot atît de siguri în această privință. Ipoteza unei influențe bizantine este ingenioasă ; ea s-ar putea însă mai degrabă aplica într-un caz anumit, titlului de duce *(dux)* sau *duca*, în limba locuitorilor din ținutul prin care maghiarii pătrund în Panonia, după cum scrie Anonimul în capitolul XIII al cronicei sale [71]. Aci se poate presupune influența titlului bizantin de δούξ, pe care îl purtau guvernatorii militari ai themelor de la graniță [72]. Acel de *voievod*, de origine slavă, poate însă tot atît de bine, să fie originar din Transilvania, unde ne întîmpină, pînă la sfîrșitul Evului Mediu, organizația sătească, sau de mici ținuturi a cnejilor și voievozilor români. Această instituție, redusă la proporții modeste, locale, tot mai mult încălcată de uzurpările, în drept și în fapt, ale comiților regelui, nu mai era însă în epoca în care o cunoaștem mai bine, decît o umbră a ce putuse însemna odinioară. „Voievodul", ca reprezentant al regelui în Transilvania, cu puteri întinse, — care l-au adus să rîvnească în momente de criză ale istoriei ungurești, sub Roland Borza sau Borș, la autonomie, iar sub Ladislau din același neam, la începutul veacului al XIV-lea, aproape la suveranitate deplină, — ține locul ducilor autonomi sau independenți ai cronicei Notarului Anonim. E ușor de presupus că fiind cîrmuitori peste români și slavi, titlul acestora să fi fost acel de voievod, pe care îl găsim în veacul al XIII-lea la căpeteniile românilor din valea Oltului, pomenite de diploma lui Bela al IV-lea pentru Ioaniți, din 1247 [73]. De altă parte, din diploma reginei Elisabeta pentru românii din Bereg, de la 30 septembrie 1364, rezultă de asemenea că voievodatul, redus la proporții locale, era totuși o instituție juridică și administrativă, folosită de toți românii din Ungaria, și că era de natură elec-

[70] H. Schönebaum, *ibid.*, I, p. 37.
[71] Ed. Popa-Lisseanu, p. 35.
[72] V. mai sus. p. 212.
[73] H. Schönebaum, *op cit.*, în „Leipziger Vierteljahrschrift", II, 1938, p. 2 și urm.

tivă, deosebindu-se astfel de organele politice și administrative numite de regii unguri [74]. D-l Moga, căruia i se datorește cel mai recent și mai complet studiu al problemei, își formulează astfel concluziile : „voievodatul, departe de a fi o creație a regilor unguri, este o realitate politică străveche autohtonă în Transilvania, reprezentînd la originea lui o ordine de drept și o formă politică de stat româno-slavă" [75].

Legătura cu tradiția Anonimului se face astfel de la sine. „Chiar dacă Anonimul ar fi inventat pe Gelou ca erou eponim, adaugă d-l Moga, un fapt rămîne totuși de necontestat, anume că românii și slavii din Transilvania aveau o organizațiune politică-militară." Că românii aveau rolul conducător, nu mai încape nici o îndoială „de vreme ce Anonimus arată pe ipoteticul Gelou ca fiind «quidam Blacus», deci român" [76]. Termenul de „dux" folosit de cronicar, atunci cînd nu e indicat ca o denumire specifică, apare dealtfel ca echivalentul latin al titlului slav de „voievod". Încheierea generală la care ajunge studiul mai sus menționat, trebuie de asemenea reprodusă aci, pentru că interesează de aproape propria noastră cercetare : „Voievodatul transilvan, asemenea celorlalte voievodate românești, își trage originea din instituția voievodală româno-slavă autohtonă, cuprinzînd o ordine juridică și socială cu totul deosebită de cea a ungurilor descălecători și de organizațiunile de tip apusean, introduse de primii regi ai Ungariei în aceste părți" [77].

A mai fost însă în această evoluție și o etapă intermediară, care trebuie amintită pentru limpezirea deplină a problemei. Tradiția istorică a Anonimului arată foarte lămurit că formațiunile de stat autohtone ale românilor din Ardeal au fost înlocuite la început de stăpîniri maghiare autonome, datorite inițiativei unor căpetenii de triburi, ale căror teritorii s-au integrat numai după decenii, în cuprinsul regatului Sf. Ștefan. Regatul Ungariei moștenea astfel, în acest ținut de margine, o îndoită tradiție de autonomie, pe care era ținut să o respecte. E deci foarte normal ca atît titlul, cît și atribuțiunile voievodului

[74] I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, Sibiu, 1944, p. 48 și urm.
[75] *Ibid.*, p. 42.
[76] *Ibid.*, p. 92.
[77] *Ibid.*, p. 99.

Transilvaniei să fie aceleași ca ale stăpînitorilor pe cari i-a înlocuit, nouă fiind doar dependința în care se afla față de rege. Nu trebuie să uităm de asemenea că cea mai mare parte a țării „de dincolo de păduri" era încă de cucerit și că nu poate fi vorba de o consolidare reală a unei organizațiuni politice și administrative ungurești în Ardeal înainte de veacul al XIII-lea, sau chiar de năvălirea tătarilor. Departe de a fi împrumutat de la o ierarhie militară sau de stat străină, titlul de voievod care corespunde funcțiunii bizantine de duce al themei de la graniță, concentrînd în mîinile sale puterile ostășești, administrative și judecătorești, reprezintă în realitatea, înregistrată de documente, tradiția istorică a Notarului Anonim. El supraviețuiește în voievozii mărunți pe cari îi regăsim și mai tîrziu în gospodăria locală a Transilvaniei, dar și în funcțiunea celui mai înalt demnitar regal al provinciei. Cum l-a definit atît de limpede d-l I. Lupaș, „între organizarea voievodatului transilvan și a celui muntean și moldovan, nu era deosebire de esență, numai una de grad". Era doar „singura deosebire, că nu putea să fie nici să se intituleze autocrat, «singur stăpînitor», ci era în mai mare măsură dependent de Coroana ungară decît Domnii din sudul și răsăritul Carpaților, siliți și ei uneori de împrejurări să încuviințeze acte de oportunitate politică, recunoscîndu-i o suzeranitate efemeră" [78].

ÎNCHEIERE

Dar cu atît mai logică e atunci presupunerea, care se află dealtfel pe linia aceleiași tradiții istorice, în care descoperim tot mai multe elemente de realitate, că această moștenire a unei vechi organizări politice românești din Ardeal a fost dusă dincolo de munți de acțiunea descălecării ; identice în „esență" și în origine, voievodatele „transalpine" ale Țării Românești și ale Moldovei s-au deosebit „în grad" de acel transilvănean numai din împrejurările politice diferite, care le-au înlesnit dobîndirea unei existențe de stat independente, în înțelesul relativ al cuvîntului, pentru epoca istorică și regiunea geografică în care s-a putut dezvolta.

[78] I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI, ibid.*, p. 52.

Voievodatul transilvan, așa cum îl cunoaștem din datele ce ni le înfățișează istoria ungurească, e dealtfel încă o dovadă a procesului istoric pe care îl constituie întemeierea statelor românești. Vechile organizații de stat au trăit mai departe, la începutul pătrunderii maghiare în Ardeal, sub formă de autonomii locale, uneori chiar regionale. Privilegiile valahilor par a fi fost respectate sub regii din neamul Arpazilor, iar tradiția istorică din timpul lor le păstrează amintirea. Dar încă din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, după marea zguduire a năvălirii tătărești de la 1241, împrejurările se schimbă. Primejdia de la răsărit face pe regii unguri din ce în ce mai puțin toleranți față de acele populații, cari nu sunt deplin integrate ordinei lor, a regatului. Se înmulțesc spre sfîrșitul secolului indiciile unei acțiuni de restrîngere a privilegiilor valahilor schismatici, ale căror căpetenii trebuiau să aleagă între intrarea în ordinea feudală a stărilor provinciei și pribegia peste hotar. Această din urmă alternativă a dus la descălecat.

Întregul proces se poate urmări, cu date precise, din împrejurările din Maramureș cari ne arată că sub noua dinastie de Anjou, ce n-a putut uita atît de lesne dușmănia cu care au întîmpinat-o ardelenii, acțiunea de unificare administrativă și de înlăturare a vechilor autonomii valahe a fost continuată cu mai mare amploare și mai mare stăruință. Efectele s-au putut vedea în descălecatul Moldovei.

O examinare a tradiției istorice despre voievodatele românești din Ardeal, ne duce astfel în mod logic, nu numai la confirmarea datelor ei, dar totdeodată și la argumente nouă în favoarea acelei a descălecatului Țării Românești și a Moldovei.

CONCLUZIE

Iată cum, după jumătate de secol de cercetări și de îndoieli, în spiritul celei mai ascuțite critici a izvoarelor practicate de școala istorică a veacului trecut, ne întoarcem, în ce privește procesul de întemeiere și dezvoltare a statelor românești în Evul Mediu, la concepția și interpretarea lui A. D. Xenopol. Este o regulă a disciplinei noastre ca o lucrare, oricît de valoroasă, să fie repede depășită de descoperiri nouă, de alte puncte de vedere care îi modifică argumentarea și concluziile. Dar pe acest drum de continuă prefacere și frămîntare a materiei istorice, de necontenită propășire a cunoștințelor, pot fi cotituri neprevăzute care sunt de fapt întoarceri. Un punct de vedere părăsit, o interpretare ce părea depășită de lucrări mai nouă, pot totuși recăpăta valoarea lor, cînd temeiuri nouă se adună ca să le confirme. Este atunci o datorie a istoricului și chiar un comandament al conștiinței sale, să recunoască dreptatea care a fost contestată înaintașului și să arate în ce măsură opera sa își recapătă valoarea, sau modul său de a vedea se potrivește cu noua cercetare a împrejurărilor, descrise de el odinioară.

Într-adevăr, în lumina celor expuse aci, ca și în celelalte comunicări în care ne-am ocupat de tradiția istorică a descălecatului, nu putem afla definiție mai bună și mai cuprinzătoare a întemeierii statelor românești decît acea pe care Xenopol o dădea în 1896 în ediția franceză, prescurtată, a istoriei sale a românilor, concentrînd în ea rezultatele tuturor lucrărilor sale anterioare.

„Chiar dacă existența persoanei lui Radu Negru și data descălecării sale în Muntenia ar putea încă da loc la discuții, faptul întemeierii principatului Țării Românești printr-o colonie româ-

nească din Transilvania nu rămîne mai puţin bine stabilit şi voim să mai adăugăm unele argumente în favoarea acestei teze.

Valahia, care nu are acest nume decît la popoare străine, nume cu totul necunoscut în ţară, e desemnată în gura locuitorilor săi prin două alte nume : *Ţara Muntenească* (adică a munţilor) şi *Ţara Românească* (adică a românilor). Valahia fiind o ţară de şes în cea mai mare întindere a ei, numele de ţară a Munţilor nu-şi poate afla obîrşia în relieful pămîntului ei. El n-ar putea fi lămurit decît prin coborîrea locuitorilor din munţii Transilvaniei, adică a *Muntenilor*, în regiunea şesului. Dar cum românii locuiau, înainte chiar de întemeierea statului muntean, povîrnişurile Carpaţilor, la graniţele dinspre miazănoapte ale ţării, îi dăduseră numele poporului lor : Ţara Românească. Muntenii sosind şi ridicîndu-se ca stăpînitori ai regiunii i-au impus numele : Muntenească. Tot prin această întemeiere a statului muntean de către românii din Transilvania se lămureşte un alt fapt, cu totul neexplicabil, dacă nu admitem această origine : voim să vorbim de schimbarea succesivă a capitalei ţării, care începe prin a fi Cîmpulung, aproape de hotarul Ardealului, pentru a coborî pe urmă tot mai jos, întîi la Argeş, pe urmă la Tîrgovişte, pentru a se opri în sfîrşit în cîmpie, la Bucureşti. Dacă românii ar fi venit de la miazăzi de Dunăre şi dacă am trebui să căutăm acolo originea statului lor, este evident că întîia lor capitală ar fi trebuit să fie aşezată pe ţărmul fluviului, iar de acolo să se urce mai pe urmă spre partea mai înaltă a ţării. E însă tocmai contrariul care a avut loc...

Întemeierea principatului moldovenesc, dovedit de documente autentice, ca fiind rezultatul unei emigrări peste munţi a românilor cari voiau să scape de asuprirea ungurească, confirmă părerea că acea a Ţării Româneşti a trebuit să fie produsul unei cauze asemănătoare şi nu poate decît să întărească dovezile ce le-am arătat...

Întemeierea statelor româneşti ale Munteniei şi Moldovei, îşi are deci originea în cetăţuia Carpaţilor. Această împrejurare fiind stabilită în mod neîndoielnic, înlătură orice posibilitate a unei părăsiri a Daciei de către români şi a întoarcerii lor din regiunile de la sud de Dunăre, la nord de acest fluviu. Căci, în acest caz, ar fi trebuit să întîlnim pe români mai întîi în cîmpia

munteană sau moldovenească şi numai prisosul acestui popor ar fi trebuit să treacă munţii, pentru a se aşeza în Ardeal. Ce găsim însă dimpotrivă ? Că cele mai vechi urme ale românilor se află în partea muntoasă a Daciei, de unde nu coboară decît mai tîrziu spre cîmpie. În loc deci de a vedea pe români suind de la Dunăre spre munţi, după cum o vrea ipoteza nouălor imigrări, îi aflăm coborînd de la munte spre Dunăre. Acest din urmă argument în chestiunea continuităţii prezenţei românilor la nord de Dunăre e atît de concludent, încît numai cu părtinire s-ar putea să nu i se recunoască valoarea.“ [1]

Astfel Xenopol, urmînd firul tras mai demult de istoricii Şcolii ardelene, şi înainte de ei, de cronicari, lega problema întemeierii principatelor de acea a originelor neamului nostru şi a continuităţii sale pe pămîntul Daciei.

Istoriografia noastră mai recentă pare într-adevăr a nu-şi fi dat seama de legătura logică între tradiţia istorică despre originile românilor şi acea despre întemeierea statelor româneşti. Dimitrie Onciul, care a supus celei mai severe critici pe aceasta din urmă, înlăturînd ideea descălecatului din Ardeal din analele Ţării Româneşti (Moldova nu se putea, căci îl atestau documentele), a susţinut cu puternice argumente valoarea tradiţiei istorice despre originile poporului nostru, stăruind în toate lucrările sale asupra continuităţii elementului daco-roman la nordul Dunării şi socotind ca un element hotărîtor faptul că „în Dacia, românii sunt arătaţi mai întîi pe teritoriul colonizaţiunii romane (Oltenia, Banat şi Ardeal), de unde ei au ocupat apoi părţile dincoace de Olt şi de Carpaţi. Acolo îi arată ca populaţie mai veche, înainte de întemeierea Principatelor, documentele şi cronicele ungureşti, cum şi cronicele noastre... Faptul că tocmai pe acest teritoriu, intensiv colonizat şi romanizat sub stăpînirea romană, se află şi locuinţele mai vechi ale românilor din nordul Dunării, găsiţi aci de unguri, este netăgăduit o confirmare a tradiţiunii istorice.“ [2] Desigur, adăugăm noi, dar nu numai a

[1] A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, Paris, 1896, I, p. 198—207.

[2] D. Onciul, *Tradiţia istorică în chestiunea originelor române*, în „An. Acad. Rom.“, Mem. secţ. ist. s. 2, XXIX, p. 583—584.

tradiţiei istorice despre originile noastre romane, pe care o putem urmări în izvoarele bizantine încă din veacul al XI-lea, iar în cele ungureşti din secolul următor, ci şi a tradiţiei întemeierii Principatelor. Dacă admitem temeiul istoric al minunatei povestiri că „de la Râm ne tragem“, de ce să tăgăduim, cu tot dinadinsul, acel al versiunii descălecatului din munţi ? Căci e vădit, după cum în antichitate dacii *montibus inhaerent*, că tot astfel neamul daco-roman s-a putut dezvolta în Evul Mediu la adăpostul muntelui şi deci tot de aci au pornit năzuinţele spre o viaţă de stat deosebită a poporului român, atunci cînd împrejurările i s-au arătat în sfîrşit prielnice.

Lanţului acestei demonstraţii îi mai lipsea un inel : acel al tradiţiei istorice despre formaţiunile politice româneşti din Ardeal, însemnate de cronica Notarului Anonim al regelui Bela. Cercetările recente, dovedind că relaţiunea lui nu e o fantezie literară sau erudită, ci că reprezintă, printre confuzii şi anacronisme fireşti, un temei de necontestate realităţi, confirmă şi întregesc construcţiile logicei. Şi astfel, după jumătate de secol de discuţii şi controverse, ne întoarcem, în ce priveşte originile Principatelor, dincolo de Onciul şi de Iorga, la concluziile lui Xenopol, care, ele înseşi, nu reprezintă decît linia constantă a tradiţiei mai vechi a cronicarilor la care mai întîi, „biruit-au gîndul... să scoată lumii la vedere felul neamului, din ce izvor şi seminţie sunt lăcuitorii ţării noastre Moldovei şi ţării Munteneşti şi românilor din ţările ungureşti... că tot un neam şi odată descălecaţi sunt“ [3]. Nu avem, în linii generale, prea mult de modificat — afară doar de numele unuia din întemeietori, încă nesigur — la încheierea la care ajunsese acum două veacuri şi jumătate Miron Costin, în cronica lui polonă : „...Tătarii se retraseră mai departe în cîmpuri, iar românii, adică romanii şi mai întîi... «muntenii» se scoborîră din munţi la locuri mai deschise cu voievodul lor Negrul ; nu mult după aceea ieşiră şi moldovenii din Maramureş cu Dragoş, întîiul lor domn, la ţara Moldovei şi ocupară mai întîi locurile de sub munţi“ [4]. Se confundă desigur aci procesul de expansiune demografică şi de asimilare etnică, care stă la temelia dezvoltării noastre istorice în aceste vremuri îndepărtate, cu actul de iniţiativă politică ce a dus la descălecat şi la întemeierea statului. Poporul român, adunîndu-şi elementele răzleţite în jurul cetăţii muntoase, de care l-a legat de la obîrşie destinul său, se revărsase demult peste plaiuri, pînă în cîmpiile dinspre Dunăre şi Mare, topind în noua lui comunitate toate frînturile de neamuri — slave, iraniene sau turceşti — pe care năvălirile le-au lăsat pe pămîntul său. Dar ctitorii de state, întemeietorii unei existenţe politice proprii, au trebuit să descalece din regiunea în care se păstrase fiinţa însăşi a neamului — şi n-au putut-o face decît atunci, cînd împrejurările istorice le-au deschis drumul.

[3] *Let.*, I², p. 3.

[4] I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, p. 186.

Mai este poate, în această întoarcere cu temeiuri mai puternice la vechea tradiţie istorică despre începuturile statelor româneşti, mai mult decît o întîmplătoare potrivire în dezvoltarea disciplinei noastre. În aceste vremuri de adînci prefaceri şi de neîncetate răsturnări, statornicirea unui element tradiţional e un punct de reazem pentru minte ca şi pentru suflet. E o atingere cu temeiurile mai adînci ale firii şi ale existenţei naţionale, din care pot izvorî acum, ca şi altădată, nădejdi şi puteri nebănuite.

LA TRADITION HISTORIQUE SUR LA FONDATION DES ÉTATS ROUMAINS

La tradition historique, concernant le fondation des principautés roumaines, a été l'objet de controverses nombreuses et de longues discussions. Si l-on est revenu, dans ces dernières années, à un point de vue qui confirme la tradition historique regardant l'origine des Roumains, les nouvelles données de l'archéologie et de la linguistique se montrant toujours plus favorables à la thèse traditionnelle de la continuité daco-roumaine — il n'en est pas de même de celle ayant trait à la fondation des états. Sur ce point, la plupart des historiens roumains demeurent attachés à la thèse développée il y a déjà près d'un demi-siècle, dans l'ouvrage pour ainsi dire classique de Démètre Onciul, *Les origines des Principautés Roumaines.*

Il s'agit principalement de la tradition du „descălecat" (*descensus*, descente de cheval), nom donné par les chroniques à la fondation des principautés de Valachie et de Moldavie, attribuées à la „descente" des montagnes d'un prince roumain, originaire de Transylvanie. Le fait paraît incontestable pour la fondation de l'état moldave, due en effet à l'établissement, à l'est des Carpathes, de seigneurs roumains venus du Maramureș, du Nord de la Transylvanie, les uns comme vassaux et alliés de la couronne de Hongrie dans la lutte contre les Tatars — les autres, insurgés contre le roi et cherchant au delà des montagnes la liberté et les privilèges qui leur étaient refusés en deçà. Cette formation de la principauté de Moldavie est attestée non seulement par la tradition des chroniques hongroises ou autochtones, du XVe et du XVIe siècles, mais par les documents contemporains, les diplômes de la chancellerie de Louis I-er d'Anjou, roi de Hongrie.

Par contre, il n'y a aucune trace dans les documents contemporains de la fin du XIIIe siècle d'un passage du „prince Noir"

(*Negru Vodă*) ou Radu le Noir, de la région transylvaine de Făgăraş dans les districts voisins de la Valachie, au Sud des Carpathes. La tradition n'apparaît que beaucoup plus tard, dans la *chronique anonyme* valaque du XVIIe siècle, au plus tôt dans les *Annales* du Ragusain Luccari, rédigées à la fin du XVIe siècle. Le premier prince valaque dont les documents fassent mention est le „grand" Basarab, au début du XIVe siècle, l'adversaire victorieux du roi Charles-Robert de Hongrie. L'un de ses successeurs, dans le dernier quart du XIVe siècle, Radu I-er, semble avoir été confondu avec le personage mythique du „prince Noir", auquel la tradition attribue la fondation de l'état. Onciul supposait que cette version traditionnelle serait le résultat d'un „mythe historiographique" dû à l'influence littéraire du récit de la fondation de la principauté moldave ; la Valachie aurait été fondée en réalité par des princes autochtones, qui auraient unifié, au début du XIVe siècle, les petites seigneuries isolées qui existaient déjà au siècle précédent. C'est le point de vue que la plupart des historiens roumains modernes, à l'exception de Xenopol, ont adopté jusqu'ici.

Nous croyons devoir soumettre à un nouvel examen l'étude de la question, en tenant compte des recherches récentes poursuivies dans divers domaines, et d'une tendance générale, marquée depuis quelque temps par les études historiques, d'accorder plus de valeur aux traditions, que ne l'avait fait l'école critique du siècle dernier. Il nous a semblé en effet que le rythme de la dialectique hégélienne, qui fait alterner la thèse et l'antithèse, pour aboutir à une synthèse des connaissances et des conclusions, s'applique fort exactement à l'évolution des recherches historiques depuis un demi-siècle, justement en ce qui concerne les traditions historiques et semi-légendaires.

C'est pourquoi nous avons fait précéder les études consacrées à la fondation des états roumains, d'une introduction qui apporte quelques exemples, tirés de l'histoire générale de l'Antiquité et du Moyen Âge, à l'appui de cette démonstration. Il nous a paru en effet, que dans les recherches sur l'authenticité des faits historiques relatés par la *Bible*, aussi bien que dans les études homériques ou les travaux plus récents regardant l'ori-

gine et la fondation de Rome, les données fournies, pour une très grande part, par les fouilles archéologiques, ont remis en valeur les traditions, que la critique du XIXe siècle s'était crue obligée de repousser en bloc. Il en est de même des légendes épiques du Moyen Âge, les grandes épopées de la *Chanson de Roland*, du *Nibelungenlied* ou du *Cantar del mio Cid*. Il est également fort intéressant de noter la réaction, marquée par les ouvrages récents sur les origines de la Confédération helvétique, à l'égard de la critique des historiens du dernier siècle. La tradition du serment des Suisses sur le Grütli et des exploits de Guillaume Tell y apparaît bien moins dénuée de tout fondement, que ne la voulaient considérer les ouvrages antérieurs. Cette même tendance, d'accorder une plus grande signification aux traditions recueillies par des relations et des annales, même beaucoup plus récentes que les événements auxquels elles se rapportent, se fait remarquer dans l'étude des anciennes chroniques russes ou hongroises.

Les textes prennent ainsi leur revanche sur les commentateurs, qui ont souvent poussé le zèle critique jusqu'à vouloir les éliminer complètement. Il nous faut bien constater qu'ils disent en mainte occasion, à peu près exactement ce qu'ils veulent dire, et que souvent aussi, une information qui paraît suspecte par sa singularité ou son isolement, reçoit soudain la confirmation d'autres sources, jusque-là inédites ou simplement méconnues. Nous en avons fait l'expérience, il y a tantôt vingt ans, avec les renseignements historiques et géographiques, concernant l'épisode de la domination du tzar de Bulgarie Svetoslav, à Cetatea Albă (Akkerman), au début du XIVe siècle. Un nouvel exemple, non moins frappant, nous est fourni par le texte de la chronique de Thomas Tuscus, auquel nous avons tenté de donner une interprétation nouvelle.

C'est en nous basant sur les résultats de ces recherches et en tenant compte de l'esprit des études récentes, que nous avons entrepris un nouvel examen du problème de la fondation des états roumains. J'ai fait figurer, d'abord, pour mémoire, un essai sur l'empire vlacho-bulgare des Assénides, dont l'histoire n'intéresse pas directement l'objet de ces recherches, mais qui

n'en constitue pas moins un complément indispensable à l'étude des origines des états roumains au Moyen Âge.

Suivent dans l'ordre de leur publication, les communications présentées à l'Académie Roumaine dans les dernières trois années : un mémoire sur la tradition historique de la fondation de la principauté de Valachie, qui est le point central de cette controverse historique, et trois autres sur la tradition historique moldave, dont le premier examine les éléments légendaires et proprement historiques de cette relation ; le second tente de donner un fondement historique réel à l'épisode des héros éponymes Roman et Vlachata, en retrouvant leurs homonymes dans la relation du voyage de frère Jean du Plan Carpin, à la cour du Khan mongol ; et le troisième précise les données, qui peuvent démontrer l'existence d'un état organisé en Moldavie, dès le XIIIe siècle, avant la „descente" des seigneurs du Maramureş.

En général, deux tendances se dégagent de ces travaux divers : l'une qui veut démontrer l'existence des conditions, qui pouvaient expliquer et déterminer l'émigration en Valachie d'un seigneur roumain de Transylvanie à la fin du XIIIe siècle, à la suite de l'immixtion toujours plus grande des autorités royales, dans la vie des campagnes „valaques", ainsi que des restrictions apportées aux anciens privilèges de la population roumaine, de rite orthodoxe, de cette province ; l'autre qui s'efforce de prouver qu'en Moldavie, comme en Valachie, des groupements politiques locaux, seigneuries de cantons ou de vallées, ont précédé la formation de l'état unitaire, la grande principauté du XIVe siècle. Il a fallu, pour les rassembler en un seul corps politique, la „descente" d'un élément étranger à la région, en l'espèce d'un seigneur venu de Transylvanie, pour chercher au delà des Carpathes les libertés qu'il ne pouvait conserver sur sa terre ancestrale.

Ceci nous amène, par la force des choses, à examiner, en un cinquième et dernier mémoire, la tradition historique des voïvodats roumains de Transylvanie. Celle-ci est représentée par la chronique hongroise du notaire anonyme du roi Béla, dont les données ont paru longtemps sujettes à caution. Il ressort cependant des études récentes, publiées par les historiens magyars, qu'il y a lieu de reviser également notre jugement à cet égard.

Leurs doutes au sujet des passages concernant les Roumains et les états „valaques" ou slavo-valaques, conquis par les Hongrois à l'époque de leur entrée en Pannonie, paraissent également de moins en moins fondés. Beaucoup de traits sont empruntés à l'époque du chroniqueur, qui écrivait vraisemblablement dans la première moitié du XIIe siècle, mais il paraît maintenant évident que le récit se fonde quand même sur une réalité historique incontestable, et non sur un simple tissu de légendes et de fantaisies. L'existence de ces premiers états roumains, au debut du Xe siècle, en Transylvanie, confirme la tradition historique qui fait de cette province le berceau historique de la formation des états roumains, comme elle est aussi celui des origines de la nation.

Ainsi, après un demi-siècle de doutes et de controverses, nous revenons, au delà des savants ouvrages d'Onciul et de Iorga, à la thèse de Xenopol, qui reproduisait lui-même, au sujet de la fondation des principautés roumaines, une tradition historique qui remonte aux chroniqueurs du XVIIe et du XVIe siècle. Cette tradition se rattache d'ailleurs étroitement à celle des origines roumaines ; il serait illogique d'accepter l'une et de rejeter l'autre, comme on ne l'a fait que trop souvent jusqu'ici. La tradition historique est en effet un bloc, dont on peut discuter et retoucher assurément certains détails et éliminer des épisodes, ajoutés de toute évidence par les légendes qui l'ont amplifiée, mais qui demeure dans ses grandes lignes une image somme toute fidèle, de l'évolution historique du peuple roumain au Moyen Âge.

L'étude attentive de ces récits divers contribue ainsi à éclaircir l'une des périodes les plus obscures de l'histoire de ce peuple, et même de toute l'époque médiévale. Elle apporte en même temps à l'esprit, au milieu des révolutions de tout ordre d'une époque aussi troublée que la nôtre, le réconfort d'un élément de permanence et d'un point de stabilité.

ANEXĂ

IZVOARE ISTORICE ALE TRADIȚIEI ÎNTEMEIERII STATELOR ROMÂNEȘTI

Greutatea de-a putea controla după izvoare relaţiunile privitoare la întemeierea statelor româneşti, fiind vorba de texte publicate în epoci deosebite şi în publicaţii ce nu sunt totdeauna uşor accesibile, ne-a determinat să adunăm aci pasajele caracteristice în ordinea lor cronologică, spre a alcătui astfel un tablou rezumativ al izvoarelor tradiţiei noastre istorice.

Începem cu textele cronicelor ungureşti din secolele XII şi XIII, cari constituie o mărturie a existenţii celor mai vechi formaţiuni politice româneşti : voievodatele din Ardeal.

La textele cunoscute despre descălecatul Ţării Româneşti — aci în ordinea vechimei întîietatea revine *Analelor* lui Luccari, cari se întemeiază fără îndoială pe un izvor intern din secolul al XVI-lea, ce nu a mai ajuns pînă la noi — adăugăm pasajele hrismologiului redactat pe la 1650 de Grecul Paisie Ligaridis, recent comentate de d-l Al. Elian. Ele prezintă particularitatea de a cuprinde cea mai veche menţiune, cunoscută pînă acum, a ambelor tradiţii istorice din principatele româneşti, ce au devenit cunoscute pe urmă cronicarilor noştri. Originea moldovenească a acestor informaţiuni arată că la mijlocul secolului al XVII-lea, tradiţia celor două descălecate era îndeajuns de cunoscută şi de răspîndită în ambele ţări. Ea se mai amestecă aci şi cu elemente vădit împrumutate de la legendele în legătură cu Corvinii din Ardeal, ceea ce ne îndrumează iarăşi spre Transilvania, ca leagăn al acestor tradiţii.

În ce priveşte Moldova, e de observat că cronica ungurească aproape contimporană nu reţine decît al doilea descălecat — acel al lui Bogdan —, considerînd cel dintîi, al lui Dragoş, aşa cum a şi fost desigur, ca o consecinţă a luptelor cu tătarii şi a expansiunii regatului peste munţi. Noţiunea de „ţară pustie" apare însă de la început şi constituie o trăsătură caracte-

ristică a tradiției descălecatului moldovenesc, al cărei înțeles politic l'am amintit mai sus. Dimpotrivă, tradiția luptelor cu polonii, păstrată de cronica lui Dlugosz, arată realități cu totul diferite și confirmă presupunerea existenței unei Moldove „înainte de descălecat".

I

VOIEVODATELE DIN ARDEAL

1. **Notarul anonim al regelui Bela,** ed. Popa-Lisseanu, p. 44.

XXIV. DE TERRA ULTRASILUANA

Et dum ibi diutius morarentur, tunc Tuhutum pater Horca, sicut erat uir astutus, dum cepisset audire de incolis bonitatem terre Ultrasiluane, ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat, cepit ad hoc hanelare [1], quod, si posse esset, per gratiam ducis Arpad domini sui terram Ultrasiluanam sibi et suis posteris acquireret. Quod et sic factum fuit postea, nam terram Ultrasiluanam posteritas Tuhutum usque ad tempus sancti regis Stephani habuerunt, et diucius habuissent, si minor Gyla cum duobus filiis suis Biuia et Bucna christiani [2] esse uoluissent et semper contrarie sancto regi non fecissent, ut in sequentibus dicetur.

XXV. DE PRUDENTIA TUHUTI

Predictus uero Tuhutum uir prudentissimus misit quendam uirum astutum, patrem Opaforcos Ogmand, ut furtiue ambulans preuideret sibi qualitatem et fertilitatem terre Ultrasiluane, et quales essent habitatores eius. Quod si posse esset, bellum cum eis committeret, nam uolebat Tuhutum per se nomen sibi et terram aquirere. Ut dicunt nostri ioculatores: omnes loca sibi aquirebant, et nomen bonum accipiebant. Quid plura ? Dum pater Ogmand, speculator Tuhutum, per circuitum more uulpino bonitatem et fertilitatem terre et habitatores eius inspexisset, quantum humanus uisus ualet, ultra, quam dici potest, dilexit et celerrimo cursu ad dominum suum reuersus est. Qui cum uenisset, domino suo de bonitate illius terre multa dixit : Quod terra illa irrigaretur optimis fluuiis, quorum nomina et utilitates seriatim dixit, et quod in arenis eorum aurum colligerent, et aurum terre illius optimum esset, et ut ibi foderetur sal et salgenia, et habitatores terre illius uiliores homines essent tocius mundi, quia essent Blasii et Sclaui, quia alia arma non haberent, nisi arcum et sagittas, et dux eorum Geleou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites, et auderent stare contra audatiam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur.

[1] *Hanelare,* orig. *anelare.* Litera *H* a fost introdusă de altă mînă la loc greșit, în loc de *anhelare.*

[2] *Christiani,* în manuscris *xpiani,* cu literele grecești X și P.

XXVI. QUOMODO CONTRA GELU ITUM EST

Tunc Tuhutum audita bonitate terre illius, misit legatos suos ad ducem Arpad, ut sibi licentiam daret ultra siluas eundi contra Gelou ducem pugnare. Dux uero Arpad, inito consilio, uoluntatem Tuhutum laudauit et ei licentiam ultra siluas eundi contra Gelou pugnare concessit. Hoc dum Tuhutum audiuisset a legato, preparauit se cum suis militibus, et dimissis ibi sociis suis egressus est ultra siluas uersus orientem contra Gelou ducem Blacorum. Gelou uero dux Ultrasiluanis [3] audiens aduentum eius, congregauit exercitum suum et cepit uelocissimo cursu equitare obuiam ei, ut eum per portas Mezesinas prohiberet, sed Tuhutum uno die siluam pertransiens ad fluuium Almas peruenit. Tunc uterque exercitus ad inuicem peruenerunt, medio fluuio interiacente. Dux uero Gelou uolebat, quod ibi eos prohiberet cum sagittariis suis.

[3] *Ultrasiluanis,* greșit, în loc de *Ultrasiluanus.*

XXVII. DE MORTE GELU

Mane autem facto, Tuhutum ante auroram diuisit exercitum suum in duas partes, et partem alteram misit parum superius, ut transito fluuio, militibus Gelou nescientibus, pugnam ingrederentur. Quod sic factum est. Et quia leuem habuerunt transitum utraque acies, pariter ad pugnam peruenerunt, et pugnatum est inter eos acriter, sed uicti sunt milites ducis Gelou et ex eis multi interfecti, plures uero capti. Cum Gelou dux eorum hoc[4] uidisset, tunc pro defensione uite, cum paucis fugam cepit. Qui cum fugeret, properans ad castrum suum iuxta fluuium Zomus positum, milites Tuhutum audaci cursu persequentes, ducem Geloum iuxta fluuium Copus interfecerunt. Tunc habitatores terre uidentes mortem domini sui, sua propria uoluntate dextram dantes, dominum sibi elegerunt Tuhutum patrem Horca, et in loco illo qui dicitur Esculeu, fidem cum iuramento firmauerunt, et a die illo locus ille nuncupatus est Esculeu eo, quod ibi iurauerunt. Tuhutum uero a die illo terram illam obtinuit[5] pacifice et feliciter, sed posteritas eius usque ad tempora sancti regis Stephani obtinuit. Tuhutum uero genuit Horcam, Horca genuit Geulam[6] et Zubor, Geula genuit daus filias, quarum una uocabatur Caroldu[7] et altera Saroltu, et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani. Zumbor uero genuit minorem Geulam, patrem Biie et Bucne, tempore cuius sanctus res Stephanus subiugauit sibi terram Ultrasiluanam, et ipsum Geluam uinctum in Hungariam duxit, et per omnes dies uite sue carceratum tenuit eo quod in fide esset uanus et noluit esse christianus, et multa contraria facebat sancto regi Stephano quamuis fuisset ex cognatione matris sue.

2. **Simon de Kéza,** ed. Popa-Liisseanu, p. 36—37 § 6. Ex Hunnorum in Europa reliquiis orti Siculi.

[4] *Hoc,* acest cuvînt este adaus în urmă de altă mînă.
[5] *Obtinuit,* corectură de aceeaşi mînă ; orig. *optinuit.*
[6] *Geulam,* corectură de altă mînă ; orig. *Gelam.*
[7] *Caroldu,* urmă de corectură de aceeaşi mînă.

Isti enim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognouerunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata[8], partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus confinii[9] sortem habuerunt. Unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur.

II

DESCĂLECATUL ŢĂRII ROMÂNEŞTI

1. **Luccari P., Copioso ristretto de gli annali di Rausa,** 1605, p. 49.

...Negro Voevoda di natione Ungaro padre di Vlaico nel 1310. S'era impadronito di quella parte di Valachia, la quale, secondo Tolomeo, Eustachio, Suida, e Stefano Brochiero, fù l'antica Dacia : dove (come s'ha in Giornando Alano) habitarono Gothi, e Daci, da Greci chiamati Geti, e Davi. E trovando il paese risoluto in campagne, tagliato da grosse fiumare, e laghi pieni di pescagione, e l'aria molto sana, per ritener l'acquisto nella fede, fabricó la città in Campolougo, e tiró alcune cortine di matoni cotti in Bucuriste, Targoviste, Floc, e Busa. Il quale morendo fu sepelito in Argis...

2. **Istoria Tierei Romanesci de cîndŭ aŭ descălicatŭ Românii,** *a)* Magazinŭ istoricŭ pentru Dacia. Suptŭ redacţia lui A. Treb. Laurianŭ şi N. Bălcescŭ. Bucuresci. Anul 1847. Tom. IV, p. 231.

Însă d'întîiŭ s-au coprinsŭ de Românii carii au purcesŭ de la Romanĭ şi aŭ venitŭ spre miéză-nópte. Deci trecîndŭ apa Dunării, aŭ descălicatŭ la turnulŭ Severinului, alţii în ţéra un-

[8] *Conquestata,* conquestrata.
[9] *Confinii,* confiniis.

gurescă pre apa Oltului, şi pre apa Moresiului, şi pre apa Tisei, ajungîndŭ şi pînă la Mărămuresiŭ. Ear 'cei ce au descălicatŭ la turnulŭ Severinului, s-au tinsŭ pre suptŭ pólele muntelui pînă în apa Oltului, alţii s-aŭ pogorîtŭ pre Dunăre în josu, si asià împlîndu-se totŭ loculŭ de ei, au venitŭ pînă în marginea Nicopoiĭ. Atunce s-au alesŭ dintr-înşii boiariĭ carii au fostŭ de némŭ mare, si puseră Banoveţiĭ un némŭ ce le zicea Basarabi, să le fie lorŭ capŭ, adecă mari bani. Si asiezară întîiŭ să fie scaunulŭ la turnulŭ Severinului, alŭ doilé scaunŭ s-au pogorîtŭ la Strechaia, alŭ treilé scaunŭ s-au pogorîtŭ la Craiova. Si asià fiindŭ, multă vreme au trecutŭ, totŭ ei oblăduindŭ acea parte de locŭ. Ear' cîndŭ au fostŭ la cursulŭ anilorŭ de la Adam 6798 (1290), fiindŭ în ţéra urgurescă un Voevodŭ ce l'au chematŭ

Radulu Negru Voevodu

mare herţegŭ pre Almasiŭ si pre Făgărasiŭ, redicatu-s-au de acolo cu tótă casa lui, si cu mulţime de noróde, Românĭ, Papistaşi, Saşi de totŭ feliulŭ de ómenĭ, pogorîndu-se pre apa Dîmboviţeĭ, început'aŭ a face ţéră nouă. Întîiu au făcutŭ orasiulŭ ce-i zicie Cîmpulungŭ, acolo au făcutŭ şi o biserică mare şi frumósă si înaltă. De acolo au descălecatŭ la Argesiŭ, si ear, au făcutŭ orasiŭ mare si si-au pusŭ scaunulŭ de domnie, făcîndŭ curţĭ de piétră si case domnescĭ, si bisérică mare şi frumósă Ear' noródele ce pogorîse cu dînsulŭ, uniĭ s-aŭ tinsŭ pre suptŭ munţĭ, ajungîndŭ pînă în apa Siretului, si pînă la Brăila ; ear' alţii s-aŭ tinsŭ în josŭ preste totŭ loculŭ de au făcutŭ orasie si sate pînă în marginea Dunării si pînă în Oltŭ.

Atunce si Băsărăbescii cu tótă boierimea ce era mai înainte preste Oltŭ, s-au sculatŭ cu toţii de au venitŭ la Radulŭ Vodă Negru închinîndu-se, să fie suptŭ porunca lui, si numai elŭ să fie Domnŭ preste toţi. De atunce s-au numitŭ ţéra de'i zicŭ Tiéra Românéscă.

Ear' titulusiulŭ Domnului s'aŭ făcutŭ precumŭ arată mai josŭ : „Întru Christos Dumnezeu celui bunŭ-credinciosŭ si celui bunŭ-de-cinste, si celui iubitoriŭ de Christos, si singurŭ biruitoriŭ Iw Radulu Negru Voevodŭ, cu mila lui Dumnezeu, Domnŭ a tótă ţéra Românescă, si Herţegŭ alŭ Almasului si allŭ Făgărasiului".

Acesta este titulusiulŭ Domnilorŭ de atunce începîndu-se pîn' acumŭ, precumŭ adevăratŭ, se vede că este scrisŭ la tóte chrisóvele ţereĭ.

Si în acestasĭ chipŭ tocmitu-si-au Radulŭ Vodă ţéra cu bună pace, că încă nu era de turcĭ împresurată, si au domnitŭ pînă la mórte, îngropîndu-lŭ la biserica lui din Argesiu. Si au domnitŭ ani 24... [10].

b) D-l C. Grecescu, profesor la Şcoala de Arhivistică, a binevoit a ne pune la dispoziţie o altă versiune a acestui text, copiată de d-sa după Ms. 121 al Academiei Române, care cuprinde o compilaţie mavrocordătească, datorită lui Radu Logofătul de divan sin Mihai Ieromonahul Lupescul, 7230 = 1723, Oct. 31.

Istoriia Ţării Rumăneşti de cînd au discălecat pravoslavnicii creştini

Însă dintăi izvodindu-să de Rumânii carii s-au dăspărţit de Romani şi au pribegit spre mieazănoapte. Deci trecând apa Dunării, au dăscalicat la Turnul Severinului, alţii în Ţara Ungurească pre apa Oltului şi pre apa Moreşului şi pre apa Tisii, ajungănd şi pînă la Mareamoruş. Iar cei ce au discălicat la Turnul Severinului s-au tins pre supt poalile munţilor pînă în apa Oltului, alţii s-au pogorît pă Dunăre în jos şi aşa umplîndu-să tot locul dă ei au venit pînă în marginea Nicopoii. Atuncea s-au ales dintr-înşii boerii care au fost dă neam mare şi puseră banoveţi, un neam ce le zicea Basarabi să le fiie loc (sic) cap, adică mari bani şi aşăzară întîi să le fie scaunul la Turnu Severinului. Al doilea scaun s-au pus la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorît la Craiova. Şi aşa fiind multă vreme au trecut tot

[10] Cf. şi *Istoria Ţerei Romăneşti*, ed. Ioanidu, Bucureşti, 1859.

ei oblăduind acea parte de loc. Iar cînd au fost cursul anilor dă la Adam 6798 fiind în Țara Ungurească un voivod ce l-au chemat Radul Negru Voivod, mare herțeg pre Amlași și pre Făgăraș rădicatu-s-au dă acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade Rumâni, Papistași, Sași și dă tot felul de oameni. Pogorîndu-să pre apa Dîmboviții, început-au a face țară nouă. Întîi au făcut orașul ce-i zic Cîmpu-Lung. Acolo au făcut o biserică mare și frumoasă și înnaltă. De acolo au dăscalicat la Argeș și iar au făcut oraș mare și ș-au pus scaunul de domnie făcînd curți dă piatră și case domnești și o biserică mare și frumoasă, iar noroadele ce pogorîse cu dînsul, unii s-au tins pe supt podgorie, ajungînd pînă în apa Sireatului și pînă la Brăila, iar alții s-au tins în jos peste tot locul de au făcut orașe și sate pînă în marginea Dunării și pînă-în Olt. Atuncea și Băsărăbeștii, cu toată boerimea ce era mai dinnainte peste Olt, s-au sculat cu toții dă au venit la Radul Vodă închinîndu-i-să să-i fie supt porunca lui și numai el să fie peste toți stăpînitor. Și de atuncea s-au numit de-i zic Țara-Rumânească, iar titulușul domnului s-au făcut precum arată mai jos. (sic)

Въ христа блга (sic) благовѣрномꙋ благочестивомꙋ и христолꙋбивомꙋ самодържавномꙋ Iѡ Радꙋл Негрꙋ Воевод бжїю милостю и господар всеа земли ꙋгровлахиа запланички и ѿ Амлаш и Фъгъраш херцег.

Aceste să tîlcuesc pe limba rumănească : Întru Hs D-zeu cel bun credincios și cel bun de cinste și cel iubitor de Hs și singur biruitor Iw Radul Voevod, cu mila lui D-zeu Domn a toată Țara-Rumănească dintru ungarie dăscălicat și dă la Amlaș și Făgăraș herțeg. Acesta este titulușul a tuturor domnilor de atuncea, începîndu-să pînă acuma precum adevărat să vede că este scris la toate hrisoavele țării. Și într-acest chip tocmitu-s-au Radul Vodă țara cu bună pace că încă nu era dă Turci împresurată. Și au domnit pînă la moarte îngropîndu-l la biserica lui din Argeș, domnind ani 24.

De aicea să începe povestea altor domni, care au venit pre urma Negrului Vodă, precum mai jos arată.

3. Hrismologiul lui Paisie Ligaridis.

Ms. gr. al Acad. Rom. 386, p. 251 :

Θέλει ὁ σχολιαστὴς καὶ εἰς τὸ ὄνομα τῆς Οὐγκρίας νὰ ἐπιφέρωνται Γερμανοί, Οὖνοι, Κόμανοι, Ξίκχοι, Βλάχοι, οἱ ὁποῖοι ἀποτίναξαν τὸ μουχλιασμένον πτερὸν τῆς σκυθικῆς τυραννίδος ἀπὸ πάνω των, διότι ὁ Μοντιανὸς Βλάχος ἐβγαίνοντας ἀπὸ τὴν κάτω Οὐγκρίαν τὴν λεγομένην Παννονίαν ἦλθε καὶ ἐπρωτοκατοίκησε εἰς τὸν Κάμπον Λόγγον. Ἦτον δὲ ὁ Βλάχος, ὡς τινες γράφουν, τοῦ ῥηγὸς τῆς Οὐγρίας υἱός, ὁ ὁποῖος πηγαινάμενος μὲ τὴν μητέρα του διὰ νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς ῥηγόπουλον, ἔτυχε καὶ εἰς τὸν παραπόταμον εὔγαλε τὸ δακτυλίδι ὁποῦ τῆς ἔδωκεν ὁ Κράλης διὰ σημάδι πῶς ἐκοιμήθη ἀντάμα της, καὶ τὸ ἅρπαξεν ἕνας κόρακας, καὶ λυπηθεῖσα μεγάλως ὅτι ἔχασε τὸν ἀρραβῶνά της, ἔσυρε τὴν σαΐτταν του ὁ Βλάχος ὁ υἱός της καὶ τὸν ἐτόξευσεν καὶ ἔλαβε τὸ δακτυλίδι καὶ τὸ ἔδωσε τῆς μητρός του, ὅθεν ἔχει διὰ στέμμα της ἡ Βλαχία τὸν κόρακα ἕως τὴν σήμερον ἡμέραν καὶ ἀφοῦ ἐχριστιάνισεν εἰς σημεῖον τοῦ χριστιανισμοῦ προσετέθη καὶ ὁ σταυρὸς εἰς τὸ στόμα του, ἀγκαλὰ καί, ὡς ἀλλοῦ προεγράψαμεν, ἄλλοι θέλουσι καὶ τὸν κόρακα νὰ τὸν ἐτόξευσεν ὁ Μοντιανὸς Βλάχος ἐρχόμενος ἀπὸ τὴν Ῥώμην ἐξόριστος μὲ τοὺς ἄλλους, ὅταν ἅρπαξε τὸ δακτυλίδι τῆς γυναικός του, ὁποῦ ἔπλυνεν εἰς ἕνα ποτάμι τὸ μανδιλάκι τῆς γυναικός του, ὁποῦ ἔπλυνεν εἰς ἕνα ποτάμι τὸ μανδιλάκι της καὶ εἰς μνήμην παντοτινὴν ὁ κόραξ ἀπέμεινεν ὡς στέμμα καὶ σύμβολον . . .

Traducere și note de d-l Al. Elian : Comentatorul crede că la numele Ungariei să se adauge : germani, unguri [11], cumani, secui [12], vlahi, cari au scuturat aripa mucigăită a tiraniei tătărești [13], căci Vlahul Munteanu (Μοντιανός) ieșind din Ungaria de Jos, zisă și Panonia, a venit și a locuit pentru întîiaș dată la Cîmpulung. Vlahul era — după cum scriu unii — fiul regelui Ungariei care, mergînd cu maică-sa ca să fie recunoscut ca fiu de rege, s-a întîmplat ca (aceasta) pe malul unui rîu să-și scoată inelul pe care i-l dăduse craiul ca semn că s-a culcat cu ea și l-a răpit un corb și întristîndu-se mult că și-a pierdut inelul ei de logodnă, Vlahul, fiul ei, a tras o săgeată și l-a nimerit și a luat inelul și l-a dat maicii sale.

De aceea Vlahia are drept Stemă a sa corbul, pînă în ziua de azi și după ce s-a creștinat, ca semn al creștinării s-a adăugat și crucea în ciocul lui, deși, după cum am scris mai-nainte în alt loc, alții susțin că pe corb l-a săgetat Vlahul Munteanu, venind

[11] D. Russo (*Studii și critice*, București, 1910, p. 96) tradusese : Huni.
[12] *Ibid.*, tradusese : Cehi.
[13] *Ibid.*, tradusese : Scitice.

de la Roma ca exilat, împreună cu ceilalți, cînd i-a răpit inelul soției sale, care-și spăla într-un pîrîu batista și drept veșnică amintire, corbul a rămas ca stemă și simbol...

Ms. cit. p. 97 :

...ἱστορεῖ ὁ Βυζάντιος Διονύσιος ὅτι θεμελιόνοντας ὁ Βύζας τὸ Βυζάντιον ἐθυσίασεν, ἐκεῖ δὲ ὁποῦ ἐκαίετο ἡ θυσία ἦλθε δρομαῖος ἕνας κόρακας, καὶ ἅρπασεν ἀπὸ μέσο τῆς πυρκαϊᾶς μίαν μερίδα καὶ τὴν ἔφερεν ἀπάνω εἰς τοῦ Βοσπόρου τὸ ἀκρωτήριον· καὶ καθὼς ὁ Βλάχος ἐξορισθεὶς ἀπὸ τοῦ Τραϊανοῦ μὲ τὴν ἄλλην φατρίαν του, ἰδὼν τὸν κόρακα ὅπου ἥρπασε τῆς γυναικός του τὸ χρυσὸν δακτυλίδι, τὸν ἔλαβε καλὸν οἰωνὸν καὶ ὡς τὴν σήμερον εἶναι στέμμα τῆς Βλαχίας ὁ κόρακας, ἔτσι καὶ ὁ Βύζας...

Traducere : Dionisie din Bizanț povestește că Byzas, întemeind Bizanțul, a sacrificat, iar acolo unde ardea jertfa a venit în grabă un corb și-a răpit din mijlocul vîlvătaiei o bucată (din animalul sacrificat) și-a dus-o la promontoriul Bosforului : și precum Vlahul izgonit de Traian, împreună cu ceilalți tovarăși ai săi văzînd corbul cum a răpit inelul de aur al soției sale, a luat-o drept o prevestire bună și pînă astăzi corbul este Stema Vlahiei, așa și Byzes etc.

Ms. cit. p. 423 :

...τινὲς εἴπασι πῶς ὁ Λέχος καὶ ὁ Ῥοῦσος ἦσαν ἀδελφοὶ καὶ ὁ ἕνας εἰς τὴν Λεχίαν κι' ὁ ἄλλος εἰς τὴν Ῥουσίαν νὰ ἐκυρίευσαν, ὥσαν οἱ δύο στρατηγοί, ὁ Μουλτάνος καὶ ὁ Πογδάνος εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ εἰς τὴν Μπογδανίαν...

Traducere : Unii au spus că Leh și Rus erau frați și că au domnit unul în Lehia și celălalt în Rusia, după cum și cele două căpetenii de oaste Munteanu (ὁ Μουλτάνος) și Bogdan, în Vlahia și în Bogdania...

D-l Al. Elian, care a semnalat și comentat aceste texte într-o comunicare la Institutul de Studii și Cercetări Balcanice, la 27 iunie 1945, a binevoit să ne comunice și următoarele note:

1. „Hrismologiul, din care sunt luate textele alăturate, e opera lui Paisie Ligaridis (1609 sau 1610—1678), terminată în 1656, din care Academia Română posedă un exemplar manuscris, contemporan (sau aproape) cu originalul, exemplar care a fost în posesia Patriarhului de Ierusalim, Hrisant Notaras.

2. Textele copiate par să fie consemnarea unor legende pe care Ligaridis le-a cules — după toate indiciile — în Moldova,

unde știm că se găsea în 1649 și probabil și mai tîrziu, pînă în 1651.

3. Textele, care cuprind legenda corbului, sunt vizibil influențate de tradiția privitoare la emblema casei Corvineștilor, pe care o vom regăsi în Istoria în versuri polone... a lui Miron Costin, din 1684 (vezi P. P. Panaitescu, Miron Costin, *Istoria în versuri polone*, în *Anal. Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.*, seria III, vol. 10 (1929), p. 109—110 (traducere).

4. Cred că în aceste tradiții se pot recunoaște — în afară de legenda întemeierii Țării-Românești — și elemente din legenda întemeierii Moldovei (izgonirea unui grup de Romani din patria lor, luptele cu tătarii etc.), așa cum sunt înfățișate de izvoare sau tradiții ungurești (v. d. p. interpolarea lui Simion Dascălul, Codex Baudinus) cu informații culese de la Ciangăi etc.).

5. Cred, dar, că la baza acestor legende, așa cum se găsesc în : Hrismologiul lui Ligaridis, Cronica Anonimă a Moldovei, raportul lui Baudini și letopisețul unguresc al lui Simion, stă o tradiție, de origine cărturărească, venită de peste hotarele Moldovei. E vorba probabil de o influență ungară, fără să fie exclusă și una polonă (vezi izvoarele lui Miron Costin, cît și forma *Multan* din Ligaridis)".

4. **Constantin Căpitanul Filipescu**, ed. N. Iorga, p. 1—2.

1. DOMNIA RADULUI VOIEVOD NEGRUL

Radul-Vodă Negrul, viind den Făgăraș, s-au așezat la Cîmpul-Lung.

— Pentru ce și-au mutat Negrul-Vodă Scaunul peste plaiu. — Mihail Paleolog Împărat la Țarigrad. — Otoman Turcul au luat cetatea Sevastie și au omorît pre Domnul cetății. — Împărații turcilor sănt den neamul Comninilor, împărații grecești. — Chiverniseala rea a Împărăției grecilor cine au făcut. — Ladislav Craiu Unguresc. — Andriiaș Craiu Unguresc. — Făgăraș cetate cînd s-au zidit. — Radul-Vodă Negrul moare.

Când au fost cursul anilor de la Adam leat 6798 (de la Hr. 1290), Radul-Vodă Negrul, care avea Scaunul său la Făgăraș, de la moșăi și strămoșăi Rumânilor, carii venise de la Roma în zilele lui Traian Împăratul Romii, s-au socotit ca să-și mute Scaunul den coace, peste plaiu. Pricina pentru ce, nu să găsește scris nici de ai noștri, nici de striini, numai mi să pare, pentru doao pricini să-și fie mutat Scaunul. Dentru care, socotind bine, una tot va să fie fost. Căci, potrivindu-să văleaturile și Împărații turcești, grecești și pre alții den prejurul nostru, aceasta găsesc. Și poate fi pentru frica Turcilor. Că într-această vreame s-au rădicat Otoman Turcul, fiara cea rea și cumplită, de au supus multă parte a Răsăritului, ce să numește Anadol, carele, înghesuind pre Împărații Grecilor cu luarea pămîntului lor de la Anadol, poate fi că făcea [14] jalbă țărălor creștinești, dând știre de întâmplările acestea. De care auzind și Radul Negrul-Vodă, și-au mutat scaunul den coace de plaiu, pentru ca să-și facă întărituri locurilor de paza oamenilor, și să-i fie mai lesne a păzi pre cei den Ardeal, de s-ar cumva apropia Turcii. Iaste și altă pricină a socoti, și poate fi să să fie învrăjbit Domnul Rumânilor cu domnii Ungurilor și cu ai Sașilor, de nescaiva pricini, și de aceia să fie mutat den coace. Și nu iaste a nu să crede aceasta, că, după ce au trecut Domnul den coace, n-au mai avut stăpînire peste Rumâni în Ardeal ; iar nici pre dânsul să-l stăpînească cineva n-au fost : ci den plaiu încolo stăpânia Ungurii, și den plaiu încoace stăpânia Domnul, până în Dunăre. Și, pentru ca să arate că nu iaste supus nimănui, să scrie în hrisoave samodărjăț (adecă singur stăpânitoriu). Ci, ori așa, ori într-alt chip să fie fost, nu să zminteaște istoria ; că, ori una să socotească cineva și, ori alta, — nu va greși.

Ci dar Radul-Vodă s-au așăzat în câtăva vreme în Câmpul-Lung, unde și mănăstire frumoasă și mare au făcut. După aceaia s-au dus la Argeș, de au făcut Scaunul acolo, făcînd curți domnești, și bisearică, care și pînă astăzi iaste. Și au început a-și

[14] Adecă împărații.

tocmi și a-și drege țara cu județe, cu judecători, cu boierii și cu altele ce era de folosul Domniei și a țărăi, lățindu-să până în Dunăre și până în Siret. Alt ce au mai făcut acest Domn întru 24 de ani ai Domniei lui, nimeni nimic nu pomenește [15].

III

DESCĂLECATUL MOLDOVEI

1. **Chronicon dubnicense,** *Hist. Hungaricae Fontes Domestici* p. 191 : SS III, ed. Florianus, Pécs, 1884.

214. Huius eciam tempore Bogdan voyuoda ulachorum de Maramorisio, coadunatis sibi wolachis eiusdem districtus in terram Moldauie, corone regni Hungarie subiectam, sed a multo tempore propter vicinitatem tartarorum habitatoribus desti-

[15] (Nota lui N. Iorga) Cronica „anonimă“, a lui Stoica Ludescu, căreia-i răspunde Constantin Căpitanul, e, în ceea ce privește originile, cu mult în urma primii tradiții păstrate în mărturisirea călugărilor de la Dealu (de la începutul secolului al XVI-lea ; păstrată de Della Valle ; *Magyar Történelmi Tár,* III, p. 23). Ea nu știe nimic despre Traian și are numai o idee confuză despre originea romană. Din această idee, din noțiunea contemporană a Băniei oltene, din tradiția că au fost odată Bani la Severin și Strehaia, din cunoașterea hotarelor Banatului, naivul scriitor scoate întîia parte a legendei întroducătoare. Din adausul („adecă Băsărăbeștii“ al unui copist român la cuvintele „îi era (unui neam) numele de moșie Banoveții“, el derivă părerea, ce s-a răspîndit așa de mult la istoricii noi, că „boiarii“ Romanilor așezați în Oltenia „puseră Banoveț (!) un neam ce le zicea Basarabi“. Din numele de „Ungrovlachia“ ce găsise în documente, din titlul Amlașului și Făgărașului la vechii Domni, el deduce descălecarea de peste munte și așează în ordinea lor geografică de sus în jos cele două Scaune domnești mai vechi. Din superioritatea Domnului asupra Banului, el deduce închinarea „Băsărăbeștilor“ către Domnii noi, veniți de la Unguri. Din legenda legată de Cetatea Negrului Vodă din munți a făcut Domnia întâiului Voievod Negru, căruia-i dă un titlu fals și-i presupune un mormînt, nedovedit, la Argeș. — Legenda lui Negru-Vodă, primul Domn, era statornicită la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cum se vede din Luccari și un document de la Alexandru-Vodă, în Hasdeu, *Negru-Vodă,* facsimile. — Cf. țeranul „Radul Negru“ din Tîrșor (1503), în *Quellen der St. Kronstadt,* I, p. 4.

tuta, clandestine recessit. Et quamuis per exercitum ipsius regis sepius impugnatus extitisset : tamen crescente magna numerositate wolachorum in illa terra habitancium, in regnum est dilatata. Voyvoda vero qui per wolachos ipsius regni eliguntur, se esse vasallos regis Hungarie profitentur, et ad homagium prestandum obligantur, cum censo persoluere consueto.

Cf.*Chronicon Budense,* ed. Podhradczky, Budae, 1838, p. 337—338 și Thurocz, ed. Schwandtner, I, p. 196. V. Onciul, *Originele Principatelor Române,* p. 241, n. 39 : „Domnia lui Ludovic (1342—1382) din aceste cronice e scrisă de notarul său Ioan de Kükülló". Pot fi însă și unele adaosuri. În această privință, cf. N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains,* II, Acad. Roumaine, *Bullet de la sect. hist.,* X, 1923, p. 15 : „*C'est* — étant donné ce nom même de Moldavie, venant de la rivière de la Moldova, une notice ultérieure, d'autant plus qu'il est question de plusieurs Voïvodes : il faut donc penser aux années 1380—1390".

2. **Ioannis Dlugossi s. Longini Historiae Polonicae,** Libri XII, Francoforti, 1711, T.I.

1325. „Wladislaus Poloniae Rex... expeditionem ea aestate contra *Marchiam Brandeburgensem* et *Voldemarum* eius Marchionem indicit. Et contractis magnis suarum gentium copiis, auxiliis etiam vicinorum populorum, videlicet *Ruthenorum, Valachorum* et *Lithuanorum* stipatus, *Marcham Brandeburgensem* citra et ultra *Odram* sitam, post festum S. *Ioannis* Baptistae ingreditur..." Col. 989.

1359. „*Stephano Moldaviae* Voievodae, apud *Valachos* mortuo, quorum maiores et aboriginarii de *Italiae* Regno pulsi (genus et natio *Volscorum* esse fuisseque creduntur) veteribus Dominis et colonis *Ruthenis,* primum subdole, deinde abundante in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam occuparunt, in *Ruthenorumque* ritus et mores, quo facilior proveniret occupatio, a propriis degenerantes, transmigrarunt. Dura inter duos filios mortui Palatini, videlicet *Stephanum* et *Petrum,* contentio de Principatu et illius successione, suboritur. Petro enim, quamvis minori natu, quod ingenii liberalioris esset, maior pars *Valachorum* favebat. Is quoque et industria qua pollebat, et Provincialium *Hungarorum* favore, pulso *Stephano* et boiaris, quos in suam partem pellicere non poterat, solus occupat *Moldaviae* Principatum. *Stephanus* autem natu maior, cum suarum partium Boiaris, et indignitatem suarum iniuriarum non ferens, et veritus, ne *Petrus* frater, nactus Principatum, crudelius in se quicquam consuleret, ad *Casimirum Poloniae* Regem, et thesauris et milite abundantem confugit, petens *se per illum in Principatum restitui, et suae necessitati propitia subventione misereri :* Spondens et obligans tam se, quam universos suos Successores Palatinos, et terram *Moldaviae,* in fide, obedientia, et subiectione *Casimiri* Regis, et suorum successorum Regum *Poloniae,* perpetuo mansuros. Quae quidem conditio, cum a *Casimiro* Rege, Consiliarii Regni probantibus, accepta esset, mittit *Casimirus* Rex, ex *Cracoviensibus, Sandomiriensibus, Lublinensibus,* et *Russiae* militibus exercitum, cum *Stephano,* qui illum in Sedem *Moldaviae* restituat. Is post diem SS. Apostolorum *Petri* et *Pauli,* ex penatibus egressus, dum terram hostilem attigisset, pluribus secundis successibus usus, aliquot etiam particulares conflictus, feliciter cum hoste, in plenam et universalem dimicationem non veniente, reportavit.

Petrus autem minor natu, dum cum *Stephano* et *Polonorum* exercitu aperte decernere sibi periculosum vidisset, astu et dolo rem tentare agressus est. Sylvae erant vastae, et in longum porrectae, *Plonyni* a solitudine, et quod profectum non afferunt, nec cultae sunt aut arabiles, in terra *Sepenicensi* sitae, quas, ut praemisimus, *Plonyni* Valachi vocant, quibus exercitus *Polonicus,* ut gradum at interiora et plana promoveret, transiturus erat ; Earum sylvarum dextra laevaque secus viam *Valachi* de parte hostili, ita ferris arbores inciderant, ut immotae starent, ictu facile impulsae prociderent, easque accuratissime, sabulo contecti et gramine observabant. *Polonis* itaque saltum intrantibus, *Valachi* extrema arborum succisarum impellunt, aliam in aliam cadentem et ruentem, atque viciniorem praecipitantem, et strage ancipiti viros, equos armaque sine bello obruunt et devincunt. Arborum siquidem truncis, et ramorum fragmentis, milites insignes exanimati et oppressi sunt, plerique in pedibus aut manibus, aut aliqua parte corporis mutilati.

Caetera omnis multitudo inopinato malo perculsa, sub iugum et dedictionem venit : maiorque aliquanto captorum, quam caesorum numerus fuit. Praeda omni et spoliis hostes potiti, tanto hosti gratior quanto integrior. Nam etsi equorum magna pars strage arborum conciderit ; arma tamen, vestes et caeterae res; quoniam per fugam evadere quisquam, nec referre quicquam valuit, a victoribus occupatae. Ad eas insidias *Polonorum* exercitus, *Valachorum* parte, cui ferebat suffragio, prodente, praecipitatus est magis, quam sua negligentia aut ignavia, quae cum parte adversa reconciliatione et intelligentia habita, auxiliares suos Polonos, insidias huiusmodi et laqueos, maligna vafricie perferre coegit. Ea clade *Casimiro* Regi nunciata, illico misit, qui omnes captivos redimerent. Et *Valachis* potestatem redimendi captivos facile facientibus, omnes milites, et omne vulgus permiscuum, facili aere redemptum est. Captus fuit in clade huiusmodi, *Sbigneus* de *Oleschnica* miles, de domo *Dambno, Sbignei* Cardinalis et Episcopi *Cracoviensis* avus. Qui in diem mortis claudicare coactus, propter tibiarum violationem, quae tunc illi provenerat. *Navogius* de *Thacin,* filius *Andreae* de Thacin *Craconviensis.* Palatini, cum inter tumultum manus *Valachorum,* effugisset, patris et amicorum devitans conspectum, ex cladis loco *Romam* abiit, et se fieri Presbyterum (iam enim unica consors quam duxerat diem obierat) ordinavit. Qui postea in patriam reversus, in Decanum *Cracoviensem* fuit promotus. Sylvarum huiusmodi densitas, temporis processu in culturam et camporum planiciem redacta. Undecim signa ea clade capta, quorum tria Regia sive terrestria, *Cracoviense, Sandomiriense* et *Leopoliense,* novem militaria, videlicet *Bipennium,* quod praefatus *Navogius* erexerat, alterum de *Leliwa,* tertium *Vulpium,* quartum Ravitarum, quintum *Gryphonum,* sextum *Srzeniavitarum,* septimum *Habdancorum,* octavum *Polucosarum* et nonum *Streparum* erant" (col. 1122—24).

Cf. și Filippo Buonaccorsi Callimaco, *Monumenta Poloniae Historica — Pomniki Dziejowe Polski,* VI, p. 236—238. Textele au fost reproduse (necomplect) și ca anexă la memoriul d-lui I. Nistor, *Lucius Aprovianus, eroul Țării Șipenițului. Anal. Acad. Române,* Mem. secț. ist., s. 3-a, XXIII, p. 172 și urm.

3. Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche. Texte slave cu studiu, traduceri și note de Ioan Bogdan, p. 193.

Povestire în scurtu despre Domnii Moldovenesci.

A) CRONICA ȘI ANALELE PUTNENE

Traducerea :

În anulu 6867 (= 1359) de la facerea lumei, cu voea lui Dumnezeu, s-au începutu țéra Moldovei. Și s-au început astŭfelŭ :

Venitŭ-au *Dragoșŭ* voevodu din Maramureșŭ, de la țéra Unguréscă, la vînatŭ după unŭ zimbru și au domnitŭ 2 ani.

B) LETOPISEȚUL DE LA BISTRIȚA, 1359—1506

Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor. Adunate și publicate cu traduceri și adnotațiuni de Ioan Bogdan, p. 49.

Traducerea : Acesta e letopisețul de cînd cu voia lui Dumnezeu s-a început țara moldovenească.

În anul 6867 (=1359) veni Dragoș voevod din țara ungurească, de la Maramurăș, la vînat după un zimbru și domni 2 ani.

C) CRONICA SERBOMOLDOVENEASCĂ DE LA NEAMȚ, 325—1512

Ibid., p. 100.

Traducerea : Împărații creștini. Întîiul sobor.

Așadar de la începutul lumei până pe vremea acestor împărați au trecut 6867 de ani (=1359 de la Christos) ; în acest an, cu mila lui Dumnezeu, s-a început țara moldovenească. Venit-au Dragoșe voevod din țara Ungurească de la Maramurăș la vînat după un zimbru.

D) CRONICA MOLDOPOLONĂ

Vechile cronice moldovenești pînă la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri și note de Ioan Bogdan, p. 223.

Cronica țerei Moldovei și a Domnilorŭ ei, cum dintru-ntîiu au venitŭ Moldovenii în țéra Moldovenéscă și cine au fostŭ întîiulŭ lorŭ domnŭ sau voevodŭ, în anulu de la facerea lumei 6867, iar de la nascerea lui Hristosŭ 1359.

Iași, 1566, Octomvrie 28

Cu voia lui Dumnezeu întîiulŭ voevodŭ *Dragoșŭ* au venitŭ ca venătorŭ din țéra Ungurécsă, de la loculŭ și apa Maramureșŭ, pe urma unui zimbru, ce l-au ucisŭ lîngă apa Moldovei, și s-au veselitŭ acolo cu boierii sei și i-au plăcutŭ țéra și au remasŭ într-însa și au descălecatŭ-o cu Moldoveni din țera Ungurécsă și le-au fostŭ domnu 2 ani.

4. **Cronica anonimă.** Vechile cronici moldovenesci pînă la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri și note de Ioan Bogdan, p. 235—238.

Povestire în scurtŭ despre Domnii Moldovenesci, de cînd s-au începutŭ țéra Moldovenéscă.

La anulŭ 6867 (=1359) [16] pornitŭ-au din cetatea Veneției doi frați, Romanŭ și Vlahata, ce erau de legea creștinéscă și fugeau de góna ereticilorŭ în potriva creștinilorŭ și ajunsŭ-au la loculŭ ce se chiamă Vechiulŭ Rimŭ și și-au ziditŭ sieși cetate după numele lorŭ, Romanŭ, și și-au trăitŭ traiulŭ, ei și neamulŭ lorŭ, pînă ce au trecutŭ Formosŭ papa de la pravoslavie la lătinie.

Și după despărțirea legei lui Hristosŭ și-au ziditŭ Lătinii o nouă cetate și i-au pusŭ numele Noulŭ Rîmŭ și au chematŭ pe Romăneni la sine în lătinie, în Noulŭ Rîmŭ ; dar Romănenii n-au voitŭ, ci au începutŭ luptă mare cu dînșii și nu s-au despărțitŭ de legea creștinéscă. Și de atunci încóce au fostŭ mereu în luptă unii cu alții pînă la domnia lui Vladislavŭ,

[16] [Hasdeu, *Negru-Vodă*, p. CLXII credea că punctuația e greșită și că data se leagă de fraza precedentă : de cînd s-au început țara Moldovenească la anul 6867 (= 1359)].

craiulŭ ungurescŭ. Iar Vladislavŭ craiulŭ era nepotŭ de frate lui Sava, arhiepiscopulŭ serbescu, și fusese botezatŭ de dînsulŭ și se ținea de legea creștinéscă în lăuntrulŭ inimei séle, dar după vorbă și după podóbele crăiesci era lătinŭ.

Și în vremile lui Vladislavŭ craiulu s-au pornitŭ cu resboiu în potriva Ungurilorŭ Tătarii cu cnézulŭ Neimetŭ din pustiile [17] lorŭ de la apa Prutului și de la apa Moldovei și au trecutŭ peste munții cei înalți din Ardélu și țéra Ungurésca [18] și au ajunsŭ la apa Moreșului și s-au opritŭ acolo. Auzindŭ Vladislavŭ, craiulu ungurescŭ, de năvala Tătarilorŭ, trimese îndată la Rîmŭ, la împăratulŭ și la papa, să-i vie în ajutorŭ ; trimese și la vechii Rîmleni și la Romăneni [19]. Atunci s-au unitŭ noii Rîmleni cu vechii Rîmleni și au venitŭ la țéra Ungurésca spre ajutorŭ craiului Vladislavŭ.

Dar noii Rîmleni au trimesŭ în taină craiului Vladislavŭ scrisóre în care scriea : „Marelui craiu Ungurescŭ Vladislavŭ. Vechii Rîmleni sunt în luptă cu noi din pricina legei, căci n-au voitŭ să trécă cu noi la legea nouă lătinéscă, ci trăescŭ în legea grecéscă în vechiulŭ Rîmu. Iar acum au venitŭ cu toții împreună cu noi spre ajutorulŭ teu, lăsîndu-și în vechiulŭ Rîmu numai femeile și copiii cei mici. Iar noi suntemŭ de aceeași lege cu tine, prietinilorŭ tei suntemŭ prietini, dușmanilorŭ tei dușmani ; deci ai face bine, dacă i-ai trimete pe ei înaintea tuturorŭ celorŭ-lalți ómeni în potriva Tătarilorŭ, că doară vorŭ cădea cu toții în luptă ; iar dacă Dumnedzeu îi va feri de Tătari, să-i lași în țéra ta, ca să nu se mai întórcă în vechiulŭ Rîmŭ, iar pe femeile și copiii lorŭ îi vomŭ lua în legea nóstră lătinéscă".

Și nu după multă vreme s-au dat luptă mare între Vladislavŭ craiulŭ ungurescŭ și între Neimetŭ cnézulŭ tătărescu la apa Tisei ; și mai întîiu de toți au întratŭ în luptă vechii Rîmleni,

[17] Cu „pustie" amu tradusu pe rusesculu кочевище = locu unde rătăcescu nomadzii ; s-ar putea traduce și prin „stepă". Terminulu „pustie" se găsesce cu acestu înțelesu în cronicari.

[18] [Hasdeu, *ibid.* p. CLXV traduce : „au trecut peste munții cei înalți și curmeziș prin țara cea Ungurească a Ardealului"].

[19] Acesta e unu pleonasmu, pricinuitu probabilu prin greșéla unui copistu, care a pusu în textulu rusescu «къ старымъ Рымляном и къ Романовцемъ» în locuu de «къ новымъ».

după ei Unguri mulți și Rîmlenii cei de legea lătinéscă, și au bătutŭ pe Tătari mai întîiu vechii Rîmleni, apoi Ungurii și Romănenii[20], și n-au peritu mulți dintre vechii Rîmleni.

Vladislavŭ, craiulŭ ungurescŭ, fórte s-au bucuratŭ de acestŭ ajutorŭ dumnezeescŭ, iar pe vechii Rîmleni i-au cinstitŭ și i-au miluitŭ fórte pentru vitejia lorŭ și le-au aretatŭ apoi scrisórea noilorŭ Rîmleni, ce i-au fost scrisŭ-o aceștia de ei și de femeile lorŭ, și i-au chematŭ la sine în slujbă, ca să nu se mai întórcă în vechiulŭ Rîmŭ și să péră de mîna noilorŭ Rîmleni. Vezendŭ ei scrisórea crăéscă, n-au crezutŭ, ci s-au rugatŭ de craiu să le îngăduie a trimete ómeni, cari să caute și să vadă dacă mai trăescŭ ori nu în vechiulŭ Rîmu femeile și copiii lorŭ. Și s-au dusŭ soli și s-au întorsŭ curîndŭ și le-au spusŭ : cetatea nóstră, vechiulŭ Rîmŭ, e derămată, iar pe femeile și copiii noștri i-au luatŭ noii Rîmleni în legea lorŭ lătinéscă.

Atunci s-au rugatŭ de craiulŭ Vladislavŭ să nu-i siléscă a trece la legea latinéscă, ci să-i lase a trăi în legea lorŭ creștinéscă, în legea grecéscă, și să le dea pămentu de traiu. Iar Vladislavŭ craiulŭ cu mare bucurie i-au primitŭ și le-au datŭ pămentŭ în Maramoreșŭ, între apele Moreșului și Tisei, loculŭ ce se chiamă Crișŭ, și acolo s-au adunatŭ și s-au așezatŭ Rîmlenii, și trăindŭ acolo, au începutŭ a-și lua femei Unguroaice de legea latinéscă și a le întórce la legea lorŭ creștinéscă, și astŭ-felŭ trăescŭ pînă astăzi.

Și era între ei unŭ bărbatŭ cu minte și vitezŭ cu numele *Dragoșŭ* și s-au pornitŭ odată cu tovarășii sei la venatŭ de fiare selbatice și au datŭ pe sub munții cei înalți de urma unui zimbru și s-au dusŭ pe urma zimbrului peste munții cei înalți și au trecutu munții și au ajunsŭ totŭ pe urma zimbrului la nisce șesóse și prea frumóse locuri și au ajunsu pe zimbrulŭ la țermulŭ unei ape, sub o răchită, și l-au ucisŭ și s-au ospetatŭ din venatulŭ lorŭ.

Și le-au venitŭ de la Dumnezeu gîndŭ în inima lorŭ, să-și caute locŭ de traiu și să se așeze acolo, și s-au unitŭ cu toții și

[20] Și aci avemu a face cu o greșélă în textulu rusescu, care are Романовове în locu de новые Римляне.

au hotărîtŭ să remîe acolo, și s-au întorsŭ îndărătŭ și au povestitŭ tuturorŭ celorŭ-lalți de frumusețea țerii și de apele și de isvórele ei, ca să se așeze și ei acolo ; și le-au plăcutu tovarășilorŭ lorŭ gîndulŭ acesta, și au hotărîtŭ să mérgă și ei unde fuseseră tovarășii lorŭ, și au căutatu să-și alégă locŭ căci de jurŭ împrejurŭ era pustiu, iar pe la mărgini Tătari rătăcitori cu turmele, și s-au rugatŭ apoi de Vladislavŭ, craiulŭ ungurescŭ, să le dea drumulŭ, iar Vladislavŭ craiulŭ cu mare milostivire i-au lăsatŭ să plece.

Și plecat-au din Maramoreșŭ cu toți tovarășii lorŭ și cu femeile și cu copiii lorŭ peste munții cei înalți, și tăindu pădurile și înlăturîndŭ petrile, trecutŭ-au munții cu ajutorulŭ lui Dumnezeu și venitŭ-au la loculŭ unde Dragoșŭ omorîse zimbrulŭ, și le-au plăcutŭ loculŭ și s-au așezatŭ acolo și și-au alesŭ dintre dînșii pe unŭ omŭ înțeleptŭ, cu numele Dragoșŭ, și l-au numitŭ sieși domnŭ și voevodŭ. Și de atunci s-au începutu cu voia lui Dumnezeu țéra Moldovénescă.

Iar Dragoșŭ voevodŭ au descălecatŭ întîiulŭ pe apa Moldovei (anume Bourenii) [21], mai apoi au descălecatŭ loculŭ Baia și alte locuri dealungulŭ apeloru și isvórelorŭ, și și-au făcutŭ pecete domnéscă pentru tótă țéra unu capu de zimbru. Și au domnitŭ Dragoșŭ voevodŭ 2 ani.

5. **Grigore Ureche Vornicul și Simion Dascălul, Letopisețul Țării Moldovei,** ed. Const. C. Giurescu, Clasicii Români Comentați, Craiova, 1934, p. 4—12.

Predoslovia descălecării a țării Moldovei din ceputul ei.

...Vor unii Moldovei să-i zică că au chemat-o Știția sau Schithia pre limba slovenească, ce Știția cuprinde loc mult, nu numai al nostru, ce închide și Ardealul și țara muntenească și cîmpii peste Nistru, de cuprinde o parte mare și din țara leșască. Chematu-o-au unii și Flachia, ce scriu letopisețele latinești, de pre numele hatmanului rîmlenesc ce l-au chemat Flacus, carele au

[21] Adăogatu de noi. Cf. p. 68.

bătut războiu cu Stiţii pre aceste locuri şi schimbîndu-se şi schimonosindu-se numele, din Flachia i-au zis Vlahia. Ce noi acesta nume nu-l putem da ţării noastre Moldovei, ce ţării munteneşti, că ei nu vor să desparţă să facă două ţări, ce scriu că au fost tot o ţară şi un loc, iar noi aflăm că Moldova s-au descălecat mai pre urmă şi Muntenii mai dintîiu, măcar că s-au tras de la un izvor, Muntenii întîiu, iar Moldovenii mai pe urmă de păstori nimerind. Că umblînd păstorii de la Ardeal, ce se chiamă Maramureş, în munţi cu dobitoacele, au dat de o fiară ce se chiamă buor, şi după multă goană ce o au gonit prin munţi cu dulăi, o au scos la şesul apei Moldovei. Acolea fiind şi fiara obosită, au ucis-o în locul unde se chiamă acum Buorenii, dacă s-au descălecat sat, şi hierul ţării sau pecetea cap de bour se însemnează. Şi căţeaoa, cu care au gonit acea fiară, au crăpat, pre care o au chiemat Molda, iară apei de pre numele căţelei Moldei i-au zis Molda, sau, cumu-i zic unii, Moldova ; aşijderea şi ţării de pre numele apei i-au pus numele Moldova.

...De ijderenia Moldovenilor, de unde sînt ei (de la Maramureş este ijderenia lor) de au venit pre aceste locuri.

Scrie letopiseţul cel unguresc că oare cînd pre aceste locuri au fost lăcuind Tătari ; mai plodindu-se şi înmulţindu-se, s-au tins de au trecut şi preste munţi la Ardeal şi împingînd pre Unguri din ocinile sale, n-au mai putut suferi, ce singur Laslău, craiul unguresc, carele-i zic că au fost vîlhovnic, s-au sculat de s-au dus la împăratul Rîmului, de şi-au cerşut oaste într-ajutoriu împotriva vrăjmaşilor săi. Ce împăratul Rîmului alt ajutoriu nu i-au făgăduit, ce i-au dat răspuns într-acesta chip, de au zis : Eu sînt jurat, cînd am stătut la împărăţie, om de sabia mea şi de judeţul mieu să nu pice ; pentru aceea mulţi oameni răi s-au făcut în ţara mea, şi cîte temniţe am, toate sunt pline de dînşii, şi nu mai am ce le face, ce ţi-i voiu da ţie să faci izbîndă cu dînşii, şi eu să-mi curăţesc ţara de dînşii, iar tu în ţara mea să nu-i mai aduci, că ţi-i dăruiesc ţie. Şi de sîrg învăţă de-i strînseră pre toţi la un loc de pretutinderea, şi i-au însemnat pre toţi, de i-au ars înprejurul capului, de le-au pîrjolit părul cu un hier înhierbîntat, care semn trăieşte şi pînă astăzi în ţara Moldovei şi la Maramureş, de se cehluesc prejur cap.

Deci Laslău craiu, dacă au luat acel ajutoriu tîlhăresc de la împăratul Rîmului, au silit la ţara ungurească, şi de aci pre cîşlegile Născutului cu toată puterea s-au apucat de Tătari a-i bate şi a-i goni, de i-au trecut muntele în ceastă ţară pre la Rodna, pre care cale şi semne prin stînci de piatră în două locuri se află făcute de Laslău craiu. Şi aşa gonindu-i prin munţi, scos-au şi pre aceşti Tătari, carii au fost lăcuitori la Moldova, de i-au gonit pînă i-au trecut apa Siretului. Acolo Laslău craiu, ce se chiamă leşaşte Stanislav, stînd în ţărmurile apei, au strigat ungureşte : *seretem, seretem,* ce se zice româneşte : place-mi, place-mi (aşa cum am zice pre limba noastră : aşa-mi place, aşa-mi place). Mai apoi dacă s-au descălecat ţară, după cuvîntul craiului ce au zis *seretem,* au pus nume apei Siretul. Şi după multă goană ce au gonit pre Tătari, i-au trecut peste Nistru la Crîm, unde şi pînă astăzi trăesc. De acolo s-au întors Laslău craiu îndărăpt cu mare laudă şi biruinţă, şi sosind la scaunu său în ziua de lăsatul secului, cerşutu-şi-au blagoslovenie la vlădicii săi, să-l lase trei zile să se veselească, cu doamnă-sa şi cu boierii săi. Şi aşa l-au blagoslovit de au lăsat sec Marţi cu toată curtea sa, care obiceiu se ţine la legea lor şi pînă astăzi, de lasă sec Marţi în săptămîna postului celui mare dintîiu.

Ce această poveste a lui Laslău craiu, ce spune că au gonit pre aceşti Tătari, nu o au scos Ureche vornicul din letopiseţul cel leşesc, ci eu Simion Dascălul o am izvodit din letopiseţul cel unguresc, care poveste o am socotit, pre semne ce arată, că poate fi adevărată.

De descălecarea Maramureşului

Laslău, craiu unguresc, după izbîndă cu noroc ce au făcut de răsipi pre cei Tătari şi se aşeză la scaunul său, sfătuitu-s-au cu boierii săi, ce vor face cu acei tîlhari, ce-i adusese într-ajutoriu de la împăratul Rîmului, cu carii mare izbîndă făcuse, de răsipise puterea acelori Tătari ; ca să le dea loc şi ocine în ţară nu suferia Ungurii cei de moşie, văzînd că sînt nişte oameni răi şi

ucigaşi, socotind că, de se vor plodi şi se vor înmulţi, ei se vor întări, şi cîndai să nu li se prilejască vre-o price cu dînşii, să paţă mai rău decît cu Tătarii, mai apoi să nu le fie a pierde şi crăia. Ce le-au ales loc pustiu şi sălbatec, îngrădit cu munţi prin prejur, între ţara leşească şi ţara ungurească, unde se chiamă acum Maramureşul ; acolo i-au dus de le-au înpărţit hotare şi ocine şi locuri de sate şi tîrguri şi i-au nemişit pre toţi, unde şi pînă astăzi trăesc.

De descălecarea ţării Moldovei al doilea rînd, în ce chip şi cum s-au aşezat.

Această poveste, ce este de aicea în jos, care spune de înoirea ţării Moldovei, este izvodită de Ureche vornicul din letopiseţul cel (latinesc), care poveste o am socotit că se tocmeşte întru tot cu predoslovia letopiseţului cestui moldovenesc, însă mai pre scurt, iară predoslovia Moldovei tinde povestea mai deşchis şi deagiuns, cum arată înainte.

După răsipa ţării dintîi, cum spune mai sus că s-au pustiit de nevoia ostaşilor lui Flacus, hatmanul rîmlenesc, sau, cum spune la letopiseţul cel unguresc, de Laslău, craiul unguresc, cînd au răsipit Tătarii de pre acele locuri de au rămas locul pustiu, mai apoi, după multă vreme, cum scrie mai sus, cînd păstorii din munţii ungureşti, pogorînd după vînat, au nemerit la apa Moldovei, văzînd locuri desfătate, cu cîmpi deşchişi, cu ape curătoare, cu păduri dese, şi îndrăgind locul au tras pre ai săi de la Maramureş, şi pre alţii au îndemnat de au descălecat, întîiu supt munte, mai apoi adăogîndu-se şi crescînd înainte, nu numai apa Moldovei, ce nici Siretul nu i-au hotărît, ce s-au întins pînă la Nistru şi pînă la mare. Nici războae mai apoi făcea, ca să-şi apere ţara şi pămîntul său de către Ştiţi şi Goţi, şi de către vecini şi limbi ce era prin prejur, ce avînd purtători domnii lor, cari-i rădicase dintru sine, în ţara leşască de multe ori au intrat şi multă pradă şi izbîndă au făcut. Din cîmpi Tătarii i-au scos, că după răsipa ce i-au fost gonit pre Tătari oare cînd Laslău, craiul unguresc de pre aceste locuri, iarăşi au fost început a se tinde la cîmpi. Aşijderea şi Muntenilor nu numai

nevoe şi groază le făcea, ce şi domniile le schimba şi prea cine vrea ei priimea. Pre Ardeleni nu-i lăsa să odihnească, ce pururea le făcea nevoe, şi cetăţi multe le luase şi le lipise către ţara Moldovei, carele toate mai înainte la locurile sale se vor arăta. Mai apoi şi (cu) Turcii, carii se vedea ca o negură toată lumea acoperea, războae minunate făcea, de cîteva ori i-au şi biruit ; mai apoi de o au şi supus supt giugul lor, de multe ori i-au asudat rocoşindu-se, şi nu fără multă moarte şi pagubă în oameni pînă a o aşeza.

O poveste din predoslovia letopiseţului cestui moldovenesc

Ce într-însa spune că este făcută ţara din două limbi, din Români şi din Ruşi, de care lucru se cunoaşte că şi pînă astăzi este ţara giumătate de Ruşi şi giumătate de Români. Ce această poveste nu se află însemnată de Ureche vornicul, iar eu n-am vrut să las nici aceasta să nu pomenesc, socotind că cum am adus aminte de altele, ca să nu rămîe nici aceasta neînsemnată.

Scrie în letopiseţul moldovenesc la predoslovie de zice că, dacă au ucis acei vînători acel bour, întorcîndu-se înapoi, văzînd locuri desfătate, au luat pre cîmpi într-o parte şi au nemerit la locul unde este acum tîrgul Sucevei. Acolo mirosindu-le fum de foc, şi find locul despre apă, cu pădure mănuntă, au pogorît pre mirodenia fumului la locul unde este acum mînăstirea Eţcanii. Acolea pre acelaş loc au găsit o prisacă cu stupi şi un moşneag bătrîn de păzia stupii, de seminţie au fost rus şi l-au chemat Eţco, pre carele, dacă l-au întrebat vînătorii, ce omu-i şi din ce ţară este, el au spus că este rus din ţara leşască. Aşijderea şi de loc l-au întrebat, ce loc este acesta şi de ce stăpîn ascultă. Eţco au zis că este un loc pustiu şi fără stăpîn, de-l domnesc fierile şi păsările, şi se tinde locul în jos pînă la Dunăre, iară în sus pînă în Nistru de se hotăraşte cu ţara leşască, şi este un loc foarte bun de hrană. Înţelegînd vînătorii acest cuvînt, au sîrguit la Maramureş de şi-au tras oamenii săi într-această parte, şi pre alţii au îndemnat, şi au descălecat întîiu supt munte, şi s-au lăţit pre Moldova în jos. Iară Eţco prisăcariul, dacă au înţeles de descălecarea Maramureşenilor, îndată

s-au dus în ţara leşască de au adus Rusi mulţi şi i-au descălecat pre apa Sucevei în sus şi pre Siret despre Botoşani. Şi aşa de sîrg s-au lăţit Românii în gios şi Rusii în sus.

Aşijderea şi tîrgul Baia scrie că l-au descălecat nişte Saşi ce-au fost olari, iar Suceava scrie că o au descălecat nişte cojocari ungureşti, ce se chiamă pre limba lor suci, iar Suceava se chiamă pre limba ungurească cojocărie.

Aşa într-acesta chip se află să fi fost descălecarea ţării Moldovei.

De începutul domnilor ţării Moldovei...

Între acei păstori, ce au nemerit locul acesta, fost-au şi Dragoş, carele venise de la Maramureş, carele se vedea mai de cinste şi mai de folos decît toţi, pre carele cu toţii l-au pus mai mare şi purtătoriu de grijă.

Şi dacă au domnit 2 ani, s-au săvîrşit...

6. **Codex Bandinus.** Memoriu asupra scrierei lui Bandinus de la 1646, urmat de text, însoţit de acte şi documente, de V. A. Urechia, în *An. Ac. Rom., Mem. secţ. ist.*, seria 2, tom. XVI, p. 1—335.

La p. 306—307 se reproduce după Bandini cap. *Unde Moldavia denominatur.* Acest capitol e precedat de trei rînduri : unul ca titlu general pentru ceea ce va urma : *Annotationes Moldavicarum Rerum* şi două explicative : *De Moldavia vix aliqui et perfunctorie tradunt, aliqua hic ostendemus, quae apud scriptores vix legi, aut inveniri possunt.* De aici înainte urmează capitolul :

Unde Moldavia denominatur

Est fluvius Moldava ex Alpibus Transylvaniae delabens, a quo haec regio vel potius regnum Moldavia denominatur. Unde verò Moldava fluvius sui nominis originem derivet, ex historicorum monumentis nil certi constant, cum de hac provincia sub

hoc titulo, apud antiquos nulla fiat mentio. Ipse quoque Moldava fluvius, quale prius nomen habuerit, nullus mortalium meminit. Antiquitus enim terra ista juxta diversas regiones diversa quoque sortiebatur nomina : nam ex parte septentrionali pars Sarmatiae Bessarabia vocabatur, eiusque incolae dicebantur Sarmatae. Ad Orientem intra limites Scythiae europaeae continebatur, incolae erant Getae. Ad meridiem circa Danubium Thraces usurpabant, incolae erant Bessi. Ad occidentem partes submontanae in Dacia claudebantur, cujus incolae erant armis potentes, Romanisque diu restituerunt, tandem Trajanus bello sub jugum misit, ac ut in officio illos retineret, Roma et ex Italiae regionibus coloniam transtulit in Daciam, ubi Itali gentibus immixti nomen et lingvam amiserunt et qui ante a Italia nunc Valachi a Flacco duce ipsorum audiunt, qui ante circumjacentibus gentibus imperabant nunc imperata faciunt, solo hoc gaudent nomine, ut sua lingva Romani vocentur.

2. Trajanus in Transylvania et adjacentibus regionibus versus occidentem et meridiem versatus, ad has non penetravit plagas, unde nec coloniam ad has Sarmatiae et Scythiae partes transmisit, sed successu temporis cum Itali rerum Domini ipse transmisit, accidit ut tres Itali fratres primae nobilitatis cum decenti famulorum comitatu ex Transylvania ad Alpes venatum irent, quibus occurit fera insolitae proceritatis urus seu taurus sylvestris, quem illi per valles et montes insecuti, fera quasi ludibunda ubique praecucurrit. Dum insequuntur feram minimus fratrum Domucus nomine inter Alpes deficit, qui ad torrentem quiescens, a suo nomine ille torrens usque ad haec tempora vocatur Domucus.

Alii ludentem in oculis feram insequuntur et secundus e fratribus Volcha nominatus, viribus exhauritur ad fluentum, cujus denominatio etiam nunc est Volocha. Tertius quoque tandem fatigatus subsidit ad rivam gratiosissimo susurro strepentem, qui suo nomine Dragus nunc etiam appellatur. Postmodum resumptis viribus convenientes, dum simul insequuntur feram gracillimus caniculus Molda dictus fatigatus, ac in transitu occurentis fluvii submergitur qui deinde a Molda, Moldava denominatus huiusque nomen constanter retinuit. Fluvius iste a scaturigine per spatium 40 milliarium germanicorum prope op-

pidum Roman in Sered fluvium sinuose devolvitur, nomenque suum aminttit.

3. Quod vero ab hoc potius fluvio, quam a Sered vel Puruth haec provincia denominatur, trium fratrum virtus effecit, qui mactata fera et visa terrae ubertate reduces in Transylvaniam glebas terrae secum accepere, suaeque matri viduae ostendere. Sic suadente matre una cum tota familia et magna colonia migrarunt in hanc provinciam et prius penes fluvium Moldavam subsiderunt, qui singulari solertia insignes erant. Volchus tandem maximus fratrum in ducem eligitur, is non sanguine solum sed etiam virtute ac indole Romanus ex Alpibus prodiens longe lateque terram occupare caepit : quia vero a Moldava fluvio initium fecit ; quicquid spatti postea adjecit, Moldavia nomine terra appellata est, gens vero valacha a ducis Volchi sive Flacci virtute Valachus populus est intitulatus, quod nomen in Daciae quoque partibus manentes Itali Coloni, ab Volchi ducis virtutem libenter admiserunt.

4. Aliqui volunt Valachiam et Valachos nominis sui originem sumpsisse a Flacco qui erat dux eorum dum ex Italia in Daciam migrarent unde prius Flaccia, deinde mutatis et additis, syllabarum leteris Valachia dicta. Quidam vero a Germanis hoc nomen Italicae genti impositum, qui Italum vocant Wlach, a quo Valachus et Valachia deducitur. Alii opinantur a Volach, quod est valachicum s c a n t q u e r e t e (sic) nempe quod Itali ex sua patria in partes orientales deducti, partini Romae, partini ad maris littora e piscatorum conditione fuerint et quod sex Italici populi, homines scelestissimi, viarum obsessores extiterint, ideoque exules e patriis laribus ad has terras devenere. Et quidem in sui exilii memoriam, multi plebeii circumradunt caput, quasi instar funis caput circumligantis : cujus circumrasionis rationem aliqouties inquirentes, cum suspirio nonnulli reffondere ; ita nos docuere nostri majores, ut eorum posteri recordaremur, ex Romano Imperio a libera gente romana originem trahere et ob majorum crimina extorres a patria in aliena terra commorari. Istud sane nomen mordicus retinent ut Romani audiant et quod ex Italis oriundi nemo in dubium vocat a quo autem Valachi denominentur, haec modo dixisse sufficiat".

7. **Miron Costin : De neamul Moldovenilor,** ed. C. Giurescu, p. 47—48. *Capul al cincilea. De numele neamului acestor țări și de port și de legea creștinească de unde au luat.*

Așea și neamul acesta, de care scriem, a țărilor acestora numele derept și mai vechiu este Român, adecă Râmlean, de la Roma. Acest nume de la descălecatul lor de Traian, și cît au trăit pînă la pustiirea lor de pre aceste locuri, și cît au trăit în munți, în Maramorăș și pe Olt, tot acest nume au ținut și țin și pînă astăzi. Și încă mai bine Muntenii decît Moldovenii, că ei și acmu zic și scriu : Țara-Românească, ca și Românii cei din Ardeal. Iară streinii și țările înpregiur le-au pus acest nume Vlah, de pe Vloh, cum s-au mai pomenit. Vallios, Valashos, Olah, Voloșin, tot de streini sînt puse aceste nume de pre Italia, cărora zic Vloh ; apoi mai tîrziu Turcii, de pre numele domnului care au închinat țara întîi la Turci, ne zic Bogdani, Muntenilor Caravlah ; Grecii Bodganovlah, Muntenilor Vlahos. Că acest nume Moldovan ne este de pre apa Moldovei după al doilea descălecatul acestii țări de Dragoș-Vodă, și Muntenilor, ori de pre munte Muntean, ori de pre Olt Oltean, că Leșii așea le zic Molteni.

8. **Miron Costin : Cronica Țării Moldovei și a Munteniei. 1684.** *(în limba polonă) Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor.* Adunate și publicate cu traduceri și adnotațiuni de Ioan Bogdan, p. 184—185.

Traducerea : § 4. Despre pustiirea coloniei lui Traian prin Tătari.

Colonia lui Traian a ținut în locurile de care am vorbit ceva mai mult de o sută de ani, căci al treilea împărat după Traian, Adrian, cel care a întemeiat în Tracia Adrianopolul, după numele său, a poruncit să strice podul de peste Dunăre, cel făcut de Traian, din pricina năvălirilor tătărești, cărora nu putea să se

împotrivească. În contra Tătarilor, cari voeau să nimicească împărăţia romană şi colonia lui Traian, se împotriviseră multă vreme în cetăţile şi locurile mai întărite ; dar neputîndu-se împotrivi pînă în sfîrşit unei mulţimi aşa de numeroase de Tătari, cari veneau mereu tot mai mulţi, părăsiră aceste locuri şi unii dintre dînşii se întoarseră îndărăt în Italia, cei mai de frunte, alţii trecură munţii vecini cu noi şi se aşezară în Maramorăş pe rîuri, tocmai în mijlocul munţilor, pe care noi îi numim ungureşti. Iar cei din ţara muntenească tot în munţi s-au aşezat, pe apa Oltului. Şi a durat aşezarea lor în acele locuri multe veacuri, mai bine de o mie de ani ; cine vrea să ştie aceasta mai bine, n-are decît să citească cum în acest răstimp hanul Atila au năvălit în aceste părţi ale lumei, şi poporul slovăcesc sau slovenesc după dînsul.

§ 5. *Al doilea descălecat al ţării Moldovei şi Munteniei.*

Nu o dată şi nu o singură ordie au năvălit în tot cursul acestor vremi în părţile acestea, căci mai întîiu de toate au intrat ordiile care au alungat pe Români de acolo şi s-au aşezat singure în acele locuri ; după ele au venit Atila cu ordiile sale, care şi astăzi trăesc în marea Tartarie şi se numesc Hung sau, cum le zic Muscalli, Iuhrii. După Atila a venit poporul slovenesc, căci Grecii pun în aceste părţi întîi pe Atila şi apoi pe Sloveni. După toate aceste năvăliri, năvăliră din nou alte ordii, de care se alipiseră şi Ungurii şi care se luptară cu Românii din Maramorăş şi de pe Olt, căci ordiile întinzîndu-se în rătăcirile lor nestatornice ajunseră dincolo de munţi, unde şi astăzi se văd semnele caselor lor, peste munţi şi prin munţi. Toate părţile acestea, şi ţara Ardealului şi Maramorăşul şi ţara Oltului, erau sub Unguri, urmaşii hanului Atila, cînd Laslău, craiul ungurese, neputînd suferi pe Tătarii cari se întinseseră pînă în ţara Ardealului, adună împotriva lor oaste şi îi alungă întîi de dincolo de munţi, apoi trecînd cu oastea pe ceastă parte a munţilor, le dede o luptă din jos de Roman, un oraş al nostru de pe Siret ; biruindu-i şi văzîndu-i pe Tătari cum se înnecau în apa Siretului, craiul Laslău zise pe ungureşte : seretem, seretem, ceea ce înseamnă : aşa-mi place, aşa-mi place, şi de atunci pînă azi apa aceea se numeşte pentru vecie apa Siretului. Se vede şi de aci că de atunci şi pînă acum a trecut multă vreme, căci toate rîurile şi însuşi ţările îşi au numele lor de la a doua descălecare. După acea înfrîngere Tătarii se retraseră mai departe în cîmpuri, iar Românii, adecă Romanii, şi mai întîi „Montenii" sau „Muntenii" se coborîră din munţi la locuri mai deschise cu domnul lor Negrul ; nu mult după aceea ieşiră şi Moldovenii din Maramorăş cu Dragoş, întîiul lor domn, la ţara Moldovei şi ocupară mai întîi locurile de sub munţi. *Ibid.*, p. 185—186.

NOTĂ BIBLIOGRAFICĂ

Amintim, după indicaţiile d-lui prof. C. Grecescu, cîteva din lucrările mai importante cu privire la studiul critic al izvoarelor relative la întemeierea principatelor. (Pentru voievodatele din Ardeal, v. mai sus, p. 191 şi urm.).

IORGA N., *Cîteva note despre cronicele şi tradiţia noastră istorică*, în „An. Ac. Rom.", Mem. sec. ist., ser. 2-a, XXXIII, p. 129—146. (I. Legendă, tradiţie, istorie despre întemeierea Principatelor. *A)* Neagoe Basarab, „Negru Vodă" şi cîntecele sale. *B)* Cîntecul despre Dragoş-Vodă vînătorul. Legenda cărturărească a lui Roman şi Vlahata. II. Continuarea cronicei lui Constantin Cantacuzino).

IORGA N., *Istoria literaturii româneşti*, I (1925), ed. a II-a, Bucureşti, Pavel Suru, p. 400. Capitolul despre letopiseţele slave şi cel despre întîii cronicari pînă la 1688.

ONCIUL D., *Radu Negru şi originile Principatului Ţării-Româneşti*, în *Convorbiri literare*, 24 (1890), p. 817—833, 944—958, 1044—1055; 25 (1891), p. 41—50, 100—110, 529—539; 26 (1892), p. 24—38, 257—268, 332—337.

VUIA R., *Legenda lui Dragoş*. Contribuţiuni pentru explicarea originei şi formărei legendei privitoare la întemeierea Moldovei, în *Anuarul Inst. de Istorie naţională* din Cluj, I (1921—1922), Cluj, 1922, p. 300—309.

LAPEDATU AL., *Cum s-a alcătuit tradiţia naţională despre originile Ţării-Româneşti*, în *Anuarul Inst. de istorie naţională* din Cluj, II (1923), Cluj p. 289—314.

MINEA ILIE, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, în *Cercetări istorice*, I (1925), p. 190—368.

MIRON COSTIN, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara-Românească* (1684), ediţie şi traducere de P. P. Panaitescu, în „An. Ac. Rom.", Mem. sec. ist., ser. 3, t. X, 1929, p. 465 (101)—468 (104).

PANAITESCU P. P., *Cronica moldo-polonă*, în *Rev. ist. română*, I (1931), p. 113—123.

REZUMAT CRONOLOGIC

Începutul sec. X. Voievodate românești și slavo-române în partea de Vest și Nord-Vest a Transilvaniei, după tradiția cronicei Notarului Anonim.
976 Prima mențiune a Vlahilor „chervănari" între Prespa și Ohrida.
982 Poporul denumit de izvoare musulmane V. n. ndr. sau N. nd. r. de obîrșie romană, la Nordul Dunării, vecin cu Maghiarii și Moravii.
Sfîrșitul sec. X.—Începutul sec. XI. Începutul pătrunderii maghiare în Transilvania de Nord și Vest.
1019 Vlahii „din toată Bulgaria", amintiți de hrisovul împăratului bizantin Vasile al II-lea.
1070, 1100 Întîile mențiuni ale românilor la răsărit de Carpați. Tradiția istorică despre Vlahi în cronica rusească a lui Nestor.
1113 *Mercurius princeps Ultrasilvanus.*
1131—1141 Tradiția istorică a Notarului Anonim al regelui Bela (probabil al II-lea).
1164, 1166 Vlahii în armata Bizantină a lui Manuil Comnenul, în luptă împotriva Ungurilor. Păstori vlahi la marginile Galiției.
1176 *Leustachius*, întîiul voivod unguresc al Ardealului.
1185—1186 Răscoala Asăneștilor.
1199 Împăratul Ioniță cere coroana Papei Inocențiu al III-lea.
1202 Papa trimite coroana regală lui Ioniță Asan.
1207 Războiul între Ioniță Asan și împăratul latin din Constantinopol.
1222 *Terra Blacorum* din Ardeal în documentele cancelariei ungurești.
1241 Năvălirea tătarilor în Europa Centrală.
Basarab Ban în valea Oltului din Transilvania ?
1247 Voievodatele lui Litovoi și Seneslav de o parte și de alta a Oltului, în Oltenia și Muntenia.
Un voievod *Olaha* în drum spre curtea Hanului Batu, dincolo de Nipru.
1258 Sfîrșitul dinastiei Asăneștilor în Bulgaria.
1260 Valahii transilvăneni în armata ungurească la lupta de la Kreussenbrunn.
1273 „Pămîntul nesfîrșit al Dacilor", între stăpînirile ungurilor și alanilor, amintit de elogiu unui retor bizantin.

1277 Conflict între rutenii din Halici şi românii din Moldova.
1279 Răscoala lui Litovoi împotriva ungurilor.
1285 Năvălirea Tătarilor lui Nogai în Ardeal şi Ungaria.
1286 *Ymor filius Molday*, demnitar tătar.
1290 Menţiune a românilor în Crimeea. Dată presupusă a descălecatului lui Negru Vodă în Ţara Românească.
1291 Vlahii din Ardeal chemaţi la adunarea ordinelor, întrunită de regele Andrei al III-lea.
1292 Ei sunt înlocuiţi cu Cumanii.
1300 Laurenţiu, comite de Cîmpulung în Ţara Românească.
1307 Un voievod român vecin cu principatul de Halici, menţionat de cronica lui Ottokar de Styria (Maramureş sau Moldova).
1324 Întîia menţiune a lui Basarab, fiul lui Tihomir, domnitorul Ţării Româneşti.
1325 Românii din Moldova în ajutorul Polonilor în expediţia împotriva comitelui de Brandenburg.
1330 Biruinţa lui Basarab asupra regelui Ungariei Carol Robert de Anjou.
1343 Basarab recunoaşte suzeranitatea regelui Ludovic I. Bogdan, voievodul din Maramureş, răsculat împotriva regelui.
1345 Dată probabilă a descălecatului lui Dragoş în Moldova, sub suzeranitatea regelui Ungariei.
1355 Românii din Ardeal chemaţi la adunarea ordinelor de la Cluj.
1359 Dată posibilă a biruinţei voievozilor din Nordul Moldovei asupra polonilor. Trecerea lui Bogdan din Maramureş în Moldova (al doilea descălecat).
1377 Războiul lui Radu I, voievodul Ţării Româneşti, cu regele Ungariei Ludovic I şi ruperea legăturilor de vasalitate.
Sfîrşitul sec. XV.—Începutul sec. XVI. Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei în analele şi cronicele moldoveneşti.
Sfîrşitul sec. XVI.—Începutul sec. XVII. Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti în cronicele muntene.

NOTE ŞI COMENTARII
de *Valeriu Râpeanu*

Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945 a apărut sub egida Institutului de Istorie Universală „N. Iorga", în tipografia Monitorului Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1945.

Volumul cuprindea 263 pagini dintre care 223 p. studiul propriu zis, p. 225—231 reprezintă un rezumat în limba franceză, p. 233—257 anexa, p. 259 nota bibliografică ; p. 260—261 rezumat cronologic, p. 262—263 tabla de materii.

CUVÎNT ÎNAINTE

(1) Aşa cum am arătat şi în studiul introductiv, Gheorghe I. Brătianu a ocupat la Academia Română locul vacant după asasinarea lui N. Iorga, vezi p. XVII.

În răspunsul pe care conform uzanţelor îl dădea un academician de aceeaşi specialitate, în cazul de faţă istoricul Alex. Lapedatu, se spunea : „Despărţindu-te deci, temporar şi parţial de îndeletnicirile senine şi liniştite, de arhive şi biblioteci, despre care am vorbit pînă aici, te-ai dedicat, cu tot zelul şi priceperea unui gen de lucrări istorice, desigur mai actuale şi necesare, dar unele numai de discuţiuni şi controverse, iar altele numai de informaţiuni şi documentări". Istoricul se referea la *O enigmă şi un miracol istoric : poporul român*, despre care spunea : „Ca să imprimi însă acestui răspuns toată greutatea necesară a trebuit să revizuieşti întreaga problemă a originii şi alcătuirii poporului român în vederea unei expuneri de sinteză, mai completă şi mai bine susţinută, a acestei probleme, în lumina celor din urmă date şi rezultate ale cercetărilor istorice, lingvistice şi arheologice". Tot Alex. Lapedatu consideră că cercetările lui Gheorghe I. Brătianu s-au desfăşurat în două direcţii : „pe de o parte istorie medievală, cu deosebită privire la Orientul european, pe de alta istorie naţională, cu deosebită privire la problemele controversate sau nelămurite încă ale ei.

Căci — cum dovedeşte şi prima comunicare pe care ai făcut-o aici, ca membru titular al Academiei : *Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti*, spiritul d-tale pătrunzător se îndreaptă, se pare, cu predilecţie, către cercetarea acestui din urmă fel de probleme".

(2) După apariţia cărţii lui Gh. I. Brătianu, Editura Fundaţiei Regale pentru Literatură şi Artă — Biblioteca Enciclopedică a tipărit Dimitrie Onciul, *Opere Complete*, Tomul I, *Originile principatelor române*, ediţie critică adnotată de Aurelian Sacerdoţeanu, 1946, 422 p. Pe parcursul acestei cărţi, Gh. I. Brătianu va face deseori trimiteri la cartea lui Dimitrie Onciul.

I. INTRODUCERE : VALOAREA TRADIŢIEI CA IZVOR ISTORIC

(1) B. Petriceicu-Hasdeu, *Negru Vodă, un secol şi jumătate din începuturile statului Ţărei Româneşti (1230—1380)*, ca *introducere* la tomul IV din *„Etymologicum Magnum Romaniae* a se vedea B. Petriceicu-Hasdeu : *Etymologicum Magnum Romaniae*, Editura Minerva, 1976, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, p. 639—851 : „După cum se ştie şi după cum arată şi Hasdeu, fiecare capitol din *Etymologicum* era precedat de o introducere : «cuprinzînd o monografie istorico-filologică». La 1 ianuarie 1898 (cf. *Precuvîntarea*, ed. cit., p. 643) B. P. Hasdeu spune că s-a ocupat „foarte mult" de Negru-Vodă şi crede că în acel moment a „reuşit pe deplin în dezlegarea acestei anevoioase probleme".

„În studiul meu despre Basarabi am limpezit mai întîi elementul cel mai legendar, îmi mai rămîne dară momentul cel istoric despre întemeierea Ţării Româneşti". Capitolul II citat de Gh. I. Brătianu se intitulează *Literatura după „Istoria critică a românilor"* (cf. ediţia citată p. 662—690) şi prezintă modul în care a fost abordată această problemă după 1873 cînd publică prima ediţie a lucrării sale (*Istoria critică a românilor*. Capitolul prim înfăţişase „Literatura înainte de *Istoria critică a românilor* începînd cu cronicile munteneşti şi Miron Costin". Pe parcursul lucrării sale Gh. I. Brătianu va mai cita studiul lui B. P. Hasdeu în special la capitolul III, *Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti.*

(2) *Charles-Victor Langlois* (1863—1929). A fost profesor de paleografie şi de istoria Evului Mediu la Sorbona. A dat în special lucrări asupra acestei perioade din istoria Franţei. *Charles Seignobos* (1854—

1942) a fost, de asemeni, profesor la Sorbona şi a publicat mai multe lucrări privitoare la istoria Franţei. Opera sa este influenţată de şcoala germană şi metoda sa considerată „pozitivistă" acordă o importanţă exclusivă fixării „faptului". Dealtfel, cartea celor doi, a cărei primă ediţie a apărut în anul 1897, începea prin următoarea propoziţiune : „Istoria se face cu documente" (vezi *La critique des textes* de Robert Marichal, în *L'histoire et ses méthodes*, Encyclopédie de la Pléiade, N.R.F., Gallimard, 1961).

C. V. Langlois a fost profesorul lui N. Iorga. Istoricul român i-a creionat acest remarcabil portret : „Aici (la Sorbona, n.n.) era însă întrecînd pe toţi prin cea mai absolută şi mai rece rezervă, pînă într-atît încît ni se părea că voit nu ne recunoaşte pe stradă, un profesor care, înainte de toate, deşi declarînd că nu-şi recunoaşte nici o aptitudine — şi s-a retras peste puţin din învăţămînt, pentru a trece la conducerea, pe mulţi ani de zile, a Arhivelor Statului — caută să-şi formeze elevi şi altfel decît prin lucrările scrise de la Hautes Etudes şi să-i introducă în publicitate. Blond, cu ochii mici supt ochelari, cu un ascuţiş de barbă aproape tăios, puţin cîrn, cu un profil între Eschile şi Paul Verlaine — poetul suferinţelor şi capriciilor boeme semănînd astfel cu cel mai impecabil şi observat dintre erudiţi —, Charles V. Langlois, vorbea încet, cadenţat, sacadat, afecţionînd unele comparaţii cu aceea a «vinului nou în foale vechi». Acei mărunţi ochi de miop şi de observator m-au deosebit de la început dintre colegii francezi" (N. Iorga, *O viaţă de om — aşa cum a fost*, ed. III, p. 192, Editura Minerva, 1976). Numele lui Seignobos este citat de N. Iorga în *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. III, 1944, p. 18.

(3) *Ernst Bernheim* (1850—1942), istoric german. Numele său este citat de N. Iorga (vezi *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. cit., p. 15).

(4) *Ferdinand Lot* (1866—1952), istoric francez, mai întîi profesor la *Ecole practique des Hautes études*, apoi între 1909—1936 la Sorbona. Gheorghe I. Brătianu a fost elev al său în anii de după primul război mondial. S-a ocupat în special de Evul Mediu timpuriu, de sfîrşitul lumii antice, de invaziile barbare. Cartea sa *Les invasions barbares*, Payot, 1937, cuprindea un capitol intitulat *Une enigme et un miracle historique : le peuple roumain*, căruia Gh. I. Brătianu îi răspunde prin cartea sa *O enigmă şi un miracol istoric : poporul român*, 138 p., cu

5 planșe și 2 hărți afară din text. București, Fundația pentru literatură și artă, Regele Carol al II-lea. 1940. Cartea a apărut mai întîi în limba franceză în 1937, 134 p., avea 3 planșe și o hartă. În cuvîntul înainte la ediția a doua (1940), Gh. I. Brătianu spune: „Îndată ce a apărut cartea d-lui Ferdinand Lot asupra năvălirilor barbare, din care un capitol privea originile poporului român, enigmă și minune istorică în dezvoltarea noțiunilor, am socotit ca fost elev al eminentului medievist al Sorbonei, că îmi revenea sarcina de a-i răspunde, înainte chiar ca alții, mai apropiați de acest subiect prin studiile și specialitatea lor, să-și fi spus cuvîntul. Darea de seamă ce o pregăteam a luat însă repede proporțiile unui mic volum, care a și apărut în limba franceză, în vara anului 1937". Așa cum am arătat și în studiul introductiv, Ferdinand Lot a prețuit activitatea științifică a fostului său elev Gh. I. Brătianu citind, în ultima ediție a cărții sale fundamentale *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge*, lucrările savantului român (vezi studiul introductiv, p. XLVI—XLVII).

(5) Bineînțeles nu vom putea da în aceste note sumare bibliografia completă a problemelor dezbătute de Gheorghe I. Brătianu. Polemică și controverse s-au desfășurat după apariția cărții sale în jurul tradițiilor istorice ale Antichității. Ne vom mărgini deci a indica fie unele lucrări accesibile publicului român, fie unele lucrări fundamentale apărute pe această temă.

Două mari volume *Mythologies classiques. De la Méditeranée au Gange* — sub direcția lui P. Grimal, Larousse, 1963, 281 p. Acest volum cuprinde prefața *Omul și mitul* de P. Grimal și următoarele capitole: *Problema religiilor preistorice; mitologia Egiptului; mitologia la Sumer, Babylone și la Hittiți; mitologia semiților occidentali; mitologia greacă; mitologia romană, mitologia persană, mitologiile indiene.* Un alt volum apărut în aceeași colecție a editurii Larousse, 1963, 280 p., se intitulează *Mythologies des peuples lointains ou barbares* și tratează mitologiile celtice, germanice, slave, ugro-finice, mitologia Chinei, Japoniei, Americei de Nord, Americei Centrale, Americei de Sud, a Oceaniei, mitologiile africane, siberiene și cea eschimosă.

A se vedea, de asemeni, *Myths and Legends of all nations* de Herbert Spencer Robinson and Knox Wilson, Bantom Books — New-York, 1950.

Multe din numele și problemele citate aici se regăsesc cu explicațiile de rigoare în Guy Rochet: *Universul arheologiei* Tehnică/Istorie/Bilanț, traducere de Radu Florescu și Gloria Ceacalopol, prefața și note de Radu Florescu, Editura Meridiane, două volume.

(6) Două lucrări ale savantului M. I. Finley care dezbat această problemă au fost tipărite în limba română. Cea dintîi *Lumea lui Odiseu*, traducere de Liliana și D. M. Pippidi, Editura Științifică, 1968, și *Vechii Greci*, traducere și studiu introductiv de acad. Emil Condurache, 1974, Editura Eminescu, colecția Clepsidra. De asemeni, a se vedea Heinrich Schliemann, *Pe urmele lui Homer*, traducere și note de Ion Roman, introducere și comentarii de Radu Florescu, două volume, Editura Meridiane, 1979.

(7) *Victor Bérard* (1864—1931). Pe lîngă lucrarea citată de Gheorghe I. Brătianu, lui Victor Bérard i se datorează o traducere în limba franceză a *Odiseii* (1925) și alte lucrări de „geografie a Odiseii", printre care *Fenicienii și Odiseea. Peregrinările lui Ulysse.*

(8) *James Macpherson* (1736—1796), poet englez. Născut lîngă Kingussie, fiu de țăran, își face studiile la Aberdeen și la universitatea din Edinburgh. Era înzestrat cu un remarcabil talent literar, avînd cunoștințe de poezie gaelică, foarte populară în districtul său de baștină. În 1760, publică *Fragmente de Vechi Poeme culese în munții Scoției și traduse din limba gaelică sau ersă.* Apoi, cu ajutorul mai multor „gentilomi din Highlands", a creat, în 1762, *Fingal, vechi poem epic în șase cărți*, iar în 1763 *Temora*, un alt poem în opt cărți, pretinsă traducere din limba gaelică a unui poet pe nume Ossian. Poemul a fost foarte admirat (de Goethe printre alții) pentru ritm și pentru spiritul lui romantic, dar autenticitatea lui a fost contestată, mai cu seamă de dr. Johnson. Chemat să producă originalele, Macpherson a fost obligat să le contrafacă. O comisie numită după moartea lui să cerceteze poemele ossianice a informat că Macpherson a publicat o prelucrare liberă a tradiționalelor poeme gaelice, inserînd pasaje; o investigare ulterioară confirmă acest punct de vedere.

(9) Din perspectiva relației mit-istorie în legătură cu întemeierea Romei a se vedea lucrarea citată a lui Géorges Dumézil: *Mythe et épopée*, vol. I, second édition, 1968, capitolul *Naissance d'un peuple*, în special paragraful *Histoire et mythologie* (p. 281—284);
„Roma a avut mitologia ei și această mitologie ni s-a păstrat. Ea n-a fost nici de domeniul fantasticului nici cosmică; a fost națională și istorică. În timp ce Grecia și India dezvoltau în imagini grandioase ceea ce credeau a fi fost geneza și vîrstele lumii, haosul și creația, opera și faptele zeilor ziditori ai «Totului», Roma a vrut doar să repovestească, cu simplitatea proceselor-verbale, propriile începuturi și propriile perioade,

întemeierea și evoluția sa, faptele și aventura regilor care, credea ea, au format-o succesiv. Dar aceste povestiri datate și situate, într-o perspectivă apropiată, erau cu toate acestea în mare parte fictive și moștenite din vremea în care Roma nu exista încă și ele aveau același rol pe care îl aveau la Greci și la Indieni povestirile fantastice : ele justificau, autentificau ritualurile, legile, moravurile și toate componentele societății romane, ale caracterului și idealului roman ; apoi îi și distra pe fiii Lupoaicei (pentru că nu trebuie să neglijăm acest rol al miturilor), întărindu-le încrederea în ei înșiși și în destinul lor. Practic, în primele două cărți ale lui Tit-Liviu trebuie să căutăm echivalentul teogoniilor și cosmogoniilor altor popoare indo-europene. Citite astfel, toate aceste legende regale capătă un plus de interes" (p. 283).

Iar Pierre Grimal în cartea *La civilisation romaine*, Arthaud, 1968, p. 27, spune : „Legenda cu privire la începuturile Romei este astfel plină de «semne» pe care se străduiesc să le descifreze istoricii de astăzi. Oricare ar fi originea diferitelor legende (răpirea Sabinelor, crima lui Tarquiniu, luptele Horaților și ale Curiaților și multe altele) fie că e vorba de amintirea unor fapte reale, a unor vechi ritualuri interpretate sau de vestigii și mai îndepărtate încă, provenite din teogonii uitate, aceste povestiri reflectă tot atîtea convingeri profunde, atitudini determinante pentru gîndirea romană. Iată de ce oricine încearcă să surprindă secretul romanității trebuie să țină seama de ele, deoarece ele sînt tot atîtea stări de conștiință totdeauna prezente în sufletul colectiv al Romei."

(10) Ca și în cazul întemeierii Romei, vom cita aici un extras mai larg cu caracter sintetic privitor la optica nouă asupra *tradițiilor* la care se referă Gheorghe I. Brătianu. Atît textele din Georges Dumézil și Pierre Grimal reproduse mai sus cît și cel pe care îl vom reproduce acum despre tradițiile medievale, în special *Les Chansons de Gestes* atestă că și atunci cînd autorii nu pun accentul pe exactitatea istorică a faptelor ci pe valoarea de mărturie asupra mentalității, concepțiilor, credințelor totuși confruntarea tradiției cu realitatea se impune întotdeauna.

„Realitate" în sensul modern al cuvîntului care înseamnă fapt material dar și un complex de factori ce pornesc de la structura economică, de la viața cotidiană pînă la expresiile sensibilității și ale gîndirii, pînă la mentalitatea și credințele indivizilor și ale colectivităților. În Bibliothèque de la Pléiade, N.R.F. Gallimard, a apărut volumul *Poètes et romanciers du Moyen Âge* care publică *La chanson de Roland* p. 11—122. În introducerea semnată de Régine Pernoud se spune : „Lucrările cele mai recente despre *Les chansons de Gestes* au pus în evidență legăturile lor cu mediul istoric și social din care emanau, fie cu feudalitatea laică fie cu cea clericală. Este într-adevăr curios să remarcăm că pînă în ultima vreme editorii și comentatorii se străduiau să caute mai

ales raporturile dintre faptele de vitejie povestite în poemele epice și realitatea istorică ce le-a slujit ca bază (în cazul de față, raportul dintre expedițiile lui Carol cel Mare dincolo de Pirinei și episodul de la Roncevaux și cel al trădării) decît legăturile dintre aceste poeme și timpul, societatea în mijlocul cărora au fost compuse. Or, realitatea istorică, evident, n-a fost pentru creatorii de epopee, ca dealtfel pentru poeții tuturor timpurilor, decît un pretext, ocazia unui poem care deține adevărul, universul lui ; deci este foarte important, dacă vrem să pătrundem *Les Chansons de Gestes*, să înțelegem mentalitatea poetului care le recita și a asistenței căreia le erau destinate. (...) Or, poetul, în secolele al XI-lea și al XII-lea este mai strîns legat de societatea timpului său decît în orice epocă ; el ignoră individualismul, ca orice artist contemporan lui și rămîne așadar anonim : deoarece este înrădăcinat într-un grup și poemele sale nu fac decît să traducă sentimentele și aspirațiile acestui grup" (p. 17).

(11) În limba română au apărut două volume cu titlul *Walhalla și Thule. Mituri și legende vechi germanice*. Editura Minerva, Biblioteca pentru toți, 1977, repovestite după izvoare de Mihai Isbășescu, volume în care se află și legendele despre care vorbește Gheorghe I. Brătianu.

O perspectivă nouă, modernă, asupra miturilor și legendelor europene în lucrarea citată Jean Plumyène, *Les nations romantiques. Le XIXe siècle*, Fayard, 1979.

II. ASĂNEȘTII

Cu privire la statul Asăneștilor a se vedea Constantin C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor* I, Editura Științifică, București, 1974, p. 192—196. A se vedea de asemenea și Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident*, la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV), Editura Academiei, 1974 ; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, Ctitorii, București 1937, p. 83—99, capitolul intitulat *Noua creațiune românească în Balcanii secolului al XIII-lea, Asăneștii* : „Mișcarea românilor de peste Dunăre, creatoare a unui nou Stat, nu este, cum s-a crezut și s-a afirmat cu o îndărătnicie neinteligentă și acum în urmă, un fenomen «balcanic», ci e în legătură cu o mai largă vitalitate a neamului, din Tesalia pînă la Dunăre" (p. 84—85). Teza lui C. C. Giurescu este reluată în *Istoria* citată (p. 192) : „Cronicarul bizantin Nicetas Choniates Akominatos, a cărui operă formează izvorul de căpetenie pentru cunoașterea mișcării lui Petru și Asan, ne spune că dările lui Isaac Anghelos și felul abuziv în care fuseseră strînse au produs o mare nemulțumire printre Vlahii care locuiau muntele Haemus".

1. G. Brătianu citează de mai multe ori în acest volum lucrări de Ioan Moga. O selecție din opera sa a fost tipărită cu titlul *Scrieri istorice 1926—1946*, ediție îngrijită de Mihail Dan și Aurel Răduțiu, studiu introductiv de Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj 1973, 357 p.

III. TRADIȚIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

O bogată bibliografie asupra acestui subiect depășește limitele pe care și le-a propus ediția noastră. De aceea vom da numai sumare indicații și vom face trimiteri la edițiile recente. Cît privește legenda propriu-zisă a se vedea *De la Dragoș la Cuza Vodă, Legende populare românești*, antologie, prefață și note de V. Adascăliței, Bpt. 1973, Editura Minerva, p. 20—21, unde se tipăresc și legende despre Negru Vodă (p. 20—28 ; 197—200, 339—341) pus mai ales în relații de luptă cu tătarii : „Multă vreme s-au bătut Negru Vodă cu tătarii cu gîndul că doar-doar i-o scoate din pămîntul ăsta al nostru", dar așa cum se arată și la p. 117, există tradiții locale care vorbesc despre un descălecat : „Spun bătrînii că pe meleagurile astea ale Jiului ar fi fost stăpîn Negru-Vodă, care cică coborîse de peste munți". Se mai vorbește despre un Negru-Vodă care fiind biruit de tătari „ca să nu-l prinză a rupt-o la fugă spre Țara-Ungurească (...) Cînd a ajuns la Dîmbovița, a făcut biserica ce se vede și azi și căreia lumea îi zice Cetățuia. Ba a și luat masa sus pe piatră, acolo unde îi zice masa lui Negru-Vodă". O ciudată legendă se referă la modul în care „a adus Radu Negru porumbul din țara ungurească"... în gușile unor curcani (p. 199).

Cu unele diferențe vom întîlni aceeași perspectivă despre Negru Vodă în *Legende populare românești*, antologie de Tony Brill, Editura Minerva, 1970. Într-una din aceste legende (p. 34—36) se stabilește genealogia lui Negru-Vodă născut de fata unui împărat care fiind furată de un smeu „a păcătuit silită". Împăratul era „de la Laț", iar unul din copiii lui Negru a avut un fiu cu numele de Traiu, „a supus pe Leși, ce a fost aici în România".

În ediția citată de D. Onciul, *Opere complete — Originile principatelor române*, 1946, studiul *Radu Negru și originile principatului Țării Românești* se află la p. 88—174.

IV. TRADIȚIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI MOLDOVEI

Figura lui *Dragoș* apare încă din colecția Vasile Alecsandri (vezi *Poezii populare ale românilor*, ed. cit., vol. I, p. 201—205). Alecsandri mărturisește că : „această baladă, deși compusă de mine în stilul cîntecelor bătrînești, am găsit de cuviință a o cuprinde în colecția poeziilor poporale, fiindcă ea amintește una din legendele cele mai interesante ale Moldovii (...) După tradiția poporală, Dragoș, a venit din Ardeal și a poposit într-o vale numită cîmpul lui Dragoș între Bacău și Peatra. Descălecarea lui a fost pe la începutul veacului XIII" (p. 205).

Spre deosebire de legendele legate de Negru Vodă în cele legate de Dragoș-Vodă ideea descălecării apare explicit : „În vremurile de demult, trăia în Maramureș un român viteaz, domn peste ceilalți români de acolo. Îl chema Dragoș-Vodă. Lui Dragoș-Vodă îi plăcea vînătoarea. (...) Cum sta așa, iată că vine Zîna Moldovei la el. Dragoș se dete-n vorbă cu dînsa. Îi spune că ar da mult să aibă în stăpînire țara aceasta frumoasă. Zîna făgădui lui Dragoș toată țara Moldovei, dacă va omorî un zimbru care trăia pe acolo și îngrozise pe toată lumea (...) În urmă Dragoș pune stăpînire pe toată țara" (*Legende populare românești*, ed. cit., p. 29). Celelalte legende din culegerea respectivă *Dragoș Vodă și Dora* au același punct de plecare : „După ce a părăsit Dragoș-Vodă țara ungurească avînd de-atunci înainte să nu-i mai fie nimeni stăpîn..." (p. 30).

Cea de a treia *Uța vrăjitoarea* începe astfel : „Spuneau bătrînii că Dragoș Vodă a venit din Maramureș, întovărășit de trei mii de voinici, cu multe sute de ani înaintea lui Ștefan vodă cel Mare" (p. 32). Și chiar dacă anecdotica este diferită, comună acestor trei legende este venirea lui Dragoș din Maramureș. O legendă relatează episodul vînătorii, cealaltă înfățișează anturajul cu care a venit din Maramureș drept „o ceată de voinici și căpitani, toți colași (gonaci) de frunte, vînători de munte..." Și în cele două legende cu același titlu (p. 307—308) (p. 308—329) din culegerea *De la Dragoș la Cuza*, ediția citată, istorisesc tot episodul vînătorii, cea de a doua, mai prolixă îl include într-o suită de întîmplări legate de întemeietorul Moldovei.

Studiul lui Romulus Vuia se intitulează *Legenda lui Dragoș — contribuții pentru explicarea originei și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei* și a apărut în Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj pe 1921, Cluj, 1921, p. 300—310. Studiul este republicat în Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor* I, ediție îngrijită de Mihai Pop și Ioan Șerb, Editura Minerva, 1975, p. 101—109 : „Nu încape nici o îndoială că legenda lui Dragoș e o legendă heraldică, cum e de pildă, ca să amintim un exemplu mai apropiat, legenda corbului cu inel din stema Corvinilor. De aceste legende era plină Europa medievală. Aproape fiecare blazon își are legenda lui proprie."

Cititorul român cunoaște studiul lui Mircea Eliade *Le prince Dragoș et la „chasse rituelle"*, din volumul *De Zalmoxis a Gengis-Khan*, Payot, 1970, p. 131—161. În concluziile sale Mircea Eliade spune relativ la problema interferențelor dintre legenda lui Dragoș și cele străine : „Oricare ar fi influența tradiției ungurești a lui Hunor și Magor asupra primilor cronicari români nu poate fi vorba decît de o influență stilistică.

Chiar şi dacă ea a fost refăcută după modelul unguresc, legenda lui Dragoş n-a putut fi împrumutată identic de primii cronicari români. Din punct de vedere al structurii diferenţa dintre cele două versiuni este foarte importantă : cerbul-călăuz dispare misterios în prima, bourul este vînat şi doborît în cea de a doua.

Trebuie să presupunem existenţa unei legende autohtone comportînd vînătoarea şi sacrificiul bourului ca o probă de tip „eroic".

Cît priveşte alte legende similare cu aceea a lui Dragoş a se vedea în special cartea citată a lui Jacques le Goff : *Pour un autre Moyen Âge*, studiul : *Culture ecclésiastique et culture folklorique au Moyen Age : saint Marcel de Paris et le Dragon* (p. 236—279). Se referă la sfîntul Marcel episcop de Paris, secolul V, un om de origine modestă căruia printre alte minuni ce i se atribuie este şi cea legată de „un monstru, şarpe-balaur, care venind în împrejurimile Parisului, răspîndea spaimă în rîndurile populaţiei este izgonit de episcop, care înaintea credincioşilor, după o confruntare dramatică îl supune puterii sale supranaturale şi îl face să dispară" (p. 237). Discutînd versiunea eclesiastică dată în *Viaţa Sfîntului Marcel*, Jacques le Goff se întreabă dacă nu cumva „aceasta nu are în tradiţia orală culeasă de Fortunat, o altă semnificaţie ? Nu trebuie oare să căutăm această semnificaţie în adîncurile unui folclor renăscînd, dar încărcat de elemente folclorice din culturile anterioare şi mai ales actualizat prin situaţii istorice noi". Sfîntul — se întreabă istoricul francez — nu ne apare aici ca unul din eroii „liberatori şi civilizatori" ? Şi mai departe tot el emite ipoteza existenţei în acest caz al „unui mit al întemeierii" (de data aceasta un oraş).

Perspectiva lui Jacques le Goff aduce o nouă dovadă în sprijinul tezei lui Gheorghe I. Brătianu şi atestă încă o dată circulaţia motivului în cultura populară europeană.

În volumul citat, *La tradition celtique — en Bretagne Armoricaine* de Jean Markale, se publică legenda *La chasse au blanc porc* (p. 52—59). Deşi cu alte semnificaţii şi aici ni se relatează o scenă de vînătoare considerată foarte veche „probabil preistorică".

V MOLDOVA ÎNAINTE DE DESCĂLECAT

Cu privire la eroii eponimi Roman şi Vlachata a se vedea Adolf Armbruster *Romanitatea Românilor* — Istoria unei idei, Bucureşti 1972. Autorul discută tot din perspectiva unui istoric *tradiţia* despre Roman şi Vlachata, confirmînd sau infirmînd unele din opiniile lui Gheorghe I. Brătianu. Arătînd că discuţia s-a purtat „asupra personajului Romunc, în care N. Iorga şi Gheorghe I. Brătianu văd un personaj real, Roman Mistislavici, principe al Haliciului şi Galiţiei de la începutul veacului al XIII-lea, pe cînd A. D. Xenopol, D. Onciul şi G. Popa-Lisseanu cred, cu mai mult temei, că avem de-a face cu un personaj fictiv, pur-

tînd numele poporului, aşa cum se numea el însuşi. Acest eponim stă, deci, ca un fel de *pars pro toto* şi ceea ce trebuie subliniat, este că el exprimă, pe lîngă ideea originii romane a acestor „vlahi" şi cea a continuităţii lor din romanii antici, pentru că „vlahii" apar în vremea hunilor" (p. 35). Ceea ce trebuie să reţinem este faptul că : „Valoarea istorică a acestor fraţi eponimi nu trebuie căutată în existenţa lor reală, fizică. Amintirea lor e indiciul unei stări de spirit populare transpuse în cronică de către un autor anonim. Cu aceasta aflăm şi în societatea românească concretizarea unui fond legendar comun Europei antice şi medievale : aşezarea la originea popoarelor a doi fraţi (două exemple celebre : Romulus şi Remus ; Cech şi Lech). Originalitatea variantei româneşti a acestei teme generale rezultă din ingenioasa îmbinare, de către cronicar, a celor două denumiri ale românilor : cea internă (român), şi cea externă (vlah, valachus). Astfel, *Roman şi Vlahata*, pe lîngă conştiinţa originii romane confirmă şi o altă tradiţie pe care o constatasem la notarul anonim (Blachi at pastores Romanorum) şi la papa Clement al VI-lea *(Olachi Romani)*".

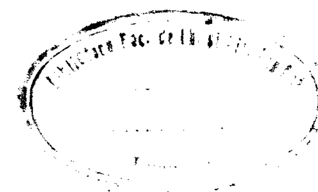

TABLA DE MATERII